

LEXICONORDICA

19 · 2012

BETYDELSEBESKRIVNINGAR
I NORDISKA ORDBÖCKER

NORDISKA FÖRENINGEN FÖR LEXIKOGRAFI

LEXICONORDICA

LEXICONORDICA

19 · 2012

BETYDELSEBESKRIVNINGAR
I NORDISKA ORDBÖCKER

NORDISK FÖRENING FÖR LEXIKOGRAFI

LexicoNordica 19 · 2012

Betydelsebeskrivningar i nordiska ordböcker

Huvudredaktörer

Henrik Lorentzen

Emma Sköldberg

Redaktionskommitté

Christian Becker-Christensen

Sturla Berg-Olsen

Annika Karlholm

Veturliði G. Óskarsson

Mariann Skog-Södersved

© 2012 LexicoNordica och författarna

Omslag och sättning: Laurids Kristian Fahl

Tryckt hos: Tarm Bogtryk a-s, Danmark

LexicoNordica trycks med ekonomiskt stöd av
Nordplus Nordiska språk

ISSN 0805-2735

INNEHÅLL

Henrik Lorentzen & Emma Sköldberg

Betydelsebeskrivningar i nordiska ordböcker 9

Tematiska bidrag

Madeleine Halmøy & Sturla Berg-Olsen

I leksikografiens periferi

– tydingsbeskrivning av *som* i *Norsk Ordbok* 17

Anna Helga Hannesdóttir

Ekvivalensrelationer i tvåspråkig lexikografi 39

Henrik Hovmark

Betydningsbeskrivelse og prototypeteori.....59

Henrik Lorentzen & Lars Trap-Jensen

Nødvendigt, tilstrækkeligt, typisk?

– nogle tanker om definitionspraksis.....79

Kristina Nikula

Samspelet mellan text och bild i

ensspråkigt svenska ordböcker..... 103

Carina Nilstun

Fra dype betydningshierarkier til flatere struktur

– et innblikk i revisjonen av *Norsk Riksmålsordbok*.....123

Nina Pilke & Jaana Puskala

Vem förvärvat, vem forskar och vem liknar Greta Garbo?

Om fackspråkighet och könsbundna beteckningar i

betydelsebeskrivningar 141

Bodil Rosqvist
Kollokationers roll i SAOB:s betydelsebeskrivning 163

Emma Sköldbberg
Tummen upp eller tummen ner?
Om användning och beskrivning av konventionaliserade
gester i svenskan 183

Icke-tematiska bidrag

Henning Bergenholtz & Bjarni Norddahl
Ordbogsartikler, som ingen læser 207

Recensioner

Simon Skovgaard Boeck
Leksikografihistorien krydser grænser 227

Oddrun Grønvik
Digital leksikografi og funksjonsteoretiske briller..... 239

Jan Hoel
Appsolutt fingerferdig!
En anmeldelse av ordbokappene RO og SAOL 255

Kjeld Kristensen
Tre svensk-danske ordbøger på nettet..... 273

Lisa Loenheim
Lexins svenska lexikon 295

Anki Mattisson
Två band av Norsk Ordbok 2014 317

Loránd-Levente Pálfi
Europæiske encyklopædier og storordbøger 325

Staffan Wahlgren

Et norsk antikkleksikon – en anmeldelse..... 337

Rapporter och meddelanden

Ilse Cantell & Caroline Sandström

Ordboken över finska dialekter nu på nätet 349

Innbydelse til den tolvte konferansen om

leksikografi i Norden.....351

Håkan Jansson

Rapport från 15:e EURALEX-kongressen 355

Redaktionellt 365

Betydelsebeskrivningar i nordiska ordböcker

Henrik Lorentzen & Emma Sköldberg

Nordiska föreningen för lexikografi (NFL) presenterar härmed det 19:e numret av tidskriften *LexicoNordica*. Som vanligt innehåller tidskriften en tematisk del, denna gång med nio bidrag. Samtliga bidrag bygger på föredrag som hölls vid det förberedande *LexicoNordica*-symposiet i januari 2012 på Lysebu konferenshotell i Oslo. Vidare finns det en icke-tematisk del (med ett bidrag) och en del med recensioner (sammanlagt åtta stycken). I tidskriften finns också en mindre del med bl.a. information om en kommande NFL-konferens samt en rapport från den nyligen avhållna Euralex-konferensen i Oslo. Så till sist, längst bak i boken, finns kortfattad information om tidskriften och anvisningar till (blivande) skribenter.

Som framgår av rubriken är årets tema för *LexicoNordica* betydelsebeskrivningar i nordiska ordböcker. Temat måste betraktas som centralt inom lexikografien eftersom arbetet med att identifiera och i nästa steg beskriva betydelsen eller betydelserna hos en lexikalisk enhet är en viktig – men inte sällan besvärlig – del av det praktiska lexikografiska arbetet. De bidrag som ingår i den tematiska delen är sinsemellan ganska olika. En del är mer generellt hållna medan andra t.ex. gäller hur ett specifikt ord på bästa sätt ska definieras i en viss ordbok. Sammantaget behandlar de dock många relevanta aspekter på det aktuella temat.

Ett bidrag av mer teoretiskt slag är Henrik Hovmarks om förhållandet mellan betydelsebeskrivning och prototyp teori. Hovmark menar bl.a. att prototyp teori lyfts fram som ett användbart redskap inom (meta)lexikografien, men att ökad teoretisk förank-

ring skulle göra det lexikografiska arbetet mer systematiskt och konsekvent. Han efterfrågar en (ännu) bättre koppling mellan korpuslingvistik, kognitiv lingvistik och lexikografi. Ett annat mer generellt bidrag, som liksom Hovmarks tar utgångspunkt i danska exempel, är skrivet av Henrik Lorentzen och Lars Trap-Jensen. Författarna diskuterar olika definitionspraxis och hur en optimal definition bör utformas. Deras artikel baseras i hög grad på insikter de fått i samband med arbetet med *Den Danske Ordbog* (2003–2005). Carina Nilstun, i sin tur, redogör för arbetet med kommande *Det Norske Akademis Store Ordbok* (NAOB) – en moderniserad och utvidgad fortsättning på *Norsk Riksmålsordbok* (1937–1995; NRO). I samband med revideringsarbetet av NRO aktualiseras givetvis frågeställningar av olika slag, men i sitt bidrag tar Nilstun främst upp det faktum att redaktionen strävar mot en flatare artikelstruktur i NAOB. Ännu ett bidrag av mer generell art är Kristina Nikulas, som undersöker förhållandet mellan text och illustration i enspråkiga ordböcker. Nikula presenterar en teoretisk bakgrund mot vilken hon visar hur samspelet mellan text och bild gestaltats i illustrerade svenska pappersordböcker. Ytterligare ett bidrag, det av Nina Pilke och Jaana Puskala, gäller huruvida den värld som kan sägas beskrivas i svenska och finsk-svenska ordböcker avspeglar det verkliga livet. Framför allt granskar de två författarna språkexempel ur ett könsperspektiv.

Som redan framgått gäller andra bidrag mer specifika ämnen. Bland dessa artiklar finns Bodil Rosqvists bidrag som rör kollokationer i *Svenska Akademiens ordbok* (1898–; SAOB). Huvudsakligen behandlar Rosqvist ett visst antal ordförbindelser (däribland *hålla föredrag* och *hård kritik*) och deras roll i SAOB:s betydelsebeskrivningar. Ett annat stort nationellt ordboksprojekt som också det presenteras ur ett betydelsebeskrivningsperspektiv, är *Norsk Ordbok* (1966–; NO). Närmare bestämt visar Madeleine Halmøy och Sturla Berg-Olsen hur funktionsordet *som* kan analyseras och hur det beskrivs i en nyskriven artikel i det aktuella verket. Emma

Sköldberg undersöker i sin tur hur svenska ord och ordförbindelser som är kopplade till konventionaliserade gester, t.ex. *nicka* och *skaka på huvudet*, beskrivs och förklaras i svenska samtidsordböcker.

De bidrag som hittills lyfts fram gäller i huvudsak enspråkiga ordböcker. Ett bidrag som istället har fokus på betydelseanalys i tvåspråkig lexikografi är författat av Anna Helga Hannesdóttir. Hennes artikel gäller i synnerhet ekvivalensbegreppet och ekvivalensrelationer inom lexikografen (men också inom översättningsvetenskapen). Exempelen är hämtade ur den isländsk-svenska digitala ordboken ISLEX.se.

LexicoNordica 19 innehåller också ett icke-tematiskt bidrag vilket författats av Henning Bergenholtz och Bjarni Norddahl. Artikeln gäller, kort och gott, ordboksartiklar som inte blir lästa. Författarna presenterar bl.a. möjliga anledningar till att vissa ordboksartiklar inte läses av ordboksanvändarna. De ger också förslag på hur man kan resonera när det gäller lemmaurval för att spara tid och arbete för lexikografer.

En mycket viktig del av tidskriften består i recensioner av metalexikografiska verk och av ordböcker (i olika format). I detta nummer granskar Oddrun Grønvik respektive Loránd-Levente Pálfi två gedigna internationella samlingsvolymerna som bl.a. rör olika europeiska verk och metalexikografiska frågeställningar. Lisa Loenheim recenserar en uppdaterad svensk nätbaserad inlärningsordbok, Kjeld Kristensen granskar tre svensk-danska lexikografiska elektroniska resurser och Jan Hoel jämför en dansk och en svensk ordboksapp. Vidare tittar Anki Mattisson närmare på de senaste delarna av *Norsk Ordbok* (dvs. band 9 och 10). Utöver detta granskar Simon Skovgaard Boeck en utgåva av en fyrspråkig 1700-talsordbok (med tillhörande vetenskapliga artiklar). Avslutningsvis recenserar Staffan Wahlgren en nyligen reviderad upplaga av ett norskt uppslagsverk om antiken.

Ett sätt att hålla sig à jour med det som händer inom lexiko-

grafivärlden i Norden är att ta del av de bidrag som ingår i tidskriftens fjärde del. Där finner man Håkan Janssons rapport från den 15:e Euralex-konferensen som nyligen arrangerades i Oslo. Vidare presenteras nästa NFL-konferens, som går av stapeln i samma stad i augusti 2013. I denna del introduceras också i korthet en finsk dialektordbok – som numera är fritt tillgänglig som nätordbok – av Ilse Cantell och Caroline Sandström.

Den avslutande delen av boken rör som sagt själva tidskriften. Sedan förra numret av *LexicoNordica* kom ut har det skett vissa förändringar inom redaktionen. En av landsredaktörerna, Ken Farø, har slutat på egen begäran. Vi sänder honom ett stort tack för hans insatser inom redaktionen de senaste åren. Ny dansk landsredaktör sedan i våras är Christian Becker-Christensen och vi hälsar honom varmt välkommen. Övriga landsredaktörer är Sturla Berg-Olsen (Norge), Annika Karlholm (Sverige), Veturliði G. Óskarsson (Island) och Mariann Skog-Södersved (Finland). Vi tackar dem för ett mycket gott samarbete under det gångna året.

Nog om årets nummer av *LexicoNordica*. Temana för de närmaste två *LexicoNordica*-symposierna har beslutats av redaktionen och de är som följer:

2013: Lexikografi och lingvistik i Norden

2014: Stora ordböcker i Norden

Förslag på möjliga föredragshållare – och framtida teman – tas tacksamt emot av redaktionen.

Avslutningsvis vill vi rikta ett stort tack till Rikke E. Hauge för ovärderlig hjälp i samband med *LexicoNordica*-symposiet på Lysebu i januari 2012 och med distributionen av detta nummer. Vidare tackar vi Laurids Kristian Fahl för hans noggranna arbete vid sättningen av tidskriften. Vi vill också tacka Fondet for dansk-norsk samarbeid som ännu en gång gjort det möjligt att genomföra

symposiet till ett förmånligt pris. Vårt tack går även till Nordplus Nordiska språk och Nordiska språkkordinationen, som beviljat ekonomiskt stöd till tryckning och distribution. Givetvis vill vi också tacka NFL:s styrelse för dess viktiga stöd till redaktionen.

Litteratur

DDO (2003–2005) = *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal.

ISLEX = islex.se.

NO (1966–) = *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Oslo: Det Norske Samlaget.

NRO (1937–1995) = T. Knudsen og A. Sommerfelt (red.): *Norsk Riksmålsordbok I–VI*. Oslo.

SAOB (1898–) = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. (Svenska Akademiens ordbok.)* Lund: Gleerups förlag.

Henrik Lorentzen
seniorredaktør, cand.mag.
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
hl@dsl.dk

Emma Sköldberg
forskare, fil. dr, docent
Lexikaliska institutet
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
emma.skoeldberg@svenska.gu.se

TEMATISKA BIDRAG

I leksikografiens periferi – tydingsbeskriving av *som* i *Norsk Ordbok*

Madeleine Halmøy & Sturla Berg-Olsen

The Norwegian word *som* ‘as; like; that, which, who’ is a prime example of a grammatical word whose meaning must be characterised in very abstract terms, thus representing a fairly untypical challenge for the editors of a general monolingual dictionary. In this article we present our analysis of *som* as a word with a specific meaning that is apparent in all of its uses. We show how this analysis is reflected in the format of a dictionary entry, where the main guiding principle behind the division into submeanings is linguistic context and construction types. Dictionaries provide a focused and condensed format that in some cases is well-suited for presenting analyses of grammatical phenomena.

1. Påstand: Berre eitt *som*

Det vesle ordet *som* opptrer i mange ulike kontekstar med tilsynelatende ulik funksjon: som jamføringspartikkel, relativsubjunksjon, i utrop, ved sideordning og ved motføringar. Dette funksjonelle mangfaldet blir tydeleg ved omsetjing til andre språk. I engelsk kan *som* bli omsett med blant anna *that, which, who, whom, where, as, like* og *how*, medan ein i fransk har *qui, que, lequel, comme, tant que, aussi que* og *et*. Dette mangfaldet i bruk og den store kontekstuelle rekkjevidda har ført til at *som* gjerne blir sett på som polysemt eller som fleire homonyme ord. I faglitteraturen går *som* difor gjerne under ulike namn – til dømes relativpronomen, relativsubjunksjon eller jamføringspartikkel – avhengig av den funksjonen ordet har i ein viss kontekst.

Utgangspunktet for ordboksartikkelen *som* i band 10 av *Norsk*

Ordbok (NO) er at det berre finst eitt *som* med éi konstant tyding, og at alle dei ulike tolkingane er kontekstuelle variantar av denne grunntydinga.¹ Denne kontekststuvhengige tydinga kan best karakteriserast som ein predikasjonspartikkel eller operator, dvs. som eit ikkje-verbalt kopula. Sagt med andre ord: *Som* bind saman to ledd slik at det eine seier noko om det andre – og ingenting anna. I avsnitt 3 nedanfor vil vi argumentere for kvifor vi meiner dette er ein god analyse av tydinga til *som*, og vise korleis vi i ordboksartikkelen har gått fram for å skildre denne tydinga og dei ulike kontekstuelle variantane ho har. Før dette vil vi seie litt generelt om kva slags verk NO er og kva for prinsipp NO-redaksjonen har for handsaming av ordtydingar.

2. Tydingsinndeling og definisjonsutforming i *Norsk Ordbok*

NO er ei vitskapleg dokumentasjonsordbok over norsk folkemål (dvs. alle norske dialekter) og nynorsk skriftmål frå 1850 fram til i dag. Ordboksprosjektet vart starta i 1930, og første bandet låg føre i 1966, men utgjevingstakten var relativt langsam fram til 2002. Då vart prosjektet omorganisert og tilført nye midlar, og redigeringa vart gjort fullelektronisk. Per i dag er 10 band komne ut, og verket vil bli fullført med 12 band til det norske grunnlovsjubileet i 2014.

I redigeringshandboka (RH) til NO står det at hovudvekta i framstillinga skal liggje på «grundige tydingsanalysar med klåre definisjonar, kjeldefeste døme på bruk i litteraturen og i målføra, opplysningar om grammatiske eigenskapar og om dialektformer med heimfesting» (RH 1.1.1). Definisjonane spelar med andre ord ei sentral og sjølvstøtt rolle i ordboksartiklane i NO. Brorparten

---

1 Artikkelen *som* i NO er redigert av Madeleine Halmøy. Sturla Berg-Olsen var kollegalesar og samarbeidde tett med Halmøy gjennom redigeringsprosessen.

av oppslagsorda i NO er leksikalske ord med konkrete tydingar, og den typiske NO-definisjonen er dermed ein realdefinisjon. Ved funksjonsord, interjeksjonar og ein sjeldan gong ved innhaldsord fell det naturleg å bruke funksjonsutgreiing i staden for realdefinisjon (RH 4.3.3.4.4), og definisjonane i *som*-artikkelen er rimelegvis nettopp funksjonsutgreiingar.

Den definerte målgruppa for NO er «vaksne menneske med norsk som morsmål, vanleg norsk skolegang, og ei meir enn gjennomsnittleg interesse for norsk språk» (RH 1.1.2). I utforminga av definisjonane legg redaktørane difor vekt på å bruke ord som er heller vanlege i nynorsk, med så lite spesialterminologi som råd.

Som nemnt er dei fleste orda i NO leksikalske ord som får realdefinisjonar. Men ein kan ikkje gje ei fullgod beskriving av ordtilfanget i norsk utan å ha med funksjonsorda også. Korleis skal vi gå fram for å skildre tydinga til ord som (primært eller berre) har grammatisk funksjon? Kan ein i det heile seie at eit funksjonsord som *som* har ei tyding? Og korleis kan ein gje ei fullgod framstilling av eit slikt ord i ein språkdrakt som er forståeleg for brukarane av NO? I det følgjande vil vi diskutere desse spørsmåla og vise korleis ordet *som* er definert og korleis bruken av dette ordet er illustrert i band 10 av NO.

3. *Som* i *Norsk Ordbok*

3.1. Tydinga til *som*

Som nemnt ovanfor er vår analyse av *som* basert på at det berre finst eitt *som*, med éi abstrakt grunntyding som har ulike kontekstuelle grunna tolkingar. Funksjonen til *som* er å introdusere ein sekundær predikatsrelasjon. Om vi skulle gje ein grammatisk definisjon av *som*, ville det kunne sjå ut som i (1) nedanfor, medan det meir kjende kopulaelementet *vere* eller presensforma *er* ville kunne skildrast som i (2) og (3):

- (1) som [KOP]
- (2) vere [KOP.INF]
- (3) er [KOP.PRES]

Predikasjon, eller det at noko seier noko om noko anna, er – som den mest grunnleggjande av alle språklege relasjonar – allstadnærverande i alle språk. I norsk blir predikasjon som oftast markert ved sidestilling, som i *kald graut* eller *ete kald graut*, der *kald* seier noko om *graut*, og *kald graut* noko om *ete*.² Som blir nytta når omstenda gjer at ein slik predikasjonsrelasjon av ei eller anna årsak ikkje kan indikerast direkte på vanleg vis (med sidestilling), men treng ein ekstra markør.

Som er følgjelig eit fullgrammatisk ord med svært lite eigentyding, ja, kanskje det ordet med minst eigentyding i det norske språket. Eit slikt fullgrammatisk ord fortener ei fullgrammatisk handsaming, og det er det vi har gjeve det i ordboksartikkelen *som* i NO.

Sjølv om *som* er kjent under mange nemningar og funksjonar, er predikasjon tradisjonelt ikkje blant desse. Den første framstillinga av *som* som predikasjonsoperator finn vi i Eide (1998), som omhandlar konstruksjonar av typen *ho uttalar seg som statsminister*, der predikatsleddet *statsminister* blir predikert over predikasjonsbasen *ho* (sjå òg Eide & Åfarli 1999). For Eide har *som* likevel denne funksjonen berre i somme kontekstar, noko som kjem klart fram i dette sitatet:

Emnet kopulapartikler burde ikke anses som tilfredsstillende utredet før en kan jamføre analysen med de homonyme elementer *som* som opptrer i relativkonstruksjoner og sammenligningskonstruksjoner. (Eide 1998:119)

2 For forklaring på skilnaden i rekkjefølgja på subjekt og predikat i dei to døma, sjå Halmøy (2010:183ff).

Det viktigaste resultatet av arbeidet med *som*-artikkelen i NO er at vi meiner å ha vist at dei førekomstane av *som* som opptrer i relativ- og jamføringskonstruksjonar ikkje er homonyme element til eit tredje predikasjons-*som*, men snarare at dei er kontekstuelle variantar av denne siste, som difor må sjåast på som grunntydinga.

Bakgrunnen for synet på *som* som eit språkleg element med éi invariant grunntyding er fundert i ny-saussureansk språksyn og grammatikkteori slik det blir presentert i Bouchard (1995, 2002, 2012) og Halmøy (2010). Denne retninga argumenterer for at ein ikkje treng å postulere eit modulært system for lingvistisk struktur à la det generative. I staden er hovudtanken at det er tilstrekkeleg med eit leksikon av fonologisk og semantisk informasjon i form av saussureanske teikn. Dette leksikonet er den einaste språkspesifikke komponenten ein treng for å forklare så vel den menneskelege språkevna som likskapar og skilnader språk imellom. Språkteikna er radikalt arbitrære, og hypotetisk kunne ein difor tenkje seg språk der kvar einaste tydingsnyanse og kvart einaste nytt konsept vi kan førestille oss, hadde eit eige teikn. Men eit slikt språk ville sjølvsagt vore ubrukeleg av fysiologiske og praktiske grunnar, og i røynda har difor dei aller fleste språklege teikn ei temmeleg abstrakt eigentyding som får ulike tolkingar etter kontekst.

Språk og språklege ytringar opptrer aldri i vakuum. Den ny-saussureanske språkforskaren går ut frå at all språkleg fortolking skjer i fullt samspel med både språkleg og utanomspråkleg kontekst, og at eigentydinga til eit teikn såleis er det minste felles multiplum som er til stades i all bruk av teiknet, reinska for kontekstuell tilleggsinformasjon.³

---

3 Det nye i ny-saussureansk teori (i høve til klassisk saussureansk teori) dreier seg blant anna om den prinsipielle forankringa av teorien i grensesnittsystema og utvidinga av leksikon til ikkje berre å omfatte simplekse og komplekse teikn (ord og frasar), men òg relasjonelle teikn (syntaks). Sjå Bouchard (2002, 2005 og 2012) og Halmøy (2010:171ff).

3.2. Materiale

NO blir redigert ut frå materiale frå talespråk og skriftlege kjelder. Det tradisjonelle setelarkivet til prosjektet er skanna inn og grovlematisert i ein elektronisk indeks kalla Metaordboka (Svardal 2003, Ore & Tvedt 2006). I arbeidet med lemmaet *som* var det ca. 2600 setlar som måtte gjennomgåast og systematiserast, både med tanke på geografisk formvariasjon og syntaktisk funksjon. I tillegg kjem materialet frå det nynorske tekstkorpuset som ordboka rår over. I skrivande stund inneheld korpuset dryge 87 millionar ordformer, og for eit ord som *som* er det sjølvsagt snakk om svært mange førekomstar. Korpuset er ein viktig ressurs når det gjeld å leite fram faste uttrykk og døme på visse konstruksjonar som er frekvente i laupande tekst, men som kanskje er underrepresenterte i setelmaterialet.

3.3. Prinsipp for tydingsinndelinga i *som*-artikkelen

Tydingsinndelinga i ordboksartikkelen *som* i NO er gjort på bakgrunn av kontekst (både språkleg og utanomspråkleg) og konstruksjonstype. Kontekst er sjølvsagt eit svært vidt omgrep – berre den direkte språklege konteksten kan delast opp etter om han er grammatisk, leksikalsk, frase-, setnings- eller tekstintern, og i tillegg kjem den utanomspråklege konteksten som omfattar all kunnskapen vår om verda.

Redaktørane i NO rår over eit hierarki med fire nivå av markørar for tydingsinndeling (RH 4.3.2): Stor bokstav i halvfeit skrift (**A, B ...**) blir brukt nokså sjeldan, og då særleg i store verb- og funksjonsordsartiklar. Tal i halvfeit skrift (**1, 2 ...**) markerer grunnnivået i tydingsinndelinga. Liten bokstav i halvfeit skrift (**a, b ...**) blir brukt der ein treng å dele opp ei tyding i fleire deltydingar. To skråstrekar (//) markerer undertydingar, dvs. tydingsnyansar som ikkje blir rekna som avvikande nok til å få eigen tydingsbolck.

I ordboksartikkelen *som* i NO såg vi oss nøydde til å ta i bruk to overtydingar **A** og **B** for å skilje mellom dei tilfella der *som* opererer høvesvis fraseeksternt og fraseinternt (dvs. i relativ-

konstruksjonar). Også på grunn-nivået (markert med tal i halv-feit skrift) er inndelinga i hovudsak gjort etter grammatisk kontekst, meir presist på grunnlag av konstruksjonstypen eller den grammatiske forma til leddet som følgjer etter *som*. Delydingar og undertydingar gjev utdjupande døme på konstruksjonar der tolkinga av *som*-relasjonen blir påverka av det leksikalske innhaldet i elementa det bind saman, så vel som av annan tekstintern eller utanomspråkleg kontekst og kunnskap om verda.

Kontekst er følgjeleg ikkje berre nytta som sorteringsprinsipp, men òg hyppig i sjølve utforminga av definisjonstekstane.

4. Overtying A: Fraseekstern predikasjon

I ei hierarkisk ordning av tydingar skal det øvste nivået ha ein definisjon som femnar om alle tydingane under. Med utgangspunkt i ein hypotese om at *som* er ein rein predikasjonsoperator, utan noko anna semantisk innhald, blir oppgåva til leksikografen å omsetje grammatikarens term «predikasjonsoperator» til eit nynorsk som er forståeleg for brukarane av ordboka. Resultatet er vist nedanfor, i den første setninga under A:

A underordnande konj, knyter saman to ledd slik at det eine tillegg det andre ein eigenskap, anten direkte el via (fullstendig) identifikasjon el jamføring, gjeldande for føresetnader gjevne i ei overordna setning el ei vidare kontekst.

Illustrasjon 1: Definisjonen på overtying A.

Under A igjen kjem det 15 tydingsnummer (markerte med tal) som alle inneheld fleire undernivå (markerte med små bokstavar og undertydingsteiknet //). I det følgjande vil vi sjå korleis desse undernivåa avheng av ulike typar kontekstuell variasjon – leksikalsk, tekstintern, språkekstern – samstundes som dei utdjupar kva som ligg i definisjonsformuleringa på A.

4.1. Direkte predikasjon vs. identifikasjon

På grunn-nivået (A1, A2 ...) er tydingsinndelinga som nemnt gjort på bakgrunn av kva for ledd som følger direkte etter *som* (meir presist etter kompleksitet og predikatstypisitet). Under A følger såleis først døme på konstruksjonar med *som* følgt av adjektiv (1), av nakne substantiv (2), av substantiv i ubunden form (3) og av bundne nominalfrasar (4).

Den første store direkte skilnaden i tolking på bakgrunn av grammatisk form er skilnaden mellom direkte tildeling av eigenskap (her illustrert med 1 og 2) og identifikasjon (3 og 4):⁴

<p>1 føre adj, såleis a ved direkte tildeling av eigenskap: <i>dei fann han ikkje før neste dag og då som død</i> (ÅrbTrl 1972,81) / <i>hadde ikkje svikaren vore til, så hadde vi gått her som ufelste alle saman</i> (Driva 1986)</p> <p>2 (føre subst i sg utan art) ved direkte tildeling av eigenskap, såleis a (i setn med person-subj) føre uttrykk for t d yrkesmessig, religiøs, politisk el geografisk tilhørsle: <i>han ... arbeidde ei tid fyr sitt daglege braud som lærar</i> (Fedrah 1883) / <i>han (Gandhi) levde som asket og fasta ofte i lange tider</i> (NoAllk V,89)</p> <p>3 (føre subst i ubf) ved identifikasjon med ein ubestemt entitet, såleis a ved fullstendig identifikasjon: <i>eg hugsar han som ein stor og staseleg mann</i> (HeieEIM 22)</p> <p>4 (føre bestemt nominalfrase (t d subst i bf, proprium el pron)) ved identifikasjon med ein bestemt entitet. a ved fullstendig identifikasjon: <i>Mathias Bjerke ... hadde etablert seg som Elverums første drosjesjåfør</i> (ÅrbGlåm 1977,129) / <i>Nord-Trøndelag har mange gode lakseelvar med Namsen og Stjørdalselva som dei fremste</i> (Krekl. FiskNTrl 55)</p>

Illustrasjon 2: Definisjonar og nokre av deltydingane med døme under tyding A1, A2, A3 og A4.

4 Skilnaden mellom direkte predikasjon, identifisering og jamføring bygger på handsaminga av tilsvarande konstruksjonar med *vere* i Halmøy (2001 og 2002).

Semantisk sett ligg eit nake (dvs. artikkellaust) substantiv i norsk nærare adjektiv enn det gjer bundne og ubundne substantivfrasar. Der adjektiv og nakne substantiv er prototypiske predikat og denoterer eigenskapar eller eit knippe av eigenskapar som direkte kan tilleggjast eit subjekt, denoterer substantivfrasar med (føre- eller etterstilt) artikkel entitetar, og tillegginga av eigenskap må dermed skje indirekte, gjennom identifikasjon (mellom to entitetar). I det første dømet under 1a blir såleis eigenskapen *død* direkte predikert over *han* (som eit objektpredikativ). Dette er parallelt med det første dømet under 2a, der eigenskapen *lærer* blir tillagd subjektet i setninga. I dei første døma under 3a og 4a derimot uttrykkjer *som* identifiseringar mellom predikasjonsbasane *han* og *Mathias Bjerke* og predikata *ein stor og staseleg mann* og *Elverums første drosjesjåfør*.

Denne skilnaden mellom direkte tillegging av eigenskap og tillegging av eigenskap via identifikasjon (eigenskapen å vere det same som) er også kjend ved kopulaverbet *vere* (sjå Halmøy 2001 og referansar der). Uansett om predikatsrelasjonen blir uttrykt via eit verb eller ein partikkel, er skilnaden i tolking på konstruksjonane som heilskap her direkte relatert til ulik referensiell verdi på predikatsledda – *som* er *som* (og *vere* er *vere*) i alle høve.

Også vidare nedover i tydingshierarkiet finn vi tolkingsskilnader eller utvidingar som kan relaterast direkte til ulike kontekstuelle tilhøve. Neste avsnitt tar ein kikk på korleis leksikalsk og setningsintern kontekst saman med kunnskapen vår om verda ligg til grunn for pragmatisk utfylling når *som* er følgt av substantiv i grunnforma.

4.1.1. Kontekstbestemde undertypar av direkte predikasjon

Under tyding A2, som viser direkte tildeling av eigenskap frå nakne substantiv, er deltydingane (a, b og c) inndelte på grunnlag av tilhøvet mellom det leksikalske innhaldet i subjekt og predikat i *som*-relasjonen.

Den kanskje mest prototypiske bruken av nake substantiv etter *som* finn vi i konstruksjonar der personsubjekt blir tilordna eigenskapar av yrkesmessig, religiøs, politisk el geografisk tilhøyrslse, som under 2a. Her blir eigenskapane *lærer, asket, predikant (vise-diktar og gardbrukar)* og *døl* tillagde dei respektive subjekta sine:

2 (føre subst i sg utan art) ved direkte tildeling av eigenskap, såleis **a** (i setn med person-subj) føre uttrykk for t d yrkesmessig, religiøs, politisk el geografisk tilhøyrslse: *han ... arbeidde ei tid fyr sitt daglege braud som lærar (Fedrah 1883) / han (Gandhi) levde som asket og fasta ofte i lange tider (NoAllk V,89) / han var ... betre som predikant og visediktar enn som gardbrukar (ÅrbGlåm 1952,66) / *og derfor til fjølls vil eg draga som døl, og kjenningar finna og gløyma meg sjølv (Vi.SkrU III,111) // i eigenskap, kraft av (å vera): som jøde måtte han flykte til Sveits da Hitler kom i 1938 (SS 1957,85) / statsråden har uttalt seg som privatperson, seier ho (Hallingd 2007) // i ledd med funksjon som tids-adv: eg gjekk endå som halvvaksn gut heller til skulen enn til dans (Vi.SkrS II,99) / Noam lærte hebraisk som barn (Faarl. RL 12). **b** føre uttrykk for klassifisering: *denne fiskematretten var rekna som "godmat" (Håløygm 1960,414) / likevel sigra naturvernkreftene, og Børesjø fekk status som naturreservat (GulaT 1982) / dei som dreiv smiing som handverk hadde større smiu (Tob.Smed 9). **c** føre uttrykk for funksjon: *kvat bok er den høvelegaste som lesebok i måli fyr bonn? (Fedrah 1879)***

Illustrasjon 3: Tyding A2 med dei tre første deltydingane.

At det typisk er yrkesmessig, religiøs, politisk el geografisk tilhøyrslse (dvs. avgrensa semantiske kategoriar) som blir uttrykt i slike konstruksjonar, kjem av at dette er kategoriar vi i vårt samfunn typisk deler kvarandre inn etter.

Også ikkje-persons subjekt kan kategoriserast på bakgrunn av eit knippe eigenskapar, som vist under 2b og 2c. Hyponymtilhøve som i 2b gjev typisk ei klassifiserande tolking, medan hyperonymtilhøve typisk uttrykkjer ein viss bruk eller funksjon. I alle tilfella er det vår kjennskap til det leksikalske innhaldet i predikata i høve

til det leksikalske innhaldet i subjekta (inkludert kunnskapen vår om verda) som ligg til grunn for tolkinga.

Også andre faktorar enn grammatisk og leksikalsk kontekst kan liggje til grunn for korleis vi oppfattar relasjonen uttrykt gjennom *som*: 2a har to undertydingar (//) som begge uttrykkjer direkte tildeling av eigenskap gjennom predikatssubstantivet, men som i tillegg blir gjort rikare av setningsintern kontekst og vår forståing av verda. I den første undertydinga er det vår kjennskap til at menneske kan ha ulike roller i ulike omstende, jødane sin situasjon på 1930-talet og det at *som*-relasjonen er avhengig av det overordna predikatet som gjev tolkinga ‘i eigenskap, kraft av (å vera)’, medan det i den andre undertydinga er eit samspel mellom tempusforma på verbet og vår kunnskap om at barn og unggutar veks opp og blir vaksne, som gjev den tidsadverbielle effekten.⁵

4.2. Identifikasjon vs. jamføring

Under tyding A3 og A4 blir ikkje *som* lenger følgt av ledd som denoterer eigenskapar, men entitetar. Når predikatsleddet er ein bunden nominalfrase, uttrykkjer *som*-relasjonen full identifikasjon eller ko-ekstensivitet, som i Freges «morgonstjerna er aftanstjerna» (Frege 1892), og konstruksjonen er dermed informativ berre om tilhøyraren på førehand ikkje kjenner den referensielle verdien til begge uttrykka (Halmøy 2001:58–68).

Også *som*-relasjonar med ubundne substantivfrasar som predikat kan uttrykkje ein rein identifikasjonsrelasjon, noko som særleg er tilfellet når referansen til predikatsleddet er spesifikk. Dette ser vi i det første dømet under 3a, der vi har identifikasjon mellom *han* og *ein staseleg mann* (sjå illustrasjon 4).

Men ei språkleg identifisering treng ikkje alltid vise til ein

5 Same tilhøve finn vi òg som undertyding til 1a. I dømet *ho var sikkert vakker som ung* gjer adjektivet *ung* saman med fortidsforma på verbet at *som*-relasjonen blir oppfatta som eit tidsadverbial.

nøytral påstand eller eit objektivt faktum, ho kan òg vere metaforisk og uttrykkje ei jamføring mellom to entitetar. I døma under 3b oppstår denne tolkinga ved at predikatet blir oppfatta som ikkje-spesifikt, slik at vi får identifisering med ein tenkt prototypisk førekomst (Halmøy 2002:112):

3 (føre subst i ubf) ved identifikasjon med ein ubestemt entitet, såleis **a** ved fullstendig identifikasjon: *eg hugsar han som ein stor og staseleg mann* (HeieEIM 22) / *alt mindre enn 100 mål er å sjå på som eit småbruk* (Driva 1983) / *han som vende heim som ein sigerherre, stod brått att med tapet* (HeieEIM 68). **b** ved jamføring: *han snakkar som ei bok* (E. HoemGBH I,16) / *det runde andletet ... lo som ei sol* (SlapgardTDÅ 34) / *Noreg var berre som eit husmannsplass under Sverike* (Op.HardSjø 258) / **lukka er som ein fugl i flog, snertar så vidt mi rute* (Låst. LygreES 11) // i ledd med funksjon som måtes-adv: *det gjorde han som ein mann* (el *ein broder*) (A²) / *han skulle vera som ein domar* (el *ein forstandar*) (A²) / *folk stel som ramnar* (GulaT 1982) / *Karen vart kasta på sjøen, "men flaut som eit dubbel", og so tilstod ho* (Håløygm 1945,23) // ved jamføring av grad: *så store som hus* (A¹) / *det var så stort som eit hus* (A¹) / *vi er svoltne som innhole vargar* (SlapgardTDÅ 51) / *ho er kåt som eit uvær* (HelleveB 35). **c** føre uttrykk for samsvar el likskap i form el mønster: *jordstykket kan ha hatt form som ei klauv* (SchmidtØS 171)

Illustrasjon 4: Tyding A3 med dei tre første deltydingane.

At relasjonen blir oppfatta som ei jamføring og ikkje som ein rein identitetsrelasjon, kjem likevel av vår kunnskap om verda og det leksikalske innhaldet i ledda som blir bundne saman.

Dei siterte døma på bruk av *som* ved jamføring under 3b er vidare gode illustrasjonar på at predikasjonsrelasjonane (under overtyding A) «er gjeldande for føresetnader gjevne i ein overordna kontekst», slik det står i den overordna definisjonen på A, attgjeven i illustrasjon 1. Det er berre når subjektet i Hoems *Gi meg de brennende hjerter* snakkar, at han har eigenskapane til ei bok, og det er berre når det ler, at ansiktet skildra av Slapgard har eigenskapar frå sola.

4.2.1. Kontekstbestemde undertypar av jamføring

Eit av dei elementa som påverkar tolkinga av *som*-relasjonen er, som vi allereie har sett, verbal og tempus i den overordna setninga. Påverking frå verbale ledd gjer at *som*-predikata gjerne får eit adverbialt tilsnitt og semantisk fungerer som måtesadverbial. Døma under den første undertydinga til 3b (sjå illustrasjon 4) er i litteraturen gjerne rekna som elliptiske konstruksjonar (NRG 1085, Åfarli 1997:183), slik at t.d. *ho flaut som eit dubbel*⁶ har den underliggjande forma *ho flaut som eit dubbel flaut*. Ei slik forståing har ei av to uheldige følgjer. Anten må ein rekne med ulike strukturelle analysar for døma *ho snakkar som ei bok*, som vi har plassert direkte under 3b, og *ho flaut som eit dubbel*, eller ein må postulere den fullstendig absurde underliggjande strukturen *ho snakkar som ei bok snakkar*.

Ut frå vår analyse, derimot, kan den adverbiale effekten i undertydingsdøma enkelt forklarast som ein kontekstuell implikatur: Om eit subjekt har eigenskapane til eit dubbel i det ho utfører ei flytehandling, er det naturleg at også sjølve verbalhandlinga/flytinga blir påverka. Det same gjeld for døma i den neste undertydinga til 3b, *vi er svoltne som innhole vargar* og *ho er kåt som eit uvêr*, som også gjerne blir sedde på som ellipsar. At jamføringa her blir oppfatta som ei jamføring av grad, er ei følge av adjektivet i det overordna predikatet.

Tolkingsutvidingar som dei vi har sett under 3 finn vi òg under 4, der *som* blir følgt av bundne substantivfrasar. Vekslinga mellom reint identifiserande og jamførande tolking går att ved alle referensielle substantiviske predikat. Grunntydingane 5 og 6 syner konstruksjonar med predikatsledd i form av substantiviske setningar, medan 7 har konstruksjonar der substantivfrasar med ulik referensiell verdi blir brukte ved eksemplifiseringar og 8 har konstruksjonar med tydinga 'omtrent, om lag'.

6 *Dubbel* heiter i normalisert nynorsk *duvl* og blir definert i *Nynorskordboka* som 'korkstykke, kagge e l som blir festa til fiskegarn, not el. line for å markere dei (el. halde dei flytande)'.

4.3. Ymist

Etter alle dei substantiviske ledda følgjer konstruksjonar der *som* blir følgt av adverbiale ledd eller står som innleiing til adverbiale leddsetningar og tidssetningar (9, 10 og 11), som samanbindar mellom ledda i ei motføring (12), som innleiing til (utrops)setningar med kjensleprega uttrykk (13) og med sideordnande tolking (14), før det kjem ein sekkebolk (15) som gjev døme på bruk av *som* i samansette adverb el konjunksjonar med tilvisingar til dei relevante artiklane.⁷

At også alle desse konstruksjonane er plasserte under overtyding A, indikerer at *som* har same grunntyding her – predikasjon avgrensa av ein overordna kontekst – og at dei ulike tolkingane av *som* berre er kontekstuelle.

Spesielt bruken av *som* i motføringar⁸ og ved sideordning er likevel tilsynelatande avvikande frå dei døma vi har sett til no, og vi skal difor ta ein kort kikk på desse.

12 som
 sambindar mellom ledda i ei motføring; enn (III).
a etter komp (A; R3; Austf sumst, Vestf sumst, Holla, Vestl sumst, Meløy, Lødingen, Lof, Vstrål, Tranøy, Tromsø, Karlsøy, Kistrand, Lebesby, Gamvik): *han er større som dei andre (A²) / det er (ikkje) meir som ein (A) / det er verre som inkje (Shl A) / han er rikare (heller) som eg (R3) / du fekk meir som han (HamreRundh. 149) / og vil dokker skal eg mere så gjerne fortelle (R. Norm. N 70).* **b** i samb med annan og nekt (Holla, Kistrand, Lebesby); jfr III enn 1d: *det derran kan ikke være andre som han Hans Henriksen (NFL116Pors 156) / vi har ikke anna råd som å slepe han på land (NFL122Laksefj 69).*

Illustrasjon 5: Tyding A12: *som* brukt i motføringar.

7 Pga. den heller avgrensa eigentydinga til *som* vil dei aller fleste faste uttrykk med *som* måtte redigerast under andre leksem.

8 Vi bruker termen *motføring* om konstruksjonar der noko blir sett opp mot noko anna for å få fram ulikskap eller motsette tilhøve. *Som* i motføringar er tidlegare omtalt i Lie (1977:186) og Dancus & Mørck (2008).

Bruk av *som* i motføringar, som eksemplifisert ovanfor, er eit såpass sjeldan målføreinnslag i norsk at det blir oppfatta som direkte ugrammatisk av dei som ikkje har det i dialekta si, og som obligatorisk nyttar *enn* her i staden.

Denne bruken av *som* er likevel, akkurat som *enn*, svært kontekstuel avgrensa og ligg berre føre etter komparativ eller i samband med (ei form av) *annan*, to typar element som begge har motføring som del av eigentydinga si. Med leksikalsk uttrykt motføring obligatorisk til stades i konteksten er det ingen grunn til å meine at *som* her også har motføring som del av tydinga si. Derimot kan ein hevde at bruken av *enn*, som dei fleste norske språkbrukarar har i tilsvarende konstruksjonar, er redundant.

14 (øg i samb med *så vel*) med sideordnande tolking, føre ledd med same funksjon som eit anna ledd; (både) og; jfr II og 4d: *den eine som den andre (A²) / no som før (A²) / her som annanstad (A²) / når vi skulle vaske oss, so var det å gjere det i kasshuset – vinter som sumar (Strilen 1984) / fabrikkene lagar slips, skjorter etc. av norske så vel som utanlandske stoff (FrislidHalseNH 118)*

Illustrasjon 6: Tyding A14: *som* brukt i konstruksjonar med sideordnande effekt.

Også i døma under tyding A14, der det har ein tilsynelatande sideordnande funksjon, indikerer *som* berre sekundær predikasjon. Det spesielle i desse tilfella er at *som* introduserer eit ledd med same funksjon som eit anna ledd. Den sideordnande effekten er ei kontekstuell slutning av det faktumet at *som*-predikatet har same predikatsrelasjon til same base som eit overordna ledd. Effekten er ikkje ein del av tydingsinnhaldet til *som*.

4.4. Overtyding A: konklusjonar

Dei aller fleste førekomstane av *som* fell inn under overdefinisjonen i A, og direkte tillegging av eigenskap, identifikasjon, jamføring, motføring og sideordning kan alle sjåast på som kontek-

stuelle variantar av predikasjon (gjeldande for føresetnader i ei overordna setning eller ein vidare kontekst). I all bruk vi har sett av *som* til no har den overordna konteksten, og då særleg tilhøvet til den overordna setninga, vore spesielt viktig for forståinga av dei mange ulike tolkingsnyansane ved *som*-relasjonar. Det er likevel éin svært vanleg bruk av *som* som ikkje er bunden av oversetninga, difor omhandlar det neste avsnittet *som* i relativkonstruksjonar.

5. Overtyding B: Fraseintern predikasjon

Her ser vi to av døma frå B-delen av *som*-artikkelen, der *som* innleier relativsetningar (begge døma er opphavleg frå Aasen 1873):

- (4) *den mannen som kom sist*
- (5) *eg skal gjera det så godt som eg kan*

Etter mønster frå den latinske grammatikktradisjonen vart *som* i denne funksjonen lenge sett på som eit pronomen. I motsetnad til til dømes fransk (*que, qui*) og engelsk (*that, which, who*) har det norske *som* likevel korkje pronominale trekk eller (annan) pronominell bruk.⁹ Blant norske lingvistar er det no berre eit mindretal som vil kalle *som* i relativ-funksjonen for noko anna enn ein subjunksjon. Avgjerande for dette var utgjevinga av *Norsk referansegrammatikk* (NRG) i 1997. Forfattarane av NRG var likevel ikkje dei første til å føreslå at det relative *som* ikkje er eit pronomen i norsk. Det vart slått fast alt i 1864:

---

9 Sjø Lie (2008) for den historiske bakgrunnen og argumentasjonen for endringa i ordklassetilhøyrsla til *som*.

Noget tilbageførende eller relativt Pronomen haves egentlig ikke; dets betydning uttrykkes sædvanlig ved det Ord “som” (sum); men dette er ubøieligt og maa anses som en tilbageførende partikel. (Aasen 1864:182)

Ei einskapleg forståing av alle funksjonane og tolkingsrekkevidda til *som* har likevel (så vidt vi veit) ikkje tidlegare vore gjeven, truleg fordi den reine predikative bruken har vore neglisjert i høve til jamføringskonstruksjonen.¹⁰

Bruken av *som* som innleiar av relativsetningar fell kor som er fint inn under forståinga av *som* som ein predikasjonsoperator eller partikkel. Relativsetningar skil seg frå andre setningstypar i det at dei har ein såkalla tom posisjon. Ei relativsetning er såleis det perfekte predikatet – og blir metta av korrelatet sitt, det vil seie det elementet i oversetninga som ho modifierer eller seier noko om. Den hovudsaklege skilnaden på *som* som innleiar til relativsetningar og *som* i direkte predikasjons-, identifiserings- og jamføringskonstruksjonar er såleis at vi ved relativsetningar har fraseintern tilordning av eigenskap, medan predikasjonsrelasjonen i konstruksjonane som er samla under overttyding A, er fraseekstern.

Predikasjonsrelasjonen mellom ei relativsetning og korrelatet hennar skjer dermed uavhengig av den overordna setninga, og tolkinga av predikasjonsrelasjonen er ubunden av den overordna konteksten – i motsetnad til ved andre *som*-predikat. *Som* gjer likevel som det alltid gjer: bind eit predikat saman med eit subjekt. I tråd med denne analysen skulle vi gjerne ha gjeve all bruk av *som* ein felles overordna definisjon, predikasjon, med to undertydingar der vi no har to overttydingar. At resultatet ikkje vart slik, kjem av talet på moglege tydingsnivå i NO, ikkje at det finst fleire *som*.

10 Aasen har til dømes ikkje eit einaste døme på denne bruken i ordbøkene sine, og nemner det ikkje i grammatikken. Først Berkov (1981) gjev ei deskriptiv framstilling av skilnaden mellom predikasjon og jamføring.

6. Konklusjon

Ein kan spørje seg kven *som*-artikkelen i NO er skriven for, og om det eigentleg svarer seg å leggje ned så mykje tid i artikkelar av dette slaget for å kome fram til ei fyldig og grammatisk-teoretisk tilfredsstillande tydingsbeskriving. Folk som er interesserte i dei grammatiske eigenskapane til *som*, vil truleg primært vende seg til grammatikkar eller språkvitskaplege artikkelar, ikkje til ordbøker. Samstundes er den jamne brukaren av NO truleg ikkje primært interessert i syntaksen og semantikken til funksjonsord.

Svaret vårt på desse spørsmåla blir for det første at *som* fortener ei fullgod handsaming i NO på lik line med andre ord. Målet med verket vårt – å gje ei vitskapleg beskriving av ordfanget i norsk, til-lèt oss ikkje å fare over funksjonsorda med harelabb. Tvert imot er *som* blant dei mest brukte orda i språket, og har – som vi har vist – ei tyding med mange og til dels nokså ulike kontekstuelle varian-tar, som sjølv sagt må beskrivast om ein skal gjere greie for korleis norsk språk fungerer. Det at fokuset i ordboksartikkelen er på lem-maet og at plassen ein har å boltre seg på, er knapp, gjer at framstil-linga her skil seg frå det ein vil finne i til dømes ein språkvitskapleg artikkel om det same temaet. Samstundes presenterer ordboks-redaktøren i dette tilfellet ein analyse av *som* som ikkje berre er grunnfesta i språkvitskapleg teori, men som òg er nyskapande i høve til tidlegare analysar. Slik vil det rimelegvis ikkje vere i alle til-felle. Likevel meiner vi å ha vist at ordboksformatet er velegna til å formidle også grammatiske fakta på ein knapp og oversiktig måte.

Ein stor føremon med denne måten å arbeide på, er at det store grunnlagsmaterialet som ordboka har til rådvelde, gjer det mogleg å gje *som* og andre ord av same type den breie, empiriske tilnærminga som dei fortener. Slik kan ein blant anna avdekkje konstruksjonar som er geografisk eller sjangermessig avgrensa, og som ein ofte ser bort frå i smalare, mindre empirisk retta studiar.

Ei einskapleg grammatisk framstilling av all bruk av *som* har etter det vi veit aldri vore gjeven før no.

Ordboksformatet legg klare band på kva ein kan utdjupe og forklare av tankegangen bak, men arbeidet med *som* for NO har gjeve eit framifrå utgangspunkt for å skrive ein grammatisk tidskriftsartikkel. Der vil ein òg kunne ta opp viktige spørsmål det ikkje er mogleg å svare på i ordboksformatet, som til dømes vilkåra for fråvere av *som* og, ikkje minst, kvifor *som* i det heile trengst der det trengst, sidan relasjonen det uttrykkjer elles oftast berre blir uttrykt ved sidestilling.

Litteratur

Ordbøker

NO = *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. 1966–. Oslo: Det Norske Samlaget. Testversjon på nett: <<http://no2014.uio.no>> (april 2012).

Nynorskordboka <<http://www.nob-ordbok.uio.no>> (april 2012).

Aasen, Ivar (1873): *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Christiania: Mallings Boghandel.

Annan litteratur

Berkov, Valerij (1981): Noen bemerkninger om artikkel ved predikativ i norsk. I: *Maal og minne* 3/4, 210–216.

Bouchard, Denis (1995): *The Semantics of Syntax: A Minimalist Approach to Grammar*. Chicago: University of Chicago Press.

Bouchard, Denis (2002): *Adjectives, Number, and Interfaces: Why Languages Vary*. North-Holland Linguistic Series 61. Amsterdam/Boston: Elsevier.

- Bouchard, Denis (2005): Exapition and linguistic explanation. I: *Lingua* 115, 1685–1696.
- Bouchard, Denis (2012): Solving the UG Problem. I: *Biolinguistics* 6.1, 1–31.
- Dancus, Margareta & Endre Mørck (2008): Sammenlikningskonstruksjoner med *enn som* eller bare *som* etter komparativ og *annen* i norske dialekter. I: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 26/1, 13–36.
- Eide, Kristin Melum (1998): *Som-predikativer*. Hovedoppgåve, INL, NTNU.
- Eide, Kristin Melum & Tor A. Åfarli (1999): The syntactic disguises of the predication operator. I: *Studia Linguistica* 53(2), 155–181.
- Frege, Gottlob (1892): Über Sinn und Bedeutung. I: *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 100, 25–50.
- Halmøy, Madeleine (2001): *En fra eller til. Bestemmelse av nominale predikat*. Hovedoppgåve, INL, NTNU.
- Halmøy, Madeleine (2002): Bestemmelse av nominale predikat. I: Inger Moen, Hanne Gram Simonsen, Arne Torp og Kjell Ivar Vannebo (red.): *MONS 9. Utvalgte artikler fra det niende møtet om norsk språk i Oslo 2001*. Oslo: Novus. 103–114.
- Halmøy, Madeleine (2010): *The Norwegian Nominal System – A Neo-Saussurean Perspective*. Doktoravhandling, CASTL, Universitetet i Tromsø.
- Lie, Svein (1977): Comparative clauses in Norwegian. I: Thorstein Fretheim & Lars Hellan (red.): *Papers from the Trondheim Syntax Symposium*. Trondheim: Universitetet i Trondheim.
- Lie, Svein (2008): Om *som* og ordklasser. I: *Maal og Minne* 2, 213–219.
- NRG = Jan Terje Faarlund, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo (1997): *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ore, Christian-Emil & Lars Jørgen Tvedt (2006): Digital sats eller digital satsing? I: *Nordiske studier i leksikografi* 8, 315–322.

RH = *Redigeringshandbok for Norsk Ordbok 2014*. Upublisert manuskript.

Svardal, Terje (2003): Norsk Ordbok – om normering av Metaordboka. I: *Nordiske Studier i Leksikografi* 6, 351–356.

Åfarli, Tor A. (1997): *Syntaks. Setningsbygning i norsk*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Aasen, Ivar (1864): *Norsk grammatikk*. Christiania: Mallings Forlagsboghandel.

Madeleine Halmøy
redaktør, ph.d.
Norsk Ordbok 2014
Institutt for lingvistiske og nordiske
studium
Universitetet i Oslo
Postboks 1021 Blindern
NO-0315 Oslo
madeleine.halmoy@uit.no

Sturla Berg-Olsen
redaktør, dr.art.
Norsk Ordbok 2014
Institutt for lingvistiske og nordiske
studium
Universitetet i Oslo
Postboks 1021 Blindern
NO-0315 Oslo
sturla.berg-olsen@iln.uio.no

Ekvivalensrelationer i tvåspråkig lexikografi

Anna Helga Hannesdóttir

When establishing relations of equivalence between expressions in a source language and a target language, the bilingual lexicographer has various matters to consider: (1) whether to apply the contrastive perspective already when analyzing the source language, (2) what kind of equivalence relationship should be established, and (3) how to handle the different degrees of conventionalization and lexicalization of concepts and expressions in the source language and target language, respectively. In addition, modern technology has influenced dictionary making, dictionary usage and possible user groups. For instance, lacunae of equivalents have become obvious in web-based dictionaries. This paper discusses these matters – after a brief initial discussion about bilingual lexicography and its relationship to translation theory.

1. Inledning

Den semantiska analys som ligger till grund för den betydelsebeskrivning som presenteras i en tvåspråkig ordbok är till sin natur kontrastiv. Medan syftet med den enspråkiga semantiska analysen kan sägas vara att identifiera och avgränsa ordets betydelse för att redovisa denna i form av en definition eller parafraas, genom en synonym, närsynonym eller synonymramsor, syftar den tvåspråkiga lexikografins kontrastiva analys till att upprätta en ekvivalensrelation mellan en given källspråksenhet och enheter i målspråket. Denna relation kan redovisas i form av en ekvivalent, en ramsa av ekvivalenter eller någon typ av parafrastisk förklaring. Det är ekvivalensrelationer och ekvivalenter som här skall diskuteras.

Tvåspråkig lexikografi var temat för det NFL-symposium om

nordisk lexikografi som ordnades 2004 (se LexicoNordica 11) men det kan ändå vara motiverat att här ge en kort, inledande orientering om dess historiska betydelse för lexikografins utveckling. Därefter behandlas ekvivalentbegreppet och ekvivalensrelationer, främst inom lexikografien men också inom översättningsvetenskapen. Centrala frågor är själva definitionen av dessa begrepp, dvs. vad ekvivalens är och var – på vilken språklig nivå – den finns, alternativt skapas.

Jag ska här försöka kombinera teoretiska perspektiv med praktiska exempel. De senare är hämtade ur den nyligen introducerade isländsk-svenska digitala ordboken ISLEX.se.¹

1.1. Tvåspråkiga ordböcker förr

Den tvåspråkiga lexikografien har under de senaste 150 åren tillmätts en oförtjänt underordnad betydelse i den lexikografiska diskussionen (Hartmann 2004). I ett historiskt perspektiv är detta en anomali. När det gäller svenska är det kartlagt hur den enspråkiga lexikografien direkt bygger på den lexikografiska beskrivning som etablerats i främst 1700- och det tidiga 1800-talets tvåspråkiga ordböcker (Hannesdóttir 1998:494ff.). För pionjärerna inom den enspråkiga lexikografien fanns där en adekvat grammatisk, semantisk, fraseologisk och pragmatisk beskrivning av svenskan – om än som källspråk eller målspråk i relation till ett givet språk. Den tidiga tvåspråkiga lexikografien spelade i själva verket en viktig roll i kodifieringen och standardiseringen av svenskan.

När den enspråkiga lexikografien väl etablerats och stora, ofta prestigefyllda nationella ordboksprojekt inletts, var det dessa som kom att stå i fokus. Den tvåspråkiga lexikografien marginaliserades. Främst blev det då dessa ordböckers funktion som pedagogiska

---

1 Den isländsk-svenska ordboken utgör en del av den s.k. ISLEX-ordboken som också innehåller en isländsk-dansk (islex.dk), en isländsk-norsk (islex.no) och snart en isländsk-färöisk ordbok.

redskap i studiet av främmande språk som uppmärksammades och de var sedan länge – för att inte säga fortfarande – i första hand en angelägenhet för förlagen och för särspråksspecialister snarare än för nordisterna. Den betydelse de tidigare hade haft när det gällde den lexikaliska analysen och beskrivningen av svenskan gick förlorad (Hannesdóttir 2000). Det är därför glädjande att här få lyfta fram den tvåspråkiga lexikografin och då i första hand betydelsebeskrivningar i ett tvåspråkigt lexikografiskt perspektiv.

1.2. Senare utveckling

De senaste decennierna har synen på den tvåspråkiga lexikografin nyanserats och nya perspektiv har anlagts. Inte minst har användarperspektivet bidragit till ökad medvetenhet om disciplinens komplexitet. Anpassningen av såväl analysen som presentationen av den lexikaliska informationen till användargruppens kompetens och behov har fokuserats. Förutsättningarna för analysen och presentationen av både källspråket och målspråket beror helt och hållet på vilket av de båda språken de tilltänkta användarna har som modersmål och vilket av språken som utgör det främmande språket.

Också den funktion som ordboken förväntas fylla har beaktats och dess övergripande funktion som hjälpmedel vid översättning har nyanserats (t.ex. Gellerstam 2004). Källspråkstalarens behov gäller främst produktion av något slag: från ren översättning av färdiga källspråksenheter till produktion av text direkt på målspråket. Målspråkstalaren behöver däremot hjälp med avkodning. Även denna kan vara av skiftande slag. Dessa aspekter har kommit att tillmätas stor betydelse i diskussionen om innehåll och struktur i de tvåspråkiga ordböckerna. För att ta språken isländska och svenska som exempel skulle det alltså inte räcka med en svensk-isländsk ordbok utan det skulle behövas minst två: en svensk-isländsk för svensktalande och en annan svensk-isländsk för is-

länningar. Det är uppenbart att det är relevant för lexikografen vilket av de ingående språken användaren behöver upplysas om liksom vad den sökta informationen ska användas till. Detta anses idag vara självklart i den lexikografiska diskussionen. Beträffande internordiska ordböcker är det dock inte ekonomiskt realistiskt att renodla ordböckerna för en avgränsad användargrups behov. Snarare gäller det att i en och samma ordbok försöka tillgodose alla de behov som alla tänkbara användare kan tänkas ha (se Hanesdóttir & Tingsell 2011).

2. En- respektive tvåspråkiga ordböcker

En viktig skillnad mellan en- och tvåspråkiga ordböcker ligger i den kompetens som användarna av respektive ordbokstyp förväntas besitta. Såsom Svensén påpekar förutsätter en enspråkig ordbok för modersmålstalare att ”användaren har bristfällig kompetens på detta språk” (Svensén 2004:16). Den bristfälliga kompetensen kan vara av språklig eller encyklopedisk natur. Den som slår upp ordet *mun* i exempelvis den enspråkiga *Svensk ordbok* får, förutom information om ordets formella egenskaper, en betydelsebeskrivning som huvudsakligen består av information om referenten: ”öppning i ansiktet för intagning och sönderdelning av föda och formning av ljud” (SO 2009). Denna definition kompletteras med betydelse tillägg, sammansättningar där *mun* ingår, illustrativa exempel, betydelsenyanser och idiom. Denna noggranna beskrivning av ordets semantiska innehåll skiljer sig avsevärt från den tvåspråkiga ordbokens uppgifter.

I den isländsk-svenska ISLEX-ordboken förses uppslagsordet *munnur* med den svenska ekvivalenten *mun*. De isländska användarna förväntas ha tillräcklig encyklopedisk kunskap om den typiska referenten till ordet *munnur* och med utgångspunkt i sin modersmållkompetens vara förtrogna med de möjligheter till be-

tydelseutvidgning, metaforik och andra semantiska processer som ordets betydelse kan utsättas för och de anses därmed förstå uppslagsordet *munnur*. Samma förväntningar ställs på de svenska användarna beträffande ekvivalenten *mun*.

De skilda förutsättningarna för betydelsebeskrivningen i en enspråkig respektive en tvåspråkig ordbok beror delvis på denna grundsats om användarnas modersmålskompetens.

3. Den tvåspråkiga lexikografins relationer till översättningsvetenskap

I takt med att den tvåspråkiga lexikografen har teoretiserats har dess relevans för och relation till översättningsvetenskapen aktualiserats. Lexikografen Martin Gellerstam har påpekat som en självklarhet att ”den som översätter har behov av en ordbok” (Gellerstam 1999). Översättningsteoretikern Peter Newmark är inne på samma tankar och han betonar till och med särskilt den tvåspråkiga ordbokens betydelse: ”The bilingual dictionary is the translator’s single, first, and most important aid, and a translator who does not consult one when in doubt is arrogant or ignorant or both” (Newmark 1998:29).

Sådana uttalanden finns det ganska gott om från båda lägren och de båda disciplinerna har de facto många beröringspunkter. De gemensamma nämnarna är just *översättning* och *ekvivalens*. Men trots att lexikografer och översättningsteoretiker har kommit att bejaka varandras discipliner har inte detta lett till konsensus beträffande de centrala begreppen. När det gäller själva begreppet ’översättning’ skiljer sig de båda disciplinernas synsätt åt. För översättningsteoretikerna handlar inte översättning om ord; översättning har en ”vidare räckvidd än det enkla utskiftet av enstaka ord eller fraser” (Wollin 1996). Också översättningsteorins nestor, Eugene Nida, framhåller det omöjliga i att utgå ifrån det enskilda

ordet: ”there is no meaning of a lexical item apart from some context, linguistic or cultural” (Nida 2009).

Inom den tvåspråkiga lexikografin finns det emellertid tendenser till att *översättning* används som synonym till *ekvivalent*. Exempelvis Atkins & Rundell urskiljer två typer av översättning i tvåspråkiga ordboksartiklar: ”direct translation, given without context” respektive ”contextual translation attached to an idiom or example phrase” (Atkins & Rundell 2008:211). Det är dock inte givet att de med *translation* menar samma sak som Nida.

Inte heller kring det centrala begreppet ’ekvivalens’ möts de båda disciplinerna, även om lexikograferna konstaterar att ”Equivalence is the axis about which the activity of translation turns” (Kromann et al. 1991:2717). Tvärtom håller man inom lexikografin ganska hårt på den etablerade synen på det som man kan kalla *lexikalisk ekvivalens*. Inom översättningsvetenskapen arbetar man däremot med ett vidare ekvivalensbegrepp som snarare omfattar relationer på text- eller diskursnivå. Dessa relationer kan då vara av exempelvis denotativ, konnotativ, textnormativ, pragmatisk eller formmässig-estetisk natur (Koller 1997:216).

En på många sätt utmärkt definition av begreppet presenteras i NLO (1997). Där förklaras ekvivalens utgöra

et sentralt begrep i tospråklig leksikografi, der det gjelder å beskrive den relasjon som består mellom en kildespråklig leksikalsk enhet og dens semantiske og funksjonsmessige motsvarighet i målspråket. (NLO:106)

Det är en relation som ska beskrivas, en befintlig relation mellan lexikaliska enheter. Med ”leksikalsk enhet” i sin tur avses ”ord, ord-del eller ordgrupp sett fra leksikologisk eller leksikografisk synspunkt” (NLO:168).

Det är dock inte denna syn på ekvivalens som dominerar i den lexikografiska litteraturen. Istället anses de lexikaliska ekvivalensrelationer som hänförs till den tvåspråkiga lexikografin i princip

vara av tre slag: ”fullständig, partiell eller nollekvivalens”. Exempelvis koncentrerar sig Svensén på ”det inom lexikografin traditionella ekvivalensbegreppet” och han ”går inte in på den diskussion om olika slag av ekvivalens som förs inte minst inom översättningsvetenskapen” (Svensén 2004:311). Han redovisar dock kortfattat distinktionerna mellan å ena sidan semantisk ekvivalens och pragmatisk ekvivalens å den andra, mellan denotativ ekvivalens och konnotativ, samt mellan översättningsekvivalens och förklaringskvivalens. Men han gör klart att det alltså inte är dessa perspektiv han behandlar utan enbart det ”inom lexikografin traditionella ekvivalensbegreppet” – dvs. fullständig ekvivalens, partiell ekvivalens och nollekvivalens.

Detta lexikografiska ekvivalensbegrepp omfattar i princip bara denotativ ekvivalens, dvs. uppslagsordets semantiska innehåll, modifierat med dess konnotativa egenskaper. I själva verket finns det inom den tvåspråkiga lexikografin anledning att förutom den lexikaliska ekvivalensen beakta ytterligare typer av ekvivalensrelationer. Vidare är det frågan om huruvida ekvivalens ska betraktas som en befintlig relation som existerar oberoende av lexikografen, såsom definitionen i NLO förutsätter, eller om den i själva verket upprättas av denna (Adamska-Sałaciak opubl.).

4. Det kontrastiva perspektivet

En avgörande skillnad mellan en- och tvåspråkig lexikografi består i den kontrastiva analysprocess som är central i den tvåspråkiga lexikografin. Denna process kan jämföras med de tre faser som utgör kärnan i översättningsarbetet, dvs. en analysfas, en överföringsfas och en omformulerings- eller bearbetningsfas. I lexikografiska sammanhang resulterar den sista fasen i en ekvivalent, en definition eller en förklaring, beroende på de ekvivalensrelationer som etableras under analys- och överföringskedet.

4.1. Källspråksanalysen: språkspecifik eller kontrastiv?

I centrum för analysfasen står källspråksenheten och dess egenskaper. Det råder i lexikografiska kretsar olika meningar om huruvida det källspråksmaterial som presenteras i ordboken skall ta hänsyn till det tilltänkta målspråket eller inte. Atkins & Rundell utgår ifrån att källspråksmaterialet skall bygga på en språkintern, målspråksneutralt analys (Atkins & Rundell 2008:465). Den kontrastiva analysen blir då sekundär i relation till källspråket, vilket egentligen är en anomali i den tvåspråkiga lexikografin.

Såsom visades ovan består skillnaden mellan enspråkig betydelsebeskrivning och tvåspråkig bland annat i det att inom den sistnämnda behöver inte lexikografen bemöda sig om att formulera vederhäftiga definitioner av välbekanta begrepp av typen 'mun'. Användarnas modersmålskompetens i något av språken borgar för att etablerade begrepp kan beräknas vara kända. Den givna ekvivalenten representerar likheten mellan begreppen i de båda språken, medan skillnaderna mellan de lexikografiska enheternas egenskaper redovisas i modifikationer och förtydliganden. Det kontrastiva perspektivet bör därför anläggas redan i urvalet av källspråksenheter, och de bruksexempel och annat illustrativt material som ges i artikeln bör vara motiverat ur ett kontrastivt perspektiv. Särskilt relevant torde det vara när det gäller ordböcker mellan två närbesläktade språk, inte minst i fråga om urvalet av illustrativa exempel. Detta kräver dock mycket goda kunskaper i båda de aktuella språken – både av källspråksredaktörer och av målspråksredaktörer.

4.2. Överföringsfasen: olika typer av ekvivalensrelationer

Med utgångspunkt i källspråksanalysen upprättas under överföringsfasen en ekvivalensrelation som manifesteras i en eller flera målspråksenheter. Denna relation kan vara av olika slag och om-

fatta olika språkliga nivåer. Den kan gälla antingen systemnivå, dvs. relationen mellan den lexikaliska enhet som utgör uppslagsenhet och en eller flera enheter i målspråket, eller en textuell nivå, dvs. den kan gälla enheternas användning i de illustrativa exempel och uttryck som ges i artikeln. På systemnivå är det vidare frågan om huruvida ekvivalensen skall gälla uttrycket – alltså ”ordet” – eller innehållet, dvs. ”begreppet”.

Lexikografen måste ta ställning till vilka typer av ekvivalensrelationer som kan upprättas och vilken av dessa som är den mest relevanta. Relationen mellan den språkliga dimensionen och verkligheten kan vara av det slag att det i första hand är referenten som bör stå i centrum för den lexikografiska beskrivningen på målspråket. I sådana fall är det en *referentiell* ekvivalensrelation snarare än en *denotativ* som är aktuell. I andra fall kan det vara uttrycket snarare än begreppet som är det centrala, vilket kan motivera en *nominell* ekvivalensrelation.

De olika ekvivalensaspekterna kan illustreras av det isländska uppslagsordet *tryggingaráðuneyti*. Ordet är sammansatt av substantiven *trygging* och *ráðuneyti*. Goda svenska ekvivalenter till de olika sammansättningsleden är *försäkring* respektive det generella *ministerium* eller det mera specifikt svenska *departement*. En möjlig *nominell* ekvivalent till *tryggingaráðuneyti* är därför *försäkringsministerium*. I just denna sammansättning är emellertid förledens betydelse inskränkt till att endast omfatta en viss typ av försäkringar. Ur det perspektivet är *socialförsäkringsministerium* en bättre *denotativ* ekvivalent. När det, som i det här fallet, gäller uttryck som har starka propriella drag kan också en *referentiell* ekvivalensrelation vara aktuell. En sådan kan upprättas mellan isländskans *tryggingaráðuneyti* och svenskans *socialdepartement*.

4.3. Omformuleringsfasen: semantiska processer och pragmatiska egenskaper

När ekvivalensrelationerna är upprättade återstår ett arbete som kan jämföras med översättningsprocessens omformuleringsfas. I denna fas analyseras de ekvivalenter som de olika ekvivalensrelationerna genererar med avseende på semantiska processer och pragmatiska egenskaper. De betydelsenyanser som ekvivalenterna utvecklats genom regelbundna semantiska processer såsom utvidgning, inskränkning och metaforik relateras till källspråksheten egenskaper. De skillnader som konstateras redovisas i form av kommentarer till respektive enhet.

På samma sätt som vid översättning är det målspråket som står i fokus under omformuleringsfasen. De målspråksheter som genererats skall reservationslöst utgöra relevanta, idiomatiska enheter, vare sig det handlar om en ekvivalent eller översättningar på textnivå, dvs. översättningar av bruksexempel, frasem och annat illustrativt material.

5. Källspråk isländska – målspråk svenska

I många fall är det lätt att upprätta en ekvivalensrelation mellan ett isländskt uppslagsord och en eller flera svenska lexikaliska enheter. Det idealiska förhållandet är förstås att relationen mellan begrepp och uttryck har konventionaliserats i båda språken, på så sätt att ett etablerat uttryck i källspråket representerar ett lika etablerat begrepp – ett begrepp som också etablerats i målspråket, därtill på motsvarande sätt, och som där också har lexikaliserats, dvs. knutits till en lexikalisk enhet. Förbindelsen mellan uttryck och innehåll vid konventionalisering har behandlats av Svanlund (2009). Han skiljer mellan den semasiologiska aspekten på förbindelsen, dvs. hur etablerad ett uttrycks betydelse är, och den onomasiologi-

ska aspekten, dvs. hur etablerad beteckningen är i språksamhället (Svanlund 2009:38).

När såväl betydelsen som beteckningen är etablerade i båda språken finns det goda förutsättningar för lexikografen att upp-
rätta en ekvivalensrelation.

5.1. Etablerade begrepp i båda språken

Den idealiska relationen mellan uttryck och begrepp inom respektive språk och mellan de båda språken kan visas med hjälp av en matris. I tabell 1 illustreras en relation där det språkliga uttrycket är etablerat såväl i källspråket som i målspråket och där även det underliggande begreppet är tydligt avgränsat och etablerat. Det isländska uttrycket *ættingi* får tjäna som exempel. Begreppet är väl etablerat och tydligt lexikaliserat i isländskan och det har sin direkta motsvarighet i det svenska begreppet och uttrycket *släkting* (tabell 1).

	Källspråk isländska	Målspråk svenska
etablerat uttryck	<i>ættingi</i>	<i>släkting</i>
etablerat begrepp	'ættingi'	'släkting'

Tabell 1: Begreppen 'ættingi' och 'släkting' och deras lexikaliska representationer.

För många av de närmare 50 000 isländska uppslagsenheterna i ISLEX är ekvivalensrelationerna till svenska enheter enkla att etablera. Semantiska processer har i enskilda fall verkat på likartat sätt och resulterat i exempelvis polysemi som är parallell i de båda språken. En sådan källspråksenhet är det isländska uttrycket *meining*. Detta uttryck representerar i den nutida isländskan tre etablerade begrepp: 'skoðun', 'fyrirætlun' och 'merking'. Dessa begrepp är etablerade också i den svenska språkgemenskapen och lexikaliserade som *mening* (tabell 2). Det svenska uttrycket *mening* ut-

gör, förutom den lexikaliska representationen av begreppen 'åsiikt', 'avsikt' och 'innebörd', också den lexikaliska representationen av begreppet 'största syntaktiska enhet'. Även detta begrepp är etablerat och lexikaliserat i isländskan men i annan form, dvs. *setning*. Trots denna avvikelse är det fullt rimligt att upprätta en denotativ ekvivalensrelation mellan uttrycken *meining* och *mening*.

	Källspråk isländska	Målspråk svenska
uttryck	<i>meining</i>	<i>mening</i>
begrepp ¹	'skoðun'	'åsiikt'
begrepp ²	'fyrirætlun'	'avsikt'
begrepp ³	'merking'	'innebörd'
begrepp ⁴	–	'största syntaktiska enhet'

Tabell 2: Begrepp lexikaliserade som *meining* respektive *mening*.

Ekvivalensrelationen mellan enheter i de båda språken kan dock vara problematisk. Ett etablerat källspråksuttryck som representerar ett lexikaliserat begrepp kan på uttrycksplanet motsvaras av en kognat i målspråket. Det kan då vara lätt att etablera en nominell ekvivalensrelation mellan kognaterna trots att förutsättningarna för en denotativ ekvivalensrelation mellan de båda uttrycken saknas (tabell 3).

	Källspråk isländska	Målspråk svenska
uttryck	<i>frændi</i>	<i>frände</i>
begrepp	'karlkyns ættingi þess sem um er rætt'	'släkting', <mindre brukligt> [...] äv. för att beteckna samhörighet i ngt avseende <vanl. i sammansättn.> (SO)

Tabell 3: Kognaterna *frændi* och *frände*.

Den isländska enheten *frændi* representerar ett i språkgemenskapen väl etablerat om än vagt avgränsat begrepp. I den enspråkiga *Íslensk orðabók* (2007) förses uttrycket *frændi* med definitionen ”Karlkyns ættingi þess sem um er rætt” (ÍO), dvs. ’manlig släkting till angiven person’. Medan denna definition anses vara tillräcklig för den modersmålstalande islänning som slår upp ordet, är den inte tillräckligt uttömmande för att entydigt särskilja begreppet ’frændi’ från begrepp som omfattar andra manliga släktingar. Detta framgår av de ekvivalensrelationer som etablerats i tvåspråkiga ordböcker där isländskan utgör källspråk. I *Íslensk-ensk orðabók* (1989) ges en definition som motsvarar den i ÍO: ”male relative”. Den kompletteras dock med utpekande tillägg: ”(esp male cousin or uncle)”. Den isländsk-danska *Íslensk-dönsk vasaorðabók* presenterar enbart en extensionell ekvivalent i form av en ramsa: ”onkel; fætter; nevø”. *Íslensk-sænsk orðabók* (1986) ger ekvivalenten ”släkting <manlig>” som enda information.

Trots den svenska kognaten *frände* är den nominella ekvivalensrelationen inte lexikografiskt relevant. Även om det isländska begreppet är vagt avgränsat är det behäftat med tydliga restriktioner beträffande kön: en isländsk *frændi* är av manligt kön. Det svenska begreppet ’frände’ tycks sakna denna restriktion liksom de restriktioner som undantar de närmaste manliga släktingarna. Det begrepp som det isländska uttrycket representerar är tydligen inte lexikaliserat på motsvarande sätt i svenskan.

Förutom den skillnad i denotativ betydelse som lexikaliserats för *frændi* respektive *frände* uppvisar de båda kognaterna också konnotativa skillnader som talar mot upprättandet av ekvivalens. Som framgår av definitionen i SO utgör användningen i överförd betydelse, dvs. som uttryck för samhörighet, ett framträdande drag hos det svenska uttrycket medan dess kärnbetydelse, ’släkting’, uppges vara mindre bruklig. Även det isländska uttrycket kan användas i överförd betydelse som i detta fall stämmer med svenskan, men den egenskapen är inte tillräckligt pregnant för att

kommenteras särskilt i betydelsebeskrivningen. Dessutom framgår de konnotativa skillnaderna tydligt av enheternas frekvens i respektive språk. I den stora isländska korpusen *Textasafn* som innehåller 60 miljoner löpord förekommer enheten *frændi* drygt 6 000 gånger, medan *frände* förekommer knappt tusen gånger i svenska Språkbankens samlade korpusar som är tillgängliga med hjälp av konkordansverktyget *Korp*. I skrivande stund innehåller denna nästan en miljard löpord.

I den isländsk-svenska ordboken i ISLEX redovisas källspråksenhets innehåll i form av en definition på målspråket ("manlig släkting") kompletterad med avgränsande, specificerande tillägg ("som inte är bror till och inte släkt med angiven person i rakt upp- eller nedstigande led"). Till definitionen bifogas ett extensionellt tillägg i form av ett antal hyponymer till det överordnade begreppet 'frændi' försedda med svenska ekvivalenter (figur 1):

Figur 1: Den isländsk-svenska artikeln *frændi* i ISLEX.se.

Överensstämmelse på uttrycksnivå aktualiserar också en annan svårighet i den tvåspråkiga lexikografin. Den avvägning som är naturlig i enspråkig lexikografi beträffande behandlingen av sammansättningar som etablerats i sin nominella betydelse är inte nödvändigtvis lika naturlig i ett kontrastivt perspektiv. Ett enkelt exempel hämtat ur ISLEX är källspråksenheten *indíana*ffjöður – sammansatt av förleden *indíani* och efterleden *ffjöður*. Den kompositionella betydelse som kan utläsas ur sammansättningens

simplexdelar, 'indian' respektive 'fjäder', representerar inget begrepp som etablerats i den isländska språkgemenskapen och det är därför inte lexikografiskt intressant. Det är i stället den referent som uttrycket betecknar, 'särskild typ av krukväxt'. Den ekvivalensrelation som upprättas bör sålunda vara referentiell. Motsvarande begrepp har i svenskan lexikaliserats i formen *svärmors tunga*. I det här fallet råder symmetri mellan källspråk och målspråk när det gäller uttryckets etablering och begreppets lexikalisering. I båda språken bygger lexikaliseringen på regelbundna semantiska processer, i isländskan med avseende på likhet mellan en referent för den kompositionella betydelsen och den etablerade referenten och i svenskan med avseende på förmodat likartade egenskaper hos den kompositionella referenten och den faktiska.

5.2. Asymmetrisk etablering

Vissa källspråksenheter är naturligtvis sådana att det inte är självklart hur en ekvivalensrelation över huvud taget kan konstrueras mellan de båda språken. En sådan enhet är det isländska uttrycket *brölt* (tabell 4).

	Källspråk isländska	Målspråk svenska
uttryck	<i>brölt</i>	–
begrepp	'brölt'	–

Tabell 4: Begreppet 'brölt'.

Detta etablerade uttryck betecknar ett etablerat begrepp: ett slags störande 'bökanande, sprattlande, krängande', ibland åtföljt av ett visst buller. Företeelsen, som alltså inte är etablerad i den svenska språkgemenskapen och inte heller lexikaliserad i svenskan, kan exemplifieras med å ena sidan den aktivitet barn utövar när de går, kryper och vräker sig över och mellan vuxna som stillsamt sitter i en soffa och å andra sidan ett obestämt, störande buller.

Den lexikografiska lösning som här har tillgripits består i extensio-
nella ekvivalenter: ”bökande, rumsterande, tumlande” respektive
”skrammel, liv”.

5.3. Otydligt avgränsade begrepp

Ett uttryck kan vara allmänt använt i ett språk även om dess be-
tydelse inte motsvarar ett väl etablerat begrepp. Ett sådant uttryck
som inkluderats i ISLEX-ordboken är det polysema *moksturstæki*
(tabell 5). Den ena betydelsen ’tippbar skopa på arbetsfordon’ är
mindre problematisk än den andra. Den källspråksförklaring som
bifogas uttrycket ger en viss vägledning: ”vinnuvél notuð til að
moka (einkum haft um vélar sem hreinsa snjó af götum/vegum)”,
dvs. ”arbetsmaskin, använd för att skyffla, (främst använt om
maskiner som används inom snöröjningen)”.

	Källspråk isländska	Målspråk svenska
etablerat uttryck	<i>moksturstæki</i>	–
etablerat begrepp	–	–

Tabell 5: Uttrycket *moksturstæki*.

Verbet *moka* som ingår i uppslagsordet i form av avledningen
mokstur har tre betydelser, varav två redovisas i ISLEX: ’skyffla’,
’skotta’, ’schakta’ respektive ’skotta’, ’mocka’.

Figur 2: Betydelse 1 i den isländsk-svenska
artikeln *moksturstæki* i ISLEX.se.

Den maskin som åsyftas med *moksturstæki* kan därför antas användas för att skyffla, skotta undan eller schakta bort oönskat material, exempelvis snö. Den lexikografiska lösningen i detta fall blev ett antal denotativa ekvivalenter (figur 2). Någon fullständig denotativ ekvivalensrelation har inte upprättats, inte heller någon entydig referentiell eller nominell. Begreppets vaga etablering och otydliga avgränsning innebär att det inte heller i källspråket råder någon fullständig enighet om vad ett ”moksturstæki” är för en maskin.

6. Nya perspektiv

De nya medierna ställer den tvåspråkiga lexikografen inför nya utmaningar. Teoretiskt medvetna lexikografer har vant sig vid att utforma ordböcker i enlighet med olika användarperspektiv. De avancerade sökmöjligheter som tekniken nu erbjuder ställer många begrepp som tidigare ansetts giltiga på huvudet. Exempelvis borde en fördel med en elektronisk ordbok vara att sökningar kan genomföras med utgångspunkt i målspråket lika väl som i källspråket. Om då källspråksmaterialet är etablerat med hänsyn tagen endast till källspråksförhållandena, såsom många tongivande lexikografer förespråkar, kommer vissa sökningar via målspråket att bli resultatlösa. Detta gäller exempelvis alla de fall där målspråket har ett ettordsuttryck som har ett flerordsuttryck som etablerad motsvarighet i källspråket (Rauset et al. 2012). Exempel på sådana ekvivalentlakuner utgör svenskans *realisera*, *inkludera* och *inklusive* i förhållande till isländskan. De begrepp som dessa uttryck representerar har i isländskan endast lexikaliserats som fraser. En sökning på dessa svenska ord ger i dagsläget inga träffar i ISLEX.

Det som kunde passera obemärkt i en pappersordbok med en språkintern källspråksanalys som utgångspunkt framstår som tydliga brister i en elektronisk ordbok. En sådan måste bygga på en

sant kontrastiv analys genom hela den lexikografiska processen. Även målspråkets lexikaliserade uttryck och etablerade begrepp måste beaktas i en helt annan utsträckning än vad tidigare skett inom den tvåspråkiga lexikografin.

Den enspråkiga lexikografin har akademiserats under de senaste decennierna, och nu följer den tvåspråkiga efter. Ekvivalensbegreppet problematiseras – ekvivalensens ontologiska status måste omprövas.

Två- eller flerspråkiga elektroniska ordböcker måste nödvändigtvis vara kontrastiva. Ett kontrastivt perspektiv kan emellertid bidra med insikter som kan berika även den enspråkiga lexikografiska analysen. Den är förvisso språkspecifik till sin natur – men det som verkligen är språkspecifikt framstår aldrig tydligare än när det kontrasteras mot något helt annat.

Litteratur

Ordböcker

- Íslensk-dönsk vasaorðabók* (2005): Reykjavík: Edda. I: <snara.is>.
- Íslensk-ensk orðabók* (1989): Sverrir Hólmarsson, C. Sanders & J. Tucker (red.). Reykjavík: Iðunn.
- ÍO (2007) = Mörður Árnason (red.): *Íslensk orðabók*. 4. uppl. Reykjavík: Edda.
- Íslensk-sænsk orðabók* (1986) = Jansson, S.B.F: *Isländsk-svensk ordbok*. 5. uppl. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- ISLEX = <islex.se> (juni 2012).
- NLO (1997) = H. Bergenholtz, I. Cantell, R. Vatvedt Fjeld, Jón Hilmar Jónsson & B. Svensén (red.): *Nordisk lexikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- SO (2009) = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. Stockholm: Norstedts.

Annan litteratur

- Adamska-Salaciak, Arleta (opubl.): Examining Equivalence. Plenarföreläsning vid Euralexkonferensen 2010.
- Atkins, Sue B.T. & Michael Rundell (2008): *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Gellerstam, Martin (1999): Översättaren och ordboken. I: P. Slotte, P. Westerberg & E. Orava (red.): *Nordiska studier i lexikografi* 4. Helsingfors, 121–129.
- Gellerstam, Martin (2004): Översättning i och med tvåspråkiga ordböcker. I: *LexicoNordica* 11, 109–115.
- Hannedóttir, Anna Helga (1998): *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Hannedóttir, Anna Helga (2000): Funktioner som försvann: det kontrastiva perspektivet i äldre svensk lexikografi. I: M. Gellerstam, K. Jóhannesson, B. Ralph & L. Rogström (red.): *Nordiska studier i lexikografi* 5. Göteborg: Göteborgs universitet, 3–17.
- Hannedóttir, Anna Helga & Sofia Tingsell (2011): Svensk fraseologi för islänningar – om den isländsk-svenska ordboken i ISLEX och en onomasiologisk svensk resurs: Frاسبanken. I: *LexicoNordica* 18, 61–86.
- Hartmann, Reinhard R.K. (2004): Lexicography and translation. I: Chan Sin-wai (red.): *Translation and Bilingual Dictionaries*. Lexicographica Series Maior 119, 7–21.
- Koller, Werner (1997): *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. 5. Aufl. (UTB. 819.) Wiesbaden: Quelle & Meyer.
- Korp = <<http://spraakbanken.gu.se/korp/>> (juni 2012).
- Kromann, Hans-Peder, Theis Riiber & Poul Rosbach (1991): *Principles of Bilingual Lexicography*. I: F.J. Hausmann, O. Reichmann, H.E. Wiegand & L. Zgusta (ed.): *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires*. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2711–2728.

- Newmark, Peter (1998): Paragraphs on Translation 53. I: *The Linguist* 37 (1), 29–31.
- Nida, Eugene (2009): The Molecular Level of Lexical Semantics. I: P. Hanks (ed.): *Lexicology. Critical Concepts in Linguistics*, volume IV. London & New York: Routledge, 396–406.
- Rauset, Margunn, Anna H. Hannesdóttir & Aldís Sigurðardóttir (2012): Ein-, to- eller fleirspråkleg ordbok? I: *Nordiska studier i lexikografi* 11. Lund, 512–523.
- Svanlund, Jan (2009): *Lexikal etablering. En korpusundersökning av hur nya sammansättningar konventionaliseras och får sin betydelse.* (Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 52.) Stockholm: Stockholms universitet.
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik.* Stockholm: Norstedts.
- Textasafn = <<http://lexis.hi.is/corpus/>> (juni 2012).
- Wollin, Lars (1996): Översättning. I: *Nationalencyklopedin*. Band 20. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker, 536–538.

Anna Helga Hannesdóttir
universitetslektor, docent
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
Anna.Hannesdottir@svenska.gu.se

Betydningsbeskrivelse og prototypeteori

Henrik Hovmark

Prototype theory has been put forward as a useful tool in lexicographic theory and practice. In this article I discuss the use of prototype theory in lexicographic word sense definition. I suggest that many lexicographic practices already build upon ideas similar to prototype theory but that the theory can make lexicographic work more consistent and systematic. However, the main contribution of prototype theory (and cognitive semantics) would seem to be an increased focus on data and methods, favoured by close connections between strands of corpus linguistics, cognitive linguistics and lexicography.

1. Indledning

Prototypeteorien er inden for de seneste par årtier blevet fremhævet som et meget værdifuldt redskab i leksikografisk arbejde, især med hensyn til betydningsbeskrivelse. Allerede i midten af 1980'erne argumenterede den belgiske leksikograf og lingvist Dirk Geeraerts for prototypeteoriens nytteværdi i leksikografisk sammenhæng, først og fremmest i forbindelse med behandlingen af polysemi (Geeraerts 1990:195), og Geeraerts har siden beskæftiget sig indgående med emnet (jf. fx Geeraerts 2001 med henvisninger). Og i Atkins & Rundells guide til praktisk leksikografi på korpuslingvistisk grundlag har prototypetilgangen en central plads i afsnittet om betydningsbeskrivelse (2008:280) hvor tilgangen hævdes at have følgende to afgørende fordele:

It reflects the way people create meanings when they communicate, and thus it goes with the grain of the language, and accommodates creativity and fuzziness.

It makes the lexicographer's task more manageable, because it allows us to focus on the prototype and its common exploitations, rather than requiring us to predict and account for every possible instantiation of a meaning.

Fremvæksten af den kognitive lingvistik, hvori prototypeteorien indgår som et centralt element, har spillet en stor rolle for den fornyede interesse for betydningsbeskrivelse og leksikon inden for sprogvidenskaben – og sprogteknologien. Hvor stor en indflydelse prototypeteorien og den kognitive semantik rent praktisk har haft inden for leksikografien, er til gengæld et godt og åbent spørgsmål: Hvor meget og hvor systematisk er teorien blevet inddraget af ordbogsredaktører på forskellige ordbogsprojekter?

Jeg vil i denne artikel se nærmere på prototypeteorien og brugen af den i forbindelse med leksikografisk betydningsbeskrivelse. Jeg vil indledningsvis skitsere nogle nøglebegreber i teorien (afsnit 2). Denne fremstilling vil ikke være udtømmende, men vil fokusere på de aspekter af teorien der bliver fremhævet i den leksikografiske litteratur, og som antages at være særlig relevante for betydningsbeskrivelsen. Jeg vil derefter se på hvordan prototypeteorien måske kan anvendes i leksikografisk betydningsbeskrivelse og -opdeling (afsnit 3). Endelig vil jeg diskutere og perspektivere teoriens faktiske og mulige anvendelse (afsnit 4). Artiklen tager udgangspunkt i foredraget og diskussionen ved NFL-symposiet om leksikografisk betydningsbeskrivelse på Lysebu 20.-22. januar 2012.

2. Prototypeteorien – kort fortalt

Prototypeteorien beskæftiger sig med hvordan mennesker kategoriserer, dvs. genkender, opdeler og forstår størrelser i den omkring-

liggende verden, fx ved hjælp af sproglig kodning. Der er altså ikke tale om en snæver sprogvidenskabelig teori. Teorien blev formuleret i 1970'erne inden for den kognitive psykologi, i første række af den amerikanske psykolog Eleanor Rosch, men har haft stor indflydelse på den kognitive lingvistik, der udviklede sig nogenlunde samtidig med og i de samme faglige miljøer som prototypeteorien (jf. Taylor 2006; for kritik af teorien se fx Taylor 2006:239f. eller Croft & Cruse 2004:78-81).

En leksikograf der fremstiller ordbøger, skal kunne give systematiske definitioner af ords betydninger og kunne adskille ords betydninger systematisk. Prototypeteorien beskæftigelse med kategorisering er relevant i denne sammenhæng fordi ords (forskellige) betydninger og brug netop afspejler hvordan sprogbrugerne kategoriserer deres omverden ved hjælp af sproget. Spørgsmålet er hvordan denne kategorisering foregår?

Kategorisering er ifølge prototypeteorien baseret på grader af (familie)lighed, og på at nogle eksempler på en kategori er mere (proto)typiske end andre. Teoriens nøgleord er "goodness-of-exemplar", "graded centrality" og "family membership" eller "family resemblance" (Croft & Cruse 2003:81ff.). De fleste danskere vil fx spontant være enige i at æbler, pærer og appelsiner er frugter. Nogle danskere vil muligvis også mene at dadler eller tomater tilhører kategorien 'frugt', men der vil formentlig være færre. Prototypeteorien vil sige at æbler, pærer og appelsiner er "mere" 'frugter' end dadler og tomater; de er mere centrale, eksemplariske eller prototypiske medlemmer af den kategorifamilie der kan betegnes 'frugt' i det sprogligt kodede kategoriseringssystem hos danske sprogbrugere. Kategorisering er altså ikke et spørgsmål om skarpe grænser og absolutte, entydige træk der er defineret én gang for alle, men derimod om grader af lighed der er til løbende forhandling mellem sprogbrugerne (er en smarttelefon en prototypisk 'telefon?'). Det gælder også de træk der er karakteristiske for de enkelte medlemmer af en kategorifamilie, fx hvilke træk der karakteriserer et

æble. Også her vil sprogbrugerne mene at nogle eksemplarer er mere prototypiske end andre, i fx form, størrelse, farve eller smag, mens andre eksemplarer vil blive kategoriseret som mere atypiske.

I og med at prototypeteorien beskriver kategoriseringer som resultatet af fælles overenskomster og løbende forhandling, tager teorien også højde for at betydninger ændrer sig, og at betydninger og kategoriseringer kan være forskellige afhængigt af brugergrupper og kontekster. For en dansker er et æble en mere prototypisk 'frugt' end en daddel eller en tomat. For en marokkaner er rækkefølgen formentlig anderledes. Men kategoriseringsprincippet er i begge tilfælde det samme: Nogle eksempler er (mere) centrale, andre (mere) perifere. Denne beskrivelse kan efterlade indtrykket af at kategorisering er flydende i betydningen uforudsigelig, ustabil eller strukturløs. Det er imidlertid ikke tilfældet. Psykologvistiske eksperimenter viser fx at der er et stabilt mønster i hvilke eksempler af en kategori forsøgspersoner reagerer hurtigst på og reproducerer hurtigst (fx æble som 'frugt' for en dansker). Kategoriseringer kan altså hævdes at være stabile inden for den givne sociokulturelle kontekst, og at de er forankret til bestemte kontekster eller domæner, både sproglige (fx typiske kollokater) og sociokulturelle (fx typiske ytringskontekster). En bestemt kategorisering (eller definition eller betydning) gælder ofte kun inden for et bestemt domæne (jf. Fillmore 1975, og jf. afsnit 3.1).

Prototypeteorien blev udviklet som en reaktion på den såkaldt klassiske model for kategorisering der bygger på den aristoteliske logik. Ifølge denne model er kategorier karakteriseret ved og kan beskrives ved hjælp af nødvendige og tilstrækkelige kriterier eller træk. Man kan fx sige at kategorien 'pige' er karakteriseret ved trækkene [+menneske], [+hunkøn] og [+ung], kategorien 'ungkarl' ved trækkene [+voksen], [+ung] og [+ugift] og kategorien 'fugl' ved trækkene [+fjer], [+næb] og [+i stand til at flyve]. Hvis et af disse træk ikke er til stede, er der ikke tale om en 'pige'/'ungkarl'/'fugl' (nødvendige kriterier). Og omvendt: Hvis alle

disse kriterier er til stede, er der tale om en ‘pige’/‘ungkarl’/‘fugl’ (tilstrækkelige kriterier).

Som det fremgår, er den klassiske kategoriseringsmodel karakteriseret ved binære valg og ved absolutte grænser. Enten tilhører en størrelse en kategori, eller også gør den ikke. En sådan fremstilling stemte ikke overens med de empiriske undersøgelser der blev foretaget i 1970’erne og senere hen. Inden for nogle enkelte, begrænsede domæner, fx slægtskabsforhold og dyrearter, har kategorier og sproget indrettet sig så det giver en vis mening at bruge en klassisk model med hierarkisk opbyggede betydninger baseret på nødvendige og tilstrækkelige træk. Men selv her er der “undtagelser” og “grænsetilfælde” i bestemte kontekster (fx bestemte brug af *ungkarl* og *pige* – og frugter der ikke er “rigtige” frugter; jf. Croft & Cruse 2004:76f.). Prototypeteorien fremhævede ikke blot at kategorisering baserer sig på centralitet og grader af familielighed, men pegede også på at det i de færreste tilfælde er muligt at finde frem til ét enkelt sæt af træk der karakteriserer alle tilfælde af en kategori – eller én og kun én kernebetydning for alle brug af et ord (jf. fx Atkins & Rundell 2008:277, Croft & Cruse 2004:76f.). Teorien understregede at der snarere er tale om netværk hvor kategorier kan dele flere eller færre prototypiske træk, og hvor de enkelte træk overlapper og krydser hinanden afhængigt af konteksten.

3. Prototypeteorien og leksikografisk betydningsbeskrivelse

3.1. Betydningsdefinitionen

Leksikografer benytter ofte den såkaldte genus proximum-model når en betydning skal beskrives og defineres. Genus proximum-definitionen består af et overbegreb (genus proximum) og et antal

tilhørende særtræk (*differentiae specifica*) der adskiller ordet eller betydningen fra andre ord eller betydninger tilhørende samme overbegreb. Som det fremgår, afspejler definitionsmodellen en antagelse om at sprogligt kodede betydninger organiserer sig i en eller anden form for kategorisystemer.

Den klassiske kategoriseringsmodel nævnes ofte sammen med *genus proximum*-modellen. Og det er indlysende at modellen i sin form er velegnet til at repræsentere et strengt hierarkisk system med skarpt optrukne grænser mellem ord og betydninger, og hvor de enkelte adskillende træk kan afgrænses og defineres meget præcist (fx [+/-ung]; jf. fx Svensén 2004:273ff.). Men da prototypeteorien også handler om kategorisering, er modellen for så vidt lige så anvendelig her. Også her er man interesseret i at beskrive en kategori (et ord eller en betydning) ved hjælp af et antal karakteristiske træk – blot ikke nødvendige/tilstrækkelige træk, men derimod prototypiske træk. Det vil sige at man vil angive de mest centrale træk ved en betydning og vurdere graden af familielighed med det prototypiske idealeksemplar (fx i beskrivelsen af ordene *appelsin*, *daddel* eller *tomat*) – hvilket som nævnt kan være socio-kulturelt bestemt.

Ofte vil de betydningsdefinitioner man møder i ordbøger, ikke leve op til en streng definition af *genus proximum*-modellen (ét *genus proximum* + ét adskillende træk) og heller ikke afspejle en betydningsbeskrivelse baseret på nødvendige og tilstrækkelige træk (jf. Geeraerts 2001:15f.). Som eksempler på strenge definitioner nævner Svensén *rektangel* ‘rätvinklig fyrhörning’ og *mala* ‘sönderdela i kvarn’. I Den Danske Ordbog (DDO) er *rektangel* til sammenligning defineret som ‘firkant hvor alle fire vinkler er rette og de modstående sider parvis lige lange’, og *mala* defineret som ‘findele et materiale til pulver eller småstykker ved at knuse det mellem to hårde, evt. roterende overflader’ (jf. DDO *mala*² 1.). Det er imidlertid ikke nødvendigvis ensbetydende med at definitionerne er udtryk for en meget bevidst og målrettet prototypisk

tilgang, i DDO eller andre tilsvarende ordbøger. Det kan også være formidlings- eller brugerhensyn der afføder en definition der ikke er så streng i sin form, og som måske inddrager mere end ét træk. Det gælder for definitionen af *rektangel* i DDO der for så vidt "blot" er en omskrivning af det mere teknisk-matematiske indhold i 'retvinklet' til noget som redaktøren har tænkt måtte være mere forståeligt for den almensproglige bruger. Definitionen af *male* ekspliciterer også et teknisk indhold i male-processen med almensproglige formuleringer, men her er forskellen også indholdsmæssig eller kvalitativ. Der er i højere grad taget hensyn til konteksten og realforhold – det er således ikke kun korn der kan males, og ikke kun en kværn der kan benyttes. Definitionen i DDO er bredere (ikke kun 'kværn') og mere nuanceret (både 'pulver' og 'småstykker', 'hårde' og 'roterende overflader') og er dækkende for de typiske brugssituationer og sproglige kollokater (*korn, nødder, kaffe*). DDO er baseret på et tekstkorpus, og på basis af disse data har man beskrevet de træk der har forekommet påfaldende eller relevante ved ordet eller betydningen. Dermed stemmer fremgangsmåden godt overens med de idealer for leksikografisk arbejde baseret på prototypeteori der beskrives hos fx Atkins & Rundell (fx 2008:311f., jf. nedenfor afsnit 3.2). Her betones det netop at leksikografen skal forankre sin betydningsbeskrivelse i analyser af et empirisk materiale og her adskille centrale mønstre og brug fra perifere.

Svaret på hvordan man finder frem til de prototypiske træk der er relevante i en betydningsdefinition, består altså i at man skal basere sine betydningsbeskrivelser på empiriske data og afsøge disse data for karakteristiske mønstre. Dette er indlysende rigtigt og vigtigt, når blot man er opmærksom på at data ikke giver svaret af sig selv, selv ikke store tekstkorpora. De senere års udvikling inden for korpuslingvistik har givet gode muligheder for at finde frem til centrale elementer på et mere velfunderet grundlag, fx ved hjælp af statistiske værktøjer der ikke kun tæller kvantitativt, og som gi-

ver mulighed for at finde sammenhænge mellem fx syntaktiske mønstre, typiske samforekomster og ord/betydninger (jf. Hovmark 2008:14-16 med henvisninger). Alligevel er arbejdet med at definere prototypiske betydninger stadig vanskeligt og forbundet med et vist skøn, til dels i sagens natur da betydninger jo netop defineres som prototypiske, dvs. præget af grader af centralitet og familielighed (jf. Taylor 2006:239f., Croft & Cruse 2004:78-81).

En af de faktorer som man muligvis kan have en tendens til at overse, er den sociokulturelle faktor. Et og samme begreb kan anskues forskelligt i et sprogsamfund, afhængigt af bruger og kontekst, og forbindes med forskellige karakteristiske træk. Også redaktører er knyttet til tid og sted og kan anlægge forskellige synsvinkler. Spørgsmålet om centralitet afhænger med andre ord også af øjnene der ser. Og derudover er alle synsvinkler måske ikke lige kraftigt italesat og repræsenteret i et givet tekstkorpus. Lad mig give et eksempel. I DDO defineres *gris* på følgende måde:

klovdyr som har tryne, korte ben og en tyk krop med kort, krøllet hale og tynde, lyse hår, og som holdes som avls- og slagtedy

Denne definition rummer en beskrivelse af både form/udseende (*klovdyr som ...*) og funktion (*og som holdes som avls- og slagtedy*). Genus proximum (*klovdyr*) er hentet fra naturvidenskabelig klassifikation, men de adskillende træk der følger efter (*som har tryne, korte ben og en tyk krop med kort, krøllet hale og tynde, lyse hår*) er ikke egentlig naturvidenskabelige. Her fremhæves nogle særlige træk der fremkalder et bestemt billede af en prototypisk gris, et billede der må antages at være mere almensprogligt. Men det er måske snarere billedet af en tegneseriegris, sparebøssegris e.l. end en staldgris (jf. *avls- og slagtedy*) der fremkaldes? Definitionen kan siges at blande tre forskellige synsvinkler (eller domæner) med hver sit træksystem og fokus sammen (jf. Geeraerts 2001:8f.):

en naturvidenskabelig, en landbrugsdaglig – og en almensproglig der knytter sig til billedet af en gris som et sødt og tryghedsskabende kæledyr. Det er et klassisk problem at naturvidenskabelige definitioner ikke altid harmonerer med eller gengiver de konnotationer et dyr kan have i almensproglig sammenhæng (i daglig tale, i litteraturen osv., fx *løve*, *bjørn*). I tilfældet *gris* i DDO kan man imidlertid overveje om især den prototypiske landbrugsgris er underrepræsenteret og overskygges af grisen som den forekommer i et mere barnligt familieunivers.

I den kognitive lingvistik forstås ord som sprogligt kodede konceptualiseringer, dvs. i en lidt populær udlægning: dannelse af billeder. Indirekte gør eksemplet *gris* ovenfor opmærksom på hvilken resurse der ligger gemt i at sammentænke ord og konceptualisering – hvis man er bevidst om hvad man gør. Selvom den følgende definition af ordet *hund* i Videnskabernes Selskabs Ordbog (1793-1905) næppe er eksemplarisk med hensyn til prototypicitet, er den i hvert fald stærkt billedskabende for brugeren!

Et bekiendt firføddet kiødædende Dyr, med en lang Hale, som det bærer krumbøiet i Veiret, naar det er friskt og muntert, derimod lader den hænge ned, naar det er sygt, og stikker den imellem Benene, naar det bliver bange. Dette Dyr er Mennesket meget hengivet, og bruges efter sine forskellige Slags til forskellige Forretninger, hvoraf det og faaer sine Benævnelser, saasom: Fæhund, Gaardhund, Jagthund, Lænkehund, Skiødehund, Stuehund.

Så længe man befinder sig inden for et velstruktureret system som fx det naturvidenskabelige, er det relativt enkelt at pege på karakteristiske træk, men når man bevæger sig ud i en mere gradsbestemt prototypevirkelighed, stiller sagen sig noget anderledes, selv i en verden med nyttige korpora. Men bevidstheden om at betydninger er prototypiske, og at der dermed også kan være dynamisk

bevægelse i og måske ligefrem konkurrence om opfattelsen af forskellige begreber, vil være et yderst vigtigt og nyttigt redskab for leksikografen. Her vil brugen af korpora også være til stor hjælp fordi man her kan se i hvilke kontekster et ord og dets kollokater typisk bruges (jf. fx Atkins & Rundell 2008:418).

Med sit fokus på centrale karakteristiske træk kan prototype-teorien også bruges til at understøtte det praktiske, formidlings- og brugerorienterede ønske i leksikografien om at henvende sig på en kort, klar og præcis måde til brugeren. Undervejs i leksikografiens historie har man undertiden haft en forkærlighed for meget lange definitioner der søgte at rumme alle tænkelige aspekter og brug (som fx i Ordbog over det danske Sprog (ODS); jf. også Svensén 2004:278), men man møder lige så ofte definitioner der afspejler et forsøg på at finde de relevante karakteristiske træk, afhængigt af ordbogens funktion og brugere (jf. Geeraerts 1990:196f., Svensén 2004:275). Prototypeteorien kan altså ikke siges at have forsynet leksikografien med forestillingen om at de træk der karakteriserer ord og betydninger, kan være mere eller mindre centrale (det ville også være mærkeligt; jf. Geeraerts 2001:16 med henvisninger). Men prototypeteoriens forsøg på at præcisere de centrale træk som prototypiske træk kan, sammen med en mere bevidst og kritisk udnyttelse af data, måske være med til at kvalificere jagten på de centrale træk (jf. Atkins & Rundell 2008:420).

3.2. Betydningsopdeling

I leksikografisk sammenhæng er prototypeteoriens tanker om centralitet også relevant i forbindelse med betydningsopdelingen. Hvordan afgrænser og fastlægger man et polysemt ords forskellige betydninger? Hvordan afgør man hvor mange der er? Forskellige typer og størrelser af ordbøger med forskellige funktioner vil naturligvis udmønte sig i en større eller mindre grad af finopdeling, men det er ikke det der er sagens kerne her. Spørgsmålet er

hvordan man overhovedet afgør hvor mange betydninger et ord har. Atkins & Rundell (2008:267) nævner som eksempel hvordan et ord som *overwhelm* i to ordbøger af samme størrelse og type har fem henholdsvis to betydninger. Spørgsmålet beskrives som "klassisk", også inden for det leksikografiske felt (jf. fx Béjoint 2000:225).

Geeraerts (2001:9f.) giver en kort oversigt over forskellige redskaber til betydningsinddeling, fx testsætninger på sandhedsteoretisk grundlag (*Sandeman is a port, but not a port*), acceptabilitets-test (*at midnight the ship passed the port, and so did the bartender*) eller et definitionelt kriterium: Hvis der ikke kan indkredses ét sæt af kernetræk, én kernebetødning, der kan rumme alle specifikke tilfælde af et ords brug, må ordet have flere betydninger. Hertil kunne tilføjes psykologvistiske eksperimenter. Hver for sig eller tilsammen kan den slags undersøgelser givetvis give svar på mange spørgsmål, men for en leksikograf er de hverken særlig håndterbare eller realistiske at gennemføre i en praktisk virkelighed (jf. fx Bergenholtz 1996:199).

Svensén (2004:262ff.) omtaler en mere håndtérbar løsning, en såkaldt komponentanalyse. Denne analyse går i al sin enkelthed ud på at lave et afkrydsningsskema hvor man kan markere om et antal betydningstræk er til stede eller ej ved brugen af et ord i forskellige kontekster. Trækkene kan både vedrøre form og funktion, fx hvordan en *klokke* ser ud, hvilket materiale den er lavet af, og hvad den bruges til. Man kan også bruge synonymer og antonymer i sit skema og registrere at ordet *fast* kan stå i modsætning til både 'bevægelig', 'blød' og 'permanent'. Ud fra et teoretisk synspunkt er komponentanalysen i princippet en strukturel analyse, dvs. en analyse der følger den klassiske aristoteliske model. Komponentanalysen tenderer mod at etablere skarpe grænser mellem betydninger og vil dermed underbelyse principperne om gradsbestemt centralitet og flydende grænser (jf. diskussionen i fx Croft & Cruse 2004:79f.). På den anden side kan man argumentere for at frem-

gangsmåden alligevel kan være nyttig i den praktiske leksikografiske virkelighed, som en hjælp til at få et overblik over prototypiske betydningsklumper og deres karakteristiske træk. Metoden vil også afsløre hvordan et ords forskellige betydninger er organiseret, i et hierarkisk system med én grundbetydning – eller i et netværk med overlappende betydninger.

Selvom komponentanalysen til forveksling kan ligne en udpegning af prototypiske træk, må man være opmærksom på at en betydningsinddeling foretaget på prototypisk grundlag starter et andet sted, nemlig i en systematisk analyse af kontekster (korpusdata), ikke i isolerede trækanalyser baseret på større eller mindre grad af intuition (jf. Atkins & Rundell 2008:272ff., 311f.). De centrale træk er resultatet af en kontekstanalyse. Argumentet er igen en opfattelse af hvilken sprogbeskrivelse der er den mest adækvate: Når polyseme ord sjældent misforstås af sprogbrugerne, er det netop fordi ord altid indgår i kontekster der disambiguerer betydningsindholdet. Det gælder mønstre i sproglige kontekster (kollokater, valensmønstre, syntaks m.v.), og i ytringssituationelle kontekster (fx domæner, teksttyper/genrer, stilniveauer, sprogvarianter, tidsforhold, subkulturer). Ad den vej kan man finde ikke kun prototypiske træk, men også prototypiske kontekster som kan videreformidles i en ordbogsartikel. Og man kan fraskille de meget perifere og atypiske betydninger (jf. Geeraerts 1990:197).

I og med at konteksten medtænkes i processen, vil man også kunne inddrage den prototypiske grundtanke i arbejdet med og i brugen af andre oplysningstyper end definitionen. Der kan udvælges prototypiske valensmønstre, samforekomster, ytringskontekster, sprogbrugseksempler osv. Derved vil tilgangen også fremme et samspil mellem forskellige oplysningstyper i en ordbogsartikel så definitionen ikke kommer til at stå alene og uformidlet (jf. Hausmann & Wiegand 1989:342). Ordet *spil* (i betydningen ‘leg’ m.v., jf. *spil*¹) har i DDO fx fem hovedbetydninger med tretten underbetydninger. Til hver af disse betydninger er der bragt for-

skellige, typiske kontekstuelle træk som er dukket op i forbindelse med analysen af data i korpus. Ved betydning 1, hovedbetydningen ('adspredende eller underholdende aktivitet der udføres efter faste regler og med forskelligt udstyr og rekvisitter'), er der tilføjet prototypiske eksempler på udstyr: 'fx kort, brikker eller terninger'; der er anført tre typiske kollokationer: *nyt spil*, *leg og spil* og *spille spil*; og de to citater giver eksempler på spil (kortspillene *whist* og *mausel*) og genoptager temaet med regler fra definitionen: *Det fascinerende ved go er, at reglerne er så ufatteligt enkle, men spillet er utrolig svært*. Betydning 1 med underbetydninger kan opfattes som en prototypisk betydningsklump knyttet til et bestemt domæne – der fx adskiller sig fra betydning 3 'det at spille musik' der foruden at tilhøre et andet domæne også er karakteriseret ved ikke at forekomme i pluralis.

Molina (2008) argumenterer for at prototypeteorien er en hjælp til at samle et polysemt ords forskellige betydninger i overskuelige, karakteristiske domæner. Eksemplerne er hentet fra Oxford English Dictionary (2. udgave, 1989), fx ordet *pain*. Molina opløser den lineære fremstilling med lange, undertiden meget omstændelige og detaljerede definitioner af *pain* og samler i stedet betydningerne i seks hovedbetydninger eller -domæner: 'punishment', 'bodily suffering', 'effort', 'emotional suffering', 'sickness' og 'bother' (Molina 2008:5-10). Opdelingen giver et indlysende større overblik og et bedre indtryk af ordets prototypiske betydninger og domæner. Omorganiseringen afspejler imidlertid ikke kun et ønske om mere overskuelighed, men også et brud med forestillingen om én kernebetydning. OED's opstilling sætter alle betydninger af ordet *pain* i relation til grundbetydningen 'suffering' – hvorimod Molinas betydninger ses som distinkte. Til tre af betydningerne er der desuden knyttet henholdsvis to, seks og tre underbetydninger i op til tre lag for at tydeliggøre netværksrelationerne – der i OED kun markeres ved interne henvisninger. Endelig har Molina fjernet talnummereringen, i overensstemmelse med prototypeteori-

ens tanker om overlappende netværk og flydende grænser mellem betydninger.

Hvor prototypeteoriens fokus på de centrale betydninger og på sammenhængen mellem betydninger og kontekster ikke er hverken nye, overraskende eller svære at omsætte i leksikografisk praksis baseret på empiriske data, er det straks mere vanskeligt at se hvordan en leksikograf skal repræsentere overlappende netværk og flydende grænser i det færdige produkt. Hvilken rækkefølge skal betydninger stå i, og hvordan skal opstillingen være? Man vil ofte være bundet til en eller anden form for lineær fremstilling. Det gælder selvfølgelig ikke i samme grad for elektroniske udgaver der ikke blot reproducerer den trykte bogs format, men problemet – der er blevet kaldt linearitetsproblemet (jf. Geeraerts 1990:198ff.) – er alligevel illustrativt i denne sammenhæng. Flere principper kan bringes i spil: Organiseringen kan formelt være rent lineær (1, 2, 3, 4, 5, ...) eller indbygge en mere eller mindre dyb hierarkisk struktur (A1a, A1b, A2; B; C1a, C1b, C1c, C2a, C2b; D, ...), og den kan som organiserende princip anvende frekvens, kronologi eller en forestilling om én, samlet grundbetydning (jf. Gorcy 1989, Fjeld & Vikør 2008:198-201). Hvis man skal tage prototypeteoriens grundsætninger i ed, er ingen af disse løsninger imidlertid ideelle, for fremstillingen burde principielt afspejle netværksrelationerne. Men hvordan gør man det?

Som netop vist fjerner Molina (2008) talnummereringen. Udeladelse af betydningsnumre kan dog være upraktisk når der skal henvises, og i det hele taget når man gerne vil referere og tale præcist om forskellige oplysninger. Geeraerts (1990:202f.) går mere drastisk til værks og opbygger en skematisk fremstilling med overlappende nummererede bokse der gengiver netværket. Netværket er også søgt repræsenteret ved en kompleks træstruktur (Geeraerts 1990:207). Teknisk er det ikke længere umuligt at lave den slags repræsentationer i elektroniske ordbøger. Men muligheden må tænkes sammen med de overordnede leksikografiske hensyn til

brugere og funktion og til behovet for at kunne henvise så præcist som muligt. I visse tilfælde vil brugeren måske blive mere forvirret end oplyst. Men det vil samtidig være en overordentlig interessant ting for alvor – i visse tilfælde – at kunne bryde med den traditionelle leksikografiske fremstilling der gengiver betydninger som skarpt adskilte og hierarkisk organiserede enheder (jf. Béjoint 2000:173), ligesom mange brugere vil kunne få nyttig information om afledningsrelationer, semantiske domæner osv. (jf. det arbejde der allerede foregår inden for sprogteknologien i udarbejdelsen af semantiske net).

4. Opsamling og perspektivering

Det fremhæves jævnligt at leksikografiens hovedærinde er et andet end sprogvidenskabens (jf. fx Geeraerts 1990:196f.). Sprogvidenskab er styret af et ønske om at give den mest adækvate og systematiske beskrivelse af sproget og dets funktion ud fra et bestemt teoretisk grundlag. Leksikografien indretter systematisk sin beskrivelse af de sproglige størrelser efter ordbogens funktion og brugere (eller burde i hvert fald gøre det), og ord som *pragmatisk* og *praktisk* dukker jævnligt op. Betydningsbeskrivelsen i leksikografiske fremstillinger vil sjældent følge en bestemt sprogteori meget strengt, hvad enten teorien er strukturel og lægger vægt på nødvendige og tilstrækkelige træk, eller den er kontekst- og sprogbrugsorienteret og lægger vægt på fx prototypiske træk. Selv Molina (2008), der erklærer at følge et prototypisk princip i sin omstrukturering af artiklerne i Oxford English Dictionary, bemærker at praktiske, pragmatiske hensyn også spiller en rolle (“not all the features of the template for upgrading definitions follow directly and necessarily from prototype theory”, “pragmatics of dictionaries”, “methodological convenience”, “practical considerations”).

Dette praktiske hensyn er også fremgået af denne artikel. Lek-

sikografien har ofte i praksis og ud fra pragmatiske hensyn fulgt de prototypiske principper der er blevet formuleret på teoretisk og empirisk grundlag i sprogvidenskaben og psykolingvistikken (Béjoint 2000:176). Béjoint (2000:235f.) hævder ligefrem at opgøret med den strukturelle sprogbeskrivelse inden for sprogvidenskaben kunne opfattes som en befrielse for leksikografien fordi man nu endelig igen kunne lave "positive" betydningsbeskrivelser, dvs. beskrive hvad en kat og en hund er, uden at skulle påvise strengt hvori kat og hund adskiller sig fra hinanden i et strukturelt system. Men Béjoints påstand peger samtidig på leksikografiens akilleshæl: At de indsigter der gøres i sprogvidenskaben, ikke altid bliver omsat eller udnyttet på en systematisk og frugtbar måde i det leksikografiske arbejde. En såkaldt "positiv" betydningsbeskrivelse kan også udarte til en usystematisk praksis baseret på intuition. Dermed kan man komme til at smide barnet ud med badevandet, for sprogvidenskabelige beskrivelser bidrager ikke kun med teorier (undertiden vanskeligt tilgængelige eller komplicerede), men også med metoder og muligheder for at blive mere bevidst i arbejdet med et empirisk materiale.

Som vist i det foregående spiller netop den empiriske dimension en meget stor rolle i leksikografiens anvendelse af prototype-teorien. Det interessante er imidlertid at dette fokus ikke nødvendigvis er kommet fra prototype-teorien (brugen af empiri har ikke altid været lige konsekvent inden for den kognitive lingvistik), men i høj grad er vokset frem internt i det leksikografiske felt. Atkins & Rundells (2008) varme forkærlighed for prototype-teorien er i virkeligheden resultatet af fælles interesser og udviklingstendenser siden 1980'erne inden for især angelsaksisk leksikografi, korpuslingvistik og sprogteknologi. En af nøglefigurerne er Patrick Hanks, der fx i 1988 skriver en artikel med titlen "Typicality and meaning potentials". I artiklen argumenterer Hanks for at leksikografiske betydningsbeskrivelser bør fokusere på det "typiske" frem for det perifere. Og han gør det netop med afsæt i undersøgelser af

de tekstkorpora der begyndte at se dagens lys på dette tidspunkt. Argumentet synes ikke at være udsprunget af teoretisk læsning, men af praktiske leksikografiske overvejelser i forbindelse med den empiriske virkelighed. Tyve år senere, hos Atkins & Rundell (2008), ser man til gengæld prototypeteorien inddraget systematisk og legitimerende for de anbefalede fremgangsmåder inden for det leksikografiske arbejde.

Prototypeteoriens og den kognitive lingvistik's opgør med en mere formel sprogbeskrivelse uden interesse for sprogbrug og kontekst skete nogenlunde på samme tidspunkt. Men noget tyder altså på at teoriens rolle og betydning inden for leksikografien ikke er resultatet af en detaljeret implementering af et teoretisk kompleks, men er opstået i kølvandet på en praktisk opmærksomhed over for mere eller mindre typiske betydninger i empiriske korpusdata. Prototypeteoriens fingeraftryk på det leksikografiske arbejde ligger formentlig også nærmere i en øget opmærksomhed over for empiriske data og redskaber til at udnytte dem end i teoretisk tungere overvejelser i forbindelse med fx betydningsbeskrivelser. Men som vist kan en opmærksomhed over for principper i prototypeteorien også finde anvendelse på andre punkter i det leksikografiske arbejde end i behandlingen af data, fx i udarbejdelsen af definitioner, i betydningsinddelingen og i samspillet mellem forskellige oplysningstyper.

Indirekte handler denne artikel om hvordan eller i hvor høj grad (teoretisk) sprogvidenskab kan bruges inden for leksikografien. Dermed berører den også forholdet mellem sprogvidenskab og leksikografi som faglige og videnskabelige discipliner – et forhold der i lange perioder ikke har været særlig tæt. Undertiden har forholdet været præget af en vis mistro og stereotype forestillinger: Sprogvidenskab har kunnet opfatte leksikografien som en “teoriløs, praktisk andenrangsdisciplin” præget af “kommercielle hensyn”, og leksikografien har kunnet afvise sprogvidenskab med henvisning til at dens viden var for “højtsvævende teoreti-

serende uden praktisk anvendelighed” (jf. Béjoint 2000:169-172). Set i historisk sammenhæng er billedet som altid mere nuanceret – fx blev en stor del af Ordbog over det danske Sprog udarbejdet af ansatte ved Københavns Universitet (bl.a. professorerne Aage Hansen og Johannes Brøndum-Nielsen). Men det er næppe forkert at stereotype, selvforstærkende forestillinger om modsætningen mellem “teoretiske grammatikere” og “praktisk orienterede ordbogsredaktører” har været og stadig kan være stærk inden for begge miljøer. I den sammenhæng er den leksikografiske brug af prototypeteorien interessant fordi den – som vist – er vokset ud af en praktisk, empirisk opmærksomhed inden for leksikografiens egne rækker og ikke alene er kommet udefra.

Litteratur

Ordbøger

DDO (2003-2005) = *Den Danske Ordbog* 1-6. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gyldendal.

ODS (1919-56) = *Ordbog over det danske Sprog* 1-28. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gyldendal.

OED (1989) = *Oxford English Dictionary* 1-20. (2. udgave). Oxford: Oxford University Press.

Videnskabernes Selskabs Ordbog 1-8 (1793-1905). København.

Anden litteratur

Atkins, B.T. Sue & Michael Rundell (2008): *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.

Béjoint, Henri (2000): *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

- Bergenholtz, Henning (1996): Anmeldelse af *Norsk Riksmålsord-bok*. I: *LexicoNordica* 3, 195-207.
- Croft, William & D. Alan Cruse (2004): *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fillmore, Charles J. (1975): An alternative to checklist theories of meaning. I: Cathy Cogen et al. (udg.): *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 123-131.
- Fjeld, Ruth Vatvedt & Lars S. Vikør (2008): *Ord og ordbøker*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Geeraerts, Dirk (1990): The lexicographical treatment of prototypical polysemy. I: T. S. Tsohatzidis (udg.): *Meanings and Prototypes. Studies in Linguistic Categorization*. London/New York: Routledge, 195-210.
- Geeraerts, Dirk (2001): The definitional practice of dictionaries and the Cognitive Semantic conception of polysemy. I: *Lexicographica* 17, 6-21.
- Gorcy, Gérard (1989): Différentiation des significations dans le dictionnaire monolingue: problèmes et méthodes. I: Franz Josef Hausmann et al. (udg.), 905-917.
- Hanks, Patrick (1988): Typicality and meaning potentials. I: Mary Snell-Hornby (udg.): *ZüriLEX '86 Proceedings*. Tübingen: Francke Verlag, 37-47.
- Hausmann, Franz Josef et al. (udg.) (1989): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexicographie. Vol. 1*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Hausmann, Franz Josef & Herbert Ernst Wiegand (1989): Component Parts and Structures of Monolingual Dictionaries: A Survey. I: Franz Josef Hausmann et al. (udg.), 328-360.
- Hovmark, Henrik (2008): Typiske ytringssituationer – leksikografisk repræsentation og funktion. I: *LEDA-Nyt* 45, 14-23.

- Molina, Clara (2008): Historical dictionary definitions revisited from a prototype theoretical standpoint. I: *Annual Review of Cognitive Linguistics* 6, 1-22.
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Taylor, John R. (2006): Prototype Semantics. I: Keith Brown (udg.): *Encyclopedia of Language & Linguistics (2nd edition)*, vol. 10. Oxford: Elsevier, 238-240.

Henrik Hovmark
lektor, ph.d.
Nordisk Forskningsinstitut
Afdeling for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
DK-2300 København S
hovmark@hum.ku.dk

Nødvendigt, tilstrækkeligt, typisk? – nogle tanker om definitionspraksis

Henrik Lorentzen & Lars Trap-Jensen

This paper deals with the general issue of writing good definitions, taking a specific starting point in the principles formulated in the style guide of *The Danish Dictionary*. After a brief historical survey of definitional practice in selected Danish dictionaries, the paper concentrates partly on the principles and problems of the classical dictionary definition, partly on descriptions of the function and use of words and phrases. Giving their personal view on good and bad definitions based on ideas of prototypicality rather than exhaustiveness and completeness, the authors end by raising the issue of different definitions for different users, drawing on results from a user survey of the online version of *The Danish Dictionary*.

1. Artiklens tema og opbygning

Det overordnede tema for denne artikel er det generelle spørgsmål: Hvordan udformer man gode definitioner i monolingvale almenordbøger? Udgangspunktet for vores overvejelser er de principper der er formuleret i redaktionsreglerne for *Den Danske Ordbog* (DDO), en seksbinds ordbog over moderne dansk der udkom i 2003-05. Vi diskuterer om redaktionen dels har kunnet, dels har ønsket at efterleve dem i enhver henseende, og med afsæt i brugen af DDO som netordbog diskuterer vi om der er grund til at justere redaktionsprincipperne i onlineudgaven af DDO.

Artiklen er struktureret på følgende måde: Efter en kort gennemgang af den historiske baggrund og traditionen for definitioner i danske modersmålsordbøger går vi i detaljer dels med den klassiske definition, dels med betydningsbeskrivelser der fokuserer

på opslagsordets funktion. Dernæst giver vi vores eget bud på hvad der kan regnes for gode og dårlige definitioner med eksempler fra DDO's redaktionsperiode. Sluttelig kommer vi ind på hensynet til ordbogens brugere og overvejelser affødt af en undersøgelse foretaget blandt onlineordbogens brugere.

2. Historisk baggrund

Væsentlige forgængere for DDO er Matthias Moths aldrig udgivne ordbog fra omkring 1700 (Hjorth 1983), Christian Molbechs *Dansk Ordbog*, der udkom i to udgaver i 1833 og 1859, og *Ordbog over det danske Sprog* (ODS). Molbechs ordbog var i årtier den mest udbredte og anerkendte betydningsordbog for dansk, men nogle af dens definitioner er blevet kritiseret af blandt andre Verner Dahlerup for at være både overflødige og intetsigende. I "Principer for ordbogsarbejde" (Dahlerup 1907:74-75) giver han eksempler som disse: **Biørn** 'Et hos os fremmedt Pattedyr, som lever paa Bierge og i lidet beboede Lande' og **Løvejagt** 'Jagt efter Løver', og de fleste er nok også enige om at disse definitioner ikke er specielt oplysende. Dahlerups ærinde var at fremlægge principperne for den påtænkte afløser for Molbech, ODS, og specielt når det gjaldt definitioner, ønskede Dahlerup størst mulig enkelhed og klarhed: "Den slags ord, hvis indhold ikke kan udtømmes ved en kort forklaring, men kun ved en omstændelig beskrivelse af genstanden, skal ordbogen slet ikke indlade sig på at give en definitionlignende bestemmelse af" (op.cit.:75). I stedet for en intetsigende eller omstændelig definition kunne man ofte bringe et eller flere oplysende citater eller et lille billede (jf. Nikula 2012).

Dette ønske om enkelhed er ført videre af ordbogens redaktører og udtrykkes således i indledningen til bind 1: "Efter betydningstallene følger definitionen; denne søger vi at gøre saa kortfattet og lidet specialiseret som mulig" (ODS, bind 1, s. XXXVIII). Et

eklatant eksempel på dette er forfattet af ordbogens hovedredaktør H. Juul-Jensen: *Abe ... dyrenavn (Simia)*. (ODS 1918).

I de første bind af ODS følger man generelt intentionen om kortfattetthed, men i de senere bind kan man iagttage en tendens til at bringe endog meget omstændelige betydningsforklaringer, som det fremgår af følgende (her forkortede) definition udformet af Paul Diderichsen:

Læbe ... (ofte i flt.) om de to bløde, bevægelige (som regel med slimhinde paa indersiden og hud paa ydersiden beklædte) kødlapper, der hos mennesker (og (patte)-dyr) findes oven og neden for mundspalten (overlæbe, underlæbe), og som, naar munden er lukket, (helt ell. delvis) dækker tænderne (ODS 1932)

Formuleringerne hos Diderichsen lever op til idealer om grundighed og udtømmende beskrivelse, men ikke om tilgængelighed for almene brugere. *Læbe*-eksemplet er karakteristisk for stilen hos visse af ODS' redaktører og genfindes let i andre store ordbogsværker der er konciperet i slutningen af 1800-tallet som fx SAOB.

Da arbejdet med efterfølgeren til ODS, nemlig DDO, begyndte omkring 1990, stod det klart at målet var klarhed og enkelthed, ikke mindst i definitionerne, sådan at man skulle fjerne sig fra ODS-stilen og nærme sig principper fra blandt andet COBUILD (1987) og *Svensk ordbok* (1986) (se 5.1). I DDO har *læbe* derfor fået denne definition:

læbe ... hver af de to bevægelige hudfolder som omgiver mundåbningen foran tænderne, og som hos mennesket er vigtige for bl.a. udtalen af sproglyde (DDO 2004)

I det følgende vil vi se nærmere på hvordan DDO har båret sig ad med at implementere principperne om klarhed og enkelthed.

3. Klassisk definition: principper og problemer

Den klassiske definitionstype, der er udbredt i større og mindre almenordbøger, bygger på en semantisk analyse som udpeger et begrebs nærmeste overbegreb (*genus proximum*) og et eller flere træk (*differentiae specifica*) der adskiller det fra andre begreber med samme overbegreb. Denne metode egner sig især til konkrete substantiver der lader sig indordne i et hierarkisk system, men finder også anvendelse ved verber og adjektiver (Svensén 2004:274). Her ses blot et enkelt eksempel, hentet fra DDO (ligesom alle følgende eksempler medmindre andet er angivet):

bord møbel med som regel fire ben og med en vandret plade som man kan sidde ved

I eksemplet bord er “møbel” således *genus proximum*, mens *differentiae specifica* udgøres af de beskrivende træk “med fire ben” og “med en vandret plade” samt det funktionelle træk “som man kan sidde ved”.

I dette afsnit vil vi koncentrere os om den klassiske *genus proximum*-definition, om dens principper og om de problemer den indebærer. Det gør vi af flere grunde, dels fordi det er langt den mest udbredte definitionstype i DDO, dels fordi andre definitionsmåder såsom synonymy og helsætningsdefinitioner som de kendes fra COBUILD, ikke har fortrængt den klassiske definition fra pladsen som den arketyperiske ordbogsdefinition, i hvert fald når det drejer sig om større modersmålsordbøger (Rundell 2006). Vi indskrænker os til at fokusere på fire problemer, nemlig 1) valg af *genus proximum*, 2) flertydige ord i definitioner, 3) definition af sammensat eller afledt ord og 4) udfoldet definition vs. henvisning.

3.1. Valg af genus proximum

Det siger næsten sig selv at når man vil definere ved hjælp af genus proximum, er det helt afgørende hvilket ord der vælges til at betegne nærmeste overbegreb. I forlængelse af de i afsnit 2 nævnte ønsker om at gøre DDO's definitioner mere klare og enkle og dermed mere brugervenlige end ODS' står der da også følgende i DDO's upublicerede redaktionsregler (DDO-red): "I betydningsbeskrivelserne har man ikke pligt til at medtage alle systematiske, faglige niveauer".

Hvis man vil tilgodese de strengt faglige hensyn, kommer man let til at bruge termer som *forøgelsesnegl* og *baggøgelsesnegl* som genus proximum i definitioner af snegle der lever i havet, og tilsvarende *lungesnegl* som overbegreb for velkendte landdyr som vinbjergsnegl og skovsnegl. I DDO har vi tilstræbt at bruge almene begreber¹ i definitionerne og blot definere en vinbjergsnegl som en snegl, samtidig med at oplysningen om tilhørsforholdet til gruppen af lungesnegle gives i et særligt felt (i den trykte bog efter markøren ENC for *encyklopædisk*). Det er dog ikke altid lykkedes at ramme det samme niveau af tilgængelighed og gennemskuelighed. En undersøgelse af 32 sommerfugle i DDO viser denne fordeling af genus proximum (tabel 1):

Genus proximum	Antal definitioner
sommerfugl	13
natsværmer	9
dagsommerfugl	8
natsommerfugl	1
aftensværmer	1

Tabel 1: Valg af genus proximum ved 32 sommerfugle.

1 Jævnfør Lakoffs "basic-level categories" (Lakoff 1987:46-54).

Her ser det ud til at redaktørerne i mange tilfælde har søgt at undgå det komplicerede og ligesom ved eksemplet vinbjergsnegl brugt et alment overbegreb som *sommerfugl*. Men i flere tilfælde har man ønsket at præcisere om det drejer sig om en dag- eller en natsommerfugl, idet man også ofte bruger den synonyme term *natsværmer*, som for mange sikkert slet ikke er en sommerfugl og heller ikke et overbegreb med tilhørende underbegreber.

Dette er en illustration af modsætningsforholdet mellem et ønske om at bruge almene, let tilgængelige definitioner på den ene side og på den anden side en trang til at være fagligt korrekt og bruge de rigtige faglige termer. Der er tale om en balancegang, hvor man i hvert fald i en almenordbog bør vægte tilgængeligheden højest samtidig med at indholdets faglighed er forsvarlig (se hertil Svenséns diskussion (2004:299ff.) af forskellen på almen og faglig). Når det gælder etableringen af et leksikalsk-semantic netværk som DanNet, har de “manglende” hierarkier imidlertid vist sig at være et problem for udnyttelse af ordbogens definitioner (Pedersen mfl. 2009:275f.). Men denne indvending skal dog ikke skygge for at en almenordbogs vigtigste formål er at give en læg bruger en omtrentlig forestilling om et ords betydning – i overskuelig form.

3.2. Flertydige ord i definitioner

Et problem der er beslægtet med det foregående, er brugen af flertydige ord i definitioner; om det siger DDO-red kort og klart: “Tvetydige og vanskelige ord bør undgås i Denbet [den denotative betydningsbeskrivelse]”. Vanskelighederne opstår naturligvis især hvis genus proximum er flertydigt, som det fremgår af følgende eksempel med det på dansk både homografe og polyseme ord *bakke*:

foliebakke bakke af aluminiumsfolie der især bruges til opbevaring, tilberedning og salg af madvarer

kælkebakke skrånende bakke som er velegnet til at kælke på når der ligger sne

I sig selv er de valgte genera proxima ganske vist flertydige, men i dette tilfælde indeholder definitionerne tilstrækkeligt med distinktive træk til at entydiggøre *bakke* som henholdsvis en bakke i husholdningen og en bakke i landskabet. Ligesom i autentisk sprog er det konteksten der disambiguerer. I andre tilfælde er konteksten så begrænset at den ikke bidrager væsentligt til entydiggørelsen, her af det flertydige adjektiv *gal*:

halvgal en lille smule gal; ikke helt gal SYNONYMER halvskør, småskør □ *hun opdagede, at hun også talte højt på gaden som alle de andre ensomme og halvgale*

rivegal helt gal SPROGBRUG sjældent, uformelt SYNONYM rivende gal □ *at insinuere, at vi ikke skulle være interesseret i at bygge boliger, den er gal, den er rivegal*

Her ses det at et ideal om definitioner der hviler i sig selv, er svært at opfylde, men ved hjælp af synonyme og eksempler lykkes det formentlig at disambiguere ordet *gal*. Det er ligeledes et eksempel på at en ordbogsartikel typisk er tænkt som en tekst der skal læses i sin helhed hvis man vil have det fulde udbytte af den.

3.3. Definition af sammensat eller afledt ord

Et problem der knytter an til det foregående, er spørgsmålet om hvor meget en definition må henvise til andre definitioner i ordbogen. Det bliver særlig aktuelt når det gælder definitioner af sammensatte eller afledte ord: Skal definitionen være simpel eller udfoldet? Det enkleste er naturligvis blot at opløse et sammensat ord i dets bestanddele, som i følgende eksempel (jf. Molbechs *Løvejagt*):

gigtramt ramt af gig

En så minimalistisk definitions måde er selvfølgelig pladsøkonomisk, men aktualiserer problemerne med brug af flertydige ord, her *ramt*. I den endelige version blev det sidste afhjulpet ved tilføjelse af det disambiguerende træk *sygdom*:

gigtramt ramt af en gigtsygdom

Det er klart at man som redaktør af sammensatte ord kan være tiltrukket af en enkel løsning som i den første *gigtramt*-artikel, hvor fortolkningsarbejdet overlades til brugeren, men en mere læservenlig strategi der stadig overholder kravet om korte formuleringer, går ud på at “genbruge” relevante dele af simpleksordenes definitioner. Et eksempel er definitionen af *aktiebeholdning*, der genoptager enkelte dele af *beholdnings* definition:

aktiebeholdning samlet mængde af aktier som nogen råder over

beholdning samlet mængde af penge, genstande el.lign. som nogen råder over, fx som lager eller reserve

Strategien har vist sig yderst anvendelig, blandt andet i arbejdet med at opgradere opslagsord der i den trykte bog blot er nævnt i simpleksartiklernes orddannelsesdele, men i netudgaven vises som fuldgyltige (omend endnu ufuldstændige) artikler.

3.4. Udfoldet definition vs. henvisning

I eksemplerne ovenfor henvises der kun indirekte fra en definition til en anden, idet læseren af den første *gigtramt*-definition kan føle

trang til at slå fx *gigt* eller *ramt* op. I andre tilfælde henvises der mere eller mindre direkte. Det vil ofte være relevant når de definerede ord tilhører forskellige registre, fx uformelt eller fagligt sprog modsat almensprog. I eksemplet *bær* vil det virke decideret underligt hvis den uformelle brug af ordet beskrives med den lange genus proximum-definition fra *hoved*:

bær hoved SPROGBRUG uformelt SYNONYM knop

hoved den del af et menneske eller et højerestående dyr som sidder på halsen, og som bl.a. rummer hjernen, øjne, ører og mund

Her har man fornuftigvis valgt at give den kortest mulige definition i form af synonymet *hoved*, samtidig med at sprogbroen markeres som uformelt og der gives et andet, ligeledes uformelt synonym.

I følgende eksempel er der tale om en eksplicit henvisning, idet *lastvogn* slet ikke defineres, men brugeren henvises i stedet til det meget mere frekvente *lastbil*:

lastvogn = →lastbil

lastbil stor bil som er beregnet til transport af gods, og som forrest har et førerhus og bagest et lad, et lastrum eller en sættevogn SYNONYM lastvogn

Det pladsøkonomiske har altid spillet en rolle for disponering af henvisninger henholdsvis udfoldede definitioner. Digitale udgaver af ordbøger har gjort den sidste overvejelse mindre afgørende, og i konsekvens heraf har vi ændret struktur og visning af et større antal oprindelige henvisningsartikler således at den samme definition vises to eller flere steder i netudgaven af DDO. Ved ovenstående

ende to artikler får man altså nu vist definitionen af *lastvogn* ved *lastbil* samtidig med at *lastbil* gives som synonym.

Den indlysende fordel er at brugeren får besked på stedet og sparer et klik på et link eller evt. et helt nyt opslag hvis henvisningen ikke er gjort klikbar. Til gengæld kan det diskuteres om den ovennævnte asymmetri med hensyn til fx formalitet eller faglighed tilsløres hvis der altid bringes fuldt udfoldede definitioner. I DDO vil vi derfor normalt beholde henvisningen (i form af synonym eller som eksplicit henvisning) i tilfælde af ekstrem frekvensforskel eller meget forskelligt stilleje.

4. Funktionsbeskrivelse

Ikke alle dele af ordforrådet lader sig lige let forklare ved hjælp af synonymer eller en traditionel denotativ betydningsbeskrivelse. Her kan det være på sin plads at gribe til en beskrivelse af ordets eller udtrykkets funktion i stedet. Det kan skyldes at betydningen er så abstrakt at den kan være vanskelig at beskrive med almindelige ord. Det kan også skyldes at det er noget andet end det propositionelle indhold der kræver en forklaring. Og endelig kan funktionsbeskrivelsen være et alternativ til den traditionelle beskrivelse som undertiden foretrækkes fordi den tillader at integrere oplysninger om sprogbrugen i forklaringen.

Eftersom det er en grundlæggende anden type af forklaring end den almindelige definition, er det hensigtsmæssigt at signalere dette tydeligt så brugeren straks genkender den som sådan og indstiller sig på en anden type forklaring. Det er efter vores mening derfor uheldigt når funktionsbeskrivelser varierer fra gang til gang som det sker i de følgende eksempler, alle med ordklasseangivelsen interjektion:

atju lyd, som fremkommer ved nys

av udråbsord, som udtrykker eller understreger smerte,
 overraskelse, ærgrelse eller lignende
 (fra *De Danske Netordbøger*)

I DDO har vi som en helt fast skabelon valgt formuleringen “bruges for at ...”, “bruges til ..” eller en anden formulering indledt med “bruges ...”. Hver gang en ordforklaring indledes med “bruges ...”, ved brugeren derfor at der kommer en funktionsbeskrivelse. I sig selv er det mindre vigtigt hvilken ordlyd skabelonen har, end at den valgte skabelon bruges konsekvent. I *Nudansk Ordbog* (NDO) bruges fx skabelonen “udtryk for ...”, og det fungerer også fint.

Skabelonen i DDO bruges hyppigt til beskrivelse af partikler og grammatiske funktionsord hvis denotative betydning vanskeligt eller slet ikke lader sig beskrive, hvorimod den grammatiske funktion er vigtig:

og bruges for at forbinde ensartede ord og sætningsled i sideordnet rækkefølge

hvad bruges som relativt pronomener for at henvise til det samlede indhold af det foregående

I en anden hovedgruppe af ord vælges skabelonen fordi funktionen er vigtigere end det propositionelle indhold. Det gælder de fleste ord i ordklassen udråbsord og mange adverbier, herunder bandeordene, der bortset fra variation i intensitet og stilleje alle har nogenlunde samme betydningsindhold; det gælder ord for hilsner og tiltale, ordsprog, talemåder og andre former for ritualiseret sprogbrug, ja i det hele taget de dele af ordforrådet der har fokus på at regulere forholdet mellem kommunikationens deltagere eller struktureringen af en tekst. Herunder bringes nogle typiske eksempler:

kraftedeme bruges forstærkende som bandeord for at understrege en overbevisning, forsikring el.lign.

amen bruges i den kristne kirke som bekræftende afslutningsord, især efter bøn eller prædiken; bruges som menighedens bekræftelse af det sagte

gerne bruges sammen med *måtte* for at gøre en tilladelse mere utvetydig eller høflig

Endelig er der en sidste hovedgruppe hvor funktionsbeskrivelse veksler med en traditionel definition. Det beror på et redaktionelt skøn hvilken af forklaringstyperne der vælges til et konkret ord, jf. nedenstående eksempler:

slet bruges i benægtende konstruktioner sammen med *ikke, ingen, ikke noget* el.lign. for at forstærke benægtelsen

absolut i meget høj grad; uden vaklen eller tvivl; helt bestemt – GRAMMATIK bruges ofte sammen med *ikke* eller anden nægtelse

Det vil ofte være en smagssag hvilken forklaring der fungerer bedst, og der kan næppe anvises faste kriterier for hvornår man bør bruge den ene frem for den anden. De to foregående eksempler peger til gengæld på et andet forhold, nemlig det at funktionsbeskrivelsen ofte tillader at sammenfatte flere oplysninger hvor der med en traditionel definition kræves en tillægsoplysning. I eksemplerne er det en grammatisk oplysning, men lige så ofte vil det være en sprogbrugsoplysning, som i disse eksempler:

torskehoved bruges som skældsord til eller om en person som man synes opfører sig dumt

hundehoved ubegavet eller foragtelig person SPROGBRUG
nedsættende

Man kan også notere sig at funktionsbeskrivelserne på dette punkt har noget til fælles med COBUILD-traditionens helsætningsforklaringer: Sammenligner man fx COBUILDs definition af *arsehole* med Macmillans tilsvarende, ser man at begge definitionstyper tillader integration af flere oplysninger:

arsehole an impolite word for an annoying or stupid person (MED)

arsehole If one person calls another person an **arsehole**, they think that person is extremely stupid or has behaved in a stupid way; a rude and offensive word used mainly in British English (COBUILD)

Det er værd at bemærke at modellen kan fungere fint med en elegant formulering, men det er ikke altid tilfældet. Det er derfor man ser begge definitionsmåder anvendt i DDO.

5. Gode og dårlige definitioner

Den omstændelige definitionspraksis som udviklede sig hos bl.a. ODS' redaktører, var velsagtens motiveret af et ønske om at være udtømmende i forhold til kildegrundlaget: Når alle excerpter var blevet ordnet og betydningsopdelingen foretaget, gjaldt det om at formulere en definition der dækkede alle de belæg der optrådte for en bestemt betydning. Man forestillede sig at en definition der indeholdt alle de nødvendige og tilstrækkelige træk, derved ville dække de mulige forekomster – hvis excerptsamlingen var opbygget tilstrækkelig grundigt.

Med fremkomsten af store korpusser har leksikografien dels måttet indse at opdeling af ordforekomster i distinkte betydninger langt fra er nogen objektiv foreteelse, dels erfaret at ambitionen om udtømmende definitioner er frugtesløs. Frem for at beskrive alt hvad der er muligt, bør leksikografien beskæftige sig med hvad der er sandsynligt. Klarest er denne opfattelse udtrykt af Hanks (2000:4): “It is time to shift our focus from what is possible in language to what is probable”. I dette afsnit vil vi koncentrere os om hvordan man som leksikograf må balancere mellem det typiske og det fuldstændige.

5.1. Typisk

Korpuslingvistikken har altså fået leksikografer til at flytte interessen fra at trække klare grænser mellem betydninger til at fokusere på det der er hyppigt forekommende i autentisk sprog, det mest sandsynlige og derfor det typiske i sprogbrugen (jf. Hovmark 2012).

Resultatet kan ses som en tendens til kortere og klarere definitioner der beskriver kernen i de semantiske klynger som redaktørerne skaber under arbejdet med annotering af konkordanslinjer fra korpus.

DDO er også en del af denne tradition. Redaktionsreglerne indeholder dog ikke en eksplicit formuleret anvisning, men principper om at “forfatte den denotative betydningsbeskrivelse så enkelt og ligefremt som muligt” og foretrække “den enkle fremsættende form ... for ODS’s alt for komplicerede syntaks” viser at det er det der tænkes på. De fleste af DDO’s definitioner er derfor relativt korte, men kan indeholde præciserende tilføjelser der viser det typiske uden at lukke af for andre muligheder. Tilføjelserne indledes med *typisk*, *især*, *fx*, *ofte*, jf. disse eksempler:

redskabsrum rum til opbevaring af bl.a. haveredskaber, typisk i et udhus

cyklon tropisk hvirvelstorm, især opstået over Det Indiske Ocean

højrehåndet som foretrækker at bruge højre hånd til handlinger der kræver præcision, fx skrivning

5.2. Fuldstændighed

Over for ønsket om en enkel og ligefrem beskrivelse af den typiske sprogbrug står ofte redaktørens ønske om fuldstændighed, der også i et vist omfang inddrager mere marginale tilfælde. Et eksempel kan være beskrivelse af biologiske individer på højere niveau end art:

reje op til 35 cm langt gråt eller rødt vandlevende krebsdyr med øjne på stilke og med kropsform som et C

Hvor en reje for de fleste vel varierer i størrelse fra fjordrejens beskedne 4-8 cm til de noget større dybhavsrejer og måske de endnu større tigerrejer på op til 10-12 cm, som man især møder i supermarkedernes frysediske, udviser gruppen Caridea (de egentlige rejer) langt større mangfoldighed med over 2.000 arter, hvoraf de største når en længde på 35 cm. Det er nok den viden redaktøren har villet viderebringe i beskrivelsen.

biæder 15-38 cm lang skrigefugl med blågrøn underside, gul strube, rødbrun overside og spidst, sort næb; lever bl.a. af bier og hvepse

krage ca. 47 cm lang, næsten altædende kragefugl med et karakteristisk hæst skrig

At beskrive en fugl som 15-38 cm lang, som det er gjort med biæderen, er mindre hensigtsmæssigt når definitionen er udformet til at beskrive et enkelt eksemplar. Størrelsesangivelsen går naturligvis på variationen inden for den biologiske gruppe. Til gengæld er sammenstillingen af det upræcise “ca.” ikke rigtig foreneligt med de meget præcise 47 cm der angives for kragen. En umiddelbart mere passende løsning ville være at bruge omtrentlige størrelsesangivelser fra almensproget: Rejen er et mindre krebsdyr, biæderen en mellemstor skrigfugl, og kragen er en mellemstor kragefugl.

I andre tilfælde risikerer beskrivelsen at få hvad Svensén (2004:275) kalder for “encyklopedisk slagsida”. Det sker når redaktøren i sin iver efter at viderebringe den viden som er opnået under researchen af ordet, overdriver deltaljerigdommen. I DDO-red hedder det: “Den denotative betydningsbeskrivelse bør friholdes for encyklopædisk indhold” – en udmelding der nok er formuleret lidt vel kategorisk. Grænsen mellem ordbog og leksikon er som bekendt praktisk snarere end teoretisk funderet, og grænserne mellem dem derfor flydende.

Vi kan derfor også konstatere at det varierer hvor nøje redaktørerne har holdt sig til retningslinjerne. Ikke sjældent befinder redaktøren sig i et dilemma mellem en kortfattet definition som nærmer sig det intetsigende, og en længere forklaring der risikerer at blive for encyklopædisk detaljeret. Sammenlign følgende alternative muligheder:

langbold et boldspil (LDO 1991)

langbold boldspil med to hold hvor det ene holds spillere skiftes til at slå en bold ud over banen og løbe frem

til banens modsatte ende og tilbage igen samtidig med at det andet holds spillere prøver at ramme dem med bolden (DDO 2004)

Ud over det vanskelige i at finde en passende balance mellem kortfattet og informationsvægt skal man også være opmærksom på det praktiske forhold at mange encyklopædiske oplysninger hurtigt forældes. Tænk fx på områder som uddannelsessystemet eller den offentlige forvaltning, hvor både betegnelser og indhold har en begrænset levetid. Hvis man derfor beskriver disse forhold, bør man sikre sig at de pågældende artikler tjekkes for deres aktualitet med jævne mellemrum.

6. Brugerhensyn

I sig selv er det ikke muligt at nå frem til hvordan den optimale definition ser ud. Hvor lang den skal være og hvor informationstung, afhænger naturligvis af brugerens behov i konsultationssituationen og hvilke forudsætninger brugeren har for at forstå forklaringen. Den tendens vi har beskrevet, i retning af enkelhed og fokus på det typiske, er ganske vist muliggjort af de redskaber som er udviklet inden for korpuslingvistikken, men udviklingen er samtidig blevet drevet af især én type ordbøger: de engelske learners' dictionaries. Og hvis man overfører dette til nordiske modersmålsordbøger, har disse ikke nødvendigvis den samme primære målgruppe.

6.1. Hvem er brugerne?

DDO har traditionelt defineret sin brugergruppe bredt – og i hvert fald højst haft gruppen af lærnere med et andet modersmål end dansk som en sekundær målgruppe. Men hvem er det så der

faktisk er ordbogens brugere? Det får vi dels et alment indtryk af fra de henvendelser redaktionen modtager fra brugere, dels mere konkret fra en brugerundersøgelse vi gennemførte i efteråret 2011. Her er nogle udvalgte kommentarer:

det er beskrevet med en virkelig fint sprog som vi unge har lidt svært ved at forstå

sådan nogle som teenager fatter ikke altid måden det bliver skrevet på

flere farver og dansk man kan forstå jeg er altså kun 12 år

Skoleelever har det tilfælles med lørnere at de er bedst tjent med enkle forklaringer frem for grundige, og hvis denne målgruppe prioriteres, bør definitionernes enkelhed og sproglige forståelighed vægtes højere end indholdsmæssig grundighed og encyklopædiske detaljer. Men også den modsatte opfattelse kommer til udtryk:

Lidt fyldigere definitioner ville ikke være at foragte, a la ODS, hvis opslag dog på sin side er noget trættende at danne sig overblik over

Jeg kunne godt ønske mig en mulighed for en mere uddybende historisk/semantisk/osv forklaring på ord og vendinger. Måske en mulighed for at vælge 'den korte' og 'den lange' forklaring

Brugerne fra den sidste gruppe tilhører typisk "den oplyste offentlighed" der er veluddannede og jævnlige brugere af opslagsværker.

Dette blandede reaktionsmønster synes at bekræfte at brugergruppen for DDO er temmelig bredt sammensat, og måske endda

endnu bredere end man havde forestillet sig da endemålet var et trykt værk. Mange reaktioner viser at brugerne af hjemmesiden ofte kommer med helt andre forudsætninger og forventninger end trænede brugere af fx ODS.

Er løsningen så at have to eller flere ordbøger i én? Tanken er jo ikke ny, for eksemplet har forlagene længe udgivet graduerede serier af trykte ordbøger til forskellige brugergrupper. Den svenske *Nationalencyklopedin* opererer med tre versioner af samme artikel (lång, kort, enkel), og *De Danske Netordbøger*, der bygger på funktionslærers opfattelser som de kommer til udtryk ved Center for Leksikografi i Aarhus, har hele fem forskellige visninger af data. I onlineversionen af DDO findes også en mulighed for en lettere tilgængelig visning af data, nemlig under fluebenet "Vis forkortet". Aktiveres det, ser brugeren en komprimeret version af artiklen, hvor kun de efter redaktionens skøn mest centrale oplysninger er medtaget. Desværre er det en mulighed der sjældent anvendes, givetvis fordi den kræver en ændring fra standardvisningen.

6.2. Brugertilpasning?

På baggrund af vores erfaring med dels logfilanalyser, dels den nævnte brugerundersøgelse er vi ikke helt så optimistiske med hensyn til brugertilpasning af data som vi tidligere har været (jf. Trap-Jensen 2010). Selvom vi stadig anser en fleksibel visning der er individuelt tilpasset brugernes behov, for en principielt rigtig løsning, kan vi ligesom andre konstatere at brugerne ikke formår at analysere egne behov og vælge den visning der passer til situationen.² Så længe det er tilfældet, er det nødvendigt at indrette visningen af data så de tilfredsstillende forskellige behov og forskellige brugere på samme tid. For at det virkelig skal lykkes, kræver det

---

2 Jævnfør Verlinde & Binon (2010:1150): "We believe attempts to customize the interface of a dictionary to look-up behaviour [...] cannot be very successful, as illustrated by the diversity of dictionary usages".

dels at teknik og design let får brugeren til at afprøve mulighederne, dels at data ikke bare genbruges i diverse kombinationer, men faktisk er kvalitativt forskellige svarende til behovet hos brugergrupperne. Og ser vi snævert på temaet betydningsbeskrivelser, bør man altså skrive mindst to definitioner: en kort og let forståelig samt en mere grundig og detaljeret. Ønsker man også at bruge data (semi)automatisk til sprogteknologiske formål, er der behov for en tredje, formel variant (jf. ANW).

Man kan opfatte denne diskussion som en del af en generel tendens inden for leksikografien i disse år: en tendens i retning af at samle leksikografiske data i større baser hvorfra forskellige delmængder kan udtrækkes og præsenteres som selvstændige leksikografiske produkter. En anden konsekvens af udviklingen er at de enkelte oplysninger skal kunne fungere selvstændigt, fx når ordforklaringer bruges som en integreret del af en e-bog eller i andre e-publikationer. DDO bærer i et vist omfang præg af at være tænkt til papirpublicering og til læsning i sammenhæng. Derfor er der en del underbetydninger af typen “denne befolkningsgruppes traditionelle, stærkt krydrede køkken” (cajun) eller “denne fisk brugt som madvare” (makrel, rødspætte, ørred m.fl.), som næppe kan forstås uden for sammenhængen med den overordnede betydning. På dette punkt bør der ske en revision af de pågældende artikler.

Der ligger således store udfordringer forude, og som altid vil de valgte prioriteringer være afhængige af økonomi. De Schryver (2003) skrev allerede for snart ti år siden om “Lexicographers’ Dreams in the Electronic-Dictionary Age”, men vi må konstatere at der fortsat er tale om drømme, og i virkelighedens verden er der kun resurser til at tage små skridt mod drømmeland.

Litteratur

Opslagsværker

- ANW = Algemeen Nederlands Woordenboek. <<http://anw.inl.nl>> (maj 2012).
- COBUILD (1987 og senere) = *Collins Cobuild English Language Dictionary*. Editor in Chief: John Sinclair, Managing Editor: Patrick Hanks. London/Glasgow: Collins.
- DDO (2003-05) = *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal. <<http://ordnet.dk/ddo>> (maj 2012).
- De Danske Netordbøger*. Center for Leksikografi. <www.ordbogen.com> (maj 2012).
- LDO (1991) = Pia Jarvad: *Politikens Lille Danske Ordbog*. København: Politikens Forlag A/S.
- MED = *Macmillan English Dictionary*. <<http://www.macmillan-dictionary.com>> (maj 2012).
- Molbech = Christian Molbech: *Dansk Ordbog*, 1. udgave 1833, 2. forbedrede og forøgede udgave 1859. København: Forlagt af den Gyldendalske Boghandling.
- Nationalencyklopedin. <www.ne.se> (maj 2012).
- NDO = *Nudansk Ordbog*. 2. udgave, 2001. København: Politikens Forlag. Online: <www.ordbogen.com> (maj 2012).
- ODS (1918-56) = *Ordbog over det danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal. <<http://ordnet.dk/ods>> (maj 2012).
- SAOB (1898-) = *Svenska Akademiens ordbok*. Lund: Gleerups förlag.
- Svensk ordbok* (1986). Göteborg: Språkdata och Esselte Studium AB.

Anden litteratur

- Dahlerup, Verner (1907): Principer for ordbogsarbejde. I: *Danske Studier* 1907, 65-78.
- DDO-red = DDO's upublicerede redaktionsregler.
- De Schryver, Gilles-Maurice (2003): Lexicographers' Dreams in the Electronic-Dictionary Age. I: *International Journal of Lexicography* 16(2), 143-199.
- Hanks, Patrick (2000): Contributions of Lexicography and Corpus Linguistics to a Theory of Language Performance. I: Ulrich Heid, Stefan Evert, Egbert Lehmann & Christian Rohrer (eds.): *EURALEX 2000 Proceedings*. Stuttgart: University of Stuttgart, 3-13.
- Hjorth, Poul Lindegård (1983): *Danske ordbøgers historie*. DSLs præsentationshæfte nr. 12. København: C.A. Reitzels Boghandel A-S.
- Hovmark, Henrik (2012): Betydningsbeskrivelse og prototype-teori. I: *LexicoNordica* 19 (dette bind).
- Lakoff, George (1987): *Women, Fire, and Dangerous Things – What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The Chicago University Press.
- Nikula, Kristina (2012): Samspelet mellan text och bild i enspråkigt svenska ordböcker. I: *LexicoNordica* 19 (dette bind).
- Pedersen, Bolette S., Sanni Nimb, Jørg Asmussen, Nicolai Hartvig Sørensen, Lars Trap-Jensen, Henrik Lorentzen (2009): DanNet: the challenge of compiling a wordnet for Danish by reusing a monolingual dictionary. I: *Language Resources and Evaluation*, Volume 43, Number 3 / September, 2009, 269-299.
- Rundell, Michael (2006): More than One Way to Skin a Cat: Why Full-Sentence Definitions Have not Been Universally Adopted. I: Elisa Corino, Carla Marengo, Cristina Onesti (eds.): *Proceedings of 12th EURALEX International Congress*. Alessandria: Edizioni Dell'Orso, 323-337.

- Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Trap-Jensen, Lars (2010): One, Two, Many: Customization and User Profiles in Internet Dictionaries. I: Anne Dykstra & Tanneke Schoonheim (eds.): *Proceedings of the XIV Euralex International Congress (Leeuwarden, 6-10 July 2010)*, Ljouwert: Fryske Akademy, 1133-1141.
- Verlinde, Serge & Jean Binon (2010): Monitoring Dictionary Use in the Electronic Age. I: Anne Dykstra & Tanneke Schoonheim (eds.): *Proceedings of the XIV Euralex International Congress (Leeuwarden, 6-10 July 2010)*, Ljouwert: Fryske Akademy, 1144-1151.

Henrik Lorentzen
seniorredaktør
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
hl@dsl.dk

Lars Trap-Jensen
ledende redaktør
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
ltj@dsl.dk

Samspelet mellan text och bild i enspråkigt svenska ordböcker

Kristina Nikula

This article tries to create a theoretical framework for the use of illustrations in dictionaries. As a basis for the study ideas from prototype semantics and ecological perception theories are implemented. On the basis of a theory describing the cognitive processing of text and illustration it should be possible to create a manual that would improve and optimize the work of the lexicographer. A theoretically well founded manual would, it is assumed, make it easier for the user of dictionaries to (re)create word meanings from descriptions using illustrations along with verbal ones.

1. Inledning

I denna artikel presenterar jag en teoretisk bakgrund mot vilken jag med några exempel visar hur samspelet mellan text och bild gestaltats i ett par illustrerade, enspråkigt svenska pappersordböcker. Min undersökning har lemmat som utgångspunkt. Även om inte enbart referenter till substantiv finns avbildade i de ordböcker jag använder, inskränker jag mig till denna ordklass.

Exemplen i undersökningen kommer från *Bonniers svenska ordbok* (2010) och *Natur och Kulturs Svenska Ordbok* (2001).

Bild och verbal text är två skilda modaliteter med sina starka och svaga sidor som rätt använda kan komplettera varandra. Ett budskap där båda modaliteterna samverkar, som exempelvis i ordboksartiklar, kallar jag multimodalt budskap eller multimodal produkt. Det är i våra dagar vanligt att man inom textforskningen betraktar både verbal text, bild och andra modaliteter som text. Jag avser med

text likväl endast verbal text. Med bild avser jag antingen mentala eller materiella bilder. (Nikula, K. 2004:195–197, 2009:17–19.)

Sociosemiotisk teori har på senare tid vunnit en stark ställning i forskningen kring multimodalt meningsskapande. Jag har likväl valt att inte låta min undersökning styras av en enda teori utan stödjer mig på såväl prototypsemantik som ekologisk perceptions-teori. Därtill använder jag också sådana element i andra teorier som kan belysa samspelet mellan text och bild.

Förmedlingen av kunskap sker multimodalt i bildordböcker och illustrerade pappersordböcker men kommer i framtiden sannolikt också att i allt högre grad ske multisekventiellt i nätbaserade ordböcker. Grunderna för bildtolkningen och samspelet mellan text och bild är likväl de samma (Klosa 2011:162–165).

1.1. Tidigare forskning

Illustrerade ordböcker är rätt styvmoderligt behandlade inom forskningen. Det mesta som skrivits består av kortare artiklar där en klassificering av illustrationerna, som t.ex. hos Robert Ilson (1987), ofta står i centrum. Werner Hupkas (1989) undersökning av ordböcker och encyklopedier utgör till innehåll och omfång något av ett pionjärarbete som haft betydelse också för den nordiska lexikografen. Ofta citerad är bl.a. hans klassificering av ordboksillustrationerna. Denna klassificering kritiseras i en artikel av Gabrielle Stein (1991) eftersom hon inte finner denna vara heltäckande. Hupka (2003) kom med tiden att återvända till illustrationerna och har i en artikel uppdaterat sin tidigare klassificering. I större lexikografiska arbeten, som t.ex. Henning Bergenholtz och Sven Tarp (1994) samt Sidney I. Landau (2001), ägnas illustrationer också en viss uppmärksamhet. Av ett något annat slag än de tidigare nämnda är Henrik Nikulas (2003) artikel om relationen mellan visuella föreställningar i det mentala lexikonet och bilderna i bildordböcker. Bruket av illustrationer diskuteras av Henrik

Hovmark (2010) som också ser möjligheter till användningen av nya typer av bilder i ordböckerna i framtiden.

I fråga om svenska, illustrerade ordböcker är forskningen blygsam. Mest omfattande är Bo Svenséns (2004) handbok i lexikografi där denne i sin behandling av illustrationerna följer Hupkas klassificering. Strödda notiser om illustrationer kan därtill påträffas i anmälningar och recensioner av nyutkomna, illustrerade ordböcker men ett mera djupgående resonemang saknas vanligen.

1.2. Behovet av illustrationer

Illustrationernas primära funktion består i att tydliggöra den information betydelsebeskrivningen, exemplen och resten av ordboksartikeln ger. Men illustrationer tar plats och har hittills varit rätt dyrbara att framställa. Det är därför viktigt att noga överväga behovet av illustrationer och att med utgångspunkt i uppslagsordet bestämma vilken typ av illustration som bäst bidrar till betydelsebeskrivningen. (Jfr Landau 2001:147.)

Om ordboksanvändaren kan antas förstå den verbala betydelsebeskrivningen utan svårighet är en bild överflödigt. Är däremot det objekt som uppslagsordet refererar till i den yttre världen svårt eller i det närmaste omöjligt att beskriva verbalt kan en illustration vara till stor hjälp. En illustration kan också förkorta och förenkla betydelsebeskrivningen. Förståelsen av lågfrekventa ord kan likaså underlättas med en illustration. I detta fall bör hänsyn tas till ordbokens målgrupp, dess ålder och bakgrund. (Stein 1991:105, Hovmark 2010:197f.) Därtill bör det avbildade objektet ges ett tidsenligt utseende. I dialektordböcker vars främsta uppgift är att dokumentera ett dialektalt ordförråd för eftervärlden kan illustrationer vara till stor hjälp. (Hovmark 2010:198f.) Störst är behovet av illustrationer i receptionsordböcker.

Det är inte ovanligt att illustrationer använts för att göra layouten mera tilltalande och som ett försäljningsargument. I barn-

ordböcker kan illustrationer medvetet användas för att ge liv och färg åt framställningen men också där är deras huvuduppgift att ge något utöver den verbala beskrivningen av ett ord (Gellerstam & Malmgren 2003:96). Inte heller i illustrerade fackordböcker förbises den estetiska aspekten som antas göra ordböckerna mera säljbara, men också i dessa är illustrationen främst till för att stödja den information som ges i ordboksartikeln (Bergenholtz & Tarp 1994:165).

2. Ordboksartiklarnas innehåll

För att det ska vara möjligt att skapa en illustrerad ordbok där samspelet mellan text och bild fungerar optimalt krävs kunskap om hur användaren aktiverar eller skapar betydelse.

2.1. Betydelsebeskrivningen

Ords betydelse har två sidor som kompletterar varandra dels en biologisk, dels en semantisk-kognitiv. Detta innebär att ords betydelse alltid har en biologisk motsvarighet eller ”tolkning”. Vi människor refererar sålunda inte till den verkliga världen som sådan utan till hur vi upplever den genom våra sinnesorgan. Den verklighet vi refererar till med hjälp av språket är i själva verket en verklighet som skapas via sinnesorganen. (Nikula, H. 2003:202f.)

Den begreppsliga betydelsen eller den semantiska representationen av ett ord i vårt mentala lexikon, t.ex. ordet *stol*, kan beskrivas med särdragen [<+sittmöbel> <+för en person> <+med ryggstöd>]. Den begreppsliga betydelsen anger primärt likväl enbart förhållandet till andra språkliga tecken genom att ange tecknets plats i ordfältet [MÖBLER] och avgränsar därmed teckenbetydelserna sinsemellan utan att upprätta någon direkt relation till den yttre världen.

När man hör eller läser ordet *stol* aktiveras de nämnda särdrag-
en. Uppsättningen särdrag aktiverar i sin tur föreställningen om
eller en mental bild av en mer eller mindre prototypisk stol och
upprättar därmed en relation till den yttre världen. För att detta
ska vara möjligt, måste varje enskilt särdrag direkt eller indirekt
framkalla en föreställning om verkligheten som stämmer över-
ens med den bild som förmedlats av sinnesorganen. (Nikula, H.
2003:202–204.) För att förstå en verbal betydelsebeskrivning och
för att kunna identifiera en stol i den yttre världen måste man såle-
des i princip ha kunskap om det betecknade eller liknande objekt.
Denna kunskap gör att den betydelse som uppstår av tolkningen
av de enskilda orden och deras syntaktiska förbindelse kan ställas
i relation till en redan inkodad föreställning (Hupka 1989:245).

Ett begrepp har alltid en extension. Föreställningen om t.ex.
en *stol* kan sägas utgöra den primära extensionen. Som resultat av
tolkning står föreställningarna endast för sådant som vi kan upp-
leva med hjälp av våra sinnesorgan, om inte skulle föreställningar-
na inte kunna tjäna som bro mellan språket och den yttre världen.
Detta innebär samtidigt också att föreställningarna kan förknip-
pas omedelbart endast med konkreta ting. Hyperonymer som
ligger ovanför basnivån i prototypeteoretisk mening förknippas
indirekt med föreställningar via basnivån. (Nikula, H. 2003:204.)
Basnivån är den högsta nivå på vilken en enkel, bildlig föreställ-
ning kan representera en hel kategori (Lakoff & Johnson 1999:27).
Ordet *möbel* väcker inte föreställningen om en viss möbel utan om
flera olika, t.ex. *stol*, *soffa*, *säng* som konstituerar basnivån. Ju lägre
under basnivån föreställningen om en stol, t.ex. ryggstol eller ba-
lansstol (se fig. 1), placerar sig desto mera speciell i jämförelse med
prototypen är stolen och desto större är behovet av en illustration.

stol [$\langle +sittmöbel \rangle \langle +en\ person \rangle \langle +ryggstöd \rangle$]
 ryggstol [$\langle +sittmöbel \rangle \langle +en\ person \rangle \langle -ryggstöd \rangle$
 $\langle +medar \rangle \langle +knästödd \rangle$]

Figur 1: Möbel > sittmöbel > stol > ryggstol/balansstol.

Abstrakta begrepp som *tanke*, *idé* o.d., som inte är hyperonymer till konkreta objekt, kan tolkas enbart via föreställningen om ett konkret innehåll eller som aktuell betydelse, dvs. betydelse i kontext (Nikula, H. 2003:204). Vissa abstrakter kunde också ges en tolkning med hjälp av samma medel som används i serier där en uppsättning vedertagna symboler står för t.ex. *kärlek* (hjärtan) och *idé* (ljus eller lampa) samt verb som *sova* (ZZZ) (jfr Hovmark 2010:207).

Av resonemanget ovan följer, att en relation till verkligheten kan etableras med hjälp av den verbala beskrivningen av ett ords betydelse om denna hos ordboksanvändaren framkallar en föreställning som överensstämmer med de föreställningar han redan har om referensobjektet. Detta innebär att betydelsebeskrivningen borde innehålla sådana semantiska särdrag som möjliggör föreställningen om t.ex. en mer eller mindre prototypisk stol som kan tjäna som referenspunkt för olika typer av stolar, t.ex. för rygg- eller balansstolen som delar enbart särdragen [$\langle +sittmöbel \rangle \langle +för\ en\ person \rangle$] med den prototypiska stolen. I stället för att försöka isolera nödvändiga och tillräckliga särdrag borde man således sträva efter en typifiering som visar det som är normalt snarare än vad som är nödvändigt (Atkins & Rundell 2008:417f.). Prototyper är i

grunden individuella men samtidigt också allmänna; sparven kan av vissa ses som den prototypiska fågeln, duvan av andra, men båda parter kan enas om att det i vardera fallet är frågan om en fågel (jfr stol – ryggstol). Om referensobjektet är obekant bör betydelsebeskrivningen göra det möjligt för användaren att med ny information som knyts till gammal skapa eller återskapa sig en föreställning om referensobjektet. Om det obekanta referensobjektet omnämns i en kontext kan denna bidra till tolkningen.

2.2. Illustrationerna

Inom ekologisk psykologi och psykologiska bildteorier för vilka James J. Gibson varit riktninggivande betonas starkt betydelsen av sinnesförmågor och av i synnerhet optisk information. Centrala begrepp inom ekologisk perceptionsteori, vilka övertagits av modern forskning (t.ex. Kress 2010), är *invariant* och det svåröversatta *affordance* eller *erbjudande* (om förslag till översättning se t.ex. Lindgren 2005:97f.). Begreppet *invariant* fokuserar egenskaper hos varseblivna objekt, såväl i verkligheten som på bild, vilka genom sin konstans leder till att man känner igen ett visst objekt i olika kontexter och situationer. Överfört på språkliga processer motsvarar invarianter närmast semantiska särdrag som möjliggör en kategorisering av objekten i omvärlden (Stöckl 2004:57). Med *affordance* avses att alla föremål har funktionella attribut eller erbjudanden. Dessa gör att människan, när hon varseblir ett objekt, samtidigt kan uppfatta vilka möjligheter till interaktion som föremålet eller delar av detta erbjuder i den varseblivna världen. Objektet är i den meningen ett med sitt erbjudande. Gibson nämner som ett exempel dörrhandtaget som är utformat så, att det erbjuder till olika typer av handling för att öppna dörren (Gibson 1986:138f.). Som i detta fall är det ofta frågan om en konventionell funktion. Teorin om affordances kan också tillämpas på olika modaliteter; multimodala produkter utnyttjar t.ex. verbal text

och bilder som inbjuder till olika typ av interaktion (Holsanova 2010:90f., Kress 2010:92).

Det anses numera att det man ser inte är beroende av enbart optisk input med en orientering mot invarianter, utan också i hög grad av mentala scheman eller modeller som strukturerar människans föreställningar om den yttre världen (Stöckl 2004:57). Schemana, som bygger på perception, tidigare erfarenheter och kunskap, är inte stabila utan kan förändras över tid (Holsanova 2010:92). Man ser t.ex. inte ett bord som enbart en skiva på ben utan man investerar i sin varseblivning alla erfarenheter och all den kunskap man fått i sina kontakter med verkligheten – man vet med sig att bordet inte är till för att sitta på även om det rent praktiskt vore möjligt. Eftersom man systematiskt sätter invarianter i förbindelse med kunskaper och erfarenheter är optiska iakttagelser och konkreta bilder betydelsebärande element i de kognitiva processerna och till följd av detta får också bilder en kommunikativ betydelse. Detta gör att vi också upplever bilder som verklighet (Stöckl 2004:57f.).

Min utgångspunkt är i denna artikel att en materiell bild i sig är ett erbjudande att betraktas. Bilden av t.ex. en stol i en ordbok inbjuder däremot inte ordboksanvändaren direkt till att sätta sig. Bilden som sådan, som ”ting”, inbjuder i stället till en tolkning av sig som föreställande en konkret stol. Den föreställning om en konkret stol som den verbala betydelsebeskrivningen (särdrag) resp. illustrationen skapar möts i föreställningen om den prototypiska stolen. Beträktaren etablerar en likhetsrelation mellan den materiella bilden och föreställningen om en konkret stol och bilden blir egentligen först då bild och fungerar indirekt eller virtuellt som ett erbjudande (att sätta sig). För att denna relation ska kunna upprättas bör illustrationen ha sådana egenskaper som ingår i betraktarens föreställning om en stol, dvs. om prototypen. En illustration åskådliggör och kompletterar sålunda betydelsebeskrivningen som därigenom får en tolkning medan betydelsebeskrivningen å

sin sida anger vad som är relevant i illustrationen och strukturerar denna. Det förefaller naturligt att beskriva hur ett föremål ser ut men föremålen inbjuder som sådana till användning, dvs. utgör erbjudanden, och det är därför välmotiverat att beskriva både form och funktion i en ordboksartikel, jfr Hovmark (2010:198).

För att förhållandet mellan illustration och text i en ordbok ska fungera bör den föreställning om t.ex. en konkret stol som illustrationen ger upphov till och den mentala bild betydelsebeskrivningen av **stol** framkallar vara förenliga. De egenskaper som gör stolen till just en stol borde sålunda framgå av illustrationen och ges en framskjuten position. Framskjutenheten (saliency) kan realiseras t.ex. som placering i förgrunden, relativ storlek samt kontrast och skärpa (Kress & van Leeuwen 2006:177). Man är numera relativt ense om att teckningar är att föredra framför foton eftersom en välgjord teckning kan utgöra ett destillat av de egenskaper som anses vara typiska för det avbildade, dvs. visa det prototypiska föremålet (Svensén 2004:367f.).

3. Samspelet mellan text och bild

Eftersom text och bild kompletterar varandra är det nödvändigt att en förbindelse mellan dessa två modaliteter upprättas för att nyttan av den multimodala produkt som t.ex. en ordboksartikel utgör ska bli den bästa möjliga.

3.1. Förankring och avbyte

Förhållandet mellan text och bild betecknas av Roland Barthes (1976:122) som *förankring* (ancrege) och *avbyte* (relais). Mellan pressfotot och bildtexten råder enligt Barthes ett förankringsförhållande som innebär att bildtexten begränsar och styr tolkningen av bilden i en bestämd riktning inom ramen för artikelns

tema. Även om illustrationen i en ordbok inte är i samma behov av styrning som exempelvis tolkningen av ett pressfoto talar rubriken, som vanligen är den samma som lemmat, om hur illustrationen ska tolkas. Rubriken *förankrar* sålunda illustrationen i betydelsebeskrivningen. Betydelsebeskrivningen och exemplet pekar på relevanta egenskaper i bilden medan illustrationen, som redan till en del disambiguerats av rubriken och lemmat, utvidgar betydelsebeskrivningen i fråga om aspekter som är svåra eller omöjliga att verbalisera. Text och bild står sålunda också i ett *avbyttarförhållande* till varandra. (Jfr Hupka 1989:234.)

3.2. Läsvägar

Man vet fortfarande ganska lite om hur läsare väljer läsvägar i multimodala produkter (jfr Holsanova 2010:15, 19). Hupka (1989:234f.) konstaterar, att en ordboksartikel kan läsas åtminstone på två sätt. Ordboksanvändaren kan gå från lemmat till betydelsebeskrivningen, därifrån till exemplen och i sista hand till illustrationen för att få en mera precis bild. Det är likväl troligare att denne går från lemmat direkt till illustrationen och kanske inte alls läser ordboksartikeln. Även om navigeringen i en semasiologisk ordbok åtminstone i inledningsskedet styrs av den alfabetiska uppställningen och sålunda är destinationsbestämd finner jag det inte otänkbart att ordboksanvändarens blick först fångas av illustrationerna i synnerhet om de är få och därigenom blir iögonenfallande eller framskjutna. Framskjutenheten bedöms inom den sociosemiotiska traditionen vara av stor betydelse vid valet av läsväg (Kress & van Leeuwen 2006:177). Den ordboksanvändare som vill veta betydelsen av X slår självfallet upp X men kan komma att titta på illustrationen först i synnerhet om den är den enda på sidan.

För att illustrationen ska vara till nytta är det viktigt att noga överväga dess placering, eftersom läsaren tolkar element som upp-

träder tillsammans som relaterade till varandra. I ordböcker är det viktigt att illustrationerna placeras i direkt anslutning till lemmat för att ordboksartikeln ska fungera som en betydelseenhet där verbala och visuella element samspelar (Svensén 2004:366f.). Om detta inte låter sig göra krävs en hänvisning från texten till illustrationen, dvs. styrning av uppmärksamheten. Också Holsanovas (2010:98–106) undersökningar av blickbeteende vid tidningsläsning visar på betydelsen av fysisk närhet då i annat fall text och bild inte betraktas som sammanhängande.

4. Illustrerade, svenska ordböcker

Det finns få illustrerade, enspråkigt svenska pappersordböcker. Under 2000-talet har utkommit *Bonniers svenska ordbok*, *Norstedts första svenska ordbok* och *Natur och Kulturs Svenska Ordbok*. En föregångare till dessa är *Illustrerad svensk ordbok* vars första upplaga kom ut 1964.

4.1. Presentation av *Bonniers svenska ordbok* och *Natur och Kulturs Svenska Ordbok*

Bonniers svenska ordbok (BSO) utkom 2010 med sin tionde, reviderade upplaga. Om ordförklaringarna sägs i denna att målet varit att inte förklara ett ord med lika svåra eller svårare ord än det som ska förklaras och att man inte tvekat att använda vanliga ord av främmande ursprung i förklaringarna. En huvudprincip har varit att förse de vanligaste orden med de enklaste förklaringarna. (BSO:7.)

BSO innehåller 624 illustrationer eller knappt en illustration per sida. En illustration har använts om den verbala beskrivningen hotat att bli mera pedantisk än klagörande (BSO: 8). Illustrationerna består av enkla svart-vita teckningar. Från att i tidigare

upplaga ha varit placerade i marginalen står illustrationerna i den senaste upplagan uppe och/eller nere på sidan.

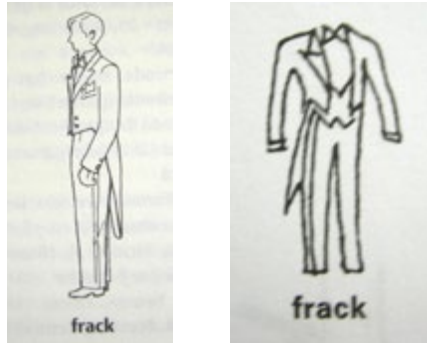
Natur och Kulturs Svenska Ordbok (NKOB) utkom 2001. Vid förklaringen av ords betydelse tar ordboken fasta på den generella eller den typiska betydelsen. Ordförklaringarna kan också innebära att man anlägger ett visst perspektiv vilket innebär att man i stället för att beskriva t.ex. ett utseende koncentrerar sig på till vilken nytta ett objekt kan vara för människan (jfr ”affordance”). Denna information kan ibland ges i språkexemplen (NKOB:XIII f.).

Ordboken innehåller drygt 550 illustrationer som är placerade i marginalen vid respektive lemma. Antalet illustrationer är också här färre än en illustration per sida. Illustrationerna, som består av svart-vita teckningar, används för att illustrera basordens grundbetydelse som ofta lättare låter sig beskrivas med bild än med ord. Med basord avses kärnan i ett språks ordförråd, utan vilken man inte kan klara sig (NKOB:XI). Som lätta att återge i bild karakteriseras något oväntat bl.a. prepositioner (*i, på*) och adverb (*framför, bakom*) samt bl.a. ord för att vara placerad (*sitta, ligga*). Ett urval av basorden har samlats i tjugonio ordgrupper som närmast påminner om ordfält. En sådan ordgrupp är släktskapsord (NKOB:XIV–XVIII) som ofta brukar användas som exempel på ett typiskt ordfält.

4.2. Ordboksartiklar i BSO och NKOB

De båda ovan nämnda ordböckerna är av olika karaktär, eftersom BSO verkar vända sig till vuxna användare medan NKOB är skriven ”ur ett användarperspektiv för att användas dels av unga och vuxna studerande, dels deras lärare” (NKOB: X) och är avsedd att täcka svenskans centrala ordförråd. Vilken täckning som eftersträvat för BSO framgår inte explicit. Några exempel får visa hur samspelet mellan text och bild gestaltats i praktiken i dessa båda ordböcker. Först ett par exempel ur fältet [KLÄDER].

Uppslagsordet **frack** 'en festdräkt' (BSO) är försett med en strukturillustration, dvs. en illustration som visar ett föremål i sitt normala sammanhang (om typer av illustrationer se Svensén 2004:369–377).

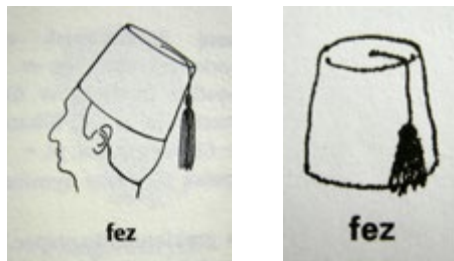
Figur 2: Frack i BSO t.v. och i NKO B t.h.

Uppslagsordet utgör också rubrik under illustrationen och förankrar därmed denna i texten. Betydelsebeskrivningen 'en festdräkt' kan aktivera föreställningen om många olika festdräkter för både män och kvinnor. Illustrationen återger emellertid rätt väl att det är frågan om byxor med revärer i sidorna och en rock som är kort framtill med långa skört baktill. Det framgår därtill tydligt att fracken bärs av en man. Illustrationen begränsar sålunda men utgör framför allt ett komplement till den verbala beskrivningen som utan illustration borde vara betydligt längre. Att fracken är en högtidsdräkt, dvs. har denna konventionella funktion (erbjudande), kan däremot (enkelt) uttryckas endast verbalt. Inte heller färgen framgår av illustrationen som är utförd i svart-vitt.

Eftersom illustrationerna i BSO är placerade uppe och/eller nere på sidan har uppslagsord och illustration skilts åt och finns inte alla gånger ens på samma sida, t.ex. **fredsduva**, vilket kan leda till att illustrationen förbises. Trots detta saknas i BSO den nödvändiga hänvisningen från ordboksartikeln till illustrationen både vid **frack** och **fredsduva** och mestadels även annars.

I NKOB anges ordet **frack** innebära 'en kostym där kavajen framtill når till midjan men är mycket längre där bak → BILD'. Även om illustrationen (se fig. 2) visar enbart plagget utan bärare (unikal illustration) kan man av ordet *kostym* sluta sig till att fracken är ett klädesplagg för män. Detta framgår också tydligt av språkprovet: *På Nobelfesten bär männen frack*. Av omnämmandet av Nobelfesten kan man också indirekt sluta sig till att fracken är en festdräkt. För att ordboksanvändaren ska få en någorlunda korrekt uppfattning om vad som avses med **frack** bör denne sålunda studera såväl betydelsebeskrivningen och språkprovet som illustrationen.

En *fez* beskrivs i BSO som 'rund mössa utan skärm, använd i vissa muslimska länder' och i NKOB som 'en typ av hatt som män har i islamiska länder → BILD'. Beskrivningen av *fez* som en rund mössa väcker närmast föreställningen om en basker som i BSO beskrivs som just en rund mössa. Även om *hatt* förefaller framkalla en riktigare föreställning om huvudbonaden än 'mössa', är sannolikt ingendera beskrivningen tillräcklig för att ensam aktivera bilden av en *fez*; ett omnämmande att den är försedd med en hängande tofs kunde sannolikt underlätta identifieringen. Fezen är i BSO avbildad på huvudet av en man (strukturillustration).

Figur 3: Fez i BSO t.v. och i NKOB t.h.

Utan betydelsebeskrivning kunde illustrationen skapa föreställningen att mannen är en *fez* men tolkningen av illustrationen styrs

med hjälp av *mössa*. Illustrationen konkretiserar utom utseende också erbjudandet att använda fezen som huvudbonad. I illustrationen i NKOBS (se fig. 3) saknas bärare (unikal illustration), men denne nämns i stället i betydelsebeskrivningen. Utan betydelsebeskrivning kunde illustrationen här uppfattas som någon form av behållare.

Vissa illustrationer utgör en avbildning på samma gång som de också är det avbildade tinget självt. I BSO presenteras *runa* som 'forngermanskt skrivtecken'. *Runor* beskrivs i NKOBS som 'en typ av bokstäver som vikingarna använde för ungefär tusen år sedan → BILD'. För den som från tidigare inte är bekant med runor utgör illustrationen (uppräknande illustration) i BSO ett nödvändigt komplement till betydelsebeskrivningen.

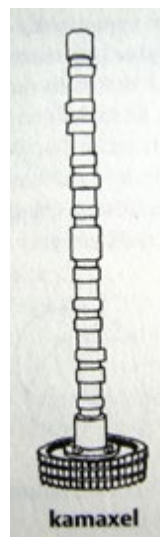
Figur 4: Runor i BSO t.v. och i NKOBS t.h.

Att runor är skrivtecken av hög ålder framgår i båda ordböckerna. Betydelsebeskrivningen i NKOBS är dock mera informativ och kunde till nöds fungera också utan åtföljande illustration. I BSO återges ett större antal runor men bildtexten skapar osäkerhet om huruvida hela det norsk-svenska runalfabetet eller enbart delar av detta återges.

Vanliga tekniska termer och andra facktermer, som man i sin

egenskap av samhällsmedlem kan antas stöta på, bör också ingå i en allmänspråklig ordbok. (Svensén 2004:89.) Substantivet **kamaxel** uppges i BSO ha betydelsen 'axel med utskjutande partier (kammor), som används bl.a. för att öppna o. stänga ventilerna i en förbränningsmotor'; **kamaxel** saknas i NKOB. Betydelsebeskrivningen ger upphov till föreställningen om ett verktyg som används i ett bestämt syfte medan den tillhörande unika illustrationen påminner om en ljusstake eller ett blåsinstrument. För att bättre motsvara verkligheten borde kamaxeln ha avbildats liggande och återgetts som del av en större helhet i vilken den tydligt markerats. Även om illustrationen inte är till stor hjälp för den tekniskt okunnige, kan man av betydelsebeskrivningen sluta sig till vilken typ av litteratur som kan ge ytterligare information om innebörden.

Av de ovanstående exemplen framgår hur bild och text kan samspela med varandra i en ordboksartikel. Illustrationen visar form och utseende men också funktion (affordance) men samma information återkommer också (till vissa delar) i den verbala beskrivningen. Framställningen kunde genomgående göras lättare att förstå om funktionen anges i text och/eller bild helt enkelt därför att ting är avsedda att användas inte att beskrivas med ord (Hovmark 2010:198). NKOB har tagit ett steg i denna riktning i de fall man valt att i stället för att beskriva ett objekts utseende redogöra för hur detta kan vara till nytta eller skada för människan.

Figur 5:
Kamaxel (BSO)

5. Sammanfattning

Sunt förnuft och lexikografisk erfarenhet är till god hjälp vid utarbetandet av en ordbok. Det vore likväl till nytta att förankra arbetet i en teori, som beskriver den kognitiva bearbetningen av text och bild, och att utgående från denna skapa en manual för lexikografen. Av utrymmesskäl kan en sådan manual dock inte presenteras i detta sammanhang. Utarbetandet av manualen borde därtill helst ske i samarbete med praktiskt verksamma lexikografer.

Det har hittills fallit sig naturligt att främst beskriva ett objekts utseende. Med begreppet ”affordance” ges också funktionen en framträdande plats i beskrivningen av betydelse. En mera systematisk angivelse av tingens funktion i den modalitet som är bäst lämpad skulle sannolikt underlätta rekonstruktionen eller skapandet av betydelse hos ordboksanvändaren.

Litteratur

Ordböcker

BSO (2010) = Peter A. Sjögren, Iréne Györki & Sten Malmström: *Bonniers svenska ordbok*. Tionde uppl. Stockholm: Bonnier Fakta.

Illustrerad svensk ordbok (1964). Bertil Molde (red.). Stockholm: Natur och Kultur.

NKOB (2001) = *Natur och Kulturs Svenska Ordbok*. Stockholm: Natur och Kultur.

Övrig litteratur

Atkins, B.T. Sue & Michael Rundell (2008): *The Oxford Guide to Practical Lexikography*. Oxford: Oxford University Press.

- Barthes, Roland (1976): Bildens retorik. I: Kurt Aspelin & Bengt A. Lundberg (red.): *Tecken och tydning. Till konsternas semiotik*. Stockholm: Pan/Norstedts, 114–130.
- Bergenholtz, Henning & Sven Tarp (red.) (1994): *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger. Problemer og løsningsforslag*. Herning: systime.
- Ernby, Birgitta, Martin Gellerstam & Sven-Göran Malmgren (2001): *Norstedts första svenska ordbok*. Stockholm: Norstedts.
- Gellerstam, Martin & Sven-Göran Malmgren (2003): Första svenska ordboken – tankar bakom en barnordbok. I: Zakarias Svabo Hansen & Anfinnur Johansen (red.): *Nordiska studier i lexicografi 6*. Skrifter udgivet af Nordisk forening for lexicografi. Skrift nr. 7, 93–99.
- Gibson, James J. (1986): *The Ecological Approach to Visual Perception*. New York: Psychology Press.
- Holsanova, Jana (2010): *Myter och sanningar om läsning. Om samspelet mellan språk och bild i olika medier*. Stockholm: Språkrådet och Norstedts.
- Hovmark, Henrik (2010): Gid man kunne have bragt en tegning! Om definitioner og illustrationer i ensproglige ordbøger. I: Harry Lönnroth & Kristina Nikula (red.): *Nordiska studier i lexicografi 10*. Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexicografi. Skrift 11, 192–208.
- Hupka, Werner (1989): *Wort und Bild. Die Illustrationen in Wörterbüchern und Enzyklopädien*. Tübingen: Niemeyer.
- Hupka, Werner (2003): How pictorial illustrations interact with verbal information in the dictionary entry. A case study. I: Reinhard R. K. Hartmann (ed.): *Lexicography. Critical Concepts*. London & New York: Routledge, 363–390.
- Ilson, Robert (1987): Illustration in dictionaries. I: Anthony Cowie (ed.): *The Dictionary and the Language Learner*. Tübingen: Niemeyer, 193–212.

- Klosa, Annette (2011): Von Abbildung bis Worthelement: Weitere Ergänzungen und Änderungen in *elexiko*. I: Annette Klosa (Hrsg.): *elexiko. Erfahrungsberichte aus der lexikografischen Praxis eines Internetwörterbuchs*. Mannheim: Institut für deutsche Sprache.
- Kress, Gunther & Theo van Leeuwen (2006): *Reading Images. The Grammar of Visual Design*. Second Edition. London & New York: Routledge.
- Kress, Gunther (2010): *Multimodality. A social semiotic approach to contemporary communication*. London & New York: Routledge.
- Lakoff, George & Mark Johnson (1999): *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to the Western World*. New York: Basic Books.
- Landau, Sidney I. (2001): *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. 2nd. Ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindgren, Bengt (2005): *Bild, visualitet och vetande. Diskussion om bild som kunskapsfält inom utbildning*. Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis.
- Nikula, Henrik (2003): Mentales Lexikon und Bildwörterbücher. Zur „Bildhaftigkeit“ der Bedeutung. I: Merja Koskela & Nina Pilke (red.): *Fackspråk och översättningsteori*. VAKKI-symposium XXIII, Vasa 8–9.2.2003. Vasa: Vasa universitet, 200–209.
- Nikula, Kristina (2004): Text och bild – två sidor av samma sak? I: Merja Koskela & Nina Pilke (red.): *Fackspråk och översättningsteori*. VAKKI-symposium XXIV 7–8.2.2004. Vasa: Vasa universitet, 187–199.
- Nikula, Kristina (2009): Damen med rullatorn. En provokation i text och bild. I: Johanna Koivisto & Kristina Nikula (red.): *Med bilden i tiden. Analys och tolkning av multimodala budskap*. Tampere: Tampere University Press, 11–35.
- Stein, Gabriele (1991): Illustrations in Dictionaries. I: *International Journal of Lexicography*, Vol. 4 No 2. Oxford: Oxford University Press, 99–127.

Stöckl, Hartmut (2004): *Die Sprache im Bild – Das Bild in der Sprache. Zur Verknüpfung von Sprache und Bild im massenmedialen Text*. Berlin & New York: de Gruyter.

Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Kristina Nikula
professor emerita
Tammerfors universitet
Puolalaparken 1 b B 12
FI-20100 Åbo (hem)
f2krni@uta.fi

Fra dype betydningshierarkier til flatere struktur – et innblikk i revisjonen av *Norsk Riksmålsordbok*

Carina Nilstun

The Norwegian Academy's Dictionary (NAOB) is planned to be published in 2014, as a central part of the project of supplying Bokmål/Riksmål with a scholarly national dictionary. NAOB is a user-orientated modernization and expansion of *Norsk Riksmålsordbok* (NRO), a diachronic, literary dictionary comprising 4 main volumes (1937–57) and 2 supplementary volumes (1995). This article focuses on one of many aspects of the modernization process: editing the description of meaning. Prior to editing the original NRO meanings, semantic restructuring is often required, as many NRO article structures are needlessly deep and complex.

1. Innledning

Veien fra *Norsk Riksmålsordbok* (NRO) til *Det Norske Akademis Store Ordbok* (NAOB) innebærer blant annet omstrukturering av artiklene, som i mange tilfeller er unødig dype og komplekse. En slik omstrukturering påvirker med nødvendighet definisjonene; lange, innsnevrende definisjoner favner færre belegg enn kortere, mer generaliserende definisjoner. I denne artikkelen vil jeg tematisere betydningsbeskrivelse sett som en relativ størrelse i forhold til betydningsstruktureringen. Lemmaet kan ikke beskrives før inndelingen i de ulike betydningene er foretatt, og således henger betydningsbeskrivelsen uløselig sammen med betydningsinndelingen. For eksempel bruker Bo Svendsén (2004) de første åtte sidene av sitt kapittel om betydningsbeskrivelse i enspråklige ordbøker på betydningsinndelingen.

For litterære ordbøker, som NRO/NAOB, kan vi si at utgangspunktet for hver artikkel er en viss mengde sitater som vi anser som dekkende for bruken av dette ordet. Betydningene vi deler lemmaet inn i og betydningsbeskrivelsen som knyttes til hver betydning, skal til sammen beskrive lemmaet, helst uten overlapp og uten lakuner og slik at alle sitatene finner sin plassering. Samtidig skal definisjonen holdes på et slikt abstraksjonsnivå at nye belegg (på kjente betydninger) kan føyes til uten særlige endringer i betydningsbeskrivelsen.

1.1. Kort historikk

NAOB bygger altså på NRO og er både en revidering og en utvidelse av denne. Arbeidet med NRO startet i 1922, og NRO ble utgitt i fire bind fra 1937 til 1957. I 1995 kom to supplementsbind, i separat alfabet.

På slutten av 1990-tallet startet arbeidet med å digitalisere verket, slik at de to alfabetrekkene kunne spleises og arbeidet med revisjon og utvidelse starte. NAOB vil kun publiseres på Internett (ikke i bokform), og en viktig del av revisjonen er fornying av datastrukturene, fra massive ordboksspalter til en leksikografisk fundert struktur som skal vises i et brukervennlig grensesnitt.

Gitt tilstrekkelig finansiering publiseres NAOB i 2014. Utdrag fra NAOB som presenteres i denne artikkelen, er altså upublisert materiale og kan komme til å gjennomgå ytterligere endringer frem mot publiseringen.

1.2. Redaksjonen og det redaksjonelle arbeidet

Per sommeren 2012 består redaksjonen av prosjektleder, hovedredaktør, tre og en halv leksikograf, to fagredaktører, en prosjekt-koordinator i 50 % stilling og en frilanser på timebasis (tilsvarende ca. 50 %). Vår lemmabestand er på ca. 250 000 artikler. Redaksjonsspråket er ikke lenger riksmål, men moderat bokmål.

To omstendigheter er sentrale for måten vi arbeider på i NAOB. Det ene er at vi går fra en (i sin tid) ren papirordbok og til en ren elektronisk ordbok. Elektronisk format betyr hyperlenking i stedet for statisk henvisning ved hjelp av betydningsnummer. Det andre er at størstedelen av innholdet i det nye verket er tradert fra det gamle. Termen *tradering* brukes gjerne med negative konnotasjoner i leksikografien, og det ofte med rette. Når den norske stat har valgt å skape et moderne norsk ordboksverk tradert fra et eksisterende verk, spiller naturligvis den økonomiske siden inn. Men det finnes også sterke faglige grunner. Når målet er et diakront, litt-rært ordboksverk over norsk språk som ikke er nynorsk, er NRO både fremste og største kilde. Problemene med *tradering* gjelder snarere for synkrone (nåtids)ordbøker, der man lett traderer leksikalsk materiale som ikke lenger er i bruk (Nilstun 2011:89). Ved prosjektstart for NAOB forelå det altså i overkant av 220 000 ordboksartikler, med betydningsbeskrivelser og belegg. Formen og strukturen på dette skal altså moderniseres, men innholdet føres i stor grad videre.

Problemene med henvisning til et sted senere i alfabetet, som da enda ikke er redigert, omgås, og så også problemene med at artikkelstrukturen i lenkemålets artikkel kan bli endret. Elektronisk lenking er dynamisk ved at det lenkes til en id og ikke til et betydningsnummer. Id-ene til de ulike betydningene forblir uendret selv om artikkelstrukturen kastes om på. Arbeidet kan da foreløpe på tvers av alfabetet, og man kan redigere artikler beslektet på ulike måter etter hva som i hvert tilfelle er hensiktsmessig.

Et ledd i moderniseringen er at det skal legges til en mengde nyord, lånord og ny terminologi.¹ To fagredaktører med bakgrunn fra encyklopediredigering har dette som spesialfelt og legger særlig vekt på realfag, naturfag og teknikk. Det å lære fagfolk å formidle innenfor leksikografiske rammer fremfor å la leksikografer famle i fremmede fagfelt har vist seg å være fruktbart. Ikke minst får verket et løft ved at realfagene er rikt dekket og konsekvent redigert.

1 Jf. <www.naob.no/Modernisering.html>.

2. Utgangspunktet, Norsk Riksmålsordbok

2.1. Betydningsbeskrivelse i NRO

Betydningsinndelingen i NRO har mange og differensierte nivåer. Inventaret av hierarkiske inndelingsmarkører fra øverste nivå til nederste er: 1) homografinndeling med romertall, 2) en grovinndeling med * som man særlig finner for preposisjoner, men hvis motivasjon for oss i redaksjonen er uklar. Dernest 3) en annen, større grovinndeling med store bokstaver, så 4) arabiske tall, 5) halvfete, små latinske bokstaver og så 6) ufetede, små latinske bokstaver. Videre skiller man ut det man kaller «nyanser og særtilfeller», en inndeling som befinner seg under definisjonsnivå. Kraftigste skille angis med 7) dobbel skråstrek, dernest 8) semikolon og til sist 9) enkel skråstrek (I,* ,A,I,a,a,/,;,/). Enkel skråstrek brukes som «skille mellom eksempler og citater hvor ordets bruk og betydninger ligger i samme plan eller i noget så nær i samme plan» (NRO I, XIV). Sitater i sitatbolker adskilles alltid, og da med ett av disse tre tegn. Formuleringen av hva minste skille betegner, leser jeg som en motvilje mot å generalisere; man tar forbehold ved å aldri rett ut si at to belegg eksemplifiserer samme betydning av et lemma. Dette blir parallelt med oppfatningen om at synonymi ikke eksisterer. Den praktiske leksikografien kan ikke operere på et så lavt abstraksjonsnivå.

I NAOB er dette differensierte inndelingssystemet erstattet med betydningshierarkier som er bygget opp av arabiske tall alene (f.eks. 1.2). Homografimerking har hatt som hovedfunksjon å gi alle artikler et unikt «navn», slik at man oppnår entydig henvisning. I elektroniske ordbøker settes det inn hyperlenke til rett lemma, eventuelt rett betydning eller rett uttrykk. Homografimerking er dermed overflødig i ordbøker som ikke finnes i papirutgave, slik som NAOB. For inndelingen i mikrostrukturen etterstreber vi generelt en flatere struktur enn man finner i NRO. Mer

subtile skiller, som de som i NRO er markert med //, ; og /, er enten ikke nevnt, eller de nevnes i en kort kommentar og skaper altså ikke nye nivåer i strukturen.

Bo Svensén nevner i en fotnote (Svensén 2004:259) inndelingen av leksikografer i *splitters* og *lumpers*, der splitters deler opp i mange delbetydninger, mens lumpers slår sammen betydninger. NRO-redaktørene har vært splittere, og med det som utgangspunkt må vi som NAOB-redaktører foreta en del lumping. Resultatet håper vi vil være balansert når det gjelder disse to motpolene.

2.2. Noen eksempler

Overdreven dybde og kompleksitet forekommer naturlig nok særlig i de større ordboksartiklene. Å behandle slike eksempler er av plass- og oversiktshensyn vanskelig i tidsskriftformatet, og jeg vil derfor konsentrere meg om korte og enkle eksempler. Til illustrasjon er strukturen for verbet *rope* (NRO III,1194; VI,2195) gjengitt nedenfor, og de tre nederste nivåene er utelatt:

- 1a
- 1b a–d
- 1c a–b
- 1d
- 1e
- 1f
- 2
- 3a
- 3b a–b
- 3c
- 3d a–b
- 3e a–b
- 4

Til sammenligning er dette verbet beskrevet monosemt i *Bokmålsordboka* og *Den Danske Ordbog (råbe)*, og i *Svensk ordbok (ropa)* er det gitt én hovedbetydning og to nyanser. Både det diakrone og det litterære aspektet tilfører i vårt tilfelle betydninger, men antallet det opereres med i NRO, speiler ikke belegg-grunnlaget på noen god måte. Etter revidering står *rope* igjen med følgende struktur:

- 1
- 1.1
- 2
- 3
- 3.1
- 4

Studerer man NRO-artikler, ser man snart visse særtrekk ved betydningsbeskrivelsen (mine understrekinger). En gjenganger er definisjoner som ikke står seg særlig lenge:

juleferie

ferie i julen (særl. skoleferien 21. desember–9. januar)

For det første avhenger juleferiens start og slutt av hvilken ukedag julaften faller på, og for det andre harmonerer varigheten som her angis dårlig med dagens virkelighet. Den neste definisjonen (betydning 1b) beveger seg langt utover det språklige:

aubergine

1

a grønnsaksplante som hører til søtvierfamilien og stammer fra Asia, nå dyrket over hele verden; eggplante; lat. *solanum melongena*.

b frukt av denne plante, som i stekt eller gratinert stand ofte serveres sammen med sopp og tomat, røkt skinke ell. lign.:
modne, nattblå auberginer (M. Monsen *Hus* 19)

I det følgende eksempelet er det forsøkt å skille mellom dimensjonene tid og rom. Så vidt jeg kan se, er det ingenting i definisjonen i 1a som ikke også er sant for 1b. To uadskillelige begrepskjennetegn er fordelt på to ulike definisjoner. Verken i de anførte sitatene eller i andre ordbøker finnes det noe som underbygger et slikt skille, og dette må således regnes som tynn og høytflygende leksikografi.

timelig

1 a

a) som hører til tiden (mots. evigheten); som gjelder menneskenes jordiske tilværelse, livet her på jorden (mots. evig, åndelig); jordisk; verdslig:

timelige goder (1. Kor. 9,11)

dette samfunns timelige trivsel og velvære (Ibs. Samf. 195)

menighetens timelige vel (Hoel Arvestålet 8)

(det er) ikke ret ganske at forsømme det timelige (Kiell. Fort. 90)

det timelige gik likesom til ro. Selv tiden ophørte at være til (Scott Kild. 44)

(motstillet evig ell. åndelig:) det synlige er timeligt, men det usynlige evigt (2. Kor. 4,18)

der er magter i os, – evige eller timelige (B. B. SDv. II 292)

deres timelige og evige fordærvelse (B. B. SDv. I 29)

de timelige og evige spøragsmaal (Ibs. SV. XV 394)

(prestene) blev menighedens aandelige, men tillige dens timelige ledere (T. And. I 34)

(han) var i stor aandelig og timelig nød (B. Lie Overm. 9)

b) i uttr. *forlate det timelige dø.*

b som hører til, fremtrer i den endelige, fysiske, stofflige virkelighet; fysisk (1); legemlig (2); materiell (1): den timelige verden

Et annet særtrekk er at definisjonene ofte er skreddersydd til ett belegg. Definisjonen er da uttømmende for den gitte konteksten, men vil sjelden romme nye eksempler. Dette er eksempel på svak abstraksjon og er nedenfor illustrert med artikkelen **husvarme**, hvis definisjon i tillegg gjør noe så sjeldent som å røpe den videre handlingen i verket sitatet er hentet fra. Tilsvarende betydning er beskrevet i *Norsk Ordbok* (V,819), altså utgjør ikke sitatet et hapax i norsk litteratur. I NRO står det som eneste sitat som belegger sin betydning, og å la ett sitat alene avstedkomme en slik omfattende definisjon er ikke i tråd med praksis i NAOB. Opprettelsen av eget betydningsnummer er begrunnet, men ved revisjon av denne betydningen vil det heller vektlegges at betydningen er overført – det er snakk om en stemning, og definisjonen vil bli mindre avgrensede.

husvarme

[...]

2 fam. (fortrolighet, intimt forhold der oppstår som en virkning av) stadig samliv i samme hus, i et hjem, en husstand (særl. når det fører til forlovelse): *Cornelia*: «Er det bare tilfeldig, fordi jeg bodde her i huset, at du er blitt gla i mig da?» – *Evensen*: «Husvarme mener du?» (Heib. III 266)

3. Målet, NAOB

Både splitting i svært fine betydninger og innlemming av mer kulturelle eller habituelle faktorer (hvordan man tilbereder og serverer aubergine) som del av betydningsbeskrivelsen er sider ved NRO som ikke ønskes videreført til NAOB. Dette står vi fritt til å endre. I revisjonen tar vi med oss det gode, så som de litterære beleggene og også mye av den semantiske struktureringen, vi ønsker bare å legge oss på et noe høyere abstraksjonsnivå. For oss er

hovedbegrunnelsen for en grovere betydningsstrukturering at vi ønsker å være brukerorientert; gjenfinning og orientering i artiklene står som en ledestjerne, uten at dette er uforenlig med etterrettelighet for det semantiske. Det er som vi vet mange måter å strukturere en artikkel på (jf. Fjeld 1997:76–78; Nilstun 2011:26, 56–63). Praktisk leksikografi fordrer derfor i tillegg til kunnskaper om språk og teoretisk leksikografi også evne til kreativt arbeid.

3.1. Datastrukturer

Da NRO-bokspaltene ble optisk lest og digitalisert, ble dataene «presset» inn i en XML-struktur. Der må all informasjon klassifiseres, og det spesifiseres strenge syntaktiske regler. Man må da ha et bevisst forhold til hva som er hva i en artikkel.

De gamle ordbokspaltene har ingen «bakside», de har ingen underliggende struktur og er i grunnen ikke noe mer enn det vi ser. Utenom disse nevnte «inndelingsmarkørene» (som romertall, arabertall og bokstaver) opereres det i papirordboken NRO med få grafiske elementer. Det brukes for eksempel ikke innrykk, kulepunkter eller ledetekst, og linjeskift brukes bare ved nytt lemma. Ting flyter i hverandre og den rene definisjonen er ikke alltid lett å skille fra omkringliggende angivelser. Her trengte man ikke å ha et bevisst forhold til hva som utgjorde elementer i ordboksartikelen helt ned på detaljnivå, for ikke å si at det var umulig, siden et slikt system bare kunne finnes i ens eget hode eller formulert på et stykke papir.

I spaltene til NRO klarer vi å identifisere betydningsbeskrivelsens start og slutt, men det er ikke alltid lett å utskille dens bestanddeler. I brukergrensesnittet som er utformet for NAOB, er de ulike elementene tydeligere adskilt og de har en «bakside»; det finnes en underliggende struktur (XML) som bærer systematikken. I denne strukturen må alle ønskede elementer som kan inngå i en artikkel identifiseres og navngis, i tillegg til at deres innbyrdes

relasjoner må spesifiseres. Gjennom dette blir det helt tydelig at betydningsbeskrivelse ikke er synonymt med definisjon, men at definisjonen er én av flere angivelser som inngår i betydningsbeskrivelsen.

3.2. Elementer i betydningsbeskrivelsen

I *Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO) defineres de ulike bestanddelene i en ordboksartikkel og relasjoner som består mellom dem. Definisjonen står i en ekvivalensrelasjon til definiendum (NLO:92) og er kjerneelement i betydningsbeskrivelsen. Vi har i tillegg til definisjon valgt å ha et element som heter *betydnings-skiller*. Navnet på dette elementet er valgt som en forenkling av det som i NLO (81) heter *betydningsdifferensiator*. Dette elementet er foranstilt definisjonen og rommer fag- og stilmarkører, samt diverse avgrensninger av grammatisk art (f.eks. *refl.*; *særl. brukt i pres. pt.*; *særl. som vbsubst.*), men også bruksangivelser for f.eks. interjeksjoner, som vanskelig kan gis en definisjon om man legger ekvivalensprinsippet til grunn. Denne angivelsen vises i kapiteler:

tripp interj.

BRUKT FOR Å GJENGI LYDEN AV LETTE FOTTRINN

Etterstilt definisjonen har vi et element som heter *utdypning*, som i hovedsak viser relevante semantiske relasjoner som den aktuelle betydning inngår i, f.eks. *mots.* (antonymer); *t. forskj. fra* (kohyponymer); *jf.* (ord som inngår i mer upresise relasjoner til lemmaet).

Plasseringen av synonymymer i en slik inndeling er ikke entydig. Synonymi er en paradigmatiske relasjon, men den faller samtidig inn under ekvivalensprinsippet, som er bestemmende for definisjonen. Vi har latt ekvivalensprinsippet veie tyngst og plasserer synonymymer som del av definisjonen.

Disse tre angivelsene faller inn under betydningsbeskrivelsen.

Eksemplene skal primært illustrere bruk, men bidrar derigjennom også til betydningsbeskrivelsen.

3.3. Fra NRO til NAOB

Med adjektivet *ko-ko* (tidligere normert *koko*) som eksempel, en kort og oversiktlig artikkel, kan flere typiske trinn i overgangen fra NRO til NAOB anskueliggjøres.

koko [ko'kko], adj., ub., (etter eng. *cuckoo*, sm. ord som foreg.), brukt pred., fam., med sm. bet. som 1) 'gal, sprø': *abort! Jeg! Er du helt koko?* (Haslund, *Sammenbrudd*, 194). 2) 'full, påseilt': *før i tiden ble vi helt ko-ko på en halv Silver Tail* (Vik, *To akter*, 7).

Faksimile, adj. *koko* i NRO (VI,1586).

ko-ko adj.

BØYNING ubøyelig

UTTALE [ko'kko]

ETYMOLOGI etter eng. *cuckoo* 'gal', til *cuckoo* 'gjøk'; jf. interj. ko-ko

BETYDNING OG BRUK

MUNT. idiotisk; sprø

SITATER

- *denne spionasjen ender ... like kokko som hele historien begynte* (Farnand 1974/37/43/2)
- *før i tiden ble vi helt ko-ko på en halv Silver Tail* (Vik *To akter* 7) | påseilet
- *abort! Jeg! Er du helt koko?* (Haslund *Sammenbrudd* 194)
- *tekster om hverdagsliv og koko situasjoner* (aftenposten.no 07.08.2008)
- [en] *kokko problemstilling* (aftenposten.no 02.04.2009)

Artikkelen *ko-ko* i NAOB.

I NRO-artikkelen til adjektivet *koko* er det angitt to betydninger. Når man har valgt å opprette en egen betydning for belegget fra Vik, har man tatt med årsak som faktor i betydningsinndelingen – den beskrevde tilstand/oppførsel er resultat av alkoholpåvirkning. I revisjonen er alle sitatene behandlet som tilhørende samme betydning, og deler av den gamle definisjonen lagt til som en utdypning siden ginen *Silver Tail* nok ikke er så kjent. Sitatene er

plassert kronologisk. Videre stod det i den opprinnelige artikkelen at *ko-ko* ble brukt predikativt. Det viser seg at det også kan brukes attributivt, og dermed kan denne opplysningen fjernes og belegg for attributiv bruk føyes til. Klumpen av informasjon som finnes i NRO-artikkelen mellom lemmaet og betydning 1 er altså blitt systematisert og aktualisert.

Vår oppgave som NAOB-redaktører blir ofte å abstrahere, og generelt søker vi et sobrere uttrykk enn det man finner i NRO. Samtidig må ikke definisjonene bli for fattigslige. Hovmark (2012) er en nyttig bevisstgjøring av at også det prototypiske kan være en verdifull del av betydningsbeskrivelsen, selv om det der ikke er snakk om *differentia specifica*. I betydningsbeskrivelsen av *håndtrykk* er det angivelsen av denne foreteelsen/gesten som en hilsen som sterkest frembringer gjenkjennelse og skaper forbindelse mellom uttrykk og referent:

håndtrykk subst.

det å trykke noens hånd, ta noen i hånden (særl. som hilsen)

At et håndtrykk brukes som hilsen vil naturligvis også fremgå i sitater eller redaksjonseksempler, men da vil det ikke være eksplisitt at nettopp det er den prototypiske bruken. I en nettordbok må man også tenke på eventuell funksjonalitet som legges til grensesnittet, f.eks. minimert visning, der det særlig er eksempel materialet som undertrykkes.

3.3.1. Hva så med det atypiske?

Revidering uten for strenge rammer er en takknemlig oppgave. Det er som å språkvaske et godt og fyldig manus, men uten fare for å trække på noens tær. Alt som er korrekt og treffende får stå, det som er feilaktig, slett eller mangelfullt kan gjøres om eller fjernes, mens det som savnes føyes til. Som hovedregel blir alt sitatmateriale stående, og dette er ofte en stor utfordring i arbeidet med å

lage en grunnere struktur. En del eksempler vil falle utenfor en struktur der man legger vinn på en viss generalisering. Disse må enten få en egen betydning (da gjerne underordnet) eller de kan plasseres under den semantisk/strukturelt nærmeste betydningen med et foranstilt «jf. også» eller en etterstilt kommentar. Da blir ikke den belagte bruken underslått, samtidig som det formidles at bruken er noe uvanlig.

Avvik fra «malen» gjelder i enda større grad for uttrykk. I Harald Burgers monografi om fraseologi fremholdes *fasthet* som ett av kjennetegnene til uttrykk. Nyere forskning viser at denne fastheten bare er relativ; de færreste uttrykk utelukker leksikalsk variasjon (Burger 2010:19–28). Videre er det alltid rom for mer kreativ og tilfeldig endring av uttrykkene. Mulighetene her er ubegrenset produktive og ligger inherent i språkssystemet. Denne siden ved språket kan ikke holdes utenfor i en litterær ordbok.

I NRO er det som nevnt liten grafisk variasjon, både i informasjonsbærende og strukturerende funksjon. Særlig for behandlingen av uttrykk er dette en betydelig mangel ved NRO. I tilfellet *de(t) forløsende ord* er uttrykket blitt plassert i betydningsbeskrivelsen, kursivert og tilordnet status gjennom omteksten. I NAOB behandles uttrykk som en artikkel i artikkelen, i halvfet stil og med muligheter for etymologi, variantledd og en eller flere betydninger med betydningsbeskrivelse og eksempler. Uttrykket plasseres under den aktuelle betydning av lemmaet.

forløste henne. 3) litt., la komme til uttrykk; utløse: hans harme måtte forløses, noget måtte han sid i stykker (B. B., Fort., 335) | hun hørte hans siste skridt på stenhellen og nedad vejen, — da jik hun forløsning (B. B., Fort., 333); nu mest i adj. pr. pt. forløsende i utr. det forløsende-ord det ord som gir det befriende og rette uttrykk for en almen følelse, en almen stemning ell. opfatning: der lod det forløsende ord! (Ibs., Folk., 95) | skomakeren finder det forløsende ord (Scott, Kild., 91); anden gang, vi tog fat, lod det forløsende smeld (Sverdr., N. Land II, 498) det vi alle hadde ventet på.

Faksimile, utdrag av artikkelen *forløse* i NRO (I,1224–1225).

3 UTT. la komme til uttrykk; utløse

SITATER

- *hans harme måtte forløses, noget måtte han slå i stykker* (B. B. Fort. 335)
- *hun hørte hans siste skridt på stenhellen og nedad vejen, — da fik hun forløsning* (B. B. Fort. 333)

UTTRYKK

de(t) forløsende ord

de(t) ord som gir det befriende og rette uttrykk for en allmenn følelse, stemning el. oppfatning

- *der led det forløsende ord!* (Ibs. Folk. 95)
- *skomakoren finder det forløsende ord* (Scott Kild. 91)
- Jf. også *anden gang vi tog fat, led det forløsende smeld* (Sverdr. N. Land II 490)

Utdrag av artikkelen *forløse* i NAOB.

I sitatet fra Sverdrup ovenfor er substantivet skiftet ut. Det synes klart at det er uttrykket *det forløsende ord* som er malen, men at man i den gitte kontekst valgte å bytte ut substantivet uten at dette er blitt et nytt uttrykk. I NAOB gir vi altså ingen særskilt behandling av slik bruk, men plasserer sitatet der vi mener det hører hjemme og gir en pekepinn om at eksempelet er atypisk. Løsningen med å la uttrykkets dominerende form stå fast og heller markere avvikende bruk finner vi også i *Den Danske Ordbog*. Jf. f.eks. uttrykket *lægge ansigtet i de rette folder* (under artikkelen *ansigt*), der sitatet som avviker noe fra malen, innledes med *varierer i form*.

Ser vi på fraseologien under ett, der fraseologi kjennetegnes ved egenskapene polyleksikalitet og fasthet (og således også omfatter kollokasjoner) (Burger 2010:14), vitner Fjelds beskrivelse av disse i norske ordbøker (Fjeld 2009:105–106) om en stemoderlig behandling. Betydningsbeskrivelsen skal ikke bare knyttes til enkeltord, men ofte til flerordsenheter.

3.4. Paradigmatiske relasjoner som del av betydningsbeskrivelsen

Som nevnt i kapittel 3.2 angir vi paradigmatiske relasjoner i et utdypningsfelt etter definisjonen. Angivelse av slike relasjoner kan støtte opp om eller tydeliggjøre det som angis i definisjonen. Slike distinksjoner griper ofte tilbake på kjennetegn angitt i definisjo-

nen, kjennetegn som til sammen utgjør et semantisk felt. Betrakter man f.eks. verb som uttrykker overrekkelse og eierskap, kan man sette opp kjennetegn som lovlig/lovstridig, tidsbegrenset/varig, med/uten gjenytelse, frivillig/ufrivillig, direkte/indirekte. Ulike kombinasjoner av disse kjennetegnene vil (i den grad de favner noe mulig eller vesentlig) være leksikalisert (Nilstun 2011:27). Naturligvis vil ikke alle kjennetegn nevnes i en definisjon og heller ikke alle beslektede ord ramses opp: Man velger de kjennetegn og henvisninger som er mest fremtredende, også som en bevisstgjøring og et glimt inn i en annen sammenstilling av språket enn den semasiologiske, som er svakt fundert i det semantiske, og over i det onomasiologiske, som befinner seg midt i det semantiske. Paradigmatiske relasjoner tjener som analyseverktøy for leksikografen i arbeidet med betydningsinndelingen (Svensén 2004:262–263), men kan også være et ganske pregnant element i betydningsbeskrivelsen (Svensén 2004:305ff).

Elektroniske ordbøker er ikke lenger så knyttet til alfabetet og åpner for en sterkere orientering mot ordnett-tanken der man mener det er formålstjenlig. Noen forenklete eksempler kan illustrere. Ved å henvide til *låne* i artikkelen til leie aksentueres det at det er en gjenytelse involvert, hvilket står sentralt i betydningen til leie.

leie (verb) få tidsbegrenset bruksrett til, mot betaling |
t. forskj. fra låne

Et lignende formål legger jeg til grunn i det neste eksempelet. Definisjonen av *kapitalintensiv* er en ganske direkte parafrase av lemmaet, mens jevnføringen med *arbeidsintensiv*, *arealintensiv*, *energiintensiv* på en pregnant måte får spisset hva som ligger i *kapitalintensiv*.

kapitalintensiv (adj.) som krever stor kapitalinnsats pr. produsert enhet | jf. arbeidsintensiv, arealintensiv, energiintensiv

Andre ganger kan et paradigmatiske beslektet ord angis nærmest for å forklare eksistensen av ordet som utgjør lemmat. For noen tiår siden ville førsteleddet i et ord som *papirordbok* føles pleonastisk, og kanskje er det til dels fortsatt slik. Der *ordbok* før entydig refererte til ordbeskrivelser innenfor to permer, kan det nå også referere til et tilsvarende innhold i elektronisk format. Eksistensen av elektroniske ordbøker endrer da definisjonen av hva en ordbok er, og samtidig dukker også behovet opp for å kunne fastholde det som tidligere var den entydige referenten for *ordbok*. Et annet eksempel på et slikt «ord-triangel» basert på teknologisk utvikling er *telefon – mobiltelefon – huselefon/fasttelefon*. Disse nye ordene, *papirordbok* og *huselefon/fasttelefon*, må anses som transparente sammensetninger og er i den ettspråklige leksikografien primært interessante for registrerende ordbøker. Deres transparens gjør det mulig å la den paradigmatiske sammenstillingen alene utgjøre betydningsbeskrivelsen:

papirordbok (subst.) | t. forskj. fra elektronisk ordbok

4. Sammenfatning

Jeg har i denne artikkelen søkt å gi et innblikk i revisjonsarbeidet som gjøres med NRO frem mot 2014. Temaet *Betydningsbeskrivelse i nordiske ordbøker* treffer et sentralt punkt i det daglige arbeidet i NAOB-redaksjonen. Dybden og kompleksiteten man ofte finner i NRO-artikler gjør ikke bare orientering og gjenfinning vanskelig, de er i mange tilfeller vanskelig å begrunne semantisk. Vår utfordring er å ikke tippe over i motsatt retning og gi for grove strukturer og for fattig betydningsbeskrivelse.

Litteratur

Ordbøker

- Bokmålsordboka (2005) = Boye Wangensteen (red.): *Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok*. 3. utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Den Danske Ordbog* (2003–05). Bind 1–6. Ebba Hjorth & Kjeld Kristensen (hovedred.). København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal.
- NLO (1997) = Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet* (1966–). Oslo: Det Norske Samlaget.
- NRO (1937–95) = Trygve Knudsen og Alf Sommerfelt (red.): *Norsk Riksmålsordbok I–VI*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Svensk ordbok (2009) = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.

Annen litteratur

- Burger, Harald (2010): *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Fjeld, Ruth Vatvedt (1997): Definisjoner og betydningsinndelinger i Norsk Ordbok belyst ved artikkelen *fri*. I: Lars S. Vikør (red.): *Norsk Ordbok – nynorskens leksikografiske kanon?* Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, 76–82.
- Fjeld, Ruth Vatvedt (2009): Leksikografisk dokumentasjon av flerordsenheter i norsk. I: *LexicoNordica* 16, 103–118.
- Hovmark, Henrik (2012): Betydningsbeskrivelse og prototype-teori. I: *LexicoNordica* 19 (dette bind).

- Nilstun, Carina (2011): *Deutsch bekommen, kriegen, erhalten, geben. Eine vergleichende lexikalische Untersuchung als Grundlage der lexikografischen Wiedergabe*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo. <duo.uio.no/sok/work.html?WORKID=111995> (juni 2012).
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.

Carina Nilstun
leksikograf
Det Norske Akademis Store Ordbok
Kunnskapsforlaget ANS
Postboks 4432 Nydalen
NO-0403 Oslo
Carina.Nilstun@kunnskapsforlaget.no

Vem förvärvar, vem forskar och vem liknar Greta Garbo? Om fackspråklighet och könsbundna beteckningar i betydelsebeskrivningar

Nina Pilke & Jaana Puskala

The aim of our study is to discuss whether the world described in monolingual (Swedish) and bilingual (Finnish-Swedish) dictionary entries represents the world outside the dictionaries (newspaper corpus, Google search). On the one hand, we focus on the examples given in the entries *förvärva* (to acquire) and *forska* (to do research). The results show that the most frequent meaning of the verb *förvärva* in the real world (a company buys another company) can be found only in monolingual dictionaries, not in bilingual ones. Analysis of the agents connected to the verb *forska* (to do research) reveals that the use of the pronouns is equal with respect to both quantity and quality in only one of the dictionaries (monolingual) studied. On the other hand, we analyze how much and in which contexts the pronouns *hon* and *han* (*she* and *he*) are used in the entries. The quantitative analysis of the use of *hon* (*she*) and *han* (*he*) in the example sentences shows that there are differences in the prevailing practices in the entries. The qualitative analysis of the examples shows that women are often portrayed in a stereotypic manner.

1. Inledning

I denna artikel diskuterar vi betydelsebeskrivningar i enspråkiga svenska och tvåspråkiga finsk-svenska ordböcker både ur fackspråklig synvinkel och ur könsperspektiv. Artikeln är en del av ett större projekt med fokus på ordböcker och etik.

Begreppet *betydelsebeskrivning* definieras vanligen som den del av en ordboksartikel där man anger betydelsen hos lemmat och

hos de ordkombinationer det kan ingå i. I enspråkiga ordböcker anges betydelsen med hjälp av ordförklaringar, men också genom att lemmat relateras till betydelsemässigt besläktade ord (synonymer, antonymer, hyperonymer). I tvåspråkiga ordböcker anges betydelsen genom att man för varje ord och ordkombination på källspråket anger ekvivalenter på målspråket. (Svensén 2004:11.) I vår definition av begreppet ingår också språkproven, som sätter in lemmarna i en kontext och på det sättet förmedlar viktig information om ett lemmas betydelse (jfr Gellerstam 2004).

I vår artikel presenterar vi två delstudier vilkas gemensamma syfte är att svara på frågan om de moderna ordböckernas verklighet representerar den sanna verkligheten, dvs. dagens samhälle. Den första delstudien fokuserar på betydelsebeskrivningar hos verbet *förvärva*. Den andra delstudien tar fasta på i vilka kontexter pronomina *hon* och *han* förekommer i betydelsebeskrivningar.

Tidigare har vi undersökt ordboksanvändning hos blivande språkexperter och hos professionella översättare genom enkätstudier (Pilke 2008, Pilke & Puskala 2010, Puskala 2011). Dessutom har vi undersökt språkprov ur könsperspektiv (Pilke 2009, 2010).

2. Material och metod

Utgångspunkten för analysen är betydelsebeskrivningar i en- och tvåspråkiga ordböcker. För att kunna diskutera verklighetsaspekt- en jämför vi dessa med sökresultat i korpusar och på internet.

Orsaken till att både tvåspråkiga ordböcker och internet ingår i materialet är att de tvåspråkiga ordböckerna i våra tidigare studier (Pilke & Puskala 2010, Puskala 2011) har visat sig vara det mest frekvent konsulterade hjälpmedlet då blivande språkexperter översätter, medan professionella översättare oftast anlitar enspråkiga ordböcker samt käll- och målspråkliga parallelltexter på internet. I tabell 1 presenteras de ordböcker som ingår i materialet.

Enspråkiga ordböcker	<i>Norstedts Svenskt språkbruk</i>
	<i>MOT Norstedts Svensk ordbok 1.0</i>
Tvåspråkiga ordböcker	<i>MOT ruotsi/svenska 3.1</i>
	<i>Stora finsk-svenska cd-romordboken</i>
	<i>Lexin (svenska-finska)</i>

Tabell 1: Ordböckerna i materialet.

Den enda tryckta ordboken i materialet, *Norstedts Svenskt språkbruk* (2003 = Svenskt språkbruk), är en enspråkig ordbok med 84 000 konstruktioner och som enligt förordet innehåller ”drygt 70 000 belysande exempel som bygger på autentiska texter”. Malmgren (2004:292–293) betraktar det stora antalet exempel som en svaghet eftersom ordboken därför blir för omfattningsrik. Han efterlyser även mer redigering av de ”halvautentiska” exemplen. (Malmgren 2004:286–287.)

MOT är en webbaserad ordbokssamling utarbetad av företaget *Kielikone* tillsammans med experter på respektive språk. Ordbokssamlingen är tillgänglig för personalen och studenterna vid de finländska universiteten. *MOT ruotsi/svenska 3.1* (= *MOT Ruotsi*) har 222 000 sökord, *MOT Norstedts Svensk ordbok 1.0* (= *MOT Norstedts*) 60 000 sökord. I ordboksportalen sägs att *MOT Ruotsi* ”ger mycket nyttig grammatisk information och också bruks-exempel” och att ”de många exemplen på ordens användning [i *MOT Norstedts*] återgår i mycket stor utsträckning på autentiska språkprov, hämtade ur samlingarna i Språkbanken”.

Den tvåspråkiga *Stora finsk-svenska cd-romordboken* (1998 = *Cd-romordboken*) som bygger på *Stora finsk-svenska ordboken* (1997) innehåller ca en miljon sökord. Enligt redaktörerna är exempelaterialet i ordboken ”rikligt, mångsidigt och representativt”. Ordboken är den nyaste och mest omfattande mellan språkparet finska-svenska.

Lexin med ca 30 000 sökord är den enda fritt tillgängliga webb-

baserade ordboken i materialet (se Hult 2008:74, Lexin 2012). Göteborgs universitet sägs ha utarbetat den svenska ordbasen som ligger till grund för alla lexikon i Lexin, även den svensk-finska som används i denna studie.

Korpusarna i materialet representerar nutida tidningstexter mellan åren 1997 och 2009 tillhandahållna av Språkbanken: Press97 med texter ur Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Göteborgs-Posten samt GP01, GP02, GP03, GP04 och GP09 med texter ur Göteborgs-Posten (Språkbanken 2012). Sammanlagt innehåller korpusmaterialet över 100 miljoner löpord vilket är begränsat men kan förväntas visa vissa tendenser i språkbruket. Därutöver har vi genomfört internetsökningar genom Google för att kartlägga i vilka genrer och diskurser verbet *förvärva* används i dag.

Korpusarna anlitas som primärkällor vid ordboksarbete, men t.ex. Svensén (2004:73f.) konstaterar att också internet självt kan betraktas som en enorm korpus med över en miljard svenska ord redan år 2001. Trots att textmassorna på internet är av varierande kvalitet är det dock de korrekta formerna som dominerar, eftersom det rör sig om så stora textmassor (ibid).

3. Betydelsebeskrivningar hos *förvärva*

I den första delstudien diskuteras betydelsebeskrivningarna hos verbet *förvärva* i materialet. Valet föll naturligt på *förvärva*, eftersom verbet har varit centralt i våra tidigare studier (Pilke & Puskala 2010, Puskala 2011, se även Puskala 2003). Den text som studenter och professionella översättare då har fått översätta är ett pressmeddelande om ett företagsförvärv. De flesta studenter har konsulterat hjälpmedel, i regel tvåspråkiga ordböcker, för att hitta en ekvivalent till *förvärva/förvärv*. Det har dock kommit fram i studentkommentarer att ekvivalenterna i de tvåspråkiga ordböck-

erna inte motsvarar studenternas uppfattning om lemmats betydelse. Det råder dock olika uppfattningar om huruvida allmänspråkliga ordböcker ska innehålla termer och kollokationer eller inte. Svensén (2004:88–90) menar att många fackområden har så stor betydelse i samhället att termer borde förekomma även i allmänspråkliga ordböcker. Fackspråklighetsgraden i allmänspråkliga ordböcker är dock än så länge ett outforskat område.

3.1. *Förvärva* i enspråkiga ordböcker

Betydelsebeskrivningen hos verbet *förvärva* i de två enspråkiga ordböckerna i materialet, *MOT Norstedts* och konstruktionsordboken *Svenskt språkbruk* skiljer sig av naturliga skäl från varandra. *MOT Norstedts* utgår från överbegreppet 'lyckas skaffa sig' och anger de särskiljande dragen 'genom köp, arbete e.d.' samt preciserar att det som man förvärvar vanligen är ägodelar (*surt förvärvade slantar, kommunen fick erbjudande om att förvärva byggnaden*) men det kan vara något abstraktare (*förvärva kunskaper*) eller också något icke önskvärt (*förvärva fiender*). Inom psykologin kan verbet enligt ordboken användas i perfekt particip om något som inte är medfött utan som man gradvis lär in (*medfödda och förvärvade behov*).

Svenskt språkbruk anger för lemmat *förvärva* verbets valens (*förvärva något*) och språkprovet *Bolaget har skaffat sig fotfäste i Sverige genom att förvärva (köpa upp) några inhemska företag*. Språkprovet representerar företagsekonomisk diskurs och avviker således från de övriga ordböckernas betydelsebeskrivningar.

3.2. *Förvärva* i tvåspråkiga ordböcker

Betydelsebeskrivningen hos verbet *förvärva* i de tre tvåspråkiga ordböckerna i materialet *MOT Ruotsi*, *Cd-romordboken* och *Lexin* sammanfaller i de flesta avseenden med varandra. Däremot finns

det mer variation i de övriga betydelsebeskrivningarna, d.v.s. hos det reflexiva verbet *förvärva sig* och hos verbet i perfekt particip *förvärvad*.

Alla de tre ordböckerna anger att den centrala betydelsen hos verbet är 'skaffa' (MOT Ruotsi, Cd-romordboken) eller 'lyckas skaffa' (Lexin), på finska *hankkia*. MOT Ruotsi anger också ekvivalenterna *ansaita* (sv. *tjäna*) och *saavuttaa* (sv. *tillvinna sig*). Två av ordböckerna belyser betydelsebeskrivningen med språkprov eller konstruktionsuppgifter. Lexin anger som stöd för betydelsebeskrivningen den konstruerade meningen *A förvärvar x*, medan Cd-romordboken ger den konstruerade infinitivfrasen *förvärva goda kunskaper i engelska*. Betydelsebeskrivningarna hos verbet *förvärva* i de tvåspråkiga ordböckerna i materialet antyder alltså att vem som helst kan förvärva något i betydelsen 'skaffa'.

MOT Ruotsi har därutöver ett separat lemma för *förvärva sig* som enligt ordboken representerar juridiskt fackspråk och betyder 'skaffa sig' (fi *hankkia itselleen*). *Förvärva sig* tycks dock inte existera som juridisk term. Enligt den finska databasen för gällande lagstiftning *Finlex* ingår verbet *förvärva* i 44 gällande lagar från olika årtionden, men det går inte att finna några belägg på den reflexiva varianten. Sökningar på internet med *förvärvar sig* leder nästan enbart till texter där olika utbildningsprogram beskriver vilka kunskaper och färdigheter studenterna förvärvar sig eller till Bibelcitat där ett folk förvärvar sig boskap och gods. Fallet kan jämföras med så kallade spökord som inte existerar utanför ordböckerna och som enligt Svensén (2004:76) uppstår när ordboksredaktionen okritiskt utnyttjar material från tidigare ordböcker och inte söker belägg i autentiska källor.

Alla de tre ordböckerna tar upp verbet i perfekt particip *förvärvad* antingen som ett separat lemma (MOT Ruotsi) eller som en del av lemmat *förvärva* (Cd-romordboken, Lexin). Språkprovet (*mina*) *surt förvärvade pengar/slantar* med en adekvat finsk ekvivalent ingår i dem alla. MOT Ruotsi har därutöver språkproven

den förvärvade egendomen, förvärvad rätt och förvärvad förmån med adekvata finska ekvivalenter samt två språkprov med termerna *förvärvad egenskap* och *förvärvad sjukdom* inom medicin och biologi. Termen *förvärvad sjukdom* ingår också i *Cd-romordboken*.

Båda ordböckerna anger som finska ekvivalenter för *förvärvad* både det självständiga *hankinnainen* och förledet *hankinnais-*. Enbart *hankinnainen sairaus* förekommer dock på tillförlitliga webbplatser med medicinsk anknytning, medan den enda ekvivalenten som anges i båda ordböckerna för *förvärvad sjukdom*, *hankinnaissairaus*, inte visar några förekomster. Denna ekvivalent kan alltså också kallas spökterm i finskan.

3.3. Förvärva i korpusar och på internet

De olika betydelsenyanserna av formerna *förvärvar* och *förvärvade* i Språkbankens korpusar Press97 samt GP01–04 och GP09 framgår av tabell 2. Som utgångspunkt för indelningen har kategoriseringen i *MOT Norstedts* använts (se avsnitt 3.1).

betydelse	Press97 (N = 43)	GP01 (N = 47)	GP02 (N = 41)	GP03 (N = 23)	GP04 (N = 36)	GP09 (N = 37)
f. genom köp	27	28	25	14	26	20
f. genom arbete	4	9	10	3	7	8
f. ngt abstrakt	8	7	3	3	1	4
f. ngt icke önskvärt	0	0	0	0	0	0
f. inom psykol., biol., med.	3	2	3	3	2	3

Tabell 2: Betydelsenyanserna hos formerna *förvärvar* och *förvärvade* i Språkbankens tidningskorpusar.

Den mest frekventa betydelsen hos verbet *förvärva* i tidningstexterna i de utvalda korpusarna såväl på 1990-talet som på 2000-talet

är 'skaffa genom köp'. De flesta beläggen på denna betydelse är av typen *Narvesen förvärvade Small Shops Holding* (Press97), men också enskilda personer kan förvärva egendom. Betydelsen 'skaffa genom arbete' realiseras oftast i nominalfraser av typen *surt förvärvade slantar* som också ordböckerna tar upp.

De resultat som excerperingen av Språkbankens material ger vid handen stämmer väl överens med de resultat som vi fått genom googlesökningar. Bland de 500 första träffarna på *förvärvar* är dock betydelsen 'skaffa genom köp' (*Bolaget A förvärvar bolaget B*) den enda som förekommer. Texterna representerar två genrer, pressmeddelande och nyhet. Detta är naturligt, eftersom ett börsnoterat bolag enligt lag (i Sverige *Lag om värdepappersmarknaden* 528/2007) ska rapportera om alla händelser och beslut som kan påverka aktiens pris på börsen.

Bland de 500 första träffarna på *förvärvade* är spridningen av betydelsen yanserna större och motsvarar i stort spridningen i Språkbankens korpusar (se tabell 2). Betydelsen 'skaffa genom köp' är frekvent, men också tvåordstermer av typen *förvärvade skador/mutationer/funktionsnedsättningar* förekommer på olika webbplatser om medicin, biologi och psykologi. Nominalfraser av typen *surt förvärvade slantar* förekommer mer sällan på internet än i tidningskorpusarna, oftast i olika diskussionsspalter eller bloggar.

4. Betydelsebeskrivningar ur könsperspektiv

Den andra delstudien fokuserar på språkprov ur könsperspektiv. För det första diskuteras det kvantitativa bruket av pronomina *hon* och *han* i *Cd-romordboken*. För det andra redogörs för kvalitativ förekomst av *hon* och *han* i samma ordboksartikel i olika språkprov. Studien bygger på en tidigare studie i språkprov (Pilke 2010) vars resultat sammanfattas och jämförs med en studie som gäller samma aspekter i *Svenskt språkbruk* (Soukka 2010). För det tred-

je studeras kontexten i *Cd-romordboken* i de arbetslivsrelaterade språkprov där *hon/han* ingår som subjekt (för urvalskriterier se Pilke 2009:334–335). För vår artikel har den delen av materialet som handlar om arbetslivet utvidgats till att omfatta alla de fem ordböckerna i materialet samt ett korpusmaterial vilket möjliggör en jämförelse med tidigare resultat inom vårt projekt (se Pilke 2009).

Enligt Edlund m.fl. (2007:192–194) finns det relativt litet forskning i kvinnligt och manligt i ordböcker i Sverige. Mattisson (1999, 2006) har studerat SAOB:s källor ur ett historiskt perspektiv och kommit fram till att de är mansdominerade. Hon ställer frågan om SAOB:s helt manliga redaktion under 100 år” (omedvetet) kunnat styra (en del av) innehållet i ordboken” så att ord och uttryck använda av kvinnor gått förlorade samt så att den kvinnliga verkligheten inte finns med i citaten (Mattisson 1999:139, 2006:66). Studier i urvalet av ord samt ordens betydelsebeskrivningar inom feministisk språkvetenskap visar att kvinnor och män inte behandlas lika och att kvinnor är underrepresenterade i ordböcker (Edlund m.fl. 47–52, 192). Laureys (1978) studie i hur exemplen i *Svensk handordbok* (1970) avser kvinnor eller män visar att kvinnobilden är stereotyp och förvrängd. Samma slutsats finns i en nyare undersökning av Kram (1998) som jämför hur sökorden *kvinn*a respektive *man* utfaller i *Norstedts svenska handordbok* (1992) och i *Svensk handordbok* (1993). Nikula (1997) har i sin analys av språkprov i *Svensk ordbok* ur sexistisk synvinkel kommit fram till att det manliga och manligt beteende uppställs som prototyp i språkproven. Hon påpekar att ensidig betoning av någotdera könet gör det svårt för en ordboksanvändare med bristfälliga kunskaper i svenska att kunna avgöra när *hon* och *han* är utbytbara och när de inte är det. Som exempel ger hon t.ex. *han bockade för rektorn* och *hon lagar god mat*.

4.1. *Hon* och *han* kvantitativt

Det kvantitativa resultatet för förekomsten av pronomina *hon* och *han* i *Cd-romordboken* kan ses i tabell 3.

pronomen	artiklar	språkprov
hon	154	163
han	3 542 (a–s)	5 086
hon & han	67	8

Tabell 3: *Hon* och *han* i *Cd-romordboken*.

I *Cd-romordboken* förekommer pronomenet *hon* i 154 ordboksartiklar och i 163 språkprov. Pronomenet *han* förekommer i 3 542 artiklar och 5 086 språkprov. Den kvantitativa skillnaden är i verkligheten ännu större, eftersom materialgenomgången omfattar hela ordboken (a–ö) ifråga om *hon* men avgränsas av söktechniska skäl (se Pilke 2010) till bokstäverna a–s ifråga om *han*. Tabell 3 visar att *hon* och *han* förekommer samtidigt i 67 artiklar och att de sammanlagt 8 gånger förekommer i samma språkprov. Soukka (2010) har i sin analys av bruket av *hon* och *han* i språkprov under bokstäverna *a* och *m* i *Svenskt språkbruk* kommit fram till en jämnare fördelning. Där används *hon* i 557 språkprov och *han* i 807 språkprov och båda förekommer 179 gånger i språkprov i samma artikel.

De sammanlagt 67 förekomsterna av *hon* och *han* i samma artikel (jfr tabell 3) är av tre olika slag i materialet (se närmare i Pilke 2008): a) pronomina används i samma språkprov (8 förekomster), b) pronomina används i olika språkprov i anknytning till samma betydelse (8 förekomster) och c) pronomina används i olika språkprov i anknytning till olika betydelser (51 förekomster).

4.2. *Hon* och *han* kvalitativt

Uppslagsordet *hyvä* (*bra, god*) illustrerar väl hur *hon* och *han* används i samma artikel i *Cd-romordboken*. Fallet förklarar den kvantitativa snedvridningen i tabell 3 mellan könen i artiklarna och språkproven. *Han* förekommer i artikeln i sammanlagt 27 språkprov (placerade under 7 betydelser av sammanlagt 10) medan *hon* förekommer endast en gång. Språkproven *han har ett gott namn om sig som vetenskapsman* och *hon är av god familj* finns under samma betydelse i artikeln. Dessa två är de enda under betydelsen 'fin, uppskattad' vilket gör att könen behandlas kvantitativt men inte kvalitativt på samma sätt. Även en skillnad mellan aktiv och passiv aktör kan konstateras då mannen har nått en uppskattad samhällelig status medan referensramen för kvinnan är hennes släkt och familj. Resultaten liknar dem i Nikulas (1997:201) kasusgrammatiska analys av språkprov där kvinnan uppträder i rollen Patient (antingen *Experiencer* eller *Receiver*).

I många språkprov ser kvinnan ut att komma fram genom sin make och sin familj på ett minst sagt tvivelaktigt sätt. Enligt Müller & Fuchs (1993:11) beskrivs kvinnan i offentligt språkbruk (*in öffentlicher Sprache*) sexistiskt bl.a. i relation till eller som avhängig av mannen. I exempel 1 är *hon* en dörrmatta för sin man och i exempel 2 är *hon* bara ett eko av sin man. *Han* däremot spelar översittare, låter sig inte toppridas och låter konstig på rösten i de språkprov som har *han* eller *hon* som subjekt i respektive artiklar.

(1) *alistaa* [*lägga ngt under sig; underkasta ngn ngt; underkuva; kuva; undertrycka; topprida ngn; kusch; Cd-romordboken*]

- han vill alltid spela översittare
- han låter sig inte toppridas (underkuvas)
- hon var en hemmafru som kuschats till att vara dörrmatta för sin man

(2) **kaiku** [*eko*; Cd-romordboken]

- hon är bara ett eko av sin man
- han lät konstig på rösten

Han presenteras i språkproven oftast som aktiv aktör som bl.a. uttrycker ett önskemål, förvånar alla och klarar sig lätt jämfört med *hon* som ofta presenteras som ett passivt, mottagande objekt som bl.a. blev hemmafru på sin mans önskan (ex. 3) och som utseendemässigt påminner om en skådespelerska (ex. 4):

(3) **toivomus** [*önskan*; Cd-romordboken]

- han uttryckte en önskan att –
- hon blev hemmafru på sin mans önskan

(4) **hämmästyttää** [*förvåna, göra ngn förvånad (häpen); slå ngn med häpnad; väcka förvåning*; Cd-romordboken]

- han förvånade alla med sin prestation
- han klarade sig förvånansvärt lätt
- hon påminner på ett förvånande sätt om Greta Garbo
- hon är förvånande lik Greta Garbo

I sin studie kom Soukka (2010) fram till att den kvantitativa skillnaden i användningen av pronomina *han* och *hon* inte är lika stor i *Svenskt språkbruk* som i *Cd-romordboken*. Men i kvalitativ användning finns det skillnader även i *Svenskt språkbruk*. I exempel 5 är *han* älskvärd och viktig, har stark vilja och är målmedveten samt älskar sina barn medan *hon* kämpar med utseendet, har dåligt rykte, svårigheter i sitt liv och ser dåligt. Å andra sidan kan man skönja en tendens att sätta mannen även i en familjekontext i och med att han älskar sina barn samt även framhäva hans något begränsade förtjänster (*dansar bra*).

(5) **alla/allt** (Svenskt språkbruk)

- han är allt för henne
- han krävde allt eller ingenting
- han älskade sina barn över allt annat
- han dansar bra, men det är också allt
- hon vill se ut som alla andra
- hon är allt annat än den familjeflicka hon utmålas som
- den kamp hon har att utkämpa är allt annat än enkel
- hon började se allt sämre

När kvinnan värderas efter utseende och obalanserat känsloliv är det enligt Guentherodt m.fl. (1980:20) fråga om sexistiskt språk. I båda ordböckerna tycks det finnas en viss tendens till asymmetri mellan könen ifråga om dessa aspekter. I samband med t.ex. uppslagsordet *axel* i *Svenskt språkbruk* beskriver man *honom* bl.a. med positiva fysiska egenskaper och sociala relationer (*han gick fram till sin kompis och klappade honom på axeln*) men tröstar och förstår *henne* (*hon behövde någon som förstod på riktigt, och inte bara klappade henne på axeln och sa att det skulle ordna sig*).

I exempel 6 tar *han* sakerna med jämnmod, är en fridsam och god man med höga principer och goda arbetsprestationer medan *hon* har varit en gift mans älskarinna under en längre tid.

(6) **man** (Svenskt språkbruk)

- när han började skriva var han redan en gammal man
- konkursen blev ett hårt slag, men han tog det som en man
- han var en fridens man och undvek alla konflikter
- han håller ingångna avtal som det anstår en man av heder
- han var en idealisk äkta man som gjorde allt för sin hustru
- i sina tv-program ville han varva mannen på gatan med kändisar
- han var god man och fungerade som ett stöd för den sjuka kvinnan genom att bevaka hennes rättigheter

- han är rätte mannen att leda företaget
- hon har varit älskarinna åt en gift man i tio år
- kunde hon verkligen ge sig iväg utan att fråga sin herre och man?

Det sista språkprovet i exempel 6 hör ursprungligen till religiös diskurs. Språkprovet är försett med markeringen *skämtsam* i ord-boken. Skillnaden i sättet att presentera de två könen i språkprov-en förklaras ur ett s.k. skillnadsperspektiv med att kvinnor och män kommer från skilda men likvärdiga kulturer. Mannen sägs då t.ex. under ett samtal kontrollera och utbyta information medan kvinnan upprätthåller relationer. I vårt material syns dylika skill-nader i att kvinnan sköter familjen och hemmet medan mannen är en effektiv direktör. När skillnaden mellan könen kopplas till makt och dominans finns det en hierarki som kommer till uttryck som social ojämlikhet ur ett dominansperspektiv. (Jfr Edlund m.fl. 2007:155–159.)

4.3. *Hon* och *han* i betydelsebeskrivningar hos *professor* och *forska*

Eftersom den kvantitativa skillnaden mellan pronomina *hon* och *han* är stor överlag i *Cd-romordboken* dominerar pronomenet *han* mycket klart även i språkprov med anknytning till arbetslivet. *Hon* förekommer som subjekt i 9 arbetslivsrelaterade artiklar, *han* i 167 artiklar.

Den kvinnliga yrkesbilden i *Cd-romordboken* kan sammanfat-tas som undertryckt hemmafru, uppskattad och vacker sekreter-are, biträde med visstidsanställning, modell med även något tvivel-aktigt rykte och skådespelare med rollen som nunna. *Hon* jobbar hemma, på varuhus eller opera i en underordnad ställning. *Han* har en rad olika yrken och arbetsplatser, jobbar ofta som chef och har själv en aktiv roll i karriärutvecklingen. Resultaten av Nikulas

(1997:200–201) undersökning visar att när valet av person är ensidigt hålls kvinnan lätt kvar i stereotypa roller i *Svensk ordbok*. I hennes studie kombineras uppslagsord som *byka* och *städa* enbart med kvinnor medan språkproven under uppslagsordet *tjänst* har ett maskulint subjekt.

I vår artikel har vi sett närmare på yrkesbeteckningen *professor* i *Cd-romordboken* och i *Svenskt språkbruk*. Det finns en skillnad mellan ordböckerna. *Cd-romordboken* använder enbart *han* som subjekt (*han är professor i historia, han är professor vid Tekniska högskolan*) och *Svenskt språkbruk* enbart *hon* (*hon är professor i arkeologi vid Uppsala universitet, år 1965 utnämndes hon till professor i immunologi*). En analys av verbet *forska* i alla de fem ordböckerna i materialet visar att agens uttrycks i språkprov i tre av ordböckerna. I *Lexin* har man valt ett könsneutralt tillvägagångssätt (*A forskar*), i *MOT Norstedts* används *han* (*han forskar i insektsögats funktioner*) och i *Svenskt språkbruk* är fördelningen mellan *han* och *hon* som subjekt relativt jämn då *han* används fyra gånger, *hon* tre gånger och *de* en gång:

(7) **forska** (Svenskt språkbruk)

- han forskar fortfarande trots att han är pensionerad sedan länge
- hon började forska i genetik och har forskat i ämnet i flera år
- han forskar i hjärnans utveckling hos barn
- han är professor i klinisk psykologi och forskar om fobier
- de är de enda i världen som forskar om den europeiska brunbjörnen
- han forskar på signalämnen i hjärnan som bl.a. styr aptit och blodtryck
- hon har forskat mycket kring äggstockscancer
- hela sitt yrkesliv har hon forskat kring frågor om stress

Till sist har vi genomfört sökningar i Språkbanken med presens-

formen *forskar*. De olika excerpterna har kategoriserats utgående från agens (namn, pronomina, substantiv) som neutrala (N), kvinnliga (K), manliga (M) samt både kvinnliga och manliga (K&M).

agens	P97 (N = 49)	GP01 (N = 61)	GP02 (N = 63)	GP03 (N = 67)	GP04 (N = 71)	GP09 (N = 106)
K	22	30	22	25	35	38
N	33	26	37	48	34	26
M	45	41	41	27	33	36
K&M	-	3	-	-	-	-

Tabell 4: Verbet *forska* i tidningskorpusar i Språkbanken (%).

Tabell 4 visar att det sker en intressant förändring från 2002 till 2003 och framåt då verbet *forska* oftare får ett kvinnligt subjekt i de nyare korpusarna. Därmed tycks det finnas en tendens till att man i tidningar rapporterar allt mer om den forskning som utförs av kvinnor (*Hon forskar om färgväxling hos fiskar*, GP04) jämfört med den som utförs av män (*När Jens Rydell forskar om kampen mellan fladdermöss och deras byten*, P97). Detta avspeglar eventuellt ett ökat antal kvinnliga forskare. I ljuset av detta resultat återger *Svenskt språkbruk* i vårt material verkligheten bäst när det gäller könsfördelning i språkprov i samband med verbet *forska*.

5. Slutdiskussion

Det är en allmän uppfattning att språket i ordböcker avspeglar verkligheten. Vår studie visar dock att verkligheten är mer mångfacetterad och dynamisk än ordböckerna låter förstå. Eftersom ordböcker i regel uppfattas som starkt normerande styr det som står i dem hur språket används (Karlsson 1987:52, Edlund m.fl. 2007:192). Språkprov i ordböcker väljs på olika grunder och de

avspeglar en viss tid och kultur. Verkligheten skapas inte på ordboksredaktioner men de val som man gör i fråga om innehållet i en ordbok har dock betydelse för ett språksamfunds kollektiva medvetande.

Speciellt de tvåspråkiga ordböckernas betydelsebeskrivningar hos *förvärva* stämmer rätt dåligt överens med den bild av verbets betydelse som växer fram genom excerpering av Språkbankens moderna tidningskorporer och genom sökningar på internet, vilka kan anses representera dagens prototypiska användning av verbet. Man kan fråga sig om detta beror på att förlagen satsar mindre resurser på redigering av tvåspråkiga ordböcker när dessa inte längre är lika viktiga inkomstkällor som förr.

Användningen av de könsbundna pronomina i bl.a. svenska och engelska har diskuterats relativt mycket. Frågan kan sägas ha blivit mer relevant i takt med ökande jämställdhet (se t.ex. Epple 2000, Språkriktighetsboken 2005:75–79; Martyna 2006, Milles 2008:53). Även om språkvården idag betonar det könsneutrala är det inte ändamålsenligt att språkproven i ordböckerna helt undviker hänvisningar till kön. Avgörande är i vilken kontext könen förekommer, vilket allt mer har börjat uppmärksammas. Språkprovet *hon är bara ett eko av sin man* i *Cd-romordboken* från 1998 motsvaras t.ex. i *Svenskt språkbruk* från 2003 av språkproven *hon var ett eko av sin syster* och *han låter som ett eko av sin far*.

Om utseendet av någon orsak ska utgöra utgångspunkt för språkprovet för *hämmästyttää* (*förvåna*) och hon sägs likna Greta Garbo förvånansvärt mycket kunde han i så fall jämföras med Gregory Peck. Frågan är dock om språkprov som sätter individen i fokus är de mest ändamålsenliga eller om en del av dem kunde ersättas med språkprov med kollektivt subjekt. Ett exempel på detta ur vårt material är förutom lemmat *förvärva* också lemmat *alistaa* (bl.a. *underkuva*, se exempel 1) där alla språkproven utgår från individen. I betydelsebeskrivningen hos *underkuva* i *Svenskt språkbruk* ingår däremot språkprov med *fiende* och *stormakt* som

subjekt. Valet mellan individ och kollektiv borde därmed avgöras utgående från tendenserna i språkbruket.

Samarbete och forskning är nyckelord för att ordböckerna ska kunna leva upp till det som de lovar i sin marknadsföring, d.v.s. optimala betydelsebeskrivningar med autentiska, belysande, mångsidiga och representativa språkprov. Lexikografin behöver större insatser av experter på andra områden som både under ordboksarbetet och efteråt kunde bidra med sitt specialkunnande ur olika synvinklar (t.ex. språkvård, översättningsforskning, fack-språksforskning och terminologi samt samhällsvetenskaplig forskning). På detta sätt får även de etiska aspekterna i samband med lexikografi större uppmärksamhet.

Litteratur

Ordböcker

Lexin = Språkrådet: Svenskt-finskt lexikon. <<http://lexin.nada.kth.se/lexin/>>.

MOT Norstedts Svensk ordbok 1.0.

MOT ruotsi/svenska 3.1.

Norstedts Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser (2003). Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Stora finsk-svenska cd-romordboken (1998). Ilse Cantell, Nina Martola, Birgitta Romppanen, Mats-Peter Sundström (red.). Forskningscentralen för de inhemska språken & WSOY.

Annan litteratur

Edlund, Ann-Catrine, Eva Erson & Karin Milles (2007): *Språk och kön*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

- Epple, Barbara (2000): Sexismus in Wörterbüchern. I: *Proceedings of Euralex 2000*, 739–754. <http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2000/085_Barbara%20EPPLA_Sexismus%20in%20Worterbuchern.pdf> (mars 2012).
- Gellerstam, Martin (2004): Översättning i och med tvåspråkiga ordböcker. I: *LexicoNordica* 11, 109–115.
- Guentherodt, Ingrid, Marlis Hellinger, Senta Trömel-Plötz & Luise F. Pusch (1980): Richtlinien zur Vermeidung sexistischen Sprachgebrauchs. I: *Linguistische Berichte* 69, 15–21.
- Hult, Ann-Kristin (2008): Användarna bakom loggfilerna – redovisning av en webbenkät i Lexin online Svenska ord. I: *LexicoNordica* 15, 73–88.
- Karlsson, Fred (1987): Om ordböcker och lexikografi. I: *Fennistica festiva in honorem Göran Karlsson septuagenarii*. Åbo: Åbo Akademis förlag, 52–66.
- Kram, Kristina (1998): ”...blott rent undantagsvis om kvinnor”. Om representation av kvinnan i moderna ordböcker. I: *Språk & Stil N.F.* 8. 159–171.
- Lag om värdepappersmarknaden* (528/2007): <<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/20070528.htm>> (mars 2012).
- Laureys, Godelieve (1978): Kvinnan i lexikonet. I: Kirsten Gregeresen (red.): *Papers from the Fourth Scandinavian Conference of Linguistics*. Odense: Odense U.P., 11–16.
- Lexin (2012). Svenska Lexin uppdaterad. <<http://lexin.nada.kth.se/lexin/doc/Kortinfo.pdf>> (mars 2012).
- Malmgren, Sven-Göran (2004): En ny svensk konstruktionsordbok. I: *LexicoNordica* 11, 271–292.
- Martyna, Wendy (2006): What Does ‘He’ Mean? Use of the Generic Masculine. *Journal of Communication*, Volume 28, Issue 1, 131–138.
- Mattisson, A.-C. (1999): Verbet *dänka* och SAOB. I: *I hast hälsar. Festskrift till Göran Hallberg på 60-årsdagen den 7 oktober 1999. Skrifter utgivna av Språk- och folkminnesinstitutet. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund*, 9, 137–140.

- Mattisson, Anki (2006): Genusperspektiv på SAOB:s källor. I: *LexicoNordica* 13, 55–68.
- Milles, Karin (2008): *Jämställt språk. En handbok i att skriva och tala jämställt*. Skrifter utarbetade av Språkrådet. Falun: Norstedts Akademiska Förlag.
- Müller, Sigrid & Claudia Fuchs (1993): *Handbuch zur nichtsexistischen Sprachverwendung in öffentlichen Texten. Die Frau in der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Nikula, Kristina (1997): Språkprov i könsperspektiv. I: D. Wilcke (red.): *Fackspråk och översättningsteori, Vakki-symposium XVII*. Publikationer av Forskargruppen för översättningsteori och fackspråk vid Vasa universitet, Nr 22. Vasa: Vakki, 194–207.
- Pilke, Nina (2008): Ordboksanvändning hos blivande språkexperter och hos professionella översättare. I: *LexicoNordica* 15, 135–153.
- Pilke, Nina (2009): Hon arbetar som extrabitråde – han blev chef för avdelningen. Kvinnlig och manlig yrkesbild i ljuset av exempelmeningar i en tvåspråkig cd-romordbok. I: M. Enell-Nilsson & N. Nissilä (red.): *Vakki-symposium XXIX, Språk och makt*. Publikationer av Forskargruppen för översättningsteori, fackspråk och flerspråkighet vid Vasa universitet, Nr 36. Vasa: Vakki, 332–342.
- Pilke, Nina (2010): Morrande män och skrikande kvinnor – om könsbundna beteckningar i en tvåspråkig cd-romordbok. I: C. Falk, A. Nord & R. Palm (red.): *Svenskans beskrivning 30*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet, 291–302.
- Pilke, Nina & Jaana Puskala (2010): Vad heter *förvärv* på finska? Användningen av hjälpmedel när blivande språkexperter översätter. I: H. Lönnroth & K. Nikula (red.): *Nordiska studier i lexikografi 10*. Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi, Skrift nr 11. Tammerfors: Tammerfors universitet & Språkrådet i Norge, 342–445.

- Puskala, Jaana (2003): *Fackkommunikativ kompetens, i synnerhet textuell. Finsk- och svenskspråkiga ekonomie studerande informerar på svenska om ett företagsförvärv*. Acta Wasaensia nr 116. Vasa: Vasa universitet.
- Puskala, Jaana (2011): Att översätta ett pressmeddelande till finska. I: S. Niemi & P. Söderholm (red.): *Svenskan i Finland 12*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto, 215–223.
- Soukka, Anu (2010): *Pronomina han och hon i exempelmeningar i två ordböcker*. Opublicerad avhandling pro gradu i svenska språket. Vasa.
- Språkbanken (2012). *Press-korpusar*. <<http://spraakbanken.gu.se/swe/resurser/press>> (mars 2012).
- Språkriktighetsboken* (2005). Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Nina Pilke
professor
Vasa universitet
PB 700
FI-65101 Vasa
nina.pilke@uwasa.fi

Jaana Puskala
universitetslektor
Vasa universitet
PB 700
FI-65101 Vasa
japu@uwasa.fi

Kollokationers roll i SAOB:s betydelsebeskrivning

Bodil Rosqvist

This article presents a study of how a sample of 81 collocations contributes to the description of meaning in the multi-volume historical dictionary that describes the Swedish language since the year 1521, i. e. the Swedish Academy Dictionary (SAOB 1898–). The sample consists of two-word expressions of five different grammatical construction types, and I conclude that collocations of different types contribute to the definitions in different ways. Collocations are, for example, often given as integrated parts of the definitions in articles describing adjectives or verbs, whereas they typically appear as illustrative examples in articles describing adverbs or nouns.

1. Inledning

Svenska Akademiens ordbok (SAOB 1898–) har till uppgift att beskriva det svenska språket från år 1521 till nutid. Enligt nuvarande plan ska ordboken vara färdigställd år 2017 och den beräknas då bestå av 38 band. Det senast publicerade häftet (2011) sträcker sig till artikeln UPPHÄVA.

Vid arbetet med SAOB har det alltid ansetts viktigt att uppslagsorden ska behandlas i sitt sammanhang med andra ord, och inte som isolerade enheter. Ordboken grundas därför (i likhet med andra jämförbara historiska ordboksverk i Europa) på en autentisk språkprovssamling bestående av handskrivna excerpter, dvs. den typ av korpus som gick att uppbringa på 1800-talet. De undersökta ordens kontext har således alltid utgjort ett självklart hjälpmedel, såväl vid den semantiska analysen som vid betydelsebeskrivningen.

Ordförbindelser kan anges i ordböcker för att illustrera uppslagsordens konstruktionsmönster och exemplifiera vanliga användningar, men de kan också bidra till ordens disambiguering och definition. I detta arbete försöker jag tydliggöra vilken roll kollokationer har i SAOB:s betydelsebeskrivningar. Jag har därvid undersökt hur en samling kollokationer bidrar till uppslagsordens definiering. Mitt undersökningsmaterial består av de kollokationer som anges för att exemplifiera olika grammatiska konstruktionstyper i Svenséns *Handbok i lexikografi* (2004:212; se vidare avsnitt 3).

2. Forskningsbakgrund

Som nämns ovan är uppslagsordens kontext i autentiska material av grundläggande betydelse vid ordboksarbete. ”Context disambiguated”, som Moon (1987:87) kort och koncist uttrycker det.

Den brittiske forskaren J. R. Firth ville framhäva det faktum att ett ords betydelse tydliggörs med hjälp av betydelserna hos de ord som ofta förekommer i dess närhet. Han införde därför termen *kollokation* för att beteckna ord med frekvent samförekomst. Han påpekade att det ena ordet i en kollokation många gånger kan bidra till att definiera det andra: ”One of the meanings of *night* is its collocability with *dark*, and of *dark*, of course, collocation with *night*” (Firth 1957:196).

Enligt Hausmann (1985:121) är det inte ens möjligt att definiera ett ord som *eingefleischer* (sv. *inbiten*) utan att nämna att det ofta förekommer i kollokationen *eingefleischer Junggeselle* (sv. *inbiten ungtkarl*).

2.1. Termen *kollokation*

Firth specificerade inte exakt vad han avsåg med termen *kolloka-*

tion och termen har definierats på olika sätt. Som nämns i inledningen utgörs undersökningsmaterialet i detta arbete av Svenséns exempel på kollokationer och Svensén kan, i likhet med t.ex. Hausmann (1985) och Malmgren (2003), sägas ansluta sig till ett restriktivt synsätt. Enligt detta synsätt är en kollokation en ordförbindelse bestående av två innehållsord, varav det ena kan betraktas som ett semantiskt huvudord (*basen*) och det andra som ett biord (*kollokatorn*) (Svensén 2004:206f.). Basen och kollokatorn förekommer tillsammans i en korpus med högre frekvens än vad slumpen skulle medföra och de utgör tillsammans en grammatiskt välformulerad fras. Basen har ofta sin grundbetydelse och kan förstås oberoende av kollokatorn, medan kollokatorn däremot ofta kan förstås (och definieras) endast med hjälp av basen (Svensén 2004:211). Detta kan exemplifieras med kollokationen *fatta beslut*, där ordet *beslut* utgör bas och ordet *fatta* kollokator. Ordet *beslut* kan förstås oberoende av ordet *fatta*, medan betydelsen av ordet *fatta* framträder först då ordet sätts i samband med ordet *beslut* (dvs. basen).

Det är alltså kollokationer i denna restriktiva bemärkelse som diskuteras i föreliggande arbete.

2.2. Kollokationer (och andra ordförbindelser) i ordböckers betydelsebeskrivningar

Enligt Moon (2007:916) är det vanligt att kollokationer integreras i ordböckers betydelsebeskrivningar "as selectional restrictions, and to help specification of meaning". Hon ger ett exempel från artikeln *DRAW* i en ordbok:

DRAW: pull (curtains) shut or open
 [...]
 run (a bath)

I exemplet ovan anges kollokationerna *draw the curtains* (sv. *dra för* resp. *dra ifrån gardinerna*) och *draw a bath* (sv. *tappa upp ett bad*) på ett implicit sätt eftersom ordet *draw* representeras av definitionerna, ”pull shut or open” resp. ”run” i artikeln. De objekt som anges inom parentes, dvs. *curtains* och *bath*, hjälper sedan till att ringa in och förtydliga dessa definitioner. Verbet *run* kan t.ex. ha en lång rad olika betydelser, men objektet *bath* tydliggör vilken betydelse som avses.

Enligt Svensén (2004:261) är det vid uppslagsord som är adjektiv eller verb som ordförbindelser har mest att tillföra betydelsebeskrivningen. Genom att visa ordet *ny* i olika kontexter illustrerar han hur ett adjektiv kan indelas i olika betydelser med hjälp av de huvudord som modifieras:

ny

1. *ett nytt fall av aids* (’nyligen konstaterad’)
2. *en ny kostym* (’oanvänd’, ’nygjord’)
3. *en ny medlem* (’ytterligare’, ’nyttillkommen’)

När det gäller verb får man kunskap om betydelserna med hjälp av de ord som förekommer som subjekt och objekt. Svensén (2004:261) visar hur olika betydelser av verbet *fälla* framträder med hjälp av de objekt som anges:

fälla

1. (objekt: träd) ’hugga ner, avverka’
2. (objekt: människa el. djur) ’döda under strid eller jakt’
3. (objekt: löv el. hår el. färg) ’förlora’

Både verb och adjektiv fungerar ofta som kollokatorer i kollokationer. Svensén (2004:261) konstaterar att kollokatorers polysemi kan illustreras på ett tydligt sätt genom att de kombineras med ord som kan fungera som baser. Nedan tydliggörs t.ex. de olika bety-

delserna av kollokatorn *bestrida* med hjälp av baserna åtal resp. *kostnader*:

bestrida

1. *bestrida åtalet* ('tillbakavisa')
2. *bestrida kostnaderna* ('ansvara för betalningen av')

Även då kollokatorn är ett adverb bidrar angivelsen av baser till disambiguering av uppslagsordet. Nedan illustrerar verben *neka*, *rösta* och *vinna* (som alltså här utgör *baser*) olika betydelser av adverbet *blankt* (Svensén 2004:262):

blankt

1. *neka blankt* ('kategoriskt')
2. *rösta blankt* ('med röstsedel utan text')
3. *vinna blankt* ('utan poängförlust')

När det gäller substantiv tycks inte kollokationer kunna disambiguera på samma sätt. Hanks (1987:127) illustrerar detta med hjälp av ordet *bank*, som förekommer i de två betydelserna 'a place where you keep your money' och 'land at the edge of a river'. I den ena betydelsen förekommer ordet med ord eller fraser som *money*, *investment*, *robbery*, *working in a* och i den andra betydelsen med ord eller fraser som *river*, *swim* eller *on top of the*. Betydelseorna framträder tydligt, men det går inte att hitta lämpliga kollokationer med likartad grammatisk struktur att illustrera dem med.

3. Material och frågeställningar

När Svensén (2004:206f.) behandlar kollokationer ger han en mängd exempel på de fem grammatiska konstruktionstyper som han ser som de viktigaste kombinationerna för kollokationer i

svenskan. Sammanlagt 81 exempel ges för kombinationerna verb + substantiv (t.ex. *fatta beslut*), substantiv + verb (t.ex. *blixtarna ljungar*), adjektiv + substantiv (t.ex. *svår sjukdom*), verb + adverb (t.ex. *neka blankt*) och adverb + adjektiv (t.ex. *fast besluten*) (Svensén 2004:212).

I Rosqvist (2011) undersökte jag i vilken mån dessa kollokationer redovisas i SAOB, och hur beskrivningen sker. I föreliggande arbete undersöker jag samma material ur ett annat perspektiv. Här har jag, som sagt, målsättningen att tydliggöra på vilka sätt olika typer av kollokationer bidrar till uppslagsordens betydelsebeskrivningar.

I stora drag kan man säga att kollokationer kan anges på tre olika sätt i SAOB:s artiklar: 1) i definitionsdelen, 2) i redaktions-exempel eller 3) i autentiska språkprov. Jag kommer att diskutera hur kollokationer anges i artiklar om ord av olika ordklasser och undersöka vad kollokationsangivelserna innebär för uppslagsordens betydelsebeskrivning. Jag undersöker också om det spelar någon roll om det ord som beskrivs utgör bas eller kollokator i kollokationer. Substantiv kan endast utgöra baser och adverb endast kollokatorer (Hausmann 1985:119). Adjektiv och verb kan däremot fungera både som baser (tillsammans med adverb) och som kollokatorer (tillsammans med substantiv). Det är intressant att se om baser och kollokatorer behandlas på olika sätt i SAOB.

4. Resultat

Av de 81 kollokationerna i undersökningsmaterialet uppges 65 stycken i SAOB, antingen vid basen eller vid kollokatorn eller vid båda konstituenterna. Kollokationer bestående av verb och substantiv återfinns i särskilt stor utsträckning i artiklarna. Så många som 23 av 25 kollokationer av typen verb + substantiv (där substantivet utgör objekt) och 19 av 21 kollokationer av typen sub-

stantiv + verb (där substantivet utgör subjekt) tas upp i SAOB. Vad gäller konstruktionstypen adjektiv + substantiv finns 16 av 19 kollokationer med. Däremot saknas ofta de kollokationer vars ena konstituent utgörs av ett adverb. Endast tre av nio kollokationer av typen verb + adverb återfinns i artiklarna och fyra av sju av typen adverb + adjektiv. (Se vidare Rosqvist 2011.)

Diagram 1 visar hur kollokationerna anges i artiklarna.

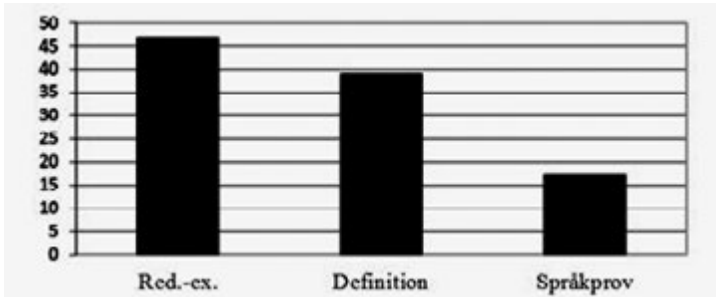

Diagram 1: Redovisningssätt i SAOB för de 81 undersökta kollokationerna.

Som framgår av diagram 1 så är det vanligast att kollokationerna i undersökningsmaterialet tillförs ordboksartiklarna som redaktionsexempel (red.-ex.). Detta sker 47 gånger. Näst vanligast är att kollokationerna anges i artiklarnas definitionsdel, vilket sker 39 gånger. Vidare förekommer kollokationerna i autentiska språkprov vid 17 tillfällen. Jag har inte noterat om en kollokation som anges i definitionen även förekommer i redaktionsexempel eller språkprov eftersom detta utgör normalfallet. Allt som sägs i definitionen ska i princip beläggas. De förekomster i redaktionsexempel och språkprov som anges i diagram 1 redovisas således *endast* på detta sätt.

Det är alltså vanligast att kollokationer anges i redaktionsexempel. Detta redovisningssätt kan användas oberoende av vilken ordklass uppslagsordet tillhör. Redaktionsexemplen anges med en avvikande (kursiv) stil mellan definitionen och de språkprov som citeras:

BROTT (ex. *begå brott*)¹

handling l. underlåtenhet varigm ngn bryter mot l. överträder lag l. förordning l. stadga l. bestämmelse; överträdelse, förbrytelse, förseelse; särsk. om förbrytelse av svårare art: brottslig handling. *Begå* l. *föröva* l. *göra sig skyldig till ett brott*. [språkprov]

Här utgör kollokationerna *begå*, *föröva* och *göra sig skyldig till ett brott* exempel på hur man kan konstruera ordförbindelser med uppslagsordet BROTT – i den betydelse som har beskrivits i definitionen. Kollokationerna tillför inte den egentliga betydelsebeskrivningen någon ny information.

Kollokationsredovisning med hjälp av autentiska språkprov kan också ske oberoende av uppslagsordets ordklass:

SVETT (ex. *svetten lackade*)

om ett tunt, klart o. (vanl.) färglöst sekret (som består av vatten, en mindre mängd koksalt o. organiska ämnen o.) som (i droppform) utsöndras av körtlar i huden på människa (o. vissa djur) vid stark värme l. stark ansträngning l. sjukdom l. stark sinnesrörelse o. d. (för reglering av kroppstemperaturen) [...] Esopus gick at *Suetten lackadhe* nedh på honom. BALCK Es. 20 (1603).

Även i ovanstående exempel är det främst syntagmatisk information som tillkommer i språkprovet. Man får reda på att ordet *svett* konstrueras med verbet *lacka*, men verbet bidrar knappast till att beskriva vad uppslagsordet betyder.

1 Förkortningen "l." ska utläsas "eller" och "varigm" ska utläsas "varigenom". Det är vidare min fetstil som ges i detta och följande exempel, för att framhäva den kollokation som ingår i mitt undersökningsmaterial. SAOB:s fetstil återges inte. För att öka läsbarheten har jag också normaliserat den ålderdomliga stavningen i SAOB:s äldre artiklar.

Även i definitionsdelen används vissa fasta formuleringar som är oberoende av uppslagsordets ordklassstillhörighet, främst beteckningarna *uttryck* (*uttr.*) och *förbindelse* (*förb.*). Med hjälp av dessa etiketter kan flerordsuttryck beskrivas som språkliga enheter.

MÖRKER (ex. *mörkret faller*)

1) frånvaro av l. brist på ljus [...], förhållandet att det är mörkt [...] på grund av att solen (l. annan himlakropp resp. en artificiell ljuskälla) icke lyser; stundom mer l. mindre klart uppfattat som ett slags ämne l. dimma o. d.² som döljer föremålen.

[...]

b) i sådana uttr. som *mörkret kommer* l. *faller på* l. *infaller* l. *faller* l. *sänker sig* l. *inbryter* o. d., det blir mörkt; förr äv. i uttr. *mörkret är uppå*, det har blivit mörkt, det är mörkt.

Min undersökning visar att de kollokationer som anges på detta sätt främst bidrar med syntagmatisk information om uppslagsorden, precis som de redaktionsexempel och språkprov som diskuteras ovan. Man får uppgift om konstruktionssätt som är eller har varit (möjliga eller) vanliga, utan att betydelsebeskrivningen av uppslagsordet utvidgas eller ringas in.

Det finns också andra formuleringar som i praktiken har samma effekt som beteckningarna *uttr.* eller *förb.*, t.ex. ”i förb. med xxx” eller ”ofta föregånget av xxx”:

BESLUTEN (ex. *fast besluten*)

som fattat sitt beslut, som definitivt bestämt sig (för att göra ngt); deciderad; [...] ofta föregånget av *fast* l. *fullt*, äv. av *fullt och fast*.

2 o. d. = och dylikt.

Av de 39 kollokationer som återfinns i definitionerna anges 9 på detta sätt. Övriga kollokationer ingår på ett mer integrerat sätt i definitionerna och det är dessa kollokationer som spelar störst roll för uppslagsordens betydelsebeskrivning.

De 30 kollokationer i undersökningsmaterialet som integreras i betydelsebeskrivningarna anträffas samtliga i verb- eller adjektivartiklar. Enligt Svensén (2004:260f.) är det också just vid verb och adjektiv som ordförbindelser har mest att tillföra betydelsebeskrivningen (se avsnitt 2.2). Det är också så att det i SAOB, precis som i många andra ordböcker, finns fasta formler för att ange subjekt eller objekt vid verb och för att ange vanliga huvudord vid adjektiv.

Nedan diskuteras uppslagsord av olika ordklasser i var sitt avsnitt.

4.1. Adjektiv

Ordet ”om” kan användas vid adjektiv för att uppge typiska substantiviska huvudord. Kollokationen *svår sjukdom* anges t.ex. på detta sätt i artikeln svÅR:

svÅR (ex. *svår sjukdom*)

om sjukdom, följd(er), olycka o. d.: allvarlig; farlig.

Som nämns i avsnitt 2 kan adjektiv ofta indelas i olika betydelser med hjälp av de huvudord som modifieras. Orden *allvarlig* och *farlig*, som utgör definitionen i ovanstående exempel, kan ha många olika betydelser, men de huvudord som anges tydliggör vilka betydelser som avses. Det är därmed inte nödvändigt att hänvisa till de korrekta betydelsemoment i artiklarna ALLVARLIG och FARLIG, vilket betyder att läsaren kan förstå definitionen utan att behöva slå upp andra artiklar.

Att kollokationsbaserna disambiguerar adjektiven kan också

illustreras genom att substantivet byts ut i kollokationen *hård kritik* (som ingår i mitt undersökningsmaterial)³:

hård kritik / hård smörgås / hård arbetsgivare

Betydelserna av adjektivet framträder tydligt med hjälp av huvudorden. Det är dock inte *alltid* så att adjektivens betydelser tydliggörs av huvudorden. Vid adjektiv som har stark egenbetydelse och stora kombinationsmöjligheter, som t.ex. *gul* eller *fin*, sätts inte heller något huvudord ut i artiklarna. Dessa ord utgör inte heller kollokatorer i kollokationer.

4.2. Verb

För att tala om vilka objekt ett transitivt verb brukar konstrueras med (och för att visa att det rör sig om ett transitivt verb) kan frasen ”med avs. på” (dvs. *med avseende på*) användas:

HÅLLA (ex. *hålla föredrag*)

med avs. på tal, föredrag, predikan, musik o. d.: framföra, framsäga; utföra, ”giva”.

I ovanstående exempel ringas betydelserna av verben in med hjälp av objektangivelserna. Det blir (t.ex.) tydligt vilken betydelse av verbet *framföra* som avses tack vare att objekten *tal, föredrag, predikan* och *musik* anges.

Möjliga objekt kan också redovisas inom parentes, som i artikeln TRÄFFA:

3 Som framgår av exemplen kan dock även ordförbindelser som inte är kollokationer disambiguera adjektivens betydelser.

TRÄFFA (ex. *träffa avtal*)

3) i fråga om att bringa ngt till uppgörelse l. avgörande l. få ngt till stånd.

a) ingå l. sluta (överenskommelse l. **avtal**).

Verben *ingå* eller *sluta* räcker inte som definition av ordet *träffa* eftersom dessa verb kan ha många olika betydelser, men de möjliga (och typiska) objekten *överenskommelse* och *avtal* förtydligar vilka betydelser det rör sig om.

När det i stället gäller att uppge möjliga och typiska subjekt används främst standardformuleringen ”om”, som i artikeln JAMA:

JAMA (ex. *katten jamar*)

om katt: giva ifrån sig sitt karakteristiska, gälla l. mjuka läte.

För att en definition av ordet *jama* ska vara komplett bör man få reda på vilket djur som typiskt frambringar detta ljud. Angivandet av subjektet *katt* tillför verbets betydelsebeskrivning denna information.

Det är alltså tydligt att kollokationer som innehåller typiska subjekt och objekt kompletterar och utvidgar verbets betydelsebeskrivning.

Som nämns i avsnitt 2 anser både Hausmann (1985:121) och Svensén (2004:261) att det är särskilt effektivt att ange kollokationer för att disambiguera uppslagsord som kan fungera som kollokatorer, eftersom betydelsen av kollokatorn ofta blir tydlig först i samband med basen. Min undersökning av SAOB visar att alla kollokationer i undersökningsmaterialet som anges som en integrerad del av definitionen av ett verb förekommer just vid verb som utgör kollokatorer. 53 % av de kollokationer som redovisas vid verbet i gruppen verb + substantiv (som t.ex. *fatta beslut*) förekommer i definitionsdelen och hela 86 % av de kollokationer som redovisas vid verbet i gruppen substantiv + verb (som t.ex.

blixtarna ljungar). De fasta formuleringar som finns för att ange ordförbindelser används således i stor utsträckning.

När verb utgör baser som i konstruktionstypen verb + adverb (t.ex. *neka blankt*) finns inga formler i SAOB för att uppge vilka adverb verbet brukar konstrueras med. Det är inte heller en enda av kollokationerna i denna grupp som anges som en del av en definition.

Att ordförbindelser disambiguerar vid verb som kan fungera som kollokatorer kan illustreras ytterligare genom att substantiven byts ut i exemplen *träffa avtal* och *mörkret faller*, som båda ingår i mitt undersökningsmaterial:

träffa avtal / träffa en bekant / träffa målet
mörkret faller / snön faller / cyklisten faller / priset faller

Trots att inga förklaringar ges vid dessa exempel framträder betydelseerna tydligt med hjälp av objekten resp. subjekten. Så är dock inte fallet vid *alla* verb. Vid verb som *tvätta*, *måla* eller *köpa*, som kan kombineras med ett oändligt antal objekt, uppges inte heller några specifika objekt i definitionerna. Då skrivs vanligen ”ngn” och/eller ”ngt” på objektsplats för att visa att det handlar om ett transitivt verb.

4.3. Adverb

Det finns som sagt inga fasta formler som kan användas i en adverbartikel i SAOB för att tala om vilka ord uppslagsordet typiskt brukar konstrueras med och ingen av kollokationerna i materialet anges heller i definitionsdelen vid ett adverb. Det är över huvud taget få kollokationer innehållande adverb som beskrivs i SAOB. Detta beror till stor del på att adverb traditionellt brukar inta en undanskymd plats i ordboken. T-avledda adverb får oftast inte egna artiklar, utan ingår i motsvarande adjektivartikel. Detta gäller

t.ex. för adverbena *livligt, starkt, blankt, fast, häftigt, enträget, envist, bittert* och *kraftigt* i mitt material. Det enda av adverbena i materialet som återfinns som eget uppslagsord i SAOB är *djupt*.

En granskning av artikeln DJUPT visar att ordförbindelser faktiskt används för disambiguering av adverb i SAOB – och då i form av redaktionsexempel. Definitionerna består ofta enbart av en hänvisning till det betydelsemoment i adjektivartikeln DJUP som motsvarar det aktuella betydelsemomentet i adverbartikeln. De redaktionsexempel som följer på denna hänvisning står sedan för en implicit betydelsebeskrivning (och gör det möjligt att urskilja betydelseerna utan att behöva slå upp adjektivartikeln och läsa definitionen där). Moment 1, 2 och 11 från artikeln DJUPT återges nedan som illustration:

1) till DJUP, adj. 1. *Djupt urringad. Djupt ner.* [...]

2) till DJUP, adj. 2. *Djupt liggande ögon.* [...]

11) till DJUP, adj. 12; i vissa fall äv. rent förstärkande (ofta äv. utan motsvarande adjektivisk konstruktion). *En djupt ödmjuk människa. Djupt sörjd och saknad. Jag ber att få framföra mitt djupt kända deltagande. Jag måste djupt beklaga, djupt ogilla hans beteende. Djupt musikalisk.* [...]

Redaktionsexemplen bidrar alltså här till betydelsebeskrivningen samtidigt som de illustrerar typiska konstruktionsmönster. Några av redaktionsexemplen utgörs för övrigt av kollokationer, t.ex. *djupt sörjd/saknad* och *djupt beklaga* i moment 11.

Kanske skulle det vara önskvärt att SAOB innehöll mer fullständiga definitioner för adverb och att läsaren inte behövde förlita sig på redaktionsexemplen för att utläsa betydelseerna. Om det fanns formler för att ange vilka ord ett adverb brukar konstrueras med skulle definitionen bli mer explicit. Nödvändigheten av att

kunna ange flera olika typer av huvudord (såsom verb, adjektiv och adverb m.fl.) skulle dock lätt kunna resultera i en tungrodd och svårläst beskrivningsmodell och jag har inget förslag på hur en sådan skulle kunna se ut. Jag kan också konstatera att redaktionsexempel som anges som komplement till de kortfattade definitioner som ofta förekommer i adverbartiklar trots allt säger en hel del om uppslagsordens betydelser (och kombinationsmöjligheter) på ett lättillgängligt sätt.

4.4. Substantiv

Som nämnts tidigare saknas det vid substantiv (precis som vid adverb) fasta formler som kan användas för att tala om vilka ord uppslagsordet typiskt brukar konstrueras med. Det är följaktligen inte heller någon av kollokationerna i undersökningsmaterialet som anges i definitionsdelen vid ett substantiv. Redaktionsexempel är här det överlägset vanligaste redovisningssättet.

Som nämns i avsnitt 2 tycks kollokationer inte heller kunna disambiguera betydelserna av substantiv på samma sätt som de kan vid verb och adjektiv. Detta blir tydligt då kollokatorerna byts ut i följande exempel:

träffa avtal / bryta ett avtal / hålla ett avtal
mörkret faller / mörkret sänker sig / mörkret skingras
hård kritik / mild kritik

Betydelseerna av substantiven *avtal*, *mörker* och *kritik* är hela tiden de samma i exemplen ovan. Verben resp. adjektiven exemplifierar bara möjliga konstruktionssätt för substantiven.

Det är möjligt att något saknas i SAOB:s beskrivningsarsenal. Fasta formuleringar för att ange vilka verb eller adjektiv ett substantiv brukar konstrueras med skulle kunna framhäva vanliga konstruktionssätt på ett förenklat sätt i substantivartiklar. Denna

undersökning tyder dock på att substantivens betydelsebeskrivning som sådan inte skulle påverkas nämnvärt av sådana angivelser.

5. Sammanfattning och diskussion

I detta arbete har jag undersökt kollokationers roll i SAOB:s betydelsebeskrivningar genom att granska hur en exempelsamling bestående av 81 kollokationer bidrar till uppslagsordens definitionering. Det har framgått att kollokationer ibland nästan enbart bidrar med syntagmatisk information om ett uppslagsord, men att de ofta även bidrar till uppslagsordens disambiguering och beskrivning.

I adjektiv- och verbartiklar integreras kollokationer ofta i definitionerna eftersom det finns fasta formler för att ange möjliga och typiska substantiviska huvudord resp. subjekt och objekt. Enligt t.ex. Svensén (2004:261) är det också just i artiklar som beskriver adjektiv eller verb som ordförbindelser har mest att tillföra betydelsebeskrivningen. En definition som ”ingå l. sluta” förtydligas då orden *överenskommelse* och *avtal* anges på objektsplats i artikeln TRÄFFA och en definition av verbet *jama* blir mer komplett då man får veta att det djur som typiskt frambringar detta ljud är en katt.

Det är endast då adjektiv eller verb utgör *kollokatorer* som kollokationerna utgör en integrerad del av definitionerna i SAOB och enligt t.ex. Hausmann (1985) och Svensén (2004) är det också då som kollokationsuppgifter i störst utsträckning kan bidra till uppslagsordens disambiguering. När adjektiv eller verb utgör *baser*, som i kollokationerna *fast beslutet* och *neka blankt* (där adverbet fungerar som kollokatorer), bidrar kollokationsuppgifterna främst med konstruktionsexempel. Vid beskrivningen av ordet *beslutet* nämns t.ex. adverbet *fast* för att visa hur man kan uttrycka

'hög grad' av adjektivet, men adverbet bidrar inte i någon större utsträckning till adjektivets disambiguering. Det finns inte heller några fasta formler i SAOB för att ange vilka adverb som ett adjektiv eller ett verb typiskt konstrueras med.

Jag har kunnat konstatera att kollokationer kan bidra till betydelsebeskrivningen även i artiklar som beskriver adverb. I artikeln *DJUPT* består definitionerna ofta enbart av hänvisningar till motsvarande moment på adjektivet *DJUP*. Disambigueringen görs med hjälp av ordförbindelser i redaktionsexempel av typen *djupt uringad*, *djupt liggande ögon* och *djupt sörjd och saknad*. Ibland kan redaktionsexempel alltså bidra väsentligt till betydelsebeskrivningen.

Eftersom det inte heller finns någon definitionsformel för att tala om vilka ord ett substantiviskt uppslagsord brukar konstrueras med är redaktionsexempel det överlägset vanligaste redovisningssättet även i substantivartiklar. Vid substantiven tycks redaktionsexemplen (och kollokationerna) dock främst tillföra information om vanliga konstruktionssätt. Ordförbindelser som *mörkret faller* och *mörkret sänker sig* påverkar knappast betydelsebeskrivningen av ordet *mörker*.

Det är möjligt att fler fasta definitionsformler skulle kunna underlätta och homogenisera SAOB:s beskrivningar. Ur mitt perspektiv kan jag dock konstatera att de definitionsformler som redan finns för att ange ordrelationer (dvs. vid verb och adjektiv) tycks vara välmotiverade. Att kollokationer i övrigt framför allt förekommer i redaktionsexemplen tyder på en medvetenhet hos redaktionen om kollokationers stora betydelse. Redaktionsexemplen redovisas ju på en fast plats med en särskild stil vilket medför att information som ges där framhävs och tydliggörs. Tyvärr kan dock inte kollokationer som bidrar väsentligt till betydelsebeskrivningen framhävas på något annat sätt än kollokationer som anges för att exemplifiera olika konstruktionssätt, vilket skulle vara önskvärt.

Litteratur

- Firth, John Rupert (1957): A Synopsis of Linguistic Theory, 1930–1955. I: J. R. Firth, *Studies in Linguistic Analysis*. Oxford: Basil Blackwell, 1–32.
- Hanks, Patrick (1987): Definitions and Explanations. I: John Sinclair (ed.): *Looking up. An account of the COBUILD Project in lexical computing*. London: Collins, 116–136.
- Hausmann, Franz Josef (1985): Kollokationen im deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des lexikographischen Beispiels. I: Henning Bergenholtz & Joachim Mugdan (Hrsg.): *Lexikographie und Grammatik. Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch 28–30/6 1984*. Tübingen: Niemeyer, 118–129.
- Malmgren, Sven-Göran (2003): *Begå eller ta självmord? Om svenska kollokationer och deras förändringsbenägenhet*. I: *Språk och Stil* 13 (ny följd), 123–168.
- Moon, Rosamund (1987): The Analysis of Meaning. I: John Sinclair (ed.): *Looking up. An account of the COBUILD Project in lexical computing*. London: Collins, 86–103.
- Moon, Rosamund (2007): Phraseology in general monolingual dictionaries. I: Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn & Neal Norrick (Hrsg.): *Phraseologie. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Volume II. Berlin/New York: de Gruyter, 909–918.
- Rosqvist, Bodil (2011): Fast beslutet och strängt upptagen. *Beskrivningen av kollokationer i SAOB*. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket 64.) Göteborg.
- SAOB (1898–) = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. (Svenska Akademiens ordbok.) Lund: Gleerups förlag.

Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.

Bodil Rosqvist
bitr. redaktör vid SAOB / doktorand
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
S-405 30 Göteborg
bodil.rosqvist@svenska.gu.se

Tummen upp eller tummen ner? Om användning och beskrivning av konventionaliserade gester i svenskan

Emma Sköldberg

In this paper I present a study of about 50 Swedish words and word combinations connected to emblems, i.e. non-verbal acts which have a direct verbal translation, consisting of a word or a phrase (e.g. *nicka* 'nod', *skaka på huvudet* 'shake one's head'). Firstly I explore the usage of the words and word combinations in modern texts included in the Swedish Language Bank. Secondly I study how they are treated in four modern monolingual dictionaries. The study shows that this kind of words and word combinations are a challenge to lexicographers. The gestures may be difficult to describe (especially as they can be performed in slightly different ways). Furthermore, many of the words and word combinations have both a literal and a metaphorical meaning and very special connotations.

1. Inledning

Människor kommunicerar, som vi alla vet, såväl med ord och fraser som med ansiktsuttryck och gester. I arbetet med att tillägna sig ett nytt språks vokabulär har inlärare god hjälp av ordböcker av olika slag. Men för att uppnå inte bara *verbalt* utan också *kulturellt flyt* behöver inlärare lära sig tolka och använda även det icke-verbala språket (Poyatos 2002:18ff.; se även t.ex. Gullberg 2006 med anförda referenser). Frågan är vilket stöd vanliga ordböcker ger i detta arbete.

I den här artikeln ligger fokus på en viss typ av kroppsspråk, närmare bestämt på s.k. *emblem*, dvs. konventionaliserade gester med avgränsad betydelse. I titeln anspelas på två sådana, att göra

tummen upp respektive göra tummen ner och på så sätt visa att man är positiv eller negativ i förhållande till något. I nästa avsnitt kommer jag kortfattat att redogöra för tidigare forskning kring emblem. I avsnitt 3 presenteras mitt material och min metod. Därefter, i avsnitt 4, granskar jag hur ett femtiotal ord och ordförbindelser som är kopplade till emblem (däribland *göra tummen upp/ner till något*) används i svenska texter. Denna granskning tjänar som utgångspunkt för en studie av hur samma ord och ordförbindelser återges i enspråkiga svenska samtidsordböcker (avsnitt 5). Artikeln avslutas med en sammanfattande diskussion i avsnitt 6. Med tanke på temat för LexicoNordica 19 läggs stor vikt vid ordens och ordförbindelsernas betydelser och betydelsebeskrivningar.

2. Kort om emblem

Termen *emblem* avser, enligt Ekman & Friesen (1969:63), ”nonverbal acts which have a direct verbal translation, or dictionary definition, usually consisting of a word or two, or perhaps a phrase” (se även t.ex. Øyslebø 1988:13, Allwood 2012). Ett exempel på ett emblem är det speciella tecken med tummen som betyder ’jag vill ha lift’.

Förhållandet mellan gesten och den konventionaliserade betydelsen kan vara mer eller mindre genomskinligt. Vissa emblem, som t.ex. stopptecknet, är ikoniska på så sätt att gesten ser ut eller påminner om emblemets konventionaliserade budskap (Ekman 1999:46). Andra gester, som t.ex. en nick eller en huvudskakning, är däremot helt arbiträra och kan därför vara svårare att tolka (Po-yatos 2002:167f.; se även Øyslebø 1988:191).

Liksom ord och uttryck är emblem kontextkänsliga. Grundbetydelsen hos en uppvänd tumme är alltså ’bra’ och ’positivt’. Men betydelsen påverkas av vem som är avsändare, vem som är mottagare och vilka verbala och icke-verbala uttryck emblemet kombi-

neras med (Johnson et al. 1975:344; Knapp & Hall 2010:229). Med hjälp av avsändarens armposition och ansiktsuttryck kan mottagaren t.ex. få en uppfattning om det är gestens grundbetydelse som avses eller om avsändaren är ironisk.

Emblem kan bl.a. ersätta talat språk, sammanfalla med något som sägs eller kommentera detsamma (Ekman 1999:46). En huvudskakning kan, om den används självständigt, betyda 'nej'. Vidare kan den komplettera och ge eftertryck åt ett yttrande som "Jag vill inte!". Men huvudskakningen kan också uppträda tillsammans med en djup suck och ett yttrande som "Dagens ungdom!". Här förtydligar gesten en misströstan i eller ett avståndstagande till det som sägs explicit.

Ett återkommande spørsmål i litteraturen är i vilken grad emblem är kulturbundna. Enligt Knapp & Hall (2010:229) existerar det troligen inga universella emblem, men i väldigt många språk finns det bl.a. gester som uttrycker 'ja', 'nej', 'stopp' och 'vet inte'. Vidare har vissa emblem, som t.ex. *fuck you*-tecknet, fått mycket stor spridning via bl.a. massmedia (jfr Ekman 1999:45). Andra emblem är däremot mer kulturspecifika. Ofta betyder samma eller liknande gester skilda saker i olika kulturer, vilket kan leda till kulturkrockar. Enligt Jakobson (1972) råder t.ex. skillnader bara inom Europa när det gäller huvudrörelser som markerar samtycke respektive avvikande åsikt. Medan man i Sverige håller tummarna för att önska någon lycka, korsar man i engelskspråkiga länder sina fingrar. Och, slutligen, den uppvända tummen med positiv grundbetydelse i stora delar av västvärlden, betraktas i bl.a. Mellanöstern som obscen (Knapp & Hall 2010:229).

3. Material och metod

Johnson et al. (1975:346–349) har utarbetat en förteckning över närmare 60 engelska budskap (av slaget 'kom!' och 'var tyst!') som

ligger till grund för nordamerikanska emblem. Denna lista har jag valt att utgå från i min undersökning (se bl.a. Kendon 2004:339 om andra emblemförteckningar). Närmare bestämt har jag funderat över om varje enskilt budskap i listan kan uttryckas med ett visst svenskt emblem och hur detta emblem i så fall betecknas rent språkligt. I tabell 1 ges exempel på hur arbetet har gått till.

budskap	svenskt verb	svenskt substantiv	svensk ordförbindelse
'jag vill ha lift'	<i>lifta</i>	<i>liftning</i>	<i>åka på tummen</i>
'lycka till'			<i>hålla tummarna</i>
'ja'/ 'jag håller med'/ 'jag tycker om det'	<i>nicka</i>	<i>nick, nickning nickande</i>	
	<i>applådera</i>	<i>applåd, handklappning</i>	<i>klappa (i) händerna</i>
			<i>göra tummen upp</i>
'pengar'			

Tabell 1: Exempel på budskap som ligger till grund för emblem med relaterade svenska ord och ordförbindelser (efter Johnson et al. 1975).

Enligt min språkliga intuition finns det alltså ett svenskt emblem med innebörden 'jag vill ha lift' vilket kan kopplas till verbet *lifta*, substantivet *liftning* och ordförbindelsen *åka på tummen*. Vidare motsvaras budskapet 'lycka till' av ordförbindelsen *hålla tummarna*. Budskapet 'ja'/'jag håller med'/'jag tycker om det' kan uttryckas med åtminstone tre olika emblem, bl.a. handlingen att upprepat slå ihop sina händer för att tacka eller visa uppskattning. Relevanta svenska beteckningar är då *applådera* och *klappa (i) händerna*. Gemensamt för orden och ordförbindelserna i tabell 1 är alltså att de har direkt koppling till svenska emblem. De utgör språkliga

uttryck som innefattar dels en gest, dels en konventionaliserad betydelse. Avslutningsvis återfinns även 'pengar' i tabellen. Det existerar förvisso ett svenskt emblem med betydelsen 'pengar' – man gnuggar tummen mot pek- och långfingret – men just detta emblem saknar en språklig beteckning i svenskan som omfattar en gest och är därför inte aktuellt i denna undersökning.

Det finns flera sätt att kontrollera om de svenska ord och ordförbindelser jag ansett beteckna emblemen är etablerade i svenskan (se vidare Svanlund 2009:39f., 235ff.). I den här studien har jag tagit fasta på frekvensen hos orden och ordförbindelserna i svenska texter som ingår i Språkbankens korpusar. Närmare bestämt har jag studerat Språkbankens pressmaterial (ca 286 milj. tokens), skönlitterära texter (ca 26 milj. tokens) och bloggtexter (ca 266 milj. tokens). För att en språklig beteckning ska vara aktuell för denna studie ska den användas minst ett femtiotal gånger i materialen. Metoden har resulterat i en lista med ett trettiotal svenska emblem som har 52 ord och ordförbindelser knutna till sig. Bland dessa ord och ordförbindelser återfinns alla beteckningarna i tabell 1 ovan, utom den lite äldre och vardagliga ordförbindelsen *åka på tummen*. Detta uttryck ingår i mitt passiva ordförråd och redovisas i t.ex. *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009), men eftersom det bara finns en träff på ordförbindelsen i de undersökta korpusarna utelämnas den här.

Vidare har jag granskat *hur* de 52 orden och ordförbindelserna faktiskt används i de aktuella textmaterialen. Denna undersökning är i huvudsak kvalitativ och har skett ur ett lexikografiskt perspektiv; jag har alltså funderat över vilka konsekvenser bruket har för beskrivningarna i en ordbok.

Därefter har jag undersökt hur de aktuella orden och ordförbindelserna behandlas i fyra svenska allmänordböcker nämligen *Natur och Kulturs Svenska Ordbok* (2001, hädanefter NoK), *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009, SO), den senaste upplagan av *Bonniers svenska ordbok* (2010, BSO) och den nyligen upp-

daterade enspråkiga delen av Lexin-ordböckerna, *Lexins svenska lexikon* (2011, Lexin). De granskade ordböckerna är sinsemellan ganska olika. SO, med sina två band och 65 000 lemman, är den mest omfattande, medan Lexin (på 28 000 lemman) och NoK (på 23 000) är desto mindre. De undersökta verken vänder sig också till lite olika målgrupper (vilket framkommer mer eller mindre explicit i deras förtexter). Medan SO främst riktar sig till modersmålstalare och avancerade inlärare vänder sig t.ex. NoK och Lexin i första hand till inlärare på lägre nivåer. Tanken är att SO ska stödja både reception och produktion. BSO är nog däremot, om man utgår från ordbokens innehåll, i första hand tänkt som en receptionsordbok. Detsamma gäller i hög grad Lexin och NoK. Samtliga är tryckta verk, förutom Lexin som är en nätordbok.

4. Orden och ordförbindelserna i bruk

I det följande kommer jag att resonera kring hur de aktuella orden och ordförbindelserna används i textmaterialen. Inledningsvis tar jag fasta på de språkliga beteckningarna, därefter på gesterna och hur de utförs, samt avslutningsvis på ordens och ordförbindelsernas semantiska innehåll.

4.1. Språklig beteckning

Vissa av de svenska emblemen är kopplade till i huvudsak *en* etablerad språklig beteckning. Det gäller t.ex. gesten som innebär att man trycker ihop näsborrarna med fingrarna vilket kallas att *hålla för näsan*. Men ibland finns det, som sagt, alternativa språkliga uttryck som kan kopplas till samma emblem. I materialet finns bl.a. variation på ortografisk, morfologisk och lexikal nivå (jfr *flirta/flörta, hålla en tumme/tummarna för någon/något* och *skaka/ruska på huvudet*). Dessa varianter och mer eller mindre synonyma be-

teckningar för ett och samma emblem måste givetvis beaktas eftersom de eventuellt ska redovisas (ihop) eller länkas till varandra i en ordbok.

Men i texterna förekommer också mer tillfälliga språkliga uttryckssätt som anspelar på ett visst emblem. I t.ex. följande textutdrag anspelar skribenterna på att man kan hålla en eller båda tummarna för någon eller något. (Aktuell delkorpus i Språkbanken anges inom parentes.)

- (1) Det är ... inte bara Tony Blair som kommer att krama sina tummar i kväll. (GP 2003)
- (2) Tänkt EM-roll: Hör ni hur förbundskaptenernas tummar knakar? (GP 2004)
- (3) När värsta konkurrenten Kroatien ... möter Malta i Sveriges VM-kvalgrupp räcker inte en hel blågul nations tummar för maltesisk poäng. (GP 2005)

Det är uppenbart att läsaren måste ha goda kunskaper om det aktuella emblemet för att känna igen det och för att förstå resonemangen i åtminstone exempel (2) och (3). Användningar av detta slag torde dock vara för tillfälliga för att vara helt relevanta för en ordbok – åtminstone en tryckt sådan.

4.2. Gestens utförande

De emblem som studeras här kan utföras med delvis olika gester. Ibland, som i exempel (4), får läsaren metaspråklig information om hur skribenten tänker sig gestens utförande.

- (4) Att räcka lång näsa genom att sätta handen mot näsan och vifta med fingrarna är en vanlig retsam gest. (GP 2001)

Man kan också räcka lång näsa genom att, med en upprepande gest med handen, liksom förlänga näsan. En beskrivning av denna variant återfinns emellertid inte i texterna. Andra gånger får man information om själva gestens utförande via olika bestämningar m.m. (se exempel 5–6).

- (5) Någon vinkade frenetiskt från morgonens Vinga-båt men vi såg aldrig vem det var. (GP 2002)
- (6) Några dagar före det danska EU-valet åker den förra miljöministern ... omkring i en hästdroska ..., vinkar drottninglikt till folket (GP 1994)

Som framgår av exemplen kan en vinkning vara intensiv, men också ”drottninglik”, dvs. långsammare och mer värdig. Att gesterna kan utföras på olika sätt försvårar givetvis arbetet för lexikografer som ska beskriva dem på så kortfattat, tydligt och dessutom rättvisande sätt som möjligt.

4.3. Semantiskt innehåll

En granskning av materialet visar att närmare hälften av de undersökta beteckningarna, däribland *hyssja* och *hålla för näsan*, huvudsakligen används bokstavligt (se exempel 7).

- (7) Jag minns att jag som liten höll för näsan när jag gick in i ladugården hos mina släktingar. (Bloggmix)

En stor grupp ord och uttryck används däremot antingen bokstavligt eller bildligt. Till dessa hör t.ex. *göra tummen upp* och *ge/göra/visa fingret (åt någon)* (se exempel 8–9).

- (8) ... hon brukar visa fingret i backspegeln när någon kör dåligt (Bloggmix)
- (9) De organiserade brottslingarna visar fingret åt rättssamhället. (GP 2008)

Slutligen används ett fåtal ordförbindelser, däribland *göra tummen ner, rulla tummarna* och *räcka lång näsa åt någon/något*, huvudsakligen bildligt i texterna. En bildlig användning av det sistnämnda uttrycket återges här:

- (10) De oljerika norrmännen räcker lång näsa åt EU – som inte har mycket egen olja (GP 2002)

Men även om ett ord eller uttryck, som t.ex. *nicka*, i huvudsak används bokstavligt kan det ha skiftande betydelsenyanser och funktioner:

- (11) Han nickade ett ”hej”, tittade ner i marken ... (Bloggmix)
- (12) Han ... nickade åt Knighton och lämnade rummet. (Bonniersromaner I)
- (13) Så jag frågar om vi ska äta först och pojken nickar. (Bloggmix)
- (14) ... flera åhörare nickar igenkännande. (GP 2001)

I exempel (11) och (12) fungerar nicken som en hälsnings- och avskedsgest. I (13), däremot, signalerar gesten ett affirmativt svar. Slutligen framgår av exempel (14) att en nick också kan uttrycka samförstånd. Också denna typ av innehållsmässig variation hos orden och ordförbindelserna måste givetvis beaktas i ordboksarbetet.

5. Orden och ordförbindelserna i svenska ordböcker

5.1. Förekomst och placering i mikrostrukturen

Som redan konstaterats består materialet av 52 språkliga beteckningar som kan kopplas till svenska emblem. Av dessa är 35 ord (14 verb och 21 substantiv) och 17 ordförbindelser. De aktuella orden och ordförbindelserna behandlas i olika utsträckning i de ordböcker som undersöks. Flest redovisas i SO, där totalt 46 återfinns, men det är föga förvånande med tanke på ordbokens storlek. I NoK (med bara 23 000 lemman) redovisas hela 34 av dem. I BSO och Lexin, slutligen, behandlas 33 respektive 28 av orden/ordförbindelserna som ingår i undersökningen. Några av orden och ordförbindelserna återfinns i samtliga verk, t.ex. *applådera*, *bocka*, *buga* och *rulla tummarna*. Andra emblem, som t.ex. *stopp-tecken*, *segertecken*, *huvudskakning* och *ge/göra/visa fingret (åt någon)*, saknas i samtliga eller i de flesta av ordböckerna.

De språkliga beteckningarna uppträder på olika platser i ordböckernas mikrostruktur. Orden utgör, av naturliga skäl, i huvudsak egna lemman, men vissa av dem återfinns också inuti ordboksartiklar. I SO, som anger verbalsubstantiv i verbartiklar mer konsekvent, redovisas exempelvis *nickande* och *nickning* under lemmat *nicka*. Detta redovisningssätt bidrar också starkt till att så många av beteckningarna behandlas i SO över huvud taget.

Vad gäller de 17 ordförbindelserna så ser man för det första att BSO (med 8) och Lexin (med 9) inte är lika heltäckande som SO och NoK (med 16 vardera). För det andra ser man att NoK-lexikograferna valt att ge idiomstatus åt 12 av uttrycken istället för att nämna dem bland andra språkprov som ska illustrera en grund- eller underbetydelse. Motsvarande siffra i t.ex. SO är 9. Uppenbarligen har NoK-redaktionen i högre grad ansett att ordförbindelserna behöver förklaras. Tack vare att ordförbindelserna

redovisas som idiom syns de också bättre i artiklarna; de står bl.a. i (halv)fet stil och förses i många fall med ett eget språkprov. De uppmärksammas också troligen lättare av användarna.

5.2. Redovisning av variantformer

En granskning av materialet visar att alla undersökta ordböcker fångar upp stavningsvarianter (som t.ex. *hyssja* och *hyscha*) på ett tillfredsställande sätt. Andra typer av variation hos de språkliga beteckningarna redovisas däremot inte lika väl. I ordböckerna behandlas i regel någon av varianterna *hålla en tumme/tummarna för någon/något*, *visa/göra tummen ner för någon/något*, *klappa (i) händerna* etc.

Vidare noteras att några av orden och ordförbindelserna är länkade till varandra i ordböckerna, vilket kan underlätta förståelsen av dem. Ett exempel är artikeln **niger** i Lexin vilken innehåller relevanta hänvisningar till artiklarna **bockar** och **bugar**. Dessa hänvisningar saknas i de andra ordböckerna. Lexin-artiklarna **bockar** och **bugar** saknar dock hänvisningar tillbaka till **niger**, så uppenbarligen kan man komma längre på denna punkt i verken.

5.3. Beskrivning av gestens utförande

När det gäller att beskriva själva gesten finns det olika lösningar i ordböckerna. I en del fall, som vid verbet *niga*, redovisas gesten i definitionen:¹

NoK böja på knäna för att hälsa eller tacka

SO böja knäna från stående ställning som hälsning [el. tack etc.]

BSO böja knäna lätt som hälsning, tack e.d.

Lexin böjer knäna för att hälsa, tacka etc.

¹ Artiklarna återges i något förenklad form. Notera att Lexin har presens som uppslagsform vilket avspeglas i definitionerna.

Beskrivningarna av gesten överensstämmer ganska väl i ordböckerna. SO har dock det viktiga tillägget att man niger från stående ställning.

I andra fall, som vid *rulla tummarna*, nämns inte gesten över huvud taget:

NoK inte göra något alls

SO vara sysslolös [p.g.a. lättja el. brist på arbete]

BSO lata sig

Lexin latar sig

Man kan förvisso hävda att *rulla tummarna* nästan uteslutande används bildligt (se avsnitt 4.3 ovan) och att denna lösning därför är tillräcklig. Men användarna får här ingen indikation om att gesten existerar över huvud taget vilket kan tyckas lite beklagligt.

En tredje variant vad gäller gesten återfinns vid ett fåtal ord och ordförbindelser, bl.a. *hålla tummarna för någon/något*. Uttryckets betydelse redovisas på följande sätt:

NoK önska att det ska gå bra för någon

SO intensivt önska framgång för ngn/ngt [ibl. understruket av att man håller tummarna mot varandra, omslutna av händernas övriga fingrar]

BSO intensivt önska ngn lycka eller framgång

Lexin hoppas på framgång

I SO har man tagit fasta på att gesten utförs ibland. I ordboken tas den därför upp i ett definitionstillägg, vilket är en praktisk lösning, i synnerhet om målet är att definitionen ska vara utbytbar mot uppslagsordet (se SO 2009:XIV).

Samtidigt kan noteras att SO:s beskrivning av gesten inte är helt rättvisande. Det stämmer att tummarna omsluts av handens övriga fingrar men tummarna brukar inte hållas mot varandra.

Över huvud taget är redogörelserna av gesterna inte alltid optimala i ordböckerna. Man kan givetvis inte kräva att verken ska kunna tjäna som manualer för hur emblem ska utföras, men gesterna måste ändå återges på ett sådant sätt att användarna förstår vilken gest som avses eller får en någorlunda rättvisande bild av dem (jfr diskussionen kring *niga* ovan).

Vissa gester är emellertid svåra att beskriva och då kan en illustration vara värdefull. Vad gäller de undersökta beteckningarna återfinns en av dem, *V-tecknet*, bland illustrationerna i BSO (se bild 1).

Bild 1: Illustration till lemmat *V-tecken* i BSO.

Tack vare illustrationen, tillsammans med definitionen: ”ett tecken på seger med pekfingret och långfingret som formar ett V”, får användarna en klar bild av hur gesten ser ut.

V-tecknet är relativt statiskt och kan därför fångas på en bild. Andra emblem, som är mer dynamiska, återges bättre med en filmsekvens. I Lexin kompletteras två av emblemartiklarna med filmsekvenser, närmare bestämt verben *nickar* och *skålar*. Lemmat *nickar* följs av betydelsebeskrivningen ”böjer lätt på huvudet (ofta som hälsning eller bekräftelse)”. I artikeln finns också två språkprov: *han nickade åt en bekant* och *hon nickade instämmande*. Filmsekvensen, som ska illustrera detta ord, visar ett kvinnohuvud som nickar två gånger i snabb takt. I och med att rörelsen upprepas överensstämmer inte gesten på filmen helt med betydelse-

beskrivningen. Samtidigt är själva upprepningen en viktig del av emblemet, i synnerhet om detta markerar ett 'ja' eller någon form av stöd. Man kan därmed hävda att filmen i själva verket bara illustrerar ett av språkproven, det att nicka instämmande. När man hälsar nickar man däremot ofta på andra sätt. Man kan förvisso hälsa med en lätt och långsam böjning på huvudet (som då ofta är något vinklat). Men lika vanligt är det motsatta, att man snabbt höjer huvudet ett kort stycke. Men det finns nog en skillnad mellan vem som utför respektive nickningsvariant; medan den förra är lugn och värdig är den senare något ungdomligare och tuffare. Sammanfattningsvis får man konstatera att filmsekvenser utgör ett mycket viktigt stöd för betydelsebeskrivningen av den här typen av ord och ordförbindelser. Exemplet visar dock på den semantiska komplexitet som många emblem-beteckningar har och att det ibland skulle behövas *flera* filmer för att återge dem på ett fullständigt sätt.

5.4. Semantiskt innehåll

Som redan påpekats används vissa av orden och ordförbindelserna huvudsakligen bokstavligt och andra huvudsakligen bildligt (se avsnitt 4.3). I de undersökta ordböckerna återges inte alltid de typiska användningssätten på ett helt tillfredsställande sätt. Som exempel kan ordförbindelsen *räcka lång näsa åt någon/något* nämnas, vilken alltså främst används bildligt i texterna. Uttrycket saknas i BSO och Lexin, men i resterande ordböcker presenteras det så här:

NoK **räcka lång näsa åt någon** göra en gest med händerna framför näsan, t.ex. för att visa att någon har blivit lurad

- SO räckta lång näsa åt ngn/ngt göra en ringaktande grimas åt ngn [och därvid ev. låta fingrarna peka ut från nästippen]
- Äv. bildligt: *han räckte lång näsa åt det litterära etablissemanget och gick sin egen väg*

NoK redovisar sålunda bara själva gesten och varför denna utförs. I SO beskrivs handlingen, men också att ordförbindelsen kan användas bildligt, vilket illustreras med ett språkexempel. Båda användningssätten lyfts alltså fram, men inte att den bildliga faktiskt är vanligare i bruket.

Andra typer av semantisk variation återges däremot ofta på ett tydligare sätt. Som utgångspunkt för en diskussion kring detta kan återigen verbet *nicka* anföras (se avsnitt 4.3 och 5.3 ovan). Nedan återges relevanta delar av de undersökta artiklarna.

- NoK snabbt böja huvudet framåt en bit för att hälsa eller säga ja till något. *De nickade till varandra*
- SO snabbt böja huvudet framåt ett kort stycke [ofta som jakande svar el. till hälsning] *hon nickade bifall; nicka som svar; nicka god morgon; han nickade igenkännande när orkestern intonerade "Moon river"*
- BSO göra en nick, *nicka instämmande*
- Lexin böjer lätt på huvudet (ofta som hälsning eller bekräftelse)
FILM *han nickade åt en bekant; hon nickade instämmande*

Av åtminstone NoK, SO och Lexin framgår direkt att man kan nicka för att 1) hälsa och 2) markera ett ja. I Lexin följs också båda funktionerna upp av två förtydligande språkprov. NoK:s språkexempel *De nickade till varandra* är inte helt lättolkat, men det torde illustrera nickandets hälsningsfunktion. BSO:s språkprov *nicka instämmande* stöder istället den andra funktionen, den att markera samtycke. SO, som har flest språkprov, illustrerar också ytterligare en funktion i exemplet som inleds med *han nickade*

igenkännande. Denna användning, som är besläktad med samförståndsfunktionen, nämns dock inte explicit i SO:s definitionstillägg.

Som redan antytts spelar språkproven en viktig roll i betydelsebeskrivningen av orden och ordförbindelserna. Genom dessa kan användarna få indikationer om hur, när, varför och av vem ett visst emblem brukar utföras. Språkexemplen kan på så sätt informera om ordens och ordförbindelsernas selektionsrestriktioner och dessutom om deras eventuella konnotationer. Som exempel nämns valda delar av de artiklar som behandlar verbet *niga*:

NoK (om flickor) böja på knäna för att hälsa eller tacka *förr var flickor tvungna att niga när de hälsade*

SO böja knäna från stående ställning som hälsning [el. tack, etc.]; om flicka, i vissa sammanhang äv. om vuxen kvinna: *nig nu fint för tanten!; hovdamerna neg djupt när drottningen gjorde entré*

BSO (om flickor) böja knäna lätt som hälsning, tack e.d.

Lexin böjer knäna för att hälsa, tacka etc. (om kvinna) *flickorna neg djupt för landshövdingen*

Av artiklarna framgår att det är personer av kvinnligt kön, i huvudsak flickor, som niger och att ordet har något ålderdomliga konnotationer. Att emblemet var vanligare förr framgår inte minst av NoK:s mer encyklopediska språkprov. Man niger för att visa tacksamhet, men också ofta underdånighet. Ett tydligt besläktat ord är, som sagt, *bocka* (*sig*) med liknande konnotationer, men som förknippas med pojkar.

En ordförbindelse, som också för tankarna till barn men som har helt andra konnotationer, är *räcka ut tungan* (jfr också det mer dialektalt präglade *lipa* (*åt någon*)). Uttrycket *räcka ut tungan* förknippas snarare med retsamhet och upproriskhet. Det är dock inte lika utförligt beskrivet i verken – i den mån det över huvud taget tas upp.

Slutligen finns det ännu en aspekt som lexikograferna har behövt ta ställning till och det är de undersökta orden och ordförbindelsernas stilnivå. Några av dem är förhållandevis neutrala (t.ex. *hyssja*). Andra, som *hålla tummarna*, förknippas företrädesvis med ett vardagligare språk och talspråk. Men i materialet finns också ord och uttryck som kan tyckas starkt vardagliga eller i alla fall laddade, t.ex. *moona* och *ge/visa någon fingret*. Deras laddning hänger givetvis samman med att de betecknar mer eller mindre obscena emblem. Dessa ord och uttryck behandlas emellertid i mindre utsträckning i de undersökta verken.

6. Sammanfattande diskussion

I den här artikeln diskuteras ett femtiotal svenska ord och ordförbindelser, bl.a. *applådera* och *hålla tummarna*, som kan kopplas till ett trettiotal olika emblem. För det första har jag granskat hur orden och uttrycken används i tidningstexter, skönlitterära verk och bloggar i Språkbankens korpusar. Denna kvalitativa granskning har banat väg för en undersökning av hur orden och uttrycken behandlas i fyra samtida allmänspråkliga ordböcker.

Den aktuella typen av ord och uttryck är intressant av flera skäl. Emblemerna som sådana befinner sig i gränlandet mellan icke-verbal och verbal kommunikation. Vidare är många av dem språk- och kulturspecifika. Dessa egenskaper hos emblemerna överförs också på de ord och ordförbindelser som betecknar dem. Orden och uttrycken utgör därmed en utmaning för personer som ska lära sig dem och för lexikografer som ska beskriva dem. Ett svenskt emblem, som återkommer bland exemplen, innebär att man böjer huvudet upp och ner och därigenom signalerar ett 'ja'. I svenskan kallas detta att *nicka*. Vid beskrivningen av verbet måste lexikografer dels förhålla sig till hur själva gesten utförs, dels fundera om den kan fylla olika funktioner. Så är också fallet; med

gesten kan man även signalera gillande, stöd och uppmuntran. Man kan också nicka när man säger hej eller tar avsked. En ja-, stöd- respektive hälsningsnick är dock inte identiska, vilket givetvis påverkar hur de bör beskrivas.

I denna artikel undersöks förmodligen bara en del av de svenska emblemen och ord och uttryck som betecknar sådana. I studien finns t.ex. en slagsida åt gester med nordamerikanska motsvarigheter. De ordböcker som studeras är heller inte helt enkla att jämföra eftersom de är så pass olika. Men min studie visar bl.a. att etablerade varianter som bl.a. *hålla en tumme/tummarna för ngn* inte alltid redovisas på ett sätt som man skulle önska. Vidare nämns gesterna ibland explicit för att andra gånger utelämnas helt. De beskrivs inte heller alltid på ett tillfredsställande sätt. Man kan också komma längre vad gäller ordens och ordförbindelsernas semantiska innehåll. För att återvända till exemplet *nicka* så är frågan om inte beskrivningen av verbet skulle bli tydligare om de två huvudfunktionerna skiljdes åt istället för att slås ihop på det sätt som nu sker i ordböckerna. Vidare skulle man mer genomgående kunna skilja på en mer konkret och en mer bildlig betydelse hos de uttryck som används på båda sätt, t.ex. *räcka lång näsa åt ngn/ngt*. Vissa ordförbindelser, som t.ex. *skaka på huvudet*, *räcka upp handen* och *räcka ut tungan* är också sämre beskrivna i de undersökta verken. Dessa uttryck är förhållandevis genomskinliga vilket kan vara skälet till att de fallit mellan stolarna i ordböckernas mikrostruktur. Om de över huvud taget redovisas sker det ofta i form av ett kortfattat språkprov.

Avslutningsvis har jag, i samband med denna studie, lagt ner en hel del möda på att tänka ut hur jag själv och andra t.ex. nickar och – inte minst – hur gesterna kan beskrivas på ett korrekt men ändå tydligt sätt. Nätordboken Lexin med sina filmsekvenser har här en klar fördel i förhållande till de tryckta ordböckerna. Även illustrationer av det slag som finns i BSO kan förenkla avsevärt för såväl lexikografer som för användare. Man kan dock tänka sig att

lexikografer som arbetar med det verbala språket trots allt har en del att lära av dem som arbetar med ordböcker över teckenspråk (t.ex. *Ordbog over Dansk Tegnsprog*). I arbetet med dessa ordböcker har man givetvis varit tvungen att i (ännu) högre grad fundera över hur man på bästa sätt kan utnyttja såväl bilder som filmsekvenser när man vill illustrera gester.

Litteratur

Ordböcker

BSO = *Bonniers svenska ordbok* (2010). Utarbetad av Sten Malmström, Iréne Györki & Peter A. Sjögren. (10 uppl.) Stockholm: Bonniers.

Lexin = *Lexins svenska lexikon* <<http://lexin2.nada.kth.se/>> (juni 2012).

NoK = *Natur och Kulturs Svenska Ordbok* (2001). Stockholm: Natur och Kultur.

Ordbog over Dansk Tegnsprog: <www.tegnsprog.dk> (juni 2012).

SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009). Stockholm: Norstedts (i distribution).

Övrig litteratur

Allwood, Jens (2012): Kroppsspråk. *Nationalencyklopedin* <<http://www.ne.se/lang/kroppsspråk>> (juni 2012).

Ekman, Paul (1999): Emotional and conversational nonverbal signals. I: Lynn S. Messing & Ruth Campbell (eds.): *Gesture, Speech, and Sign*. Oxford: Oxford University Press, 45–55.

Ekman, Paul & Wallace V. Friesen (1969): The Repertoire of Nonverbal Behavior: Categories, Origins, Usage, and Coding. I: *Semiotica* 1, 49–67.

- Gullberg, Marianne (2006): Some reasons for studying gesture and second language acquisition (Homage to Adam Kendon). I: *International Review of Applied Linguistics*, 44(2), 103–124.
- Jakobson, Roman (1972): Motor signs for 'Yes' and 'No'. I: *Language in Society* 1972:1, 91–96.
- Johnson, Harold G., Paul Ekman & Wallace V. Friesen (1975): Communicative Body Movements: American Emblems. I: *Semiotica* 15, 335–353.
- Kendon, Adam (2004): *Gesture. Visible Action as Utterance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knapp, Mark L. & Judith A. Hall (2010): *Nonverbal Communication in Human Interaction*. (7th ed.) Boston: Wadsworth Cengage Learning.
- Poyatos, Fernando (2002): *Nonverbal Communication across Disciplines. Volume 1: Culture, sensory interaction, speech, conversation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Språkbanken*: <www.spraakbanken.gu.se/korp/> (juni 2012).
- Svanlund, Jan (2009): *Lexikal etablering. En korpusundersökning av hur nya sammansättningar konventionaliseras och får sin betydelse*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Øyslebø, Olaf (1988): *Ikkeverbal kommunikasjon. Introduksjon til en tverrvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget.

Anmärkning: studien har genomförts inom ramen för min forskartjänst som finansieras av Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse.

Emma Sköldbberg
forskare, fil. dr, docent
Lexikaliska institutet
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
emma.skoeldberg@svenska.gu.se

ICKE-TEMATISKA BIDRAG

Ordbogsartikler, som ingen læser

Henning Bergenholtz & Bjarni Norddahl

Lemma lacunas in dictionaries are a traditional focus area for lexicographers, but the opposite problem, which we choose to call “lemma flooding”, has received very little attention. In this article we show that the study of this flooding is very relevant in order to save lexicographers spending thousand of hours producing dictionary entries which nobody reads. We examine nine possible reasons why a given word might not be of interest to users and could consequently be ignored in order to avoid lemma flooding. We demonstrate that while it is not possible to completely avoid lemma flooding, it can be reduced by implementing a relative simple rule.

1. Overflødige lemmaer

Når en ordbogsbruger slår op i en ordbog og ikke finder det søgte ord, må han eller hun prøve at søge i en anden ordbog. Når noget sådant sker flere gange i træk, vil vedkommende muligvis ikke bruge ordbogen mere. Der er for mange lemmahuller. En sådan erfaring kan ligge bag mange ordbogsanmelderes fokusering på lemmaselektion og specielt på lemmahuller, hvor der nogle gange anføres lange lister over manglende ord.

Når anmelderen også anfører overflødige ord, ord, som efter anmelderens mening er mindre vigtige end nogle af de anførte lemmahuller, kan et sådant argument være relevant for en trykt ordbog. Men i en elektronisk ordbog vil et sådant argument være forkert af mindst to grunde:

1. Anmelderen kan ikke med sikkerhed vide, om nogle brugere ville søge på netop et af de “overflødige” ord.

2. De “overflødige” ord generer ingen brugere, selv om de aldrig slår op på dem. De tager heller ikke plads væk fra andre ord, for der er plads til alle de ord, leksikografen har tid og kræfter til at bearbejde leksikografisk.

Noget helt andet er så et leksikografisk tidsforbrugsargument: Overflødige ord tager lige så lang tid at beskrive som relevante ord, ordbogsbrugeren slår op på. Det er temaet for denne artikel, som modsat Bergenholtz (1989, 2003 og 2005) ikke fokuserer generelt på lemmaselektion, men på, om nogle ord i ordbøger er overflødige, fordi ingen ordbogsbrugere nogen sinde læser dem.

Noget sådant kunne man i princippet undersøge i trykte ordbøger, hvis man lod et og samme eksemplar af en ordbog blive brugt af alle brugere på et bibliotek med den opfordring, at der skulle laves et mærke ved hver artikel, brugerne har slået op på. Sådanne undersøgelser kender vi dog ikke¹. Vi kender heller ikke til tilsvarende undersøgelser af logfiler; i foreliggende bidrag om logfil-analyser fokuseres udelukkende på de ord, der søges efter, fx Ling et al. (2002), de Schryver/Joffe/Joffe/Hillewaert (2006), Bergenholtz/Johnsen (2007). Men sådanne logfilanalyser er mulige. Vi vil her præsentere nogle data for logfiler for Den Danske Netordbog i tiden 1.1.2009 til 13.10.2011. Den Danske Netordbog er en stor almensproglig danskordbog med mere end 110.000 forskellige opslagsord, som primært er tænkt som hjælpeværktøj i forbindelse med tvivl og usikkerhed, når man skriver en dansk tekst. I disse 31½ måned eller 1093 dage var der i alt 17.893.973

---

1 Den eneste bemærkning til temaet er en yderst negativ indstilling til, at der foreligger nogen form for system, som kan beskrive, hvilke ordtyper der ikke søges på: “Furthermore, it is not possible to discern a distinct pattern on the basis of this examination, e.g. that certain types of words, such as semantic or orthographic variants, are never requested. A systematic description of the requested words compared with the non-requested words is thus not possible, and it remains unclear whether such an investigation would be of practical use to lexicographers.” (Bergenholtz/Johnsen 2005:139f.)

opslag i ordbogen efter ord, der blev fundet. Ikke-fundne ord er ikke medtalt. Da ordbogen har en træfferkvote på mellem 70% og 71%, kan man se, at der har været en del flere opslag end de anførte knap 18 millioner, dvs. opslag med fejlskrivninger og efter ord, ordbogen ikke har, altså efter lemmahuller.

De knap 19 millioner enkelte søgninger i ordbogen udgør et så stort materiale, at det må have en ret stor empirisk tyngde, især sammenlignet med tidligere logfilanalyser, hvor der var mellem 21.337 opslag (Schryver/Joffe 2004) og 1.016.960 (Bergenholtz/Johnsen 2005).

Fra andre ikke-offentliggjorte logfil-analyser ved vi, at mellem 17% og 70% af artiklerne aldrig er blevet slået op. Vi ved også, at 80% af brugerne (eller mere nøjagtigt de enkelte IP-adresser) over en længere tidsperiode kun har søgt på 1, 2 eller 3 artikler. Det sidste fænomen er ikke temaet her. Her drejer det sig om andelen af ordbogsartikler, som ikke er blevet læst en eneste gang.

Vi vil vente til slutningen af artiklen med at røbe tallene for ikke-brugte søgeord. Med søgeord menes, at søgeprogrammet forudsætter, at man kan søge på lemmaet, dvs. grundformen, men også på de bøjningsformer, ordbogen angiver i sin grammatiske angivelse. Det vil for de fleste adjektiver være tre, fx *rød*, *rødt*, *røde*; nogle gange dog flere ved uregelmæssig komparation: *stor*, *stort*, *store*, *større*, *størst*. For de fleste verber vil det være fire fleksionsformer, fx *fnise*, *fniser*, *fniste*, *fnist*; nogle gange dog flere, fx ved *fnise*, hvor der alternativt anføres former som *fnisede*, *fnes*, *fneset*. Det vil for de fleste substantiver være fire former, fx *tavle*, *tavlen*, *tavler*, *tavlerne*; dog vil der ved fleksionsvarianter kunne være flere, fx ved *virus* ikke bare flertal *vira*, men også *virusser*. Grammatiske angivelser, der ikke fremgår af ordbogen, er ikke søgbare, fx genitivformer som *tavles*, *tavlens* mfl.

Det må her tilføjes, at brugerne ikke, som nogle måske kunne mene, udelukkende søger på grundformen. Vi har netop indført denne mulighed, fordi mange brugere søgte på bøjede former.

Sammenlign hertil følgende liste med ret store søgetal på andet end lemmaet:

muligheder	3.897 opslag
mangler	3.765 opslag
omhandler	3.758 opslag
ordbogen	3.339 opslag
tænker	3.334 opslag
features	2.676 opslag
udgifter	2.294 opslag
svælger	2.483 opslag
generelt	2.463 opslag
kompetencer	2.358 opslag

Alt i alt har eller mere nøjagtigt havde databasen i 2011 i alt 365.911 potentielle søgeord i databasen (ordbogen udvides løbende, så tallet er en del større i marts 2012). Af disse mere end 360.000 søgeord er de 314.312 ikke blevet brugt en eneste gang. Det betyder, at der selv med 18.000.000 opslag kun er søgt på 51.599 lemmaer og fleksionsformer, dvs. 14,2% af alle mulige opslagsord. Der betyder ikke, at kun 14% af artiklerne er blevet læst, men med mere end 110.000 artikler i databasen kan man allerede nu se, at antallet af ikke-læste artikler må være mere end 50%. Det betyder, at mange leksikografer på sin vis har spildt tusindvis af timer på at skrive artikler, ingen havde brug for.

Når det er sagt, taler vi stadigvæk om næsten 18 mio. gange, at en ordbogsbruger har søgt efter og fundet det ord, han eller hun søgte efter oplysninger om. De hyppigste søgninger er på følgende ord:

udgangspunkt	21.832
hej	18.450
samarbejde	18.001

forhold	17.568
som	15.299
mulighed	14.700
hest	14.689
sammenhæng	14.385
om	12.799
kollega	12.605
for	12.529
medføre	12.527
udføre	12.516
undersøge	12.383
derfor	12.195
ordbog	12.168
opnå	12.152
krav	12.145
udvikling	12.061
efterfølgende	12.028
opgave	11.859
forslag	11.619
forbindelse	11.547
aftale	11.361

Sådanne lister med “hyppigst søgte ord” er meget forskellige, hvilket vises i Bergenholtz/Johnsen (2005). Der sammenlignes der mellem søgninger på dansk, tysk, engelsk og norsk. Men også mellem forskellige logfilanalyser af danske monolingvale ordbøger er der store forskelle, kun *hest* går igen i alle lister. Man kunne sammenligne hyppighedsundersøgelser som Bergenholtz (1992). Det er dog ikke temaet her.

I det hele taget er der ikke nogen entydig relation mellem ord, der er søgt hyppigt, og dem, der er søgt sjældnere (således konkluderer også de Schryver/Joffe 2004). På grund af den måde, Googles søgealgoritme fungerer på, kan antallet af søgeresultater afvige

en smule fra de angivne tal her i artiklen. Alle vores søgninger er foretaget den 21.2.2012. 100 gange har brugerne søgt på følgende ord, hvortil antal resultater for en Google-søgning på danske sider tilføjes, søgeordet angivet i anførselstegn i søgefeltet:

profileret	272.000
pomfrit	26.200
plejlstang	42.200
pladder	117.000
ommer	214.000
omgangssyge	19.200
om dirigere	101.000
olympiade	60.100
scenograf	69.300
safir	669.000
ressentiment	2.100
skolde	17.000
sidekammerat	24.300

Man bør her især lægge mærke til fx *ressentiment*, *skolde* og *omgangssyge*, som alle har ret lave Google-tal, særligt *ressentiment*. Forskellen til hyppighedsbrug er i alle tilfælde ikke påfaldende stor, når man sammenligner med en liste med ord, der er søgt på 10 gange, her også med tilføjelse af resultater ved en Google-søgning på danske sider den 21.2.2012:

svineheldig	21.400
vipbar	53.900
voksbehandling	74.800
voldgiftsdom	4.836
stabelstol	44.200
stillingsbetegnelse	141.000
storsnudethed	2.580

sultkatastrofe	99.900
svampemiddel	16.400
tidobling	57.400
tidsadverbium	3.930

Tendentielt er gennemsnittet af Google-resultater dog lidt mindre end ved resultater med 100 søgninger. Der er sjældent brugte ord som *tidsadverbium* og hyppigere brugte ord som *stillingsbetegnelse*. Med andre ord kan frekvenskriteriet godt spille en rolle for relationen til hyppig eller sjældnere ordbogsbrug, men brugsfrekvens kan ikke beskrives som den eneste eller den afgørende faktor, når man ser på antallet af ordbogssøgninger.

2. Lemmaoverflod

Termen **lemmahul** (synonym **lemmalakune**) er kendt og almindelig brugt i det leksikografiske fagsprog. Men hvad hedder, eller hvad kan vi kalde det modsatte af et lemmahul? *Lemmafryns*, *lemmafylt* eller *lemmaoverflod* kunne være første bud. Vi vil foreløbig vælge **lemmaoverflod** (eng. **lemma flooding**, ty. **Lemmaüberfluß**) for at betegne de mange ord og ordformer, ingen brugere søger efter, i vores undersøgelse ud af en mængde på knap 18 mio. opslag.

Vi citerer her et tilfældigt udvalg i den rækkefølge, logfilen viser dem i. Vi viser også antallet af Google-resultater på danske sider i en søgning med søgeordet skrevet i anførselstegn den 21.2.2012:

logesal	1.130
logeplads	1.420
logement	38.900
logemedlem	4.980
logaritmisk	186
logaritmetabel	4.270

logaritmefunktion	26.100
loftsventilator	32.100
loftstige	2.600
loftsplade	12.800
loftmaleri	21.200
loftmaleriet	619
loftmalerier	15.300
loftmalerierne	1.460
loftslampe	191.000
loftslampen	3.890
loftslamper	142.000
loftslamperne	1.410
loftskammer	7.590
loftshummer	8
loftsetage	10.300
loftsatelier	367
loftplade	17.400
loftlys	21.800

Man kan her se hyppigt brugte ord som *loftslampe*, men også sjældent brugte ord som *loftshummer*.

Er der her noget system bag den store andel af lemmafyld efter en første analyse af denne første liste? Ja, meget sjældent brugte ord kunne man nok udelukke af lemmalisten. Grænsen for, hvad der er et sjældent ord, kan være svær at definere og må vurderes af den enkelte leksikograf til en given ordbog. Til denne ordbog vil vi sige, at tallet ud fra en Google-liste kunne være: Medtag ikke lemmer, som her har en hyppighed på under 1.000. Vi kunne forestille os følgende ni forklaringer på, at der ikke rigtigt er nogen brugere, der vil slå et ord op:

(1) Ikke noget system overhovedet

En mulighed er, at der ikke er nogen systematisk forklaring på problemet. Altså at man ikke kan finde en årsag til, at nogle ord bliver slået op, mens andre ikke bliver det. Det er den løsning, som var buddet i Bergenholtz/Johnsen (2005). Det er også den løsning, som er særligt utilfredsstillende, fordi den ikke giver leksikografen hjælp til at undgå at lave overflødigt arbejde.

(2) Ikke-relevante ord

Denne kategori er brugbar til specialordbøger, fx til musikordbogen *Betydning af musikudtryk* (2012). Hvis en sådan ordbog indeholdt medicinske termer, ville ingen vel søge efter sådanne i en musikordbog. De ville være lemmaoverflod og kan på forhånd udelukkes ved lemmasektionen. Dette argument kan dog ikke bruges ved denne almensproglige ordbog, som i princippet kan og skal indeholde alle ord, der forekommer eller skal bruges i danske almensproglige tekster og derfor kunne give anledning til ordbogsbrug.

(3) Ord, alle kender

Ved en ordbog for brugere med et andet modersmål end dansk kan et argument om, at man kan udelade ord, alle kender, ikke bruges. Men denne ordbog, *Den Danske Netordbog*, er en ordbog ment for brugere, som har dansk som modersmål. Alligevel holder argumentet ikke. Der findes masser af 0-søgninger på sådanne ord, fx *loftslampe*, *olieforurening* eller *blikkrus*, men de fleste ord, der søges på, er ord, alle danskere kender, vi kan bare henvise til listerne med 10 og 100 søgninger i foregående kapitel. På trods af hensigten med ordbogen så benyttes den desuden også af en del brugere uden dansk som modersmål.

(4) Komposita

Specielt når det drejer sig om de såkaldte “gennemsigtige” komposita, hvor betydningen for ordet svarer til summen af orddelenes betydning, er der ofte fremsat forslag om at udelade dem fra en ordbogs lemmabestand. Der findes sådanne komposita med en 0-søgning: *helsidesannonce*, *oliefyrr*, *nordtysker*, *nordsvensker*. Men der er et (næsten) lige så stort antal komposita af denne type, der er søgt på mange gange, fx

problemformulering	4.911 opslag
barselsorlov	1.612 opslag
arbejdsopgave	985 opslag
videreudvikling	955 opslag
afdelingsleder	993 opslag
projektleder	889 opslag
bestyrelsesmedlem	787 opslag

Denne forklaring er derfor ikke brugbar. Heller ikke ved brug af de såkaldte affiksoider, fx *super-* *giga-*, *ultra-*, alle med en forstærkende betydning. Rigtigt er det, at følgende ord ikke er slået op en eneste gang: *gigafed*, *ultrahurtig*, *superhurtig*. Men *superflot* har haft ikke mindre end 29 opslag. Dette ord giver ganske vist mange resultater ved en Google-søgning, men det ikke søgte *superhurtig* har trods alt 74.300 resultater (21.2.2012) mod 568.000 for *superflot*.

(5) Fremmedord

Præcis det samme argument kan fremføres om fremmedord: Nogle søges, på andre ikke. Ved fremmedordene må andre regler gøre sig gældende, fx argumenterne om fagord og hyppighed.

(6) Helt nye ord, de såkaldte neologismer

Disse søges på, endda meget og straks efter deres første brug, fx:

smartphone	71 opslag
tablet-pc	71 opslag
ipad	30 opslag
iphone	62 opslag

Neologismer hører tværtimod til i toppen af ordbogens lemma-huller, så de risikerer næsten aldrig, når de er optaget i ordbogen, at blive til ord med 0-søgninger.

(7) Gamle eller forældede ord

Den Danske Netordbog har en korpusstøttet lemmaselektion, således at forældede ord i princippet ikke blev medtaget. Man må her skelne mellem, om tingen/sagen eller ordet er forældet. En bånd-optager fx er som ting sikkert forældet, men ordet ikke. *Båndoptager* blev der i logfil-perioden søgt på 68 gange. Der blev til gengæld slet ikke søgt på følgende ord, hvortil der tilføjes fundne resultater ved en Google-søgning på danske sider den 21.2.2012 og derudover, hvor ofte ordet har været benyttet på danske hjemmesider ifølge Google i løbet af det sidste år:

Ord med 0-søgning	Google-resultater	Google-resultater sidste år
lispund	6.390	244
kattun	2.760	58
kattuntryk	352	9
karbidlygte	280	5
karbidlampe	1.260	21
kinematograf	1.680	47

Tabel 1: Forældede ord med 0-søgning.

Her begynder der at tegne sig et mønster: Om et ord, som leksikografen anser for at kunne være forældet, vil vi sige, at sådanne

ord ikke skal tages med i lemmabestanden, hvis det ved en Google-søgning har mindre end 2.000 resultater eller mindre end 100 resultater indenfor det sidste år. Denne regel, hvis den var blevet brugt til lemmaselektionen til Den Danske Netordbog, havde medført, at ingen af ordene fra den ovenstående liste (bortset fra *lispund*) var blevet selekteret til lemmabestanden. Ved ordbøger med en mindre lemmabestand eller med en anden empirisk basis end Google, dvs. et tekstkorpus, skal disse tal naturligvis justeres. Men princippet er, at man ved en kombination af absolut hyppighed og hyppighed i de nyeste tekster vil kunne undgå at medtage ord, som der alligevel ikke bliver slået op på.

(8) Fagord og håndværksmæssige udtryk

Her kan man i listen over de ord, der er søgt på, se, at der søges på mange fagord og håndværksmæssige udtryk. Men fra 0-listen, ud fra listen over ikke brugte søgeord, kan man lave en tilsvarende regel som for forældede ord. Sammenlign hertil følgende liste med ord, der ud af knap 18 mio. søgninger i ordbogen, har truffet et lemma i ordbogen:

Ord med 0-søgning	Google-søgning	Google-søgning sidste år
tetracyclin	16.700	665
tetralogi	7.580	219
spændkraft	63.700	59
gigabit	699.000	19.500
gigahertz	14.600	1.260
gigajoule	5.720	173

Tabel 2: Fagord med 0-søgning.

Ud fra disse 0-søgninger og under brug af den ovenstående regel “skal ikke medtages i lemmabestanden, hvis det ved en Google-

søgning har mindre end 2.000 resultater på Google eller mindre end 100 resultater det sidste år” vil kun *spændkraft* være blevet udeladt. Det rene frekvenskriterium, hvor man ser på det samlede korpus hhv. her hele Google, fører til selektion af ord, som i første gang kunne udelades. Den ovenstående regel er dog heller ingen hjælp i tilfældet ved fagord.

(9) Ikke-hyppige ord

Hyppighed er det oftest brugte kriterium ved lemmaselektion. Vi vil her gentage, at der ikke er en direkte relation mellem hyppighed i tekster og hyppighed i søgning efter ord i en ordbog. Et af de bedste eksempler er det netop nævnte *gigabit*, et andet *loftslampe*. Vi vil afslutningsvis bringe et sidste uddrag af 0-listen, af listen over ord og ordformer, ingen brugere ud af de knap 18 mio. opslag nogensinde har søgt på. Man kan se, at mange af disse ord er ret hyppige, fx *bleskift*:

Ord med 0-søgning	Google-søgning	Google-søgning sidste år
blegevand	9.520	28
blegfed	15.900	130
blegfedt	189	4
blegfede	21.600	350
blegfiset	3.970	14
bleggul	11.200	143
bleghvid	3.970	93
bleglilla	559	7
blegning	112.000	6.990
blegselleri	39.900	1.640
blegsot	5.480	42
blegsotig	8.000	45
blegvand	5.970	4

bleskift	124.000	5.560
bleskifte	6.640	202
blesnip	3.120	6
blevask	4.380	43
blidelig	9.040	23
blidhed	34.500	1.160
blikhus	1.600	9
blikkrus	1.160	15

Tabel 3: Andre ord med 0-søgning.

Under brug af begge frekvenskriterier ville flertallet af ordene i denne 0-liste ikke være blevet medtaget. Dog ville *blegfed*, *blegfede*, *bleggul*, *blegning*, *blegselleri*, *bleskift* og *blidhed* være kommet med.

3. Kan man undgå at lave ikke-læste artikler?

Svaret er nej! Vi taler i denne undersøgelse om en andel af ikke-søgte lemmaer og ordformer på 85,8%. Når man kun tæller ordbogsartikler, er tallet 66,6%. Der er søgt på 37.238 artikler, dvs. at der IKKE er søgt på 74.254 artikler i Den Danske Netordbog. En regel, som ikke blev brugt til Den Danske Netordbog, men som vil blive brugt til kommende ordbøger af denne størrelse, vil lyde, at potentielle ord ikke medtages som lemmaer, hvis:

de ved en Google-søgning har mindre end 2.000 resultater eller mindre end 100 resultater i løbet af det sidste år

Hvis en sådan regel bruges, kan man risikere at udelukke ord, som nogle ordbogsbrugere virkelig gerne ville vide noget specielt om. Ud fra breve fra sådanne brugere kan man i en trykt ordbog først udbedre lemmahullerne i en ny udgave. I elektroniske udgaver

kender vi to løsninger: Den ene bliver brugt i fx Ordbogen.com Dansk-Engelsk (2012). Her tilføjes i løbet af en dag alle ord, som brugere har søgt på, men som ikke var i lemmalisten. I Den Danske Netordbog (2012) er der en del artikler, som kun indeholder lemma og grammatik, men ikke andre angivelser (mere præcis drejer det sig om 34.000 artikler). Når brugere henvender sig om manglende data i ordbogen, bliver de tilføjet straks.

Den nævnte regel er kun undersøgt for Den Danske Netordbog, men kan sandsynligvis bruges i udarbejdelsen af lignende almensproglige ordbøger. Den kan derimod med sikkerhed ikke bruges ved fagordbøger og andre typer ordbøger kræver yderligere undersøgelser.

Litteratur

Ordbøger

Betydning af musikudtryk = Inger Bergenholtz i samarbejde med Henning Bergenholtz. Database: Richard Almind og Martin Gyde Poulsen: *Betydning af musikudtryk*. Odense: Ordbogen.com 2012. <www.ordbogen.com>.

Den Danske Netordbog = Henning Bergenholtz under medvirken af Filip Odgaard Bodilsen m.fl. Database: Richard Almind, Rasmus Theodor Styrk, Peter Christensen: *Den Danske Netordbog*. Odense: Ordbogen.com 2009-2012. <www.ordbogen.com>.

Ordbogen.com Dansk-Engelsk = Anja Becher Andresen, Elisabeth Hedegaard Kristiansen og Jacqueline R. Levin i samarbejde med Bjarni Norddahl og Michael Walther under medvirken af Ann-Christine Weber Brandt m.fl. Database: Michael Walther og Bjarni Norddahl: *Ordbogen.com Dansk-Engelsk*. Odense: Ordbogen.com 2006-2012. <www.ordbogen.com>.

Anden litteratur

- Bergenholtz, Henning (1989): Probleme der Selektion im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. I: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie. Erster Teilband*, hrsg. von Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta. Berlin/New York: de Gruyter, 772-779.
- Bergenholtz, Henning (1992): *Dansk frekvensordbog. Baseret på tekster fra danske romaner, ugeblade og aviser fra 1987-1990*. København: Gad.
- Bergenholtz, Henning (2003): Die Entwicklung der Lemmaselektion. I: Herbert Ernst Wiegand (Hrsg.): *Untersuchungen zur kommerziellen Lexikographie der deutschen Gegenwartssprache I. "Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden"*. Tübingen: Niemeyer, 83-98.
- Bergenholtz, Henning (2005): Lemmaselektion. I: *Schreiben, Verstehen, Übersetzen und Lernen: Zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch*, hrsg. von Irmhild Barz/Henning Bergenholtz/Jarmo Korhonen. Frankfurt a.M./Bern/New York/Paris: Peter Lang, 147-164.
- Bergenholtz, Henning/Mia Johnsen (2005): Log Files as a Tool for Improving Internet Dictionaries. I: *Hermes* 34, 117-141.
- Bergenholtz, Henning/Mia Johnsen (2007): Log Files Can and Should Be Prepared for a Functionalistic Approach. I: *Lexikos* 17, 1-20.
- de Schryver, Gilles-Maurice/David Joffe/Pitta Joffe/Sarah Hillewaert (2006): Do Dictionary Users Really Look Up Frequent Words? — On the Overestimation of the Value of Corpus-based Lexicography. I: *Lexikos* 16, 67-83.

- de Schryver, Gilles-Maurice/David Joffe (2004): On How Electronic Dictionaries are Really Used. In: Geoffrey Williams/Sandra Vessier (Eds.): *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress, Euralex 2004, Lorient, France. July 6-10, 2004*. Volume I. Lorient: Université de Bretagne, 187-196.
- Ling, Charles X./Jianfeng Gao/Huajie Zhang/Weining Qian/Hongjiang Zhang (2002): Improving Encarta Search Engine Performance by Mining User Logs. I: *International Journal of Pattern Recognition and Artificial Intelligence* 16, 1101-1116.

Henning Bergenholtz
professor
Center for Leksikografi
Institut for Erhvervs-
kommunikation
Århus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Aarhus V
hb@asb.dk

Bjarni Norddahl
bestyrelsesformand
Ordbogen A/S
Billedskærervej 8
DK-5230 Odense M
btn@ordbogen.com

RECENSIONER

Leksikografihistorien krydser grænser

Simon Skovgaard Boeck

Lennart Larsson (ed.): *Wörter-Büchlein. A German-Swedish-Polish-Latvian Dictionary Published in Riga in 1705*. Med bidrag af Bo Andersson, Włodzimierz Gruszczyński, Lennart Larsson og Pēteris Vanags. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Slavica Suecana. Series A – Publications, vol. 2. Stockholm 2011. 200 sider. 221 SEK.

Det er velkendt at tidligere tiders polyglotordbøger ofte afspejler et hierarki mellem sprog. Højstatusprog står først på den privilegerede lemmaplads, og herefter følger efter relevans og status de øvrige. Det privilegerede sprog i den tematiske ordbog *Wörter-Büchlein* (1705) er – som allerede titlen antyder – tysk, men det er navnlig de øvrige sprog (svensk, polsk og lettisk) der har påkaldt sig forskningens interesse i nyere tid. Den uhyre righoldige tyske leksikografiske tradition taget i betragtning er der ikke noget underligt i det. Det er der heller ikke i at det nyeste forskningsbidrag om bogen præsenteres i et sprog der ikke indgår i den, vor tids lingua franca i internationale forskningssammenhænge: engelsk.

Det er også et velkendt fænomen i leksikografihistorien at flersprogede ordbøger i nye udgaver suppleres med nye sprog hvis ækvivalenter hæftes på de eksisterende. Situationen i *Wörter-Büchlein* er en lidt anden; ligesom sit forlæg (jf. herom afsnit 2.3 nedenfor) omfatter bogen fire sprog. Noget af det der gør *Wörter-Büchlein* interessant, er netop at svensk har erstattet et andet sprog; og dette sprog er ikke et hvilket som helst, men tidens traditionelle højstatusprog og lingua franca: latin. Udskiftningen er forklarlig som udtryk for en forlæggeres ønske om at bibeholde det firspal-

tede opslag. Men den viser at bogen ikke har haft det lærde publikum til kunder, og at der må have eksisteret (en forestilling om) et marked for en tysk-svensk-polsk-lettisk ordbog (i modsætning til fx en latin-svensk-polsk-lettisk eller tysk-latin-polsk-svensk). Det er oplagt at sætte denne forestilling i forbindelse med den svenske stormagtstid – og det er nok overflødigt at bemærke at lignende ordbøger ikke kendes fra dansk.

Det svenske sprog og dets status i *Wörter-Büchlein* har allerede gjort bogen til genstand for Lennart Larssons disputats, *Varifrån kom svenskan?* (2003), og nu er den mere end 300 år gamle bog – på Larssons initiativ – blevet udsendt i ny udgave med udførlig indledning og fire detailstudier.

1. Et tværspørgsmål, leksikografihistorisk projekt

I forordet til den nye bog betones den svenske stormagtstids fredelegere efterliv i moderne videnskabelig forskning på tværs af landegrænser, og en firsproget ordbog virker netop som et godt forskningsobjekt for et grænseoverskridende projekt. Den giver de involverede forskere mulighed for fra samme konkrete udgangspunkt at behandle hver deres sprog, og det er interessant at få placeret ordbogen i de fire aktuelle sproghistorier. Den foreliggende bog kan – vil jeg mene – tjene som illustrativt forbillede for lignende studier.

Ud over forordet omfatter bogen to hoveddele: en indledning (s. 9-88) og en tekstudgave (s. 89-197). Det er den sidste – altså genudgivelsen af *Wörter-Büchlein* – der har skaffet bogen adgang til serie A i Vitterhetsakademiens række *Slavica Suecana*.

I betragtning af at en af bogens forfattere – Pēteris Vanags – har besørget en faksimileudgave af teksten med kommentarer (jf. s. 200), at faksimiler er tilgængelige på nettet, og at Larsson har

meddelt de svenske og tyske modsvarigheder som bilag i sin disputats, kan man spørge om ikke en del af de potentielle brugere er tilfredsstillede. Der er gode grunde til at svare nej på dette flabede spørgsmål: Dels når denne udgave bredere ud end de nævnte (del)udgaver, dels er denne udgaves indledning interessant læsning i sig selv.

Indledningens fem kapitler udgøres af

1. om bogen (af Lennart Larsson)
2. om det tyske ordforråd (af Bo Andersson)
3. om det svenske ordforråd (Larsson igen)
4. om det polske ordforråd (af Włodzimierz Gruszczyński)
5. om det lettiske ordforråd (af Pēteris Vanags)

Hertil kommer en fælles bibliografi. Før udgaven af *Wörter-Büchlein* gives en “Introduction to the Text Edition”, og sidst findes faksimiler af udvalgte sider. Traditionelt afsluttes med korte forfatterbiografier så man kan forsikre sig om at være i gode hænder.

2. Indledningen

Larssons indledende kapitel har titlen “*Wörter-Büchlein – A German-Swedish-Polish-Latvian Dictionary*”, og det tager udgangspunkt i en kort forskningsoversigt. Dernæst behandles bogen selv med fokus på dens struktur. Man kunne have ønsket en introduktion til tiden og stedet, en sådan kommer først kortfattet i afsnit 1.3 (og som introduktion til kapitel 2 om det tyske ordforråd). Men en grundigere præsentation af bogens kontekst havde været en blidere introduktion for de ikke-specialister bogen må være skrevet for.

2.1. *Wörter-Büchleins* struktur

Strukturelt er *Wörter-Büchlein* en tematisk ordbog over fire sprog: tysk, svensk, polsk og lettisk. Bogens makrostruktur udgøres af 25 kapitler med i alt 1.223 artikler (s. 11). En artikel har et meget simpelt informationsindhold stort set kun bestående af fire lemmaer; ved de tyske og lettiske nominallemmaer gives også en artikel og dermed genusoplysninger. Bogteknisk løber artiklerne over et opslag med tyske og svenske lemmaer på verso- og polske og lettiske lemmaer på rectosiderne; hvert sprog har så at sige en søjle for sig. Luft mellem søjlerne og anvendelsen af forskellige skrifttyper adskiller de enkelte sprog tydeligt fra hinanden. Boghistorisk interessant er det at det er polsk der har overtaget latinens antikva, ikke svensk der ellers har overtaget den plads latin havde i forlægget. I den nye udgave skelnes der ikke mellem forskellige skrifttyper.

Wörter-Büchlein indledes med et kapitel om religiøse forhold. Formelt slutter bogen sig dermed til gruppen af De Deo-ordbøger, der udgør hovedparten af de europæiske tematiske ordbøger fra middelalderen og frem. En meget stor del af disse er skoleordbøger, hvor latinen spiller den altafgørende rolle. Indledningskapitlet giver altså mindelser om denne tradition, mens andre træk gør at bogen kan placeres i hvad Tom McArthur har kaldt "the marketplace tradition" (citeret s. 15), særligt tydeligt er det i *Wörter-Büchleins* udeladelse af latin. Mens kapitler som "Von GOtt und Geistern", "Von dem Himmel und der Welt", "Von der Seelen und Sinnen", "Von der Schule" næppe har haft stor værdi på markedet, er det klart at kapitler som "Von der Kauffmannsschafft", "Von den Handwerksleuten", "Von der Kleidung", "Von Speiß und Tranck" har det.

2.2. *Wörter-Büchleins* brugere

At bogen både er et produkt af markedets efterspørgsel og bygger på traditionelt skoleordbogsstof, rejser spørgsmålet om hvordan

bogen har været (tænkt) brugt. Dette spørgsmål behandler Larsson i afsnit 1.3, “*Wörter-Büchlein* from a User Perspective”. Han undersøger *Wörter-Büchleins* brugbarhed ud fra to parametre: tilgængelighed og ækvivalens. Det første handler om brugerens chancer for at finde det søgte i den ikke-alfabetiske struktur. De bedømmes som gode: “using the chapter divisions of *Wörter-Büchlein*, it cannot have been very difficult for the user to identify and look up the subject area at hand” (s. 17), og på kapitelniveau: “the question of *where* in a certain chapter the article in question should be found probably did not present users with any major difficulties” (s. 18). Men det fremhæves også at grænsedragningen mellem kapitler kan have voldt problemer, og Larsson citerer flere eksempler på artikler hvis kapiteltilknytning ikke er åbenlys. Det gælder fx fordelingen af krydderurter på kapitlerne om træer og frugter hhv. haveplanter. Grupperingsproblemet og de til tider vilkårlige valg af placering er et universelt problem i begrebsordbøger og i den tematiske leksikografi i det hele taget. Én løsning som *Wörter-Büchlein* også benytter sig af stedvis, er gentagelsen af artikler i flere kapitler. Men heller ikke de alfabetiske ordbøger er fri for konsultationsproblemer; det viser Larssons omtale af *Wörter-Büchleins* “Beysatz”, det afsluttende kapitel med adjektiver og verber. Den (ikke-perfekte) alfabetisering efter de polske lemmaer har gjort bilaget mindre anvendeligt med de andre sprog som kildesprog. Omtalen af den anden parameter opholder sig ved de tilfælde hvor ordbogen ikke viser ækvivalens mellem de enkelte artikelenheder. Det gælder fx når de tyske verber “Halte” og “Verkauffe” modsvares af “Jagh Haltar” og “Jagh Köpar” på svensk, men det gælder også rent tryktekniske fejl som følge af forskellige linjebrud i de enkelte sprog (s. 20f.). Det er næppe overraskende at der findes eksempler på dårlig og fejlagtig ækvivalens i en firsproget ordbog, men det siger en del om produktionen at det navnlig er i de svenske og polske søjler der er fejl.

Ud over redegørelsen for de to tekniske brugbarhedsparametre har Larsson undersøgt artikelinventaret som muligt udtryk for en verdensforståelse. Det hænger sammen med spørgsmålet om ordbogens brug fordi det indbefatter en skitsering af hvilke artikler *Wörter-Büchlein* ikke har medtaget. Ordbogen ses med sin overvægt af konkrete substantiver som en typisk repræsentant for markedspladstraditionen (s. 21), og dens artikelinventar giver ingen særlige henvisninger til særligt lettiske forhold omkring 1700. Det er udtryk for en vilkårlighed i kompilationen og for en kursorisk redaktionel bearbejdning af forlægget at helt almindelige ord fx fra den merkantile sfære savnes: *havn, told, pris* m.m. (s. 22).

Jeg har ovenfor omtalt ordmaterialet på de enkelte sprog som "lemmaer", bl.a. fordi opsætningen har gjort det muligt at benytte alle sprogene som indgange. I afsnittet "The Status of the Languages in the Dictionary" (s. 23ff.) sandsynliggøres det at tysk har været det oplagte kildesprog og lettisk et oplagt målsprog. Dels indtager tysk førstepladsen til venstre, dels er titelbladet kun på tysk, og endelig er de få metasproglige informationer knyttet til lettisk på tysk (konjunktionen *oder* og et par fodnoter). De metasproglige informationer i de polske og svenske søjler er derimod på polsk og svensk, og de to sprog har altså haft en anden status end lettisk. Det er rigtigt at fremhæve den manglende genusmarkering som udtryk for at den svenske søjle har forudsat en vis beherskelse af sproget, og det er også rigtigt at svensktalende omvendt ikke har haft megen glæde af synonymfordoblinger som "Kropp/Lekamen", "Hana eller tupp". Det sidste fænomen er udpræget i tematiske ordbøger, og der er nok flere forklaringer på det. Dels kan man ikke altid udelukke at synonymikken kan fungere som betydningsangivelse, dels kan den stilistiske variation netop være en gevinst på målsproget. I det omfang disse synonymer ikke blot er overtaget ubevidst fra et forlæg, kan de med andre ord være udtryk for et dobbeltsyn på de svenske lemmaer som både kilde- og målord.

Resultatet af jagten på den intenderede bruger forbliver forholdsvis frugtesløs. *Wörter-Büchlein* er en meget heterogen ordbog, sammensat fra forskellige kilder og forlæg og af forskellige redaktører. Artikeludvalget er som nævnt præget af en vis vilkårlighed. Som i mange andre tidlige ordbøger mærker man at forlæggeren har haft en betydelig rolle at spille, og hans økonomiske interesser har stået i vejen for de ideelle fordringer man i dag stiller til ordbøger. Sine mangler til trods har bogen dog sikkert kunnet gøre nogen gavn i Rigas handelsliv, men næppe mange andre steder (jf. s. 38, note 29).

2.3. *Wörter-Büchleins* kilder

Jeg efterlyste indledningsvis en beskrivelse af den politiske og kulturelle baggrund for udgivelsen af *Wörter-Büchlein* i 1705. Ét aspekt heraf – og det der typisk fokuseres på i leksikografhistorisk sammenhæng – er kildeforholdet. Og netop det forhold behandler Larsson i sit afsluttende afsnit 1.4 om *Wörter-Büchleins* tilblivelse. Heri fremdrages det strukturelle forlæg for ordbogen, det tysk-latinsk-polsk-lettiske *Vocabularium* (1688), og også dettes forlæg og kilder gøres der rede for. Andre steder i bogen fokuseres der på *Wörter-Büchleins* kilder til de enkelte sprog og på den enkelte redaktørs arbejde. Det gælder i udpræget grad Larssons eget kapitel 3. En skematisk figur over forlægs- og kildesituationen ville givetvis have afhjulpet noget af den forvirring man som læser let får over at skulle jonglere med adskillige kildeordbøger. Afsnittet er interessant læsning, også fordi det rummer overvejelser over hvordan forlæggeren og bogtrykkeren Georg Matthias Nöller har skaffet sig sprogligt kompetent arbejdskraft. Larsson lufter den tese at en af de svenske soldater Nöller på et tidspunkt havde indlogeret, har kunnet stå for den svenske del. Tesen fremsættes med alle de forbehold den behøver (den lader sig ikke bekræfte), men den har en vis sandsynlighed for sig og viderebringes derfor her.

3. De fire sprog

Larssons indledende kapitel er bogens længste, de følgende sprogligt orienterede er mindre omfangsrige. Det er forskellige forhold de enkelte forfattere behandler i disse kapitler, men det er gennemgående ortografiske interesser der præger billedet. De forskellige interesser afspejler til dels at *Wörter-Büchleins* rolle som sprogmindesmærke er forskellig i de enkelte sprog. Desuden spiller det ind at de fire sprogs ordforråd i ordbogen har været genstand for forskellig grad af revision fra mere eller mindre begavede sprogmand.

3.1. Tysk

Bo Anderssons kapitel om det tyske ordforråd fokuserer ikke snævert på *Wörter-Büchlein*, men ser på alle Nöllers ordbøger indeholdende tysk. Det gør at sammenhængen til resten af bogen stedvis bliver mindre stærk. Den ortografiske undersøgelse er fx mest interessant hvad angår det udaterede *Vocabularium* (ikke *Wörter-Büchleins* direkte forlæg, der er fra 1688, men en anden ordbog med samme titel). I denne ordbog afprøves nemlig en række ortografiske reformforslag der har været heftigt diskuteret i samtiden. Det er tankevækkende at Nöllers officin ikke har haft en in-house ortografisk norm, men det er næppe overraskende.

Også i Anderssons leksikale undersøgelse af "lexico-geographical alternatives" inddrages i vidt omfang Nöllers øvrige ordbøger. Disse alternativer omfatter brugen af lokalt forankrede (baltisk-tyske eller nedertyske) og overregionale (højtyske) leksemer. Forholdet er navnlig interessant i to tysk-latinske ordbøger, der i høj grad bringer begge alternativer, mens de firsprogede ordbøger ofte har valgt én. At det ikke kun er pladsøkonomi der har gjort at de er udeladt, fremgår af at de øvrige sprog har flere alternativer end tysk. Larsson ser fænomenet som udtryk for at tysk har været kil-

desprog (s. 23). Anvendelsen af begge former betragter Andersson som udtryk for at et højtysk forlæg er blevet suppleret med lokale synonymmer af hensyn til latinordbøgernes brugere: skoleelever. Interessant er det at *Vocabularium* (1688) og dens arvtager *Wörter-Büchlein* gennemgående vælger de højtyske alternativer (s. 53). Andersson forklarer fravalget af nedertyske ord som udtryk for et voksent publikum der ikke behøvede et lokalt ordforråd at støtte sig til. Men at der skulle ligge så overvejede målgruppehensyn bag valget, er nok noget af en anakronisme. Og det forklarer heller ikke – det interessante faktum Andersson selv hæfter sig ved – at kompilatoren i 20 % af tilfældene har valgt en mere lokal variant.

3.2. Svensk

Larssons kapitel om det svenske ordforråd er det mindst sproglige af kapitlerne. Det fokuserer i stedet på *Wörter-Büchleins* forhold til den svenske kildeordbog, Johannes Wolimhaus' latin-svenske *Syllabus* (1649). Larsson redegør indgående for en række tilfælde hvor de to ordbøger stemmer overens, men også for punkter hvor den svenske redaktør har gjort mere end blot at kopiere Wolimhaus. I de sidste tilfælde er supplementet interessant nok ofte påvirket af tysk. Men denne påvirkning er ikke ukritisk, og redaktøren har haft et godt kendskab til svensk, det har sandsynligvis været hans modersmål. Derimod har trykkeren næppe haft kendskab til svensk, og en række fejl i det svenske tilskrives ham og fraværet af en korrektur. Hvad angår den svenske redaktørs identitet og hjemsted, tager Larsson adskillige forbehold. Og det er da også nødvendigt, når man forsøger at liste oplysninger herom ud af ordbogsmaterialet. De svenske ord har åbenbart både træk fra göta- og sveamålene, uden nogen klar tendens. I det omfang denne blanding ikke afspejler mangel på normbeherskelse eller trykkerens fejlgreb, kan det være tegn på stockholmsk baggrund (s. 64). Ifølge Larsson har den svenske redaktør ikke været en erfaren

eller selvsikker forfatter. Også ved oversættelsen af meget basale latinske og tyske ord skinner Wolimhaus' kildeordbog igennem, hvad Larsson ser som udtryk for at redaktøren har villet efterfølge den ortografiske norm. Det er et interessant udtryk for ordbøgerens autoritative stilling allerede omkring 1700, men det kan måske også ses som udtryk for at redaktørarbejdet er foregået som ureflektet ordbogsopslag og -afskrivning.

3.3. Polsk

Kapitlet om det polske ordforråd begynder med en redegørelse for kilderne hertil. Det konstateres at en række af *Vocabulariums* mange fejl er rettede i *Wörter-Büchlein*, og at en tysk-polsk ordbog trykt hos Nöller nok har tjent som rettesnor. Hovedparten af kapitlet udgøres ellers af en karakteristik af ordforrådet mht. lyd, ortografi, morfologi og udvalg. Hvad angår det første, vil jeg anmærke det problematiske i at bygge dialekt-geografiske antagelser på manglende markering, sådan som det synes at være tilfældet når *Wörter-Büchleins* manglende diakritiske tegn tages til indtægt for en særlig nordøstlig polsk udtale (s. 67f.). Det er en oplagt mulighed at de fejlagtige anvendelser af <l>, <n>, <s> og <a> for <ł>, <ń>, <ś> og <ą>, skyldes en sætter der ikke har behersket polsk. Hvad angår det sidste, ordvalget, vil jeg blot påpege at det underlige *Hiszpanski Wosk* 'seglvoks' (s. 72) er endnu et eksempel på at det polske ordforråd er under indflydelse fra tysk, som det eksemplificeres en side tidligere. Også i svensk er forbindelsen belagt, jf. SAOB S 9137.

3.4. Lettisk

Springer man som læser direkte til det lettiske kapitel, vil man nok savne en præsentation af Liborius Depkin – eller i det mindste en henvisning til s. 36 i indledningen, hvor denne lettiske sprogmand

præsenteres lidt mere udførligt. Kapitlet mangler også en konklusion; men tilløb til en sådan findes i det mest interessante af afsnittene (5.2.4 Vocabulary). Her fremgår det at den lettiske redaktør har vurderet at låneord var uundgåelige, men hellere har villet erstatte dem af lettiske ord. Hvordan denne mere pragmatiske end strikte puristiske holdning harmonerer med Depkins sprogsyn, fremgår desværre ikke.

4. Udgaven

Udgaven af *Wörter-Büchlein* bringer hele bogen i nysat tekst og uden at markere den boghistorisk interessante kendsgerning at polsk er sat med antikva; sproghistorisk må det betragtes som en statusforhøjelse at polsk har overtaget latinens skriftsnit. Udgaven har i øvrigt valgt et tekstnært gengivelsesniveau: originalens linjeskift respekteres, og heller ikke åbenlyst fejlagtige steder rettes. Det er fornuftigt; som det måske er fremgået, er de fejlagtige former højst interessante for forskningen. Velvalgt er det også at undertrykke forskellen mellem to (positionelt bestemte) *s*-former i frakturen; det gør udgaven lettere tilgængelig. Men netop tilgængeligheden kunne være udbygget på ét punkt: Kapiteloversigterne s. 176-179 måtte gerne være suppleret af en gengivelse med indsatte sidehenvisninger, alternativt kunne en sådan være bragt – på engelsk – i indledningen eller umiddelbart før udgaven. Det ville have gjort det betydeligt lettere at konsultere bogen. En småting er at titelbladet ikke er udgivet selvom der er plads til det s. 91. Da der kun er ét, kunne det have understreget den pointe der fremhæves flere steder: at tysk er ordbogens dominerende sprog.

5. Konklusion

Selvom Larssons disputats naturligt nok er det grundlæggende arbejde for så vidt angår bogen som helhed og det svenske indhold i særdeleshed, vil den nye bogs fem indledende kapitler uden tvivl blive et uomgængeligt referenceværktøj for den videre omgang med *Wörter-Büchlein*; selvom det umiddelbart er svært at se hvilke forskningsopgaver der lades tilbage på dette specielle felt. Min vægtigste anke er fraværet af en bredere redegørelse for bagvedliggende kulturelle faktorer.

Den nye udgave af *Wörter-Büchlein* tjener næppe praktiske formål for østersøturisme eller -handel. Men for sproghistoriske studier er det glimrende at få værket ud.

Bogens væsentligste kvalitet forekommer mig derimod at være dens inspirationsværdi: At flersprogede ordbøger kan bruges som grundlag for grænseoverskridende forskning, illustrerer bogen til fulde.

Litteratur

- Larsson, Lennart (2003): *Varifrån kom svenskan? Om den svenska vokabulären i en fyrspråkig ordbok utgiven i Riga 1705*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolf Akademien för svensk folkkultur.
 SAOB (1898-) = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* 1-. Lund: Gleerups förlag.

Simon Skovgaard Boeck
 postdoc, ph.d.
 Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
 Christians Brygge 1
 DK-1219 København K
 ss@dsl.dk

Digital leksikografi og funksjonsteoretiske briller

Oddrun Grønvik

Pedro A. Fuertes-Olivera & Henning Bergenholtz (red.): *e-Lexicography. The Internet, Digital Initiatives and Lexicography*. London/ New York: Continuum 2011. 341 sider. Pris 150 USD.

1. Presentasjon

Denne boka kom i 2011, og framstår som ei blanding av rapport frå eit symposium og ein intensjon om å vera noko meir heilskapleg – ei artikkelsamling om «e-lexicography» (heretter i denne omtalen «digital leksikografi») med kapittelinndeling (eitt kapittel per artikkel). Boka er stor, godt over 300 tetskrivne sider, og emnet er omfattande nok til å fortjena god plass.

Eg høyrer til dei som gjerne les baksideteksten først. Denne boka har eit par glødande omtalar frå vel kjende kollegaer, Yukio Tono og Gilles-Maurice de Schryver, som opning på den vanlege forlagspresentasjonen. Det går ikkje fram kva slags fråsegner dette er, eller korleis opphavsmennene har kome til å lesa denne boka før publisering, men ordbruken er sterk:

This book makes it abundantly clear that dictionaries as we know them are indeed a thing of the past [...] unlike similar studies, a serious attempt is made at also embedding the (future) discipline into a theoretical framework. For this reason alone, this book must be on every lexicographer's desk. (de Schryver)

Ei så sterk tilråding gjer at ein undrast. Ei gjeven forsamling kan ikkje tala for eit heilt fagmiljø av leksikografar og informatikarar. Eg reknar derfor med at det kollektivet som står attom denne boka, er klar over at det er eit mishøve mellom den altomfattande tittelen og lanseringsteksten på den eine sida, og dei røynslene og det tilfanget som kjem fram gjennom artiklane på den andre.

Både tittel og eigenpresentasjon opnar for ei meir drøftande handsaming av innhaldet enn i ei vanleg bokmelding. Eg nyttar derfor dette høvet til å sjå nærare på nokre hovudtesar som blir sette fram i denne boka – stikkord er funksjonsteorien, behovet for nytt teoretisk fundament for all leksikografi, og sjølve presentasjonen av digital leksikografi som praktisk og vitskapleg verksemd.

2. Kva slags bok?

Sjangerblanding er ikkje prinsipielt forkasteleg, men det bør ikkje føre til at ein blir uviss på føremålet med boka. I dette tilfellet er det grunnlag for slik uvisse. Boka blir presentert som ein autoritativ gjennomgang av digital leksikografi, i form av symposiebidrag og andre artiklar. Men store delar av boka går til å utforska og argumentera for sider ved ein bestemt teori (som den eine redaktøren er ein av opphavsmennene til), anten prinsipielt eller i høve til einskildprosjekt, medan andre miljø og innfallsvinklar knapt er nemnde. Ein kan få inntrykk av at redaktørane ønskjer å selja inn sin versjon av digital leksikografi som gjeldande og uomstridd sanning for heile feltet digital leksikografi. Det ville i så fall vera uheldig, for status er både meir samansett og på somme vis enklare enn boka gjev inntrykk av.

Er boka ein lett kamuflert rapport frå ei fagleg tilstelling? Ikkje så lett å seia. Universitetet i Valladolid organiserte i 2010 eit internasjonalt symposium om digital leksikografi, som Henning Bergeholtz var med på å gjennomføra. Føreordet opplyser at somme

av artiklane – eller kapitla – i boka byggjer på innlegg som vart haldne der, men det står ikkje kva for nokre. Denne boka kallar seg i alle fall ikkje rapport, men har likevel eit sluttkapittel (kapittel 15) som summerer opp den avsluttande diskusjonen ved symposiet i Valladolid, som eit frampeik om kva symposiedeltakarane meiner blir viktige emne innanfor feltet i åra som kjem.

Kan boka fungere som lærebok, eller som samla framstilling av digital leksikografi? Ingen av delane. I føreordet til redaktørane blir boka presentert som ei artikkelsamling med eit sams føremål:

All the articles in this book [...] explore the state of art in e-lexicography by studying how new lexicographical concepts are expected to shape lexicographical innovations in the near future. (s. 1)

Dette er – igjen – store ord, og det står att å sjå om vi her sit att med mykje skrik og lite ull.

3. Innhaldet

Boka opnar med eit stutt føreord som gjer greie for symposiet ved universitetet i Valladolid. Deretter følgjer ein utførleg presentasjon av bidragsytarane, og ei innleiing ved redaktørane med omtale av kvart bidrag (kapittel).

Dei seks første artiklane (kapittel 1–6) knytter seg ifølgje innleiinga særskilt til den leksikografiske teorien som er utvikla av Bergenholtz og Tarp – funksjonsteorien. Her er stikkord til innhaldet i desse kapitla: (1) Rufus H. Gouws freistar å gje eit oversyn over leksikografisk teori i dei siste 50 åra, i lys av ein hovudpåstand om at leksikografi held på å forvandla seg frå å vera eit fagleg underbruk av lingvistikk til å bli eit meir generelt multimedium-kommunikasjonsfag. (2) Henning Bergenholtz presenterer to kva-

litative observasjonsundersøkingar av brukaråtferd andsynes digitale (leksikografiske) informasjonskjelder. Føremålet er å drøfta kva for kjelder som raskast dekkjer brukarbehova. (3) Sven Tarp skriv om behovet for å individualisera tilgjenget til digitale leksikografiske produkt for å tilfredsstilla brukarbehov. Her blir tankane som er presenterte av Gouws, utdjupa. (4) Theo J. D. Bothma tek for seg metodar for å inkludera, filtrera og leggja til rette data frå nettet, som svar på brukarbehov for informasjon. (5) Dennis Spohr skriv om korleis ein kan byggja inn filtrering av brukarbehov i søkjesystem for leksikografiske data. (6) Patrick Leroyer drøftar fire etter måten små og spesialiserte døme på digitale leksikografiske verkty i lys av behov for brukartilpassing.

Artiklane i kapittel 7–10 og 12–13 tek for seg einskildprosjekt. (7) Sandro Nielsen og Richard Almind presenterer *Regnskabsordbøgerne*, ein trespråkleg database for rekneskapsterminologi med danske, engelske og spanske termar. (8) Pedro A. Fuertes-Olivera og Marta Niño-Amo omtalar den spanske enden av same prosjekt. (9) Henning og Inger Bergenholtz legg fram arbeidet med *Musikordbogen* i digital utgåve, som tek høgd for brukarar med ulike kunnskapsnivå. (10) Birger Andersen og Richard Almind presenterer arbeidet med å konstruera ein database for engelske og danske fraseverb og omsetjing av slike verb frå det eine språket til det andre. (12) Aquilino Sánchez og Pascual Cantos gjev ein omtale av spanske digitale ordbøker og ein multimediemodell for definering i digitale oppslagsverk. (13) Serge Verlinde skriv om freistnaden på å laga eit optimalt interaktivt brukargrensesnitt til å søkja i franske leksikalske ordbasar (*Base lexicale du français*).

Artiklane i kapittel 11 og 14 skil seg ut ved handtera meir generelle emne. Robert Lew gjer i kapittel 11 greie for utval og typar av nettordbøker for engelsk, utan referanse til funksjonsteorien. Ulrich Heid skriv i kapittel 14 om eit forsøk der ein generell metode for utprøving av IKT-hjelpemiddel blir nytta på digitale ordboksbasar (meir om både desse bidraga i avsnitt 3.5).

3.1. Funksjonsteorien

Sidan innhaldet i denne boka er så sterkt knytt opp mot funksjonsteorien Bergenholtz og Tarp har formulert (her mest omfattande framstilt av Tarp på side 65), må det seiast noko om den. Hovudtesane i denne teorien er at leksikografiske verkty skal vera optimalt brukarvenlege

- i høve til einskilddbrukaren
- i høve til det konkrete eingongsbehovet for informasjon
- i høve til fire ulike bruksbehov (kognitiv, kommunikativ, operasjonell eller interpretativ situasjon, eller kombinasjonar av desse)

Dei fire brukarbehova knyter seg til behovet for å (1) få vita noko (kognitiv bruk), (2) løysa eit problem knytt til tekstkommunikasjon, (3) løysa eit språkleg utføringsproblem, (4) forstå eller tolka ikkje-tekstlege eller ikkje-verbale fenomen eller symbol.

Målet for leksikografiske verkty ifølgje funksjonsteorien er at alle ordboksbrukarar skal få tilfredsstilt informasjonsbehovet sitt mest mogleg presist ved så få søk og tastetrykk og så lite tidsbruk som mogleg, og påstanden er at denne sida ved digital leksikografi blir gjeven for lite omtanke.

Teoriens opphavsmenn postulerer ein standardbrukar som stiller eit heilt presist spørsmål og får attende eit like presist svar på nett det han spurde om og ikkje noko anna. Dei ser løysinga i mest mogleg individuell tilpassing av digitale leksikografiske verkty, både når det gjeld informasjonsnivå (frå elementær til avansert), spesifiseringsgrad (generell til spesifikk) og bruksbehov (funksjonsteoriens fire brukarbehov).

Eg trur ikkje heilt på denne standardbrukaren. Det høyrer med til moderne informasjonssøking å ha høve til å vurdere kjelder og kontekstar for konkrete opplysningar. Veldig raske søk-svar-

operasjonar krev ein høg grad av tillit frå brukar til informasjonsresurs. Dette er lett å oppnå for elementære ordboksresursar, mellom anna fordi det som regel finst fleire produkt som kan jamførast. For brukarar av termordbøker står meir på spel. Brukaren skal syna at han meistrar faget, og då kjem ein ikkje utanom ei kritisk haldning også til veletablerte informasjonsresursar. Kjelder og kontekst må til, noko dei ansvarlege for rekneskapsordbøkene sjølvsagt har teki omsyn til (sjå s. 151ff om datagrunnlaget).

Funksjonsteorien kan tolkast som ein praktisk orientert hypotese om brukarønske som det er uråd å vera usamd i. Men teorien formulerer ikkje alle brukarbehov, til dømes ikkje behovet for at det spesifikke spørsmålet skal få sitt svar i høve til ein heilskap, eller at sanningsinnhaldet i svaret skal vera kjeldefest eller kvalitets-sikra, og døma i boka syner at også funksjonsteoriens tilhengjarar veit dette.

Det finst ei veletablert praktisk løysing på funksjonsteoriens krav om individuell tilpassing. Relasjonsdatabasar er som skapte til oppbevaringsplassar for finkategorisert informasjon (sjå t.d. *Norsk dataordbok* for definisjonar). Dette er også den løysinga som fleire av forfattarane går inn for, etter det eg kan forstå, endå om nemninga «relational database» ikkje er nytta i boka (sjå t.d. Bothma s. 98f og Spohr s. 103f). I relasjonsdatabasar kan ein ordna informasjonen i kategoriar og organisera dei i høve til kvarandre (i tre, hierarki, parallell osv.). Vanlege leksikografiske kategoriar er til dømes lemma, ordklasse, definisjon, synonym, døme osv., og kvar kategori kan spesifiserast og utstyrast med tilleggskategoriar. Såleis er det vanleg å knyta stil- og sjangermerking til definisjonar, og kjeldeinformasjon til sitat. Innanfor eit anna fagområde, til dømes eit blodbankregister eller ein artsdatabank, vil sjølvsagt kategoriane og kategoriorganiseringa vera annleis, men hovudprinsippa er dei same.

Informasjon som er lagra i ein relasjonsdatabase, kan dragast ut på like mange måtar som ein kan kombinera søkjekriterium.

Det å formulera og gjennomføra eit søk, er det same som å filtrera dataa i basen. For somme digitale ordbøker er det laga tilpassa grensesnitt som svar på ulike stipulerte brukarbehov. Bergenholtz og fleire av kollegaene hans ved Universitetet i Aarhus er uttrykte tilhengjarar av tilpassa grensesnitt, og omtalar dei databaseutdraga ein slik kan oppnå, som ulike «ordbøker» (s. 37f), tilpassa brukarar med ulike behov (jf òg Nielsen & Almind s. 141f og Andersen & Almind s. 208f). Det er ein uheldig ordbruk som gjev inntrykk av at den aktuelle databasen er meir oppstykk og mindre multifunksjonell enn han faktisk er. Grensesnitt i form av førehandssette kombinasjonar av felt er ikkje til hinder for å gjera kategorisystemet generelt tilgjengeleg for søk. Svært mange databaseeigarar gjev no brukarane valet mellom eit eller fleire førehandsdefinerte standardsøk og ein avansert søkjemodus der brukaren sjølv set opp søket sitt. Til dømes vil standardvisninga av tilslag i store ordboksverk, som *Oxford English Dictionary* eller *Norsk Ordbok 2014*, ofte visa somme kategoriar, som definisjonar og sitat, men ikkje det som gjeld ordhistorie. For å få ordhistoria, må ein be om det (utvida søket, klikka på eit ikon innanfor artikkelen eller liknande). Får ein tilslag i fleire ordartiklar i *Norsk Ordbok*, blir berre oppslagsord og første definisjon vist.

Dermed er det ikkje naudsynt, av faglege eller prinsipielle grunnar, med for og mot-diskusjonar av kva ein databasebrukar kan rå med. Dei som vil bruke standardsøk, kan gjera det, er det høve til å formulera eigne søk, kan dei som vil, gjera det.

3.2. Augneblinksbehov versus heilskap og autoritet

Eg nemnde ovanfor at funksjonsteoriens ekstremkrav om straks-tilfredsstilling av brukarbehov ser bort frå nokre rammebehov som finst hos kunnskapstørste databasebrukarar. Det eine er behovet for heilskap, det andre for ein rimeleg grad av kvalitetssikra autoritet. Kort sagt, når ein vil ha svar på eit spørsmål, vil ein ikkje

berre vita svaret; alt etter spørsmålets art vil ein vita om det finst berre eitt korrekt svar, om dette svaret er allment godteke eller ein isolert påstand, og om det ein spør om er ein detalj eller del av eit større spørsmål, og så bortetter. I ordbøker, både eitt- og fleirspråklege, vil gjerne artikkelstorleiken gje noko av svaret – dess kortare artikkel, dess meir absolutt svar. I ei allmennordbok gjer polysemi og multifunksjonalitet i det sentrale ordtilfanget at spørsmål om tyding og bruk ikkje kan få så absolutte svar, om ein spør om til dømes bruken av ein preposisjon, eller eit vanleg substantiv, som *rett* eller *hus*.

At heilskap og autoritet er litt mindre viktig i dei ordboksprosjekta som er omtala i denne boka, er elles ikkje rart, for dei fleste representerer etter måten einsarta delmengder av språk. Fleire er terminologiordbøker, og då er fagkonsensus attom svara del av dei usagde premissane. Andre er frase- eller idiomordbøker – delmengder av språk med leksikaliserte og faste tydingar og bruksmåtar, der den underforståtte autoriteten igjen er konsensus mellom sikre språkbrukarar. Likevel er det urimeleg å sjå bort frå at stadfesting av denne konsensusen, til dømes gjennom ein ansvarleg redaktør eller tilgjenge til kjeldene, også er eit brukarbehov. Slike behov kan ikkje stettast berre ved detaljert brukarprofilering.

3.3. Omdefinering av leksikografien som fag?

Så til det som gjer denne boka vanskeleg å handtera – dei sterke påstandane om kva leksikografisk teori, leksikografar og leksikografiske produkt er, ikkje er og bør vera. Sjå særleg innleiinga, kapittel 1 (Gouws) og kapittel 9 (Bergenholtz & Bergenholtz). Det er bra med debattglede, og mykje av det som er hevda på meir generelt nivå ville gjera seg godt i munnlege oppgjer, bloggar og på debattsidene i aviser. Men når det kjem samla, i ei bok som føregjev å vera autoritativ (jamfør baksideomtalene), må det seiast at somme synspunkt korkje er underbygde av klår argumentasjon

eller overtydande dokumentasjon. Det gjeld både påpeikingar av feilslutningar, veikskapar og mistydingar hos andre og argumentasjon for at dei teoriene og løysingane som her er presenterte, verkeleg er retningsgjevande for framtidig digital leksikografi. Mi hovudinnvending er manglande klarleik og stringens i handsaminga av desse emna, der dei kjem opp. Det er stutt sagt ikkje alltid godt å forstå kva forfattarane meiner.

Ein hovudpåstand frå Gouws (kap. 1) og Bergenholtz & Bergenholtz (s. 189) er at vitskapleg leksikografisk teori finst og er eit mogleg forskings- og studieobjekt innanfor academia. Det kan ein vera samd i på generelt grunnlag. Diverre blir det ikkje argumentert godt for kva leksikografisk teori bør vera og korleis han skil seg frå lingvistisk teori, medieteorii eller IKT-teori, korkje i første del av kapittel 9 (Bergenholtz & Bergenholtz) eller i kapittel 1 (Gouws), Det er vel rimeleg å anta at funksjonsteorien har ein plass i den påemna generelle leksikografiske teorien, men framstillinga er ikkje klar nok til drøfting. Gouws ønskjer seg ein leksikografisk teori som omfattar ikkje-leksikografiske oppslagsverk (s. 26).

Kva leksikografisk teori bør bestå av, og kva grenseflatar han har mot det teoretiske grunnlaget for lingvistik, IKT og medie- og kommunikasjonslære, er emne som gjerne kan utdjupast ved eit anna høve. Ein slik diskusjon burde kunne bli livleg, gjeve at usemja leksikografar imellom om kva slags teoretisk tilnærming som er nyttig eller viktig, ser ut til å vera sterk og førebels utan tydelege konklusjonar, jf. Rundell (2012:83–85).

Gouws hevdar i sitt oversyn over utviklinga av leksikografisk teori at

The linguistic liberation also led to a linguist liberation. Not only is lexicography no longer a subspecies of linguistics, but lexicographers are no longer a subspecies of linguists. (s. 26)

Altså ei frigjering ikkje av, men frå lingvistikken. Gouws ser ut til å ha som ønskemål at leksikografi skal omdefinierast til informasjonsvitskap, der innhenting og systematisering av kunnskap skal vera hovudsaka. Kunnskapen skal omfatta kunnskap om språk, einskildord, tydingar og kulturell kontekst, men ikkje vera avgrensa til den lingvistiske forståinga av desse kategoriane. Alle slags kjelder som kan gje realkunnskap, skal kunna brukast. Leksikografen treng ikkje vera lingvist, og lingvistiske kriterium skal ikkje avgrensa det som kan koma med i slik informasjonsformidling.

Her blir eg skeptisk. All mi røynsle tilseier at lingvistisk kategorisering er naudsynt basiskunnskap for leksikografar og for den saks skuld terminologar. Det er av di sjølve leksikografiens omgrepsapparat – nytta som kategorititlar – i stor grad er sams med lingvistikken, og det skal brukast i samsvar med god leksikografisk og lingvistisk skikk til å sortera og ordna datatilfanget. Andre stader i boka viser forfattarane at dei lener seg tungt på tradisjonell lingvistisk teori og klassifisering. Dei ordboksprosjekta som er nemnde (ein ordboksdatabase med faste uttrykk, ein ordboksdatabase for rekneskapstermar og ei musikkordbok), har oppslagsord (lemma), definisjonar, synonym og antonym. Ein må undrast over påstandar som den som er sitert ovanfor, gjeve at leksikografi – same korleis ein snur og vender på saka – handlar om å formidla informasjon om sambanda mellom ord og omgrep, og dei ulike former og uttrykk slike samband kan ha. Noko anna er at ei terminologisk ordbok nødvendigvis må ha ein sterk fagredaksjon – den lingvistiske kunnskapen må likevel vera med.

3.4. Kva er nytt og kva er ukjent?

Artiklane spriker kraftig i forventningane til lesarane. I innleiinga blir det hevda at leksikografar flest ikkje forstår skilnaden mellom ein leksikografisk database og ei papirordbok. Ei lang forklaring av

føremonene med digital leksikografi følger. På side 80 kunngjer derimot Bothma at standard databaseteknologi ikkje vil bli drøfta i hans artikkel, ettersom den er i vanleg bruk i digital leksikografi. Deretter blir det gjort greie for søking og navigering, brukarprofilering og filtrering, sporing av brukaråtferd og tilpassa respons, opne datasøk og tilrådings- og annotasjonssystem som moglege, men stort sett uprøvde metodar i informasjonssøking. Alt dette er også vel og bra gjort greie for, men er det sant at dei er uprøvde eller ukjende? Mitt inntrykk er at det meste av dette er del av den digitale standardverda som svært mange av oss er vande med. At produktspekteret frå kultursektoren – irekna ordboksverda – heng noko etter, er ei anna sak.

Og kvar er motførestellingane hos Bothma (s. 91f) og Bergenholtz & Bergenholtz (døme i illustrasjon s. 200) til informasjonssøk på nettet gjennom leksikografiske verkty? Hyperlenking til til dømes Wikipedia krev laupande oppsyn med ei kjelde der ein ikkje har kontroll over innhaldet. Etter det føregåande blir vel ingen overraska over å høyra at eg er skeptisk til hyperlenking til eksterne kjelder som del av eit ordbokstilbod.

Samankopling av vitskapleg verifiserte databasar er noko anna, sjølv om det også vil krevja krav til driftsstabilitet og innhaldskontroll på båe sider. Ei oppkopling mellom til dømes *Metaordboka* – lemmaregisteret for *Norsk Ordbok* – og gjenstandsregistra i norske museum ville vera nyttig og bra. Digitale kart som syner kvar i landet eit ord er brukt, vil vi gjerne ha. Å kunna ta steget frå ordet til staden, og få informasjon om alt frå gjennomsnittsinntekt i kommunen til arkeologiske funn, er heller ikkje å forakta. Men det må vera koplingar mellom kvalitetssikra basar som blir vedlikehaldne, og det må vera eit redaktøransvar attom, slik at nokon har ansvar for vedlikehald og feilretting.

Multifunksjonelle ordboksdatabasar med ulike grensesnitt er like arbeidskrevjande å laga som tradisjonelle papirordbøker, i den forstand at dei må planleggjast og skrivast. Om ein held fast ved

kravet om at innhaldet i ein leksikografisk database skal hanga saman og vera innbyrdes proporsjonert, må heilskapen planleggjast under eitt. Utan heilskapsplanlegging blir resultatet både mindre pålitande og mindre interessant enn produkt av ei stykkevis tilnærming. Ein database som inneheld dei 5000 viktigaste rekneskapstermane på dansk, spansk og engelsk, med institusjonell forankring ved til dømes universitetet i Aarhus, har såleis ein implisitt vitskapleg garanti, der ein reknar med at institusjonen går god for kvalitet og relevans, mellom anna når det gjeld heilskap, utval, proporsjonering og vedlikehald. Ein database med fleire tusen rekneskapstermar på tre språk, men utan redaktør opplysningar eller institusjonsforankring, vil ikkje ha den same tilliten.

3.5. Arbeidsmengd – for kven?

Funksjonsteorien har krav til produktutforminga, men teorien er også uttrykt i krav til brukarane. For å treffa rett i datamengda, må ein brukar av *Ejendomsordbogen* beskriva seg sjølv og informasjonsbehova sine i ein brukarprofil med minst to nivå (s. 132). Når det gjeld *Base lexicale du français* (BLF) står det at «for every need, the user must fill in a form and answer specific questions that will lead to the information requested». (s. 276). Alle som har mislukkast med – eller har nekta å vera med på – beskrivingar av eigen profil på nettet, vil forstå at lista her kan vera lagt lovleg høgt for brukarane.

Det syner seg annanstad i denne boka at tilgangssystemet til BLF faktisk er for vanskeleg. Heid gjer i sitt bidrag (kapittel 14) greie for ein freistnad på å testa tre mindre nettordbøker (godt under 10 000 artiklar) frå brukarsynsstad, og er – som alltid – nøktern og etterretteleg. Han peikar på at brukbarheitstesting er ei omfattande verksemd i all IKT-produksjon, både når det gjeld dingsar og program, og at det etter kvart finst mykje røynsle med kva slags testing som gjev resultat. Tolv til femten testarar frå ei

etter måten homogen brukargruppe skal vera nok til å finna dei viktigaste funksjonalitetsbristane i eit produkt. Han har mykje fornuftig å seia om testutforming, resultatmåling og troverd for testresultat.

I forsøket Heid skildrar, blir BLF prøvd ut av 33 studentar som tek universitetskurs i omsetjing mellom tysk og eit anna språk. Der viser det seg at testarane alt er opplærte, av Google. Dei er vane med, og godtek, grove innleiingssøk i ei Google-liknande rute, følgt av omsøk og til slutt manuell sortering. Dei meistrar derimot ikkje tilgangssystemet i BLF. Dette kan tyda på at omfattande og detaljerte tilgangsstigar (med brukarprofilering) inneber for mykje skjemautfylling utan påviseleg nytteverknad. Prøving, feiling og korrigering eller innsnevring av søk kjennest tryggare, der har brukaren kontroll over heile prosessen.

Ein annan artikkel som skil seg ut, er Lews greie oversyn over engelskspråklege nettordbøker. Han peikar på interessante leksikografiske innovasjonar som Internett har ført med seg. Ordboksnettstader som blir redigerte nedanfrå («bottom-up dictionaries») kan knapt tenkjast utan Internett. Men Lew syner også at ingen av desse ordboksnettstadene har utvikla seg til å bli autoritative kjelder for nøktern opplysning om ordtilfang eller tyding. I staden blir dei kontaktpunkt for folk med skråblikk på tilveret. Dette stemmer med dei røynsleane eg kjenner til frå tilsvarande tiltak i Noreg; det er slangordbøker som ser ut til å vera produktet med størst appell, og utbygging og drifting over tid er vanskeleg å få til utan institusjonell forankring.

Lew drag fram multimedietilnærminga som ein skilnad mellom digital leksikografi og papirordbøker. Det at ein kan knyta bilete, kart, lyd og film til eit lemma, er ein klar skilnad. Men Lew peikar også på ei avgrensing ved desse tillegga, som understrekar kor språkbunden informasjonssjangeren er: Dersom multimedietillegga ikkje blir indekserte, er dei heller ikkje søkbare.

3.6. Kva manglar?

Alle leksikografar som har halde på sidan 80-talet, har opplevd at tilgjenge til IKT har endra faget. I denne boka finn eg lite som speglar dei røynslene innanfrå. Dei viktigaste endringane som gjeld innhald, slik eg har opplevd det, er (1) overgangen frå laupande (og til dels ukategoriserbar) tekst til fokus på innhald i definerte kategoriar; (2) avgrensing av kategoriane frå kvarandre; (3) systematisk organisering av kategoriar i høve til kvarandre, igjen med grunngjeving; (4) eit følgjekrav om å grunngje kva for kategoriar som skal med, i kva for rekkjefølgd, og kvifor; (5) utskiljing av alle former for akribi og formalia i eigne tabellar; (6) sterkt auka fokus på beskriving og organisering av tydingsinnhald; (7) ei heilt anna forståing for sambandet mellom ordtydingar, og for nyansering i ordval og uttrykksmåte.

Vidare er spørsmålet om mengdehandtering versus handarbeid ikkje omtala. Digitaliseringa av leksikografien har gjort det mogleg å handtera svært store opplysningsmengder raskt og effektivt, og sikra stringent materialhandsaming, med kontroll på og innsyn i kjelder. Her står det framleis mykje att å gjennomføra for ein skilde leksikografiske produkt, men at det er mogleg, kan ingen dra i tvil. Derfor er det påfallande at det ikkje er nemnt.

Har digitalisering gjort leksikografien meir vitskapleg? Aarhuskulen er oppteken av å forsvare leksikografien sin plass i forskarverda (Bergenholtz & Bergenholtz s. 189–190), men han utnyttar ikkje den digitale leksikografiens bidrag til vitskapleggjeriing av omgrep og metodar, både i og utanfor lingvistikken. Det at ein leksikograf i dag må avgrensa kategoriar og omgrep, definera dei og eksplisitt formulera samanhengen mellom dei for å få eit digitalt leksikografisk verkty til å fungera som føreset, har heilt opplagt vore eit viktig bidrag til å gjera leksikografien til eit vitskapsfag som forsvargar ein plass ved universiteta.

I prosessen med å digitalisera leksikografisk arbeid har relasjonsdatabasen, med innskrivingsverktøy og søkjesystem, lege i den eine vektskåla, medan tekstkorpusa med sine søkjesystem ligg like tungt i den andre. Med dette åket på skuldrene går dagens leksikografar støtt i motbakke. Det at leksikografien held på, utviklar og forsvarar sin vitenskaplege status, er knytt til at ein i dag på ein heilt annan måte enn for tretti år sidan kan koma vitenskapens grunnkrav i møte, nemleg syna at når mål og metodar for eit vitenskapleg produkt er definerte etter fagets beste praksis, så er produktkvaliteten føreseieleg og kontrollerbar. Slik eg ser det, er det dette som gjev leksikografi ein sikker plass i academia. Men drøftinga av desse aspekta ved digital leksikografi manglar i denne boka.

No har eg kome meg gjennom heile boka *e-Lexicography* éin gong. Det blir neppe fleire heile gjennomlesingar, og eg er vel ikkje sikker på kor sterkt eg vil rå nokon annan til å ta boka for seg, med unntak av artiklane til Heid og Lew. Det som er sagt ovanfor om heilskapsplanlegging, proporsjonering og innhaldskontroll, gjeld ikkje berre ordbøker. Det gjeld også for fagbøker. Og reklamen må svara til innhaldet.

Det vil seia at det framleis finst oppgåver for den som vil laga ei heilskapleg innføringsbok om digital leksikografi per i dag. Ei bok er undervegs: *Electronic Lexicography* (Granger & Paquot i trykken), kjem seinare i haust. Fleire slike tiltak bør helsast velkomne!

For å gripa attende til baksideteksten på *e-Lexicography*: Er det slik at «dictionaries as we know them are a thing of the past»? Eg trur vel helst ikkje det. Hamen kan nok bli endra. Men innhaldet i gode ordboksverk kjem til å leva vidare, og behovet blir ikkje mindre i tida som kjem.

Litteratur

- Granger, Sylviane & Magali Paquot (red.) (i trykken): *Electronic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Metaordboka* <<http://www.edd.uio.no/perl/search/search.cgi?tabid=571&appid=7>> (august 2012).
- Norsk dataordbok* (1997). Knut Hofstad, Ståle Løland & Per Scott. Oslo: Norsk Språkråd/Universitetsforlaget.
- Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet* (1950–). Alf Hellevik et al. (red.). Nettutgåve: <<http://no2014.uio.no>> (august 2012).
- Oxford English Dictionary*. Nettutgåve. Oxford: Oxford University Press. <<http://www.oed.com/>> (august 2012).
- Rundell, Michael (2012): 'It works in practice but will it work in theory?' The uneasy relationship between lexicography and matters theoretical. I: Ruth Vatvedt Fjeld & Julie Matilde Torjusen (red.): *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress*. Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo, 47–92.

Oddrun Grønvik
hovudredaktør, Dr. Litt. H. C. University of Zimbabwe
Norsk Ordbok 2014
Institutt for lingvistiske og nordiske studium
Universitetet i Oslo
Postboks 1021 Blindern
NO-0315 Oslo
oddrun.gronvik@iln.uio.no

Appsolutt fingerferdig! En anmeldelse av ordbokappene RO og SAOL

Jan Hoel

RO – *Retskrivningsordbogen*

Oppdateringsdato: 27. januar 2012. Systemkrav: iOS 4.0 eller senere. Kompatibel med iPhone, iPod touch og iPad. Størrelse: 8,5 MB. Gratis. Utviklet av Erlandsen Media Publishing AB. © Dansk Sprognævn

SAOL – *Svenska Akademiens ordlista*

Oppdateringsdato: 22. mai 2012. Systemkrav: iOS 4.2 eller senere. Kompatibel med iPhone, iPod touch og iPad. Størrelse: 9,7 MB. Gratis. Utviklet av Isolve AB. © 2011 Svenska Akademien

1. Innledning

Med de seneste års økende utbredelse av smarttelefoner og nettbrett er det kommet stadig flere såkalte apper på markedet, også ordbokapper. Noen er gratis, de fleste må det betales for. Mange av de store ordbokforlagene har fulgt godt med i utviklingen og tilbyr en del av ordbøkene sine i versjoner for denne nye tekniske plattformen. Det innebærer en liten revolusjon for språkbrukerne og styrking av språket, for nå er det mulig å ha en fyldig, men likevel svært kompakt ordbok med seg «appsolutt» overalt!

Apper skiller seg noe fra de nå tradisjonelle mediebaserte (cd-rom, dvd) eller Internett-baserte programvareløsningene. De nye små og lette bruksenheterne har fortsatt noe begrenset prosesserings- og minnekapasitet. Særlig gjelder det smarttelefoner. Appversjoner av programvare har derfor gjerne noe redusert funksjonalitet. For både utviklerne og brukerne er det viktig at nyt-

teverdien ikke blir redusert tilsvarende. Noen apper er avhengige av et nettverk for å virke fullt ut. De to appene som skal vurderes her, er imidlertid i sin helhet fysisk lagret på den mobile enheten og tjener sitt formål uten nettilgang. Det er en stor fordel, for datatrafikk særlig på mobilnett kan ha vekslende hastighet. Men naturligvis må begge appene lastes ned til en enhet og oppdateres der ved hjelp av Internett. Begge appene tar relativt liten lagringsplass.

Store norske leksikon på nettet forklarer *app* som en «forkortelse for «applikasjon», en relativt liten programvareløsning med spesifikk funksjonalitet».

I en sidebemerkning kan det påpekes at den tekniske nyvinningen har gitt språket vårt et nyord som utmerker seg ved å være så kort som mulig og forenlig med hjemlig skrivemåte og uttale. Det kan nok hevdes at *app* er en forkortelse for fremmedordet *applikasjon*, men det spørs om ikke forkortelsen er kommet direkte fra den tilsvarende engelske forkortelsen for *application*.

2. To ordbokapper

Jeg skal her se nærmere på ordbokappene RO (*Retskrivningsordboken*) og SAOL (*Svenska Akademiens ordlista*). Begge er gratis og reklamefrie.

Retskrivningsordboken gis ut av Dansk Sprognævn og er ordboken der offisiell dansk retskrivning offentliggjøres. Tredje utgave fra 2001 er den hittil siste. Det er lovet en ny utgave av ordboken mot slutten av inneværende år. Ordforrådet vil der være helt ajourført. *Retskrivningsordboken* fins også som cd-rom-versjon og nettversjon. Appen svarer til tredje utgave og er utviklet av selskapet Erlandsen Media Publishing AB.

Svenska Akademiens ordlista gis ut av Svenska Akademien og uttrykker den uoffisielle normen for retskrivning og uttale av svenske ord. Trettende utgave («upplaga») fra 2006 er den hittil

siste. En cd-rom-versjon, SAOL Plus, er utarbeidet av Lexikaliska institutet ved Institutionen för svenska språket ved Göteborgs universitet i samarbeid med selskapet Oribi AB, som også har utviklet en integrert stavinghjelp. *Svenska Akademiens ordlista* fins også som nettverson. Appen er utviklet av selskapet Isolve AB.

Jeg har bare brukt nettbrettet iPad fra Apple under vurderingen av de to appene. Et nettbrett gjør det mulig å velge en dobbelt så stor visning på skjermen som ved bruk av smarttelefon. En app vil trolig oppføre seg likt på en smarttelefon og et nettbrett som bruker samme operativsystem. Med et annet operativsystem kan appen muligens oppføre seg noe annerledes i noen henseender, men det har jeg ikke undersøkt.

I den første anmeldelsen av apper i *LexicoNordicas* historie sier Louise Holmer (2011:311) at hun konsentrerer seg om «funktionaliteten hos apparna, alltså formatanpassningen, snarare än att göra en utvärdering av ursprungsprodukten med avseende på lemmaurval och liknande.». Det samme vil gjelde her; det skal ikke være en anmeldelse av ordbøkene som sådanne. Det sier seg imidlertid selv at det iblant er vanskelig å skille innhold fra form og funksjonalitet.

2.1. Tekniske enkeltheter

RO og SAOL er begge tilgjengelige for tre rådende tekniske plattformen for mobile enheter, henholdsvis Apples operativsystem iOS, Googles *Android* og Nokias *Symbian 60* (sistnevnte bare for mobiltelefoner). SAOL fins også for *Windows Phone 7.5*. De to appene kan altså brukes på de aller fleste smarttelefoner og nettbrett.

RO ble lansert som app i oktober 2010 og SAOL i november 2011. Jeg har sett på RO-versjon 2.1, som oppdatert 27. januar 2012, og SAOL versjon 1.1.0, som oppdatert 22. mai 2012.

3. Grafisk utforming og oppbygning

Begge appene unngår overdreven og forstyrrende bruk av farger. Rammene er i svart, toppdelen i grønt (RO) eller grått (SAOL), mens teksten for det aller meste er mønstergyldig svart på hvit bakgrunn. Alle knapper og ikoner er lett synlige. De følger rådende konvensjoner for brukergrensesnitt og er lett gjenkjennelige og forståelige.

Bilde 1: ROs startside.

Bilde 2: SAOLs startside.

Startsiden eller søkesiden i appene (bilde 1 og 2) er i hovedtrekk likt oppbygd. Øverst står navnet på ordbøkene. Deretter kommer søkefeltet. Under der igjen kommer et utsnitt av en alfabetisk liste med oppslagsord, begynnende fra *a* når man åpner appen eller renser søkefeltet etter et avsluttet søk, og med søkeordet øverst i lista når søket har gitt tilslag. I RO er tilslaget i øverste linje dessuten markert med grått. Trykker man på et oppslagsord, kommer man i begge apper til den tilhørende ordartikkelen.

Den alfabetiske lista i RO har mindre luft mellom linjene for oppslagsordene enn i SAOL. Det har sine fordeler og ulemper. I

RO viser skjermen flere oppslagsord av gangen enn i SAOL. På den annen side skal man ha små fingre og god finmotorikk for å klare å trykke på ønsket linje i RO. I SAOL klarer selv folk med stive og tjukke fingre å trykke riktig uten problemer. I begge appene har imidlertid det virtuelle tastaturet en søketast nederst til høyre («OK» i RO, «Sök» i SAOL, om man benytter henholdsvis dansk og svensk tastatur, se bilde 7 og 8) som alternativt kan brukes for å gå videre fra et søketilslag til ordartikkelen. Tasten har delvis ulik virkemåte i appene når et søk har gitt homografe tilslag. I RO fører trykk på tasten da til ordartikkelen bare for den homografe formen som står øverst i den alfabetiske lista. I SAOL fører trykk på tasten til en ny side der alle de homografe formene er vist, men ikke til ordartiklene deres. For å komme til artikkelen for en homograf må man trykke på denne på nytt, men det kunne man like gjerne ha gjort direkte i den alfabetiske lista. I slike tilfeller påtvinger SAOL brukeren flere trykk enn nødvendig.

RO alene har dessuten øverst til venstre et søkesymbol (lupe) som kan brukes til å gå til ordartikkelen for et tilslag når det virtuelle tastaturet ikke er synlig. Når et tilslag har gitt homografe former, fører et trykk på lupen direkte til ordartiklene for alle homografene, en funksjon undertegnede synes er svært nyttig og tidsbesparende.

Videre foretrekker undertegnede å bli vist noen grammatiske opplysninger direkte i oppslagsordlinjen, slik tilfellet er i RO, men ikke i SAOL. Andre vil sikkert foretrekke en «ren» og oversiktlig visning av bare oppslagsordene uten slike opplysninger, slik tilfellet er i SAOL.

Helt nederst i skjermvisningen er det ikoner som man trykker på for å komme til andre sider. RO har to ikoner, «Retskrivningsordbogen» for startside og «Om applikasjonen» for en informasjonsside. SAOL har fire ikoner nederst: «Sök», «Korsord», «Akademien» og «Mer», hvorav de to siste tilsvarer det sistnevnte i RO.

RO har i tillegg øverst til høyre i bildet to piler som kan brukes

til å vandre opp eller ned blant oppslagsordene. Når man bruker søkefeltet, dukker det over dette dessuten opp tre knapper med ulike trunkeringsvalg (bilde 7).

Begge appene har en knapp «Avbryt» til høyre for søkefeltet som får det virtuelle tastaturet til å forsvinne fra skjermen. I SAOL er denne knappen tilgjengelig bare når man bruker søkefeltet (bilde 8). Ellers vises på samme sted et bok-ikon til høyre i et forlenget søkefelt (bilde 2). Et trykk på ikonet fører til blant annet en bokmerkefunksjon. I begge appenes søkefelt dukker det opp et kryss til høyre når man skriver inn et søkeord. Trykker man på krysset, renses søkefeltet for bokstaver, og man går tilbake til utgangspunktet.

I RO kan sidevisningen forandres fra stående til liggende format ved at nettbrettet roteres 90 grader. Det kan ikke gjøres i SAOL. Dette er en nyttig funksjon for å få tilgang til et tastatur med noe større taster, men det er da også den eneste reelle forandringen som oppstår i det som blir vist på skjermen. Samtidig blir imidlertid det meste av den alfabetiske lista skjult bak tastaturet, slik at orienteringsmulighetene i lista i praksis blir borte. Liggende visning vil dermed være et godt alternativ for noen, men ikke for andre.

4. Innhold

RO inneholder omtrent 64 000 oppslagsord. Den omfatter ikke rettskrivningsreglene som man finner i bokversjonen og cd-romversjonen av verket. Et trykk på ikonet «Om applikasjonen» fører til en side (bilde 3) der det gis opplysninger om RO, Sprognævnet, Sprognævnets kampanje «Gang i sproget» og om selskapet som har utviklet appen. Det blir opplyst at RO har færre søkemuligheter enn cd-rom-versjonen, og at det til oppslagsordene som regel er knyttet opplysninger om alternativ stavemåte, ordklasse, bøyning, sammensetningsmuligheter m.m. Under «Gang i sproget» blir det fortalt at utgivelsen av RO er et ledd i denne kampan-

jen. Det nevnes ikke at RO har noe som ligner på en mente-du-funksjon. På en informasjonsnettside hos Dansk Sprognævn står det imidlertid at det er en slik funksjon i appversjonen for operativsystemene Android og Symbian 60, noe undertegnede ikke har kunnet verifisere. Informasjonsdelen av RO kunne med fordel ha vært mer omfattende.

SAOL inneholder omtrent 125 000 oppslagsord. I tillegg kan det søkes etter samtlige bøyingsformer av alle oppslagsordene, nesten 1 million bøyingsformer i alt. Et trykk på ikonet «Mer» fører til en side (bilde 4) der man får mye nyttig informasjon om produktet og om forkortelser brukt i ordlista og allment. Det vises også lister med eksempler på oppslagsord som ble fjernet eller lagt til før utgivelsen av gjeldende utgave av *Svenska Akademiens ordlista*. Trykker man på et slikt tillagt ord i den aktuelle lista, kommer man direkte til ordartikkelen. Det er også et valg «Tyck till om appen», der man enkelt kan sende sin vurdering av appen til Svenska Akademien. Dessuten gis det informasjon om utgiver, ordbokredaksjon og utvikler av appen samt om den tilhørende stavingshjelpen.

Bilde 3: Info-side i RO.

Bilde 4: Info-side i SAOL.

Valget «Instruksjoner» fører til en side som gir en fylldig beskrivelse av SAOLs funksjoner og virkemåte. Det gis en kort veiledning i søkemåter, herunder søk på bøyingsformer, og i bruk av stavingshjelpen og kryssordhjelpen. Til slutt gis det informasjon om en funksjon for bokmerker og søkehistorikk.

I begge appene oppgis det en hyperlenke til utgiver, slik at man kan søke etter mer hjelp eller informasjon på dennes nettsted.

5. Funksjonalitet

Det viktigste for brukerne av en digital ordbok – og dermed av en ordbokapp – er søkemulighetene; søkefeltet er jo den primære inngangen til ordbokas innhold.

5.1. Enkle søk

I begge appene kommer det virtuelle tastaturet til syne så snart søkefeltet berøres, og man kan da begynne inntastingen av søkeordet. Begge har et inkrementelt søk som standard i søkefeltet, også kalt «hurtigsøk» eller «ordhjul». Det vil si at etter hvert som man taster inn det ønskede søkeordet bokstav for bokstav, endres innholdet i den alfabetiske tilslagslista nedenfor i alfabetisk retning mot det endelige søkeordet. Får man tilslag, blir oppslagsordet stående øverst i den alfabetiske lista. I RO fins det som tidligere nevnt opp-og-ned-piler som kan brukes til å vandre i lista. I begge appene kan man rulle den alfabetiske lista oppover og nedover med en finger.

Jeg bruker *applikasjon* som søkeord i den videre gjennomgangen.

5.1.1. Enkle søk i RO

I RO oppgis ordklasse, bøyingsmønster og andre opplysninger like etter oppslagsordet i den alfabetiske lista (bilde 1). Når ordar-

tikkelen har mer informasjon enn det som rommes på oppslagsordets linje i denne lista, er dette angitt med «...», som intuitivt får brukeren til å trykke et sted på linjen for dermed å komme til en ny side med den fulle artikkelen. Alternativt kan man som tidligere nevnt trykke på søketasten på tastaturet, eller bruke lupen øverst til venstre, om tastaturet ikke er framme. For *applikation* ser oppslaget slik ut: «applikation sb., -en, -er (påsyning); ...». Den fulle ordartikkelen ser slik ut (bilde 5):

Bilde 5: RO – ordartikkel.

I artikkelen er alle forkortelser satt i kursiv og merket med blått. Et kort trykk på dem bringer fram en rute der den fulle formen vises, for eksempel «substantiv [navneord]» for «sb.». Selv når oppslagsordet med alle tilhørende opplysninger får plass på oppslagsordets linje, må brukeren likevel gå til ordartikkelsiden for å få oppløst forkortelser på denne måten. Det er unødig tungvint.

Når man er inne i den fulle ordartikkelen, kan man trykke

lenge på ordene. Da får man opp et valg mellom «Kopier» og «Slå op». Det er en nyttig funksjon, men det kan virke som om ikke alle forkortelsene er egne oppslagsord i RO. Et langt trykk på «Fx» i bilde 5 fører til en egen ordartikkel for forkortelsen, men det gjør verken «sms.» eller «sb.» samme sted.

Det virker ikke som om RO har en fullformliste som gir tilslag ved søk på bøyingsformer av oppslagsordene. Et søk på «applikationer» gir to tilslag som kalles «2 tætteste»: *applikation* og *aplikator*. Dette er de to eneste oppslagsordene som begynner på *aplikat*, og det er nok derfor de dukker opp. Et søk på «aplikation» (med bare én p) gir «5 tætteste» tilslag som har *-kation* felles, hvorav det ene er *applikation*, og blant andre *duplikation* og *implikation*. I denne «tætteste»-visningen er teksten rød, og det vises til artiklene for de foreslåtte «tætteste» oppslagsordene, som bare er et fingertrykk unna. Det er ingen omtale av muligheten til å søke på bøyingsformer i den sparsommelige informasjonen i appen. Det jeg ovenfor har kalt «tætteste»-visningen, er nok snarest en variant av en mente-du-funksjon. Det er for øvrig praktisk at antall «tætteste» angis numerisk midt i det horisontale feltet over søkefeltet, ikke minst når det er flere enn dem som rommes i én sidevisning.

5.1.2. Enkle søk i SAOL

I SAOL har oppslagsordet i den alfabetiske lista ingen opplysninger, med mindre det fins homografe former (bilde 2). Da vises det en ordklassemarkering. Man kommer til den fulle ordartikkelen ved å trykke på linjen med oppslagsordet eller på søketasten på tastaturet, slik det er nevnt tidligere. For søkeordet «applikation» ser dermed oppslaget likedant ut: *applikation*. Den fulle ordartikkelen ser slik ut:

Bilde 6: SAOL – ordartikkel.

Som et tillegg under selve ordartikkelen vises alle bøyningsformer av oppslagsordet. Slike fullformer er nyttig visuell informasjon for brukere som ikke er vant med å omgjøre bøyningsmønstre til realisererte bøyningsformer. Dessuten er det som tidligere nevnt mulig å søke på alle slike bøyningsformer og bli henvist til selve oppslagsordet og hele den tilhørende ordartikkelen.

I ordartikkelen er oppslagsordet delt opp i affikser og sammensetningsledd ved hjelp av to ulike typer tegn: «ap-plik-at-ion», «ap-plik-at-ions|brod-eri». Det vil være nyttig for noen å se hvordan et ord er bygd opp, og ikke minst vil det være til hjelp ved orddeling ved linjeslutt. Samtidig er det nok rimelig å anta at oppdelingen vil forstyrre og irritere andre.

Trykker man i ordartikkelen lenge på enkelte av leddene i oppslagsordet (*ap*, *at* og *ion*), skjer det imidlertid noe uventet. Det dukker da opp et valg «Kopiera | Definiara». «Definiara» fører uten forklaring til en ny side, i noe som kalles «Ordlista». Her er språket for øvrig engelsk, og det hele kan virke ubegripelig for brukeren. *Ap* og *ion* forklares blant annet som henholdsvis «prefix» og «suffix», hvilket unektelig er korrekt i ord med latinsk opprinnelse. Med *at*

derimot går det helt galt; man føres til en side om den engelske preposisjonen *at*. Enda mer forvirrende er det at det samme skjer om man trykker lenge på en forkortelse i ordartikkelen. For eksempel defineres «s.» på en rekke ulike måter, men naturligvis ikke som forkortelse for *substantiv*, som jo heter *noun* på engelsk. Like forvirrende er det at valget «Definiera» ikke dukker opp ved trykk på alle ord i ordartikkelen. Det dukker opp for preposisjonene «med» og «av» og for substantivene «singular» og «plural», men ikke for eksempelvis substantivene «tillämpning», «mönster» og «genitiv». Forklaringen på mysteriet er at Apples operativsystem for blant annet iPad fra versjon 5 har fått en innebygd ordliste – på engelsk. Det dreier seg om en såkalt smart funksjon som tilbyr valget «Definiera» bare når ordlista inneholder det ordet eller ordlagingselementet som er blitt trykket på. Egennavn inngår ikke i lista. Men ettersom ordlista bare fins på engelsk, blir funksjonen til liten nytte og stor forvirring ved bruk i apper med tekst på et annet språk. Det er tydelig at apputviklere kan slå av den nye funksjonen, for den er jo ikke aktiv i RO. Ettersom SAOL inneholder en særskilt svensk forkortelsesliste, burde det ha vært en enkel sak for utvikleren å føre brukeren til rett forkortelse der i stedet. Det ville ha vært til stor hjelp, fordi SAOL tilsynelatende har få av forkortelsene i lista som oppslagsord.

I ordartikkelen er det mulig også å trykke lenge på ord for å merke dem og ta en kopi som for eksempel kan limes inn i søkefeltet, men ikke for å slå dem opp direkte, hvilket ville ha vært svært praktisk. SAOL har imidlertid en annen finesse her, både morsom og nyttig: Trykker man på pil-ikonet øverst til høyre, kan man velge om man vil legge til selve oppslagsordet som et bokmerke i appen, sende hele ordartikkelen i en e-post til noen eller dele artikkelen med noen på Facebook.

SAOL har altså en bokmerkefunksjon for oppslagsord. Siden med lagrede bokmerker kommer man til ved å trykke på bokikonet til høyre i søkefeltet. Bokmerkene er ordnet ualfabetisk etter når de ble lagt inn, med det yngste bokmerket øverst. På sam-

me side kan man nederst i visningen trykke på et klokkeikon som fører til en søkehistorikk, altså en logg over utførte søk i appen. Historikken er ordnet etter dato, med den yngste datoen øverst og de ulike søkene ualfabetisk etter alder under hver dato. Undertegnede ser ikke selv hvilken nytte brukere kan ha av søkehistorikken. Derimot er det klart at de kan ha nytte av å bokmerke ord de har behov for å slå opp ofte. Men det øyeblikk antall bokmerker fyller mer enn én sidevisning, ville det kanskje ha vært mer hensiktsmessig om bokmerkene hadde vært alfabetisk ordnet.

SAOL har som nevnt en funksjon for søk på bøyningsformer av oppslagsord. Søker man på «applikationerna», får man ikke tilslag i den alfabetiske lista og må trykke på søkeknappen på tastaturet. Da føres man til en ny side der *applikation* er angitt som tilslag. Derfra kommer man videre til ordartikkelen. Søker man på den homografe bøyingsformen «fiskar», får man helt korrekt oppgitt to mulige tilslag: *fisk* og *fiska*. Nedenfor på den samme siden kan det bli gitt stavingshjelp, det vil si forslag fra en mente-du-funksjon. Dersom ordet man søker på, ikke er en bøyingsform, men er feilstavet, for eksempel «aplikation» eller «applikasjon», spør appen «Menade du» og oppgir oppslagsordet *applikation* som forslag. Dette er til stor hjelp for brukere som ikke er sikre på skrivemåten av ord.

For moro skyld er det gjort søk på «apsolut» i begge appene. Resultatet bekrefter det som er sagt ovenfor. RO gir tre «tætteste»-tilslag som søkeresultat: *absolut* sb., *absolut* adj. og *resolut* adj. SAOL gir to «menade du»-tilslag: *absolut* adj. og *absolut* adv.

5.2. Kompliserte søk

I digitale ordbøker er det vanligvis mulig å gjøre søk der man truncker til venstre, høyre eller midt i en bokstavstreng. Begge appene har som tidligere nevnt inkrementelt søk som standard. Et slikt søk kan betraktes som en slags dynamisk høyretrunkering.

Kombinasjonsmulighetene er legio og bidrar til at RO har et meget kraftig søkeverktøy. Det lar seg blant annet lett gjøre å søke fram en liste med alle oppslagsord som ender på *-tion*: 807 «fund», altså tilslag, i alt! I den grad det kan være av interesse å få vite antall slike tilslag utover det som får plass i startsidens visning, er det en fordel at antallet angis midt i det horisontale feltet over søkefeltet, på samme sted som antall «tætteste» nevnt ovenfor.

5.2.2. Kompliserte søk i SAOL

I SAOL er det få trunkeringsmuligheter i det vanlige ordboksøket. Det er heller ikke opplyst noe om muligheten for trunkering i bruksveiledningen. Appen har derimot en kryssordhjelp (bilde 8) som benytter seg av ettegnstrunkering for alle posisjoner i ord. Et særskilt ikon (Korsord) nederst på startsidene fører til en side der man i søkefeltet kan skrive inn de bokstavene man allerede kjenner i et ord, med mellomrom for de ukjente bokstavene. For eksempel gir søkestrengen «o*d**k» tre forslag: *ordbok*, *ordlek* og *ordrik*. Dette er uten tvil en svært nyttig funksjon for personer som er bitt av kryssordbasillen eller beslektede basiller.

Bilde 8: SAOL – kryssordhjelp.

6. Sluttord

Det kan konkluderes med at de to appene er forholdsvis like i oppbygning og virkemåte. De har sine sterke og mindre sterke sider, som påvist i det foregående. SAOL er mest utførlig når det gjelder informasjon om appens virkemåte og innhold. Den står seg også godt på å ha søkbare bøyingsformer av alle oppslagsord, en vel-fungerende mente-du-funksjon og en praktisk kryssordhjelp. RO har på sin side et atskillig kraftigere og mer brukervennlig søkeverktøy.

To ting virker unødvendige i SAOL. Det ene er «Definiera»-funksjonen, som burde ha vært slått av. Det andre er at man ikke kan komme direkte tilbake til startsidene fra en ordartikkel man er kommet til fra et resultat av et søk på en bøyingsform eller fra en mente-du-visning. Eneste vei tilbake til der man kom fra, er med en knapp «Tillbaka» (bilde 6). Først da kan man bruke krysset i søkefeltet til å tømme feltet og dermed returnere til startsidene. I RO er søkefeltet med slettekrysset hele tiden synlig, slik at man kan komme tilbake til startsidene med bare ett trykk.

Begge ordbøkene er solide normative verk. Ingen av dem har imidlertid *app* som oppslagsord. Det får tjene som en illustrasjon på at lemmautvalget ikke er blodferskt, noe det kunne være i en digital ordbok. Oppslagsordet *applikation* har 'edb-program' som én blant flere betydninger i RO. I SAOL er ikke denne nyere tekniske betydningen med.

Uansett er det ingen tvil om at disse to gratisappene er «appso-lutt» nyttige og et fantastisk tilbud til morsmålsbrukere og andre – hvor de enn måtte befinne seg med sin duppeditt.

Litteratur

Ordbøker

Retskrivningsordbogen, 3. utgave (2001). København: Dansk Sprognævn/Alinea/Aschehoug Dansk Forlag.

Retskrivningsordbogen på cd-rom (2001). København: Dansk Sprognævn/Alinea.

Retskrivningsordbogen på nettet, versjon 2 (2006). København: Dansk Sprognævn <<http://www.retskrivning.dk/>> (august 2012).

RO, produktinformasjon i App Store <<http://itunes.apple.com/dk/app/retskrivningsordbogen-2001/id397965664?mt=8>> (mai 2012).

SAOL (2006) = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*, 13. utgave. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

SAOL Plus, versjon 1.0 (2007). Cd-rom. Svenska Akademien/Oriabi AB/Språkdata.

SAOL på nettet: <http://www.svenskaakademien.se/svenska_spraket/svenska_akademiens_ordlista/saol_pa_netet/ordlista> (august 2012).

SAOL, produktinformasjon i App Store <<http://itunes.apple.com/se/app/saol/id482044349?mt=8>> (mai 2012).

Annen litteratur

Holmer, Louise (2011): Norstedts ordboksappar. I: *LexicoNordica* 18, 307–322.

Store norske leksikon på nett: <<http://snl.no/App>> (august 2012).

Jan Hoel
seniorrådgiver
Språkrådet
Postboks 8107 Dep
NO-0032 Oslo
jan.hoel@sprakradet.no

Tre svensk-danske ordbøger på nettet

Kjeld Kristensen

Ordbogen.com (en kombineret svensk-dansk og dansk-svensk elektronisk ordbog udviklet af virksomheden Ordbogen.com).

sprogbro.org (en elektronisk svensk-dansk ordbog redigeret af Margareta Broberg; hjemmesiden udviklet i samarbejde mellem Mattias Bodlund, Oncotype, Ernst Jonas Bencard og Margareta Broberg).

dansk-og-svensk.dk (en hjemmeside med ordlister mellem svensk og dansk, udviklet af Öresunds Översättningsbyrå, Lund, ved Kerstin og Poul Hansen).

På *norden.org*, webstedet for de nordiske landes officielle samarbejde, finder man under overskriften “Ordbøger med de nordiske sprog” et antal kommenterede links til netressourcer for de nordiske sprog, herunder nogle for relationen mellem svensk og dansk. Jeg vil i denne artikel omtale og vurdere tre af de nævnte leksikografiske netressourcer der har svensk som kildeprog og dansk som målsprog. Dem finder man på webstederne *Ordbogen.com*, *sprogbro.org* og *dansk-og-svensk.dk*. Fælles for produkterne er at de er udarbejdet og etableret på privat initiativ, med beskeden eller ingen offentlig støtte. Den første svensk-danske ordbog, på *Ordbogen.com*, er et kommercielt produkt, en betalingsordbog. Den svensk-danske ordbog på *sprogbro.org* er gratis. Produktet på *dansk-og-svensk.dk* er en samling ordlister som også er til gratis afbenyttelse. Som hovedredaktør for den store trykte Svensk-Dansk Ordbog (2010) og som tidligere dansk lektor ved Uppsala universitet har jeg leksikografisk erfaring med nabosprogsforstå-

else i dimensionen svensk-dansk, men samtidig skal det følgende læses i dette lys når jeg sammenligner de tre webprodukter både indbyrdes og i forhold til Svensk-Dansk Ordbog. Denne ordbog blev i øvrigt anmeldt i *LexicoNordica* 18 (Brink & Farø 2011).

1. Opslagsord

Som en første indikation af hvad og hvor meget de tre ordbøger indeholder i forhold til hinanden og i forhold til Svensk-Dansk Ordbog, har jeg taget en stikprøve af alle fire ordbøger omfattende det alfabetiske interval *p-papyrus*, men kun hvad antallet af opslagsord angår. Af pladshensyn angives her kun resultatet af optællingen for stikprøven: Svensk-Dansk Ordbog har 186 opslagsord i intervallet, Ordbogen.com 47, sprogbro.org 197 og dansk-og-svensk.dk 102. Hovedindtrykket er altså at Ordbogen.com har færrest opslagsord i intervallet, hvorimod især sprogbro.org er velrepræsenteret, denne tilmed i lidt højere grad end Svensk-Dansk Ordbog. I de nedenstående afsnit om de enkelte leksikografiske netressourcer søges uddybning og nuancering af dette grove førsteindtryk, ligesom produkterne præsenteres nærmere med hensyn til anlæg, struktur og funktionalitet. Til sidst sammenfattes resultaterne af mine undersøgelser af netressourcerne.

2. Ordbogen.com

Ordbogen.com er navnet på både et dansk it-forlag der udgiver netordbøger, og virksomhedens websted. Ordbogen.com tilbyder mod betaling adgang til et stort antal ordbøger: tosprogsordbøger som engelsk/dansk/engelsk og tysk/dansk/tysk, modersmålsordbøger som Politikens Nudansk Ordbog og Retskrivningsordbogen samt fagordbøger som Musikordbogen og et sæt regnskabsord-

bøger. Én af tosprogsordbøgerne er Svensk/Dansk/Svensk Ordbog, også kaldet den svenske masterordbog i den information om ordbogen som man får adgang til ved at klikke på ikonet *info* på skærmsiden med en ordbogsartikel. En masterordbog er ifølge omteksten en ordbog der på en række områder er udvidet i forhold til webstedets andre ordbøger, mediumordbøgerne. Det fremgår af informationen at den svenske ordbog er udviklet af Ordbogen.com selv og redigeret af et hold svenske og danske redaktører under ledelse af Jacqueline Levin og med kvalitetskoordination af Linda Kristiansen. Den har været tilgængelig på webstedet siden 2009. Den er beregnet for både danske og svenske brugere, både almene brugere og specialister, bl.a. erhvervsdrivende og sprogeksperter, og den indeholder det brede almene ordforråd, men også mange specialiserede termer inden for en lang række fagområder. Det er nogle af de forventninger om ordbogens indhold og omfang som omteksten fremkalder hos brugeren.

Men vi har jo allerede set at Ordbogen.com scorer ret lavt inden for det alfabetiske interval *p-papyrus* i retningen svensk-dansk. Indtrykket bestyrkes ved en optælling af match på opslagsordene på 10 tilfældigt valgte sider i Svensk-Dansk Ordbog. Af de i alt 433 opslagsord på disse sider findes 123 i Ordbogen.com, stadig i retningen svensk-dansk. Tager vi udgangspunkt i dette større og alfabetisk mere spredte udvalg og ganger op til hele ordbøgernes bestand af opslagsord, får vi at Ordbogen.com næppe indeholder mere end 15.000 svenske opslagsord mod 48.500 i Svensk-Dansk Ordbog og et lignende antal i sprogbro.org. Blandt Ordbogen.com's opslagsord i intervallet *p-papyrus* er der ord af mindre kontrastiv leksikografisk værdi, både navne, fremmedord og sammensætninger, fx *Pakistan*, *Palestina*, *paleontologi*, *palliativ*, *palpatorisk*, *panda*, *pandemi*, *paneldebatt* og *paneldiskussion*, og der mangler vigtige ord som *pakethållare* 'bagebærer', *pakt* 'pagt', *palt* 'kendt svensk madret af dej- eller kartoffelboller osv.', *pannbiff* 'hakkebøf' og *pappaledighet* 'barselsorlov for mænd'. Der mangler faste udtryk

ved bl.a. *pall* (*stå pall* 'stå imod, klare sig') og *pang* (*pang på rödbetan* 'lige på og hårdt'). Der mangler falske venner, bl.a. *palettkniv* 'redskab for en kunstmaler' (køkkenredskabet hedder *stekspade* på svensk) og *pansar* 'panser (materiale)' (politibetjenten hedder *snut*), og *padda* 'tudse' mangler markeringen falsk ven (padde hedder *groddjur*, i øvrigt et ord der ikke er med i ordbogen). Omteksten oplyser at der er ca. 300 falske venner i den svenske ordbog.

Jeg har her forsøgt at give læseren et begreb om Ordbogen.com's sparsomme indhold af svenske opslagsord. Over for dette står følgende udsagn i ordbogens omtekst:

Når man skal vurdere kvaliteten af en ordbog, er der tradition for at angive antallet af ord i ordbogen. Dette kan give god mening for ordbøger på tryk eller på cd-rom, som ikke kan opdateres dagligt. I forbindelse med dagligt opdaterede online ordbøger gælder derimod helt andre kriterier for kvalitet. På Ordbogen.com måler vi i stedet på følgende vifte af kriterier

og så nævnes og omtales brugervenlighed, faglighed, kvalitetssikring og samarbejde med universiteter. Dette med den daglige opdatering med tilføjelse af nye ord og forbedring af de eksisterende ordbogsartikler nævnes flere gange i omteksten. Tilføjelsen af nye artikler sker på grundlag af loglister over brugernes forgæves opslag sorteret efter hyppighed. Intentionen er god, men bedømt ud fra hvad det på nuværende tidspunkt er muligt at slå op i ordbogen i svensk-dansk retning, kan dette supplerende arbejde ikke være nået ret langt i løbet af tre år, eller også har ordbogen blot ikke så mange brugere og derfor ikke så mange forgæves opslag. Jacqueline Levin fra Ordbogen.com kan ikke give oplysninger om antal opslagsord i den svenske ordbog da det er en forretningshemmelighed, men fortæller at dækningsgraden for den svensk-danske ordbog, målt i andelen af succesfulde opslag, er ca. 75 procent.

Jeg har indtil nu fokuseret på Ordbogen.com's svenske ordbog i svensk-dansk retning af hensyn til sammenligneligheden med andre ordbogsprodukter af denne karakter. Men egentlig drejer det sig om en svensk-dansk-svensk ordbog med to dele der er udarbejdet i indbyrdes sammenhæng og går i hver sin retning. Det viser sig ved at man ved indtastning i søgefeltet og tryk på retur opnår søgning i begge halvdele af ordbogen hvorved der vises en, to eller flere ordbogsartikler ved match, og "ord, der ligner", både danske og svenske, ved no match. Vil man kun søge på ét af sprogene, trykker man på den tilhørende knap i stedet for retur, men næste søgning med tryk på retur gælder igen begge sprog. Det er mit indtryk, erhvervet ved de mange søgninger som jeg har foretaget for at lære ordbogen at kende, at der er flere danske end svenske opslagsord i ordbogen. Man kan her spørge hvordan man overhovedet kan finde ud af hvor mange opslagsord Ordbogen.com har med i et givet alfabetisk interval eller i det hele taget. Ovenfor har jeg brugt Svensk-Dansk Ordbog som målestok, med en vis, dog begrænset risiko for at overse enkelte ord som Ordbogen.com har med ud over dem i Svensk-Dansk Ordbog. En anden metode er at bruge webstedets egne muligheder. Man kan nemlig ved hjælp af den indbyggede live search-facilitet få en liste på højst 10 opslagsord, danske og svenske mellem hinanden, ved at indtaste mindst tre indledende bogstaver; en fordel for brugeren ville det dog være hvis sproget, dansk eller svensk, var markeret ved ordene på listen. Hertil kommer listen med ord der ligner, ved no match, og en liste, ligeledes på skærmsiden, med "ord der starter med ..."; sidstnævnte listes indhold skifter fra søgning til søgning. Ikke alene anmelderen, men også brugeren får herved mulighed for at se hvilke opslagsord der er til rådighed i et begrænset alfabetisk område. En tredje liste på skærmsiden indeholder de "seneste opslag".

Artikelstrukturen er klar og overskuelig: opslagsord – ordklasse (latin, skrevet helt ud) – bøjning med fuldformer, med gråt i spids parentes – falsk ven – oversættelser som overskrift til unum-

mererede ækvivalenter, ofte med foranstillet brugsbestemmelse (fx fag, historiske forhold, overført brug) eller glosse – eksempel med oversættelse – faste udtryk. Se det illustrerende eksempel *rak* nedenfor.

Svensk-Dansk

rak adjektiv <rakt, raka>

FAI, SKVFN Det danske ord "rak" hedder "slådder" på svensk

Oversættelser

- › **lige** - *Tegn en lige streg (Rita ett rakt streck)*
- › **rakt hår** » **glat hår** - *Hvordan får jeg glat hår? (Hur får jag rakt hår?)*
- › **gå raka vägen hem** » **gå lige hjem** -
Gå lige hjem fra skole, sagde moren (Gå raka vägen hem från skolan, sa mamman)
- › **på rak arm** » **[Figurativt] på stående fod** -
Det er svært på stående fod at forklare, hvad hun mente (Det är svårt att på rak arm förklara vad hon menade)
- › **på rak arm** » **i strakt arm** - *Han løftede hende i strakt arm (Han lyfte henne på rak arm)*

Hertil nogle kommentarer: Det er en god facilitet ved ordbogen at alle ordbogens bøjningsformer, både uregelmæssige og regelmæssige, kan indtastes og give opslag på de respektive grundord. Man kunne dog ønske en markering af bøjningsformen dér hvor søgningen giver flere match, fx ved *stack*, der både er et opslagsord, nemlig substantivet *stack*, og præteritumsformen af det uregelmæssigt bøjede verbum *sticka*. Rækkefølgen eksempel-oversættelse i artiklerne forekommer mig besynderlig. I den svensk-danske del står den danske oversættelse af det svenske eksempel først, hvorefter følger det svenske eksempel, oven i købet i parentes. I den dansk-svenske del er det omvendt. Hvis man som dansker slår op på et svensk ord, forventer man da at eksemplerne er svenske med efterfølgende dansk oversættelse.

At den svenske ordbog på Ordbogen.com består af to sammenhængende ordbøger beregnet for både danskere og svenskere, fremgår på andre måder end at der kan søges i dem begge to under ét. Man kan også skifte mellem dansk og svensk redaktionel

tekst (dog ændres ordet Oversættelser som overskrift for ækvivalenterne ikke). Man kan desuden få en vis hjælp til produktion på det af de to sprog som man ikke behersker. Hvis man som dansker skal skrive en svensk tekst hvori indgår substantivet *pakke* i pluralis, slår man dette ord op, finder i den danske artikel den svenske ækvivalent, 'paket', og dobbeltklikker på den; derved får man den svenske artikel *paket*, med tilhørende bøjningsskema; man ser at pluralisformen er *paket*. Dobbeltklik på en ækvivalent giver dog ikke altid ønsket resultat. Fx giver opslag på det svenske ord *pack* bl.a. det faste udtryk *pick och pack*, med den danske ækvivalent 'pakkenelliker'. Men dobbeltklik på dette ord giver ikke resultat; ordet *pakkenelliker* er ikke med. Opslag på *packning* giver de to ækvivalenter 'pakning', dvs. 'det at pakke', og 'oppakning'. Men dobbeltklik på *oppakning* ender blindt, og dobbeltklik på *pakning* giver den danske artikel med en betydningsstruktur hvor udgangspunktet *packning* er ækvivalent for en anden betydning, nemlig pakning i fx en vandhane, og den eneste betydning af det oprindelige *packning* har den svenske ækvivalent 'paketering'; *packning* og *paketering* er dog nærsynonymer. Der er også ofte problemer hvis ækvivalenten er et flerordsudtryk. I eksemplet med *rak* ovenfor giver ækvivalenten 'glat hår' ved det første faste udtryk resultat, nemlig i den danske artikel *glat* (med gul markering af udtrykket), hvorimod de andre tre ikke giver resultat. Der er således ikke rigtig tilfredsstillende koordinering mellem de to ordbøger.

Webstedets funktionalitet er upåklagelig. Opslagene sker hurtigt og fejlfrit. Skærmsiden er overskuelig og har et tiltalende grafisk layout. Skriften kan forstørres ved tryk på ikonet *zoom*. På den enkelte artikelside kan man efter tryk på ikonet *tools* foreslå rettelser og nye ord samt tilføje sine egne ord og noter. Man kan også komme direkte i kontakt med virksomheden Ordbogen.com via mail eller telefon.

3. sprogbro.org

Den svensk-danske ordbog på webstedet sprogbro.org er resultatet af et enkeltmandsprojekt. Ordbogsforfatteren er cand.mag./fil.mag., ph.d. Margareta Broberg. Hun er født, opvokset og uddannet i Sverige og har boet og arbejdet i Danmark, Sverige og Norge som bl.a. sproglærer, fremmedsprogspædagog og oversætter. Ordbogen var oprindeligt planlagt til udgivelse som trykt ordbog, men da dette vistnok viste sig vanskeligt gennemførligt, valgte forfatteren klogeligt at publicere sin ordbog på nettet. Dette skete i 2009, dengang med ca. 30.000 opslagsord, men ordbogen er under stadig redigering og omfatter nu (30. maj 2012) 48.065 opslagsord. Jeg har faktisk under arbejdet med denne anmeldelse observeret at der i løbet af en uges tid kan komme op til 100 nye artikler til.

sprogbro.org klarer sig godt i stikprøven med opslagsord i intervallet *p-papyrus*, og som nævnt tidligere har ordbogen efterhånden lige så mange opslagsord som Svensk-Dansk Ordbog og altså langt flere end Ordbogen.com's svensk-danske del. Jeg har undersøgt sprogbro.org's udvalg af opslagsord i intervallet *p-papyrus*. Man kan sætte spørgsmålstejn ved den leksikografiske værdi af transparente fremmedord som *pacemaker*, *paella*, *palisander*, *pamflett*, *panda*, *pandemi* og *paparazzo* og transparente sammensætninger og afledninger som *packhus*, *paginering*, *palatsrevolution*, *paneldebatt*, *paneldiskussion*, *pannlampa* og *pappfigur*. Og det forekommer mig at der i ordbogen er forholdsvis mange af den slags "billige", men egentlig uskadelige ord. På den anden side har jeg også i intervallet fundet nogle ord der burde have været med i Svensk-Dansk Ordbog, fx *palestinasjal* 'palæstinensertørklæde', *palmhus* 'palmehave' og *pannben* 'pandeben' (på grund af det faste udtryk *ha något innanför pannbenet* 'være intelligent'). Omvendt kan man opstille en lang liste med ord fra Svensk-Dansk Ordbog som mangler i sprogbro.org. Af eksempler på manglende svære ord som tillige er med i både Svensk ordbok utgiven av Svenska

Akademien (2009) og Svenska Akademiens ordlista (2006), foruden i Svensk-Dansk Ordbog, kan nævnes *packbox* ‘pakning; topboks’, *packlår* ‘stor pakkasse’, *paddfot* ‘river (plante)’, *pain riche* ‘flute’, *palettkniv* ‘redskab for en kunstmaler’, *pandemonium* ‘helvede’, *pantersprång* ‘tigerspring’, *pantförskriva* ‘pantsætte’, *pappers-tallrik* ‘paptallerken’ og *pappig* ‘farsyg’. Allerede blandt disse eksempler på manglende ord er der falske venner.

Jeg har ikke fundet nogen finlandssvenske ord, hverken i intervallet eller under bogstav *p* i det hele taget.

Efter svensk leksikografisk forbillede og i øvrigt i overensstemmelse med praksis i elektroniske ordbøger har partikelverber og visse andre flerordsudtryk som *packa ihop*, *packa ner*, *packa samman*, *packa upp* og *passa sig* selvstændigt opslag. Lige i dette tilfælde forstår man ikke rigtig berettigelsen af *packa samman* med ækvivalenten ‘pakke sammen’ – udtrykket kunne jo være brugt som eksempel i artiklen *packa* – men problemet lettes ved at alle artikler med *packa* og selvfølgelig også ordet selv står på samme skærmside. Der står nemlig normalt 8 artikler på hver side.

sprogbro.org indeholder bemærkelsesværdige tilskud af multietniske ord (indvandrersvensk), over 200 opslagsord, og ord fra en kategori der kaldes hverdagsprog/slang, over 3000 opslagsord. Ordbogen åbner adgang til disse og andre kategorier af opslagsord, både i omteksten (under punktet *indsamlingsprincipper*) og i selve ordbogsartiklerne. Det er for det første overordnede kategorier som engelske ord og vendinger (endda opdelt i “de ord, der er blevet en smule forsvenskede” og “ord, der tydeligt afslører deres engelske rødder”), de nævnte kategorier multietniske ord og hverdagsprog/slang samt kategorien ældre ord. Og det er for det andet faglige kategorier som zoologi, kokekunst, mad m.m. samt sport, spil og leg. Ved klik et passende sted får man en liste med alle opslagsord fra den ønskede kategori. Meget interessante er altså især kategorierne multietniske ord og hverdagsprog/slang. Sidstnævnte kategori omfatter faktisk også de multietniske ord som under-

kategori, hvilket svarer til at de multietniske ord ikke i artiklerne er markeret som sådanne, men som hverdagsprog/slang. Det er ærgerligt, men kan vel let rettes. I vores interval *p-papyrus* finder man det multietniske ord *padrino* 'gudfar' og hverdags-/slangord som *paco* 'kammerat; indvandrer; politi', *pagga* 'bøsse', *pajad* 'dum, ubegavet', *pangis* 'flot pige' og *pappografi* 'røntgenundersøgelse som kan opdage tidlig prostatacancer'. Man finder ikke disse ord optaget i fx Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (2009) eller repræsenteret i Språkbanken (dog har *pappografi* 9 forekomster). Ordene lever antagelig deres liv i forskellige subkulturer hvorfra de kan dukke frem, fx i litteratur af indvandrerforfattere som Jonas Hassen Khemiri, ham der skrev bestselleren "Ett öga rött" (Khemiri 2003). Selvom nogle af de multietniske ord også skulle findes i samme form på dansk, forekommer dette bidrag til sprogbro.org at være værdifuldt, og det ser ud til at sprogbro.org har mere slang med end Svensk-Dansk Ordbog.

sprogbro.org er også i andre henseender generøs med oplysninger om sit indhold. Man holdes under punktet *status for arbejdet* underrettet om det aktuelle antal opslagsord, og ved at søge på et bogstav får man under søgefeltet at vide hvor mange opslagsord der begynder med dette bogstav. Ved hjælp af live search-faciliteten får man et righoldigt udvalg af opslagsord der begynder med den indtastede indledende bogstavsekvens. Forkert stavning giver de nærmeste ord. Der er tolerance for indtastning med *æ* eller *ä* og med *ø* eller *ö*. Underligt nok nævner omteksten under punktet *søgevejledning* ikke at man kan søge på ordendelse og på den måde få alle de ord frem der ender på fx *-is*, det produktive suffiks i uformelle ord som *dagis* 'vuggestue; børnehave' og *godis* 'slik'. I alt 393 opslagsord ender på *-is*, og blandt de 8 ord på den første skærmside optræder ordet *alkis* 'alkoholist; alkohol'. Søgning på ordendelse kan også give alle andetledssammensætninger af et ord; der er 7 stk. af *paket*.

Artikelstrukturen er: opslagsord – ordklasse (latin, skrevet helt ud; grå kursiv skrift) – nummererede betydninger, evt. med markering af kategori (med grå kursiv skrift i parentes), jf. ovenfor – eksempel – sammensatte udtryk – særlige udtryk. Se det illustrerende eksempel *blad* nedenfor.

blad *substantiv*

Singularis, ubestemt form	blad
Singularis, bestemt form	bladet
Pluralis, ubestemt form	blad
Pluralis, bestemt form	bladen

Udtale [blad]

- blad, løv eksempel
 På hösten faller träden sina blad
Om efteråret taber træerne deres blade
 Slang inte teblad i vasken!
Smid ikke teblade i (køkken)vasken!
- blad (fx side i bog) eksempel
 Ett oskrivet blad
Et ubeskrevet blad, en person man ikke ved noget om, eller en uerfaren person
 Vända på bladet
Vende bladet (siden)
- avis eksempel
 Det står i medlemsbladet
Det står i medlemsbladet
- del af redskab (fx kniv)
sammensatte udtryk:
 kokablåd; kronblad; salladsblad
koka(in)blad; kronblad; salatblad
 lösblad; notblad; ritblad
løslblad; nodeblad; tegneark
særlige udtryk:
 Ta bladet från munnen
Tage bladet fra munden, sigte sin mening helt åbent

Et opslagsord markeret med gult er en falsk ven. Når nu man kan klikke på andre kategorier af ord og få alle kategoriens ord frem, er det synd at man ikke på samme måde kan få alle de falske venner frem. Det ville selvfølgelig tjene et meget væsentligt pædagogisk formål. I intervallet *p-papyrus* er der ikke angivet nogen falske venner i sprogbro.org, men i hvert fald *pad* og *pansar* fortjener gul markering; *palettkniv* er ikke med som opslagsord. Et opslagsord markeret med blå er et substantiv der har en lignende form på dansk, men forskelligt genus. I intervallet har *paket* og *panel* denne blå markering, men ikke alle medtagne andetledssammensætninger af *paket* har den. Kategorien er ikke klikbar.

Felter med grå skrift i artiklerne er klikbare. Klik på ordklassen giver som vist i artiklen ovenfor en boks med opslagsordets bøjningsmønster og evt. dets udtale angivet med en forholdsvis primitiv lydskrift. Boksen lukkes ved gentryk på ordklassen. Det skal nævnes at uregelmæssige bøjningsformer optræder som opslagsord hvorfra man kan klikke sig frem til grundordet. Klik på opslagsordets kategori giver den fuldstændige bestand af opslagsord der tilhører kategorien. Herfra vender man tilbage til udgangspunktet ved at gå en side tilbage.

sprogbro.org's betydningsangivelser er problematiske. Det er en blanding af ækvivalenter, parafraser og definitioner, ofte med opslagsordets oprindelige betydningsstruktur bevaret uanset at alle eller nogle af betydningerne har en og samme ækvivalent på dansk. Ved et simpelt ord som *pakeresa* er angivet ækvivalenten 'pakkerejse', med den overflødige definition i parentes "individuel rejse hvor delmomenterne er nøje forberedte og indgår i prisen". Ved ordet *pamp* står der tilsvarende "pamper, magtfuld person i indflydelsesrig stilling". Som nævnt bevares betydningsstrukturen for et polysemt opslagsord ofte skønt betydningerne har samme danske ækvivalent. Et eksempel på det er netop *blad*, artiklen ovenfor, med betydningsangivelserne 1. blad, løv; 2. blad (fx side i bog); 3. avis; 4. del af redskab (fx kniv). Angivelsen ved betydning 3 er i

øvrigt ikke dækkende når det nu skal være, hvilket også eksemplet på stedet viser; der kunne i stedet stå “regelmæssigt udkommende magasin, hæfte el. avis”. Men pointen er at det her er overflødigt at vise betydningsstrukturen med en blanding af ækvivalenter og definitioner når den danske ækvivalent i alle tilfælde er ‘blad’. Et næsten grotesk eksempel er artiklen *stor*, med hele 8 betydninger, hvoraf kun én har en anden dansk ækvivalent end ‘stor’. På den måde bliver sprogbro.org’s svensk-danske ordbog en blanding af en svensk-dansk ordbog og en svensk modersmålsordbog oversat til dansk. Betydningstildelingen til opslagsordene skyder på unødvendig og kompliceret vis over målet uden kortfattet at angive den rigtige danske ækvivalent. Spørgsmålet er bare hvad det egentlig betyder for brugeren, der ganske vist ikke får kort og klar besked, men måske alligevel opnår en større og bredere forståelse af ordets betydning på svensk. Den fulgte praksis er dog ikke i overensstemmelse med traditionelle leksikografiske principper og afviger også fra praksis i de to andre anmeldte produkter.

Efter betydningsangivelsen følger ofte et sprogbrugseksempel, som man får frem ved at klikke på netop ordet *eksempel* og lukker igen ved genklik på *eksempel*. Alle eksempler har dansk oversættelse. De honorerer ikke alle sammen de traditionelle leksikografiske krav til eksempler. Følgende tilfælde kan forekomme: Eksemplet indeholder opslagsordet i sammensat form, fx i artiklen *blad*, betydning 1 (eks. 2) og 3; den danske oversættelse indeholder ikke ækvivalenten, fx i *panna*, betydning 2; eksemplet indeholder i virkeligheden et fast udtryk, fx i *pang* interjektion, eks. 2; opslagsordet bruges i den danske oversættelse, fx i *pajsare*. Spørgsmålet er igen om det egentlig ødelægger noget for brugerens forståelse at strenge leksikografiske regler fraviges, fx ved at et eksempel oversættes frit.

Efter betydningsdelen følger sammensatte udtryk, som åbnes ved klik og lukkes ved genklik. Med sammensatte udtryk menes sammensætninger, i de fleste tilfælde andetledssammensætninger.

Der er ikke angivet betydningstilknytning ved polyseme ord, men ukommenteret opdeling i grupper efter betydning kan forekomme, fx i artiklen *blad* ovenfor. Kun i sjældne tilfælde har en anført sammensætning eget opslagsord, og man bliver ikke ved indtastning af en sammensætning automatisk ført hen til den artikel hvor sammensætningen er med. Det er ellers en facilitet der kunne øge mængden af vellykkede opslag i ordbogen markant. Som ovenfor omtalt er ordbogens eksempler undertiden sammensætninger.

Som sidste punkt i artikelstrukturen følger særlige udtryk, dvs. faste udtryk. Ved en gennemgang af artiklerne inden for intervallet *p-papyrus* har jeg fundet at sprogbro.org er ganske godt forsynet med faste udtryk, men at stoffet kan være fordelt lidt anderledes end i Svensk-Dansk Ordbog, dels på flere artikler i sprogbro.org, fx ved *packa* og tilhørende artikler, dels inden for den enkelte artikel i sprogbro.org, fx ved *pang* interjektion, hvor det faste udtryk *pang på* optræder som eksempel efter ækvivalenten i betydningsdelen. Ved gennemgangen finder jeg faste udtryk der ikke er med i Svensk-Dansk Ordbog, men også det omvendte.

sprogbro.org har en omfattende omtekst der ud over at vejlede om ordbogens brug behandler emner som bøjning, udtale og talord; i omtalen af tryk/betoning, som det hedder, sammenblandes tryk og accent (ordtoner) desværre. Men man mærker en bestræbelse på at leve op til webstedets navn, en sprogbro mellem danskere og svenskere.

4. dansk-og-svensk.dk

Webstedet dansk-og-svensk.dk er oprettet og drives af den private virksomhed Öresunds Översättningsbyrå i Lund. Bureauet ejes af ægteparret Kerstin og Poul Hansen. Hun er svensker og fil.mag. med universitetsuddannelse i bl.a. svensk og dansk. Han er dansker og ph.d. i biologi, statistiker og arkæolog med universitets-

studier i forskellige fag. De er statsautoriserede translatører i hver sin retning i relationen mellem svensk og dansk. De har over 20 års erfaring med oversættelsesarbejde og udgør tilsammen et ideelt par som oversættere mellem svensk og dansk. Et produkt af deres mangeårige beskæftigelse som oversættere er de sproglige ressourcer de har lagt ud på nettet siden 2005 til gratis afbenyttelse. Webstedet er selvfølgelig også tænkt som et udstillingsvindue for de tjenester som bureauet tilbyder. Der er tale om “over 40 specialordbøger, som i dag udgør den største samlede sproglige resurse mellem dansk og svensk”, som det hedder i en pressemeddelelse fra 2010. Der er oven i købet kommet nye ordbøger til siden. Ordbøgerne eller snarere ordlisterne er tilgængelige på to websteder, et svensksproget og et dansksproget. Af hensyn til sammenligneligheden med de to ovenfor omtalte ordbøger er det det dansksprogede websted jeg her skal præsentere og vurdere.

På startsidens omtales i midterspalten først bureauets tjenester: oversættelse mellem dansk og svensk, udvikling af gratis svensk-danske onlineordbøger og undervisning i svensk, og dernæst de nye ordlister på webstedet fra 2011 og årene bagud tilbage til 2007. Startsidens søgefelt befinder sig øverst i venstre spalte. Over feltet står der “Søg svenske specialord her”. På dette sted kunne man ønske et par linjer om hvad det vil sige. En kort, men oplysende vejledning er at finde meget længere nede i venstre spalte under punktet *Søgefunktion*:

Mange af vores ordbøger er specialordbøger for relativt vanskelige eller fagmæssige ord. Hvis du søger et helt almindeligt svensk ord, kan det være en fordel at gå til vores fortegnelse over gratis svensk-danske ordbøger for almindelige ord: [Klik her](#).

Klikket åbner en side med linkadgang til 96 gratis netordbøger, øverst bureauets egen med hverdagsord, derefter 95 eksterne. Bru-

gerens søgestrategi bør altså bero på om man vil søge på et specialord, dvs. et fagligt ord, eller et "almindeligt" ord. Det hænger sammen med at bureauets ordbøger, eller ordlister som de rettelig bør kaldes, groft sagt kan inddeles i to hovedgrupper: faglige ordlister ordnet under overskrifterne teknik, naturvidenskab, medicin, mad, fritid/hobby og fagord øvrigt, og ordlister over almensprog under overskrifterne almindelige ord, slang, sprogforskelle, ordklasser og skånsk. Som man ser, er opdelingen ikke skarp, og gruppernes indhold er broget. Fx indeholder undergruppen slang en række interessante ordlister med subsprog: svensk chatsprog, svensk narkosprog og ungdomssprog. Den mest specielle ordliste jeg kan finde, er en ordliste under teknik med betegnelsen plasmaskæring. Oven over ordlisten redegøres der for hvad plasmasmaskæring er, og ordlisten indeholder ca. 500 svenske termer inden for dette område oversat til dansk. Det er givetvis et produkt af en konkret oversættelsesopgave. Nogle af ordlisterne går i retningen svensk-dansk, andre i retningen dansk-svensk.

Tilbage til det overordnede søgefelt øverst til venstre. Under feltet findes Googles logo med tilføjelsen "tilpasset søgning". Ved søgning får man de webstedesinterne Google-fund, altså de fund som Google har gjort rundtomkring på webstedets egne ordlister. De har følgende format: øverst en klikbar linje med den pågældende ordlistes navn, nedenunder to linjer indeholdende det gjorte fund, og nederst en linje med webadressen. Nedenfor ses de første 4 af de 7 fund man får ved søgning på ordet *växellåda*.

Det viser sig at følgende 7 ordlister har ordet med: bilteknisk ordbog, ordbog for varer og tjenester (dansk-svensk og svensk-dansk), landbrugsordbog (dansk-svensk-dansk), teknisk ordbog for arbejdskøretøjer, ordbog med dagligdags ord og svensk-dansk grundordbog (et udviklingsprojekt der skal erstatte ordlisten med dagligdags ord). Der optræder, foruden de svensk-danske ordlister, en dansk-svensk ordliste og en dansk-svensk-dansk ordliste (som dog viser sig at være svensk-dansk) på listen med fund, så

man kan altså ikke søge specifikt i retningen svensk-dansk og kun få svensk-danske fund. Bortset fra det kan man godt se, blot ved at gå fundlisten igennem, hvad *væxellåda* betyder. Og sådan er det i mange tilfælde. I tilfældet med *væxellåda* vil det måske være mere naturligt at gå direkte til den biltekniske ordbog, vel at mærke hvis man er klar over at en *væxellåda* er noget på en bil. Internt i den biltekniske ordliste kan man kun bruge fritekstsøgning med CTRL-F; til gengæld finder man 11 svenske ord eller udtryk hvori *væxellåda* indgår, fx *automatvæxellåda* 'automatgear' og *manuell væxellåda* 'manuelt gear'. Man ser i denne liste, hvilket gælder for alle ordlister på webstedet, at der ikke er tale om ordbøger i traditionel forstand, med oplysning om ordklasse, bøjning, udtale osv., men virkelig kun ordlister. Da de mulige svenske søgeord på webstedet ikke er tilordnet noget bøjningsmønster, kan man principielt ikke få match på bøjningsformer medmindre de faktisk optræder på en eller flere ordlister i forvejen.

Ved nærmere studium af en faglig ordliste som fx den svensk-danske ordliste over værktøj finder man at en sådan faglig ordliste

Google tilpasset søgning væxellåda

Omkring 7 resultater (0,29 sekunder)

Svensk-dansk bilteknisk ordbog
 Manuell **væxellåda**. Manuelt gear. Manövercylinder, koppling. Slavecylinder. Manöverpanel. Manöverpanel. Mappsensor. Mappsensor. Matta. Måtte. Medbringare ...
www.dansk-og-svensk.dk/.../dansk-svensk_bilteknisk_ordlista.htm

Svensk-dansk teknisk ordbog for arbejdskoeretoer
Væxellåda. Gear. Væxellådor. Gearkasser. Væxelplogar. Vendbare plove. Væxelspak. Gearskiftehåndtag. Vaxtskyddsprutor. Sprøjteudstyr. Y/D-starter. Y/D-starter ...
www.dansk-og-svensk.dk/.../svensk_dansk_teknisk_ordliste_for_arbejdskoeretoer.htm

Dansk-svensk ordbog for varer og tjenester (30 000 opslagsord)
Væxellåda 3 Speed Gearkasse 4 gears [Auto] **Væxellåda** 4 Speed ... **Væxellåda** 5 Speed ... **Væxellåda** 6 Speed ... **Væxellåda** 7 Speed ... **Væxellåda** med overdrive ...
www.dansk-og-svensk.dk/.../Dansk_svensk_ordbog_for_varer_tjenester_G.htm

Svensk-dansk ordbog for varer og tjenester (30 000 opslagsord)
Væxellåda 3 Speed Gearkasse 3 gears [Auto] **Væxellåda** 4 Speed Gearkasse 4 gears [Auto] **Væxellåda** 5 Speed Gearkasse 5 gears [Auto] **Væxellåda** 6 Speed ...
www.dansk-og-svensk.dk/.../Svensk_dansk_ordbog_for_varer_tjenester_V.htm

kan være særdeles omfattende sådan at kun et mindretal af ordene optræder i en stor svensk modersmålsordbog eller i Svensk-Dansk Ordbog. Det er netop styrken ved en faglig ordliste. Ordlisten med plantearter indeholder svenske og danske betegnelser på over 5000 plantearter fra hele verden, og den tilsvarende liste over fuglenavne rummer betegnelser på over 5800 arter. Anderledes forholder det sig med faglige områder der ikke dækkes af nogen specifikke lister på webstedet. På områder som kemi, fysik og sport har jeg alligevel fundet forekomster af mange af de faglige ord ved søgning i det overordnede søgefelt.

Søgning på ord fra det almene ordforråd kan være problematisk, i hvert fald hvis det drejer sig om et almindeligt ord. Hvis man søger på ordet *hand* i det overordnede søgefelt, får man 48 interne Google-fund; det viser sig dog kun at være 40 hvis man går til sidste side af fundlisten, en forskel som mange godt kender til fra almindelige Google-søgninger. På den lange fundliste kan man godt være heldig at finde det udtryk med *hand* som man er interesseret i at få en dansk oversættelse af, fx i post nr. 9 *ha hand om* 'have ansvaret for; stå for; tage sig af'. Men så er man heldig. Bedre er det at følge en anden søgestrategi og søge i nogle af de enkelte lister, her listerne Hverdagsord og Drilske talemåder (ny ordliste fra 2011, som siges at indeholde ca. 20.000 af de sværest oversættelige svenske udtryk med 30.000 tilhørende kontrollerede danske oversættelsesforslag). I ordlisten med betegnelsen Svensk-dansk ordbog – dagligdags ord kan man kun søge ved enten scrolling med musen eller fritekstsøgning med CTRL-F. I sidstnævnte tilfælde fanges alle mulige forekomster, også i den danske del af listen, med tekststrengen "hand". I ordlisten med betegnelsen Drilske svenske talemåder kan man finde faste udtryk hvori *hand* indgår. Man kan søge på flere måder. Ordlisten består af 26 dele med hver sit begyndelsesbogstav. Kender man det første ord i udtrykket med *hand*, kan man klikke på det bogstav der er det første i første ord af udtrykket, for udtrykket *ha hand om* altså *h*. I *h*-listen søger

man så efter *hand* med CTRL-F. I stedet for denne måde at søge på anbefales man at søge i det søgefelt der viser sig når man åbner for selve ordlisten. Søgning på hele udtrykket kan ganske vist give en længere liste med interne Google-fund, interne på Drilske talemåder vel at mærke, og da Google-søgningen placerer det fund øverst hvor ordene står tættest på hinanden, opnår man ofte at man finder udtrykket sammen med sin danske oversættelse øverst i fundlisten.

5. Sammenfatning

Anmeldelsens titel er en tilsnigelse, for kun sprogbro.org er en egentlig svensk-dansk ordbog. Ordbogen.com indeholder to sammenhængende ordbøger: en svensk-dansk og en dansk-svensk, og webstedet dansk-og-svensk.dk tilbyder en samling ordlister, nogle af dem svensk-danske og andre dansk-svenske.

Ordbogen.com er et velfungerende websted med et tiltalende grafisk layout. Men den svensk-danske ordbogsudsvalgte udvalg af opslagsord er skuffende, især med hensyn til størrelse: ikke mere end 15.000 opslagsord, men også med hensyn til udvalget af opslagsord, hvor for mange ord er uinteressante kontrastivt betragtet. Man kan ikke forestille sig at en flittig bruger af den svensk-danske del af den svenske ordbog, fx en oversætter eller en læser af svensk fag- eller skønlitteratur, kan være tilfreds med antallet af succesfulde opslag. Ordbogen har et par gode faciliteter: Alle bøjningsformer, også de regelmæssige, giver opslag i den eller de relevante artikler, og gennem klik på den svenske ækvivalent i en dansk artikel kan man få den svenske artikel og dermed den svenske ækvivalents bøjningsformer således at en dansker i et beskedent omfang kan bruge den samlede ordbog til produktion af svensk. Ordbogen.com's koncept med redigering af nye artikler på grundlag af kundernes forgæves opslag har naturligvis noget for sig, men indtil nu

er resultatet af redaktionens eget arbejde suppleret med kunders bidrag dertil for tyndt.

sprogbro.org tilbyder en stor almensproglig svensk-dansk ordbog med indtil nu over 48.000 opslagsord. Også i denne ordbog forekommer lovlige mange transparente opslagsord. Som et interessant bidrag til udvalget af opslagsord indeholder ordbogen mange multi-etniske ord og slangord, og der er mulighed for at få disse og andre kategorier af opslagsord vist samlet. Det er ærgerligt at denne mulighed ikke gælder de ellers tydeligt markerede falske venner. Ordbogens betydningsangivelser er problematiske med deres blanding af ækvivalenter, parafraser og definitioner. Ofte er opslagsordets betydningsstruktur bevaret selvom flere eller alle betydninger har en og samme danske ækvivalent. Fremgangsmåden er ikke i overensstemmelse med gængs leksikografisk praksis i tosprogsordbøger, men det kan ikke udelukkes at den alligevel fungerer i forhold til brugeren. Artiklerne er velstrukturerede, og funktionaliteten er god. sprogbro.org er på sine egne præmisser et imponerende resultat af en enkelt persons ambitiøse og flittige arbejde. Det er et *con amore*-projekt båret af det formål at bidrage til øget kulturel og sproglig forståelse mellem de to nabolande.

dansk-og-svensk.dk indeholder som nævnt ikke en svensk-dansk ordbog, men en stor samling ordlister i relationen mellem svensk og dansk. Nogle af dem er faglige og ofte meget omfattende og detaljerede, andre almensproglige med inddragelse af subsprog som narkosprog og slang. dansk-og-svensk.dk er et websted som i kraft af sit indhold af interne ordlister og links til eksterne sproglige ressourcer byder på mange muligheder for at finde såvel almindelige svenske ord og udtryk som specielle ord og udtryk som man ingen andre steder kan slå op. Men nytteværdien afhænger af at man får overblik over mulighederne på den lidt uoverskuelige startside, lærer at navigere på webstedet og benytter en hensigtsmæssig søgestrategi.

I det foregående har jeg flere steder sammenlignet webstederne

med Svensk-Dansk Ordbog, som jo er en trykt ordbog. Den er imidlertid udarbejdet på helt andre præmisser end de tre websteder, frem for alt med langt større økonomiske ressourcer til rådighed. Derfor har jeg, måske med vekslende held, forsøgt at holde denne ordbog i baggrunden; jeg henviser dog igen til anmeldelsen af den i *LexicoNordica* 18 (Brink & Farø 2011).

Litteratur

- Brink, Lars & Ken Farø (2011): Den svenske forbindelse, version 2010. I: *LexicoNordica* 18, 271-292.
- Khemiri, Jonas Hassen (2003): *Ett öga rätt*. Stockholm: Norstedts Förlag.
- Språkbanken*. I: <<http://spraakbanken.gu.se/korp>> (Språkbankens konkordanser på Internet, marts 2012).
- Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* 13. udgave, 2006. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag i distribution.
- Svensk-Dansk Ordbog* (2010). København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og JP/Politikens Forlagshus A/S.
- Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009). Stockholm: Norstedts i distribution.

Kjeld Kristensen
ordbogsredaktør
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
kk@dsl.dk

Lexins svenska lexikon

Lisa Loenheim

Lexins svenska lexikon, 4 uppl. Utarbetad vid Lexikaliska institutet, Göteborgs universitet, under ledning av Sven-Göran Malmgren. Projektledare för webbversionen: Viggo Kann, Kungliga Tekniska Högskolan. Ansvarig på Språkrådet: Christian Mattsson. Stockholm: Språkrådet 2011. Internetlänk: <<http://lexin.nada.kth.se>>.

1. Inledning

Lexins svenska lexikon (2011) är en elektronisk inlärningsordbok och en del i projektet ”Lexikon för invandrare” (LEXIN). Lexinprojektet initierades av Skolöverstyrelsen i Sverige i slutet av 1970-talet och förlades till Göteborgs universitet med Martin Gellerstam som vetenskaplig ledare. Syftet var att tillgodose det uppkomna behovet av tvåspråkiga lexikon för nyanlända invandrare. Som underlag till lexikonen utarbetades en svensk ordbok, Svenska ord – med uttal och förklaringar. Denna utkom som tryckt ordbok 1984 och följdes av två utökade upplagor under 1990-talet. Sedan 1994 finns den enspråkiga ordboken fritt tillgänglig via en internetlänk jämte de tvåspråkiga lexikonen i Lexinserien (Gellerstam 1999:6; Hult et al. 2010:800–802).

Föreliggande fjärde upplaga (2011) av Svenska ord finns endast i elektroniskt format, under namnet Lexins svenska lexikon. Ordboken har tillkommit genom en omfattande bearbetning av förra upplagan utförd vid Lexikaliska institutet, Göteborgs universitet, på uppdrag av Språkrådet – som numera ansvarar för Lexinprojektet – och i tekniskt samarbete med Kungliga tekniska högskolan,

KTH. För enkelhetens skull kommer jag i det följande att omtala den nya upplagan som Svenska ord 4, i analogi med tidigare upplagor.

Personerna bakom ordboken är medarbetarna Daniel Berg, Sture Berg, Louise Holmer, Ann-Kristin Hult, Christian Sjögren, Emma Sköldberg, Maria Toporowska Gronostaj samt projektledaren Sven-Göran Malmgren vid Lexikaliska institutet. För arbetet med webbversionen står Viggo Kann, KTH, som projektledare och ansvarig på Språkrådet är Christian Mattsson. Arbetet med uppdateringen har dokumenterats i Hult et al. (2010) och Malmgren (2012).

Uppdateringen är intressant av flera skäl. För det första är nätversionen av Svenska ord en flitigt nyttjad resurs. I mars månad 2012 gjordes cirka en miljon uppslagningar i ordboken (Lexinstatistik; jfr också Hult 2008). För det andra kommer den nya versionen att utgöra underlag för den planerade uppdateringen av de tvåspråkiga lexikonerna i Lexinserien. För det tredje torde uppdateringen vara av intresse för Lexinprojektets motsvarigheter i Norge, Danmark och Island. Det finns således flera goda skäl att granska den nya upplagan.

2. Webbsidans utformning

Till den nya upplagan har ordbokens webbsida fått en ny och tydligare layout, se figur 1. På startsidan möts man av en välkomsttext som presenterar Lexinprojektet och de resurser webbsidan erbjuder. Härifrån nås en kort text om uppdateringen av Svenska ord, vilken i sin tur länkar till användaranvisningen ”Om Lexinordböckerna” (mer om denna i avsnitt 3). Ytterligare information om Lexin, t.ex. bakgrund och statistik, ges under fliken ”Om Lexin” på startsidan.

En viktig resurs i ordbokens utanförtext är de bild-, animations- och dialogteman som återfinns under fliken ”Bilder och filmer” (mer om dessa i avsnitt 6.5).

Fliken för lemmalistan är aktiverad i startläget och sökrutan direkt tillgänglig i sidofältet. Där finns också resursen ”Svenskt tangentbord” som förser användare som inte har svenskt tangentbord med bokstäverna å, ä och ö. Mitt samlade intryck av webbsidan är att den är tydlig och inbjudande.

Lexin ett samarbete mellan **Språkrådet** & **KTH**

Stå upp Bilder och filmer Nätbokhandel Om Lexin Kontakt Andra nätlexikon

Till Från Bilaga
Välj språk
Stå upp ?

Svenskt tangentbord
Gå vidare
Inställningar

Välkommen till Lexin på nätet!

Här hittar du lexikon på femton minoritetsspråk, men även bildmaterial och kortare videofilmer. Lexikon i bokform finns på följande språk och kan köpas i vår nätbokhandel:

Albaniska, arabiska, bosniska, finska, grekiska, irländska, makedoniska, nordindiska, persiska, romska (arfi), rumänska, serbiska, somaliska, spanska, svenska, sydindiska, tigriska, turkiska, turkmeniska och vietnamesiska.

Svenska Lexin finns nu i en helt ny version. Det är den mest omfattande revideringen som gjorts sedan första versionen kom 1984. Flera tusen nya ord och uttryck har lagts till. Språkexemplen har uppdaterats och fler böjningsformer och flyglare information om konstruktioner har tillkommit. Läs mer här: Revideringen har gjorts vid Göteborgs universitet av Daniel Berg, Sture Berg, Ann-Kristin Hult, Louise Holmér, Christian Sjögren, Emma Skoldberg och Maria Toponowska Gronostaj under ledning av professor Sven-Göran Malmgren.

Lexin på nätet är ett samarbete mellan Språkrådet, en avdelning inom Institutet för språk och folkminnen, och Kungliga Tekniska högskolan.

Figur 1: Startsidans utformning.

3. Ordbokens användaranvisning

Användaranvisningen ”Om Lexinordböckerna” är en cirka tjugo A4-sidor lång guide som i huvudsak rör Svenska ord 4. Angående funktion och målgrupp sägs kortfattat att Svenska ord 4 är en inlärningsordbok, avsedd ”för den som lär sig svenska”. Det framhålls att ordboken av detta skäl innehåller rikliga böjnings- och uttalsuppgifter samt uppläst uttal.

Användaranvisningen i övrigt är av praktisk karaktär: den förklarar – utförligt och pedagogiskt – hur ordboken är uppbyggd och hur informationen under respektive komponent ska tolkas.

Dessutom ges information om böjningsmönster som inte belyses i ordboksartiklarna, t.ex. komparering av adjektiv. Användaranvisningen ger även upplysningar om böjningsformer som saknas i ordboken, t.ex. passivum och presens particip. Bildernas viktiga roll i ordboken lyfts också fram. I en bilaga ges en lista på oregelbundna verb och adjektiv.

Det jag kan sakna i användaranvisningen är sådan information som gavs i för- och eftertexterna till de första tryckta upplagorna av Svenska ord: ett resonemang om ordbokens funktion och målgrupp samt redogörelse för avvägningar när det gäller t.ex. lem-maurval och uttalsangivelser (jfr Svenska ord 2: Förord; 842–852). I avsnittet som rör ordförklaringarna i Svenska ord 4 ges dock vissa upplysningar om principiella ställningstaganden, vilket jag återkommer till när jag behandlar betydelsebeskrivningarna.

4. Ordbokens funktion och målgrupp

Användaranvisningen är alltså kortfattad när det gäller ordbokens funktion och målgrupp: Svenska ord 4 är en inlärningsordbok för den som lär sig svenska. De första upplagorna ger mer information härvidlag, men tydligast ringas målgruppen in i en artikel av Martin Gellerstam (1999), tidigare projektledare för Lexin. De tvåspråkiga lexikonerna uppges vända sig till nytillkomna invandrare som kan förväntas ha begränsade läsfärdigheter i modersmålet och begränsade erfarenheter av studier i främmande språk; riktmärket ska vara ”den ovane lexikonanvändaren” (1999:4–5). Eftersom Svenska ord utgör underlag för de tvåspråkiga lexikonerna är det rimligt att anta att ordboken, även i den senaste upplagan, är avsedd för samma målgrupp. Det skulle innebära att Svenska ord 4 i första hand vänder sig till användare med blygsamma kunskaper i svenska språket och begränsad erfarenhet av ordböcker.

Till den nya upplagan har man arbetat med att förstärka ka-

raktären av inlärningsordbok, bl.a. genom förenklad terminologi och mer explicit presentation av informationen. Man har också gett ordboken en tydligare inriktning på reception, vilket bl.a. yttrar sig i fler och längre språkexempel som tydligare stöder och konkretiserar definitionen (Malmgren 2012:456).

En annan inlärningsordbok med samma målgrupp är Natur och Kulturs Svenska Ordbok från 2001 (hädanefter NoKSO). För att ge perspektiv på vissa vägval i Svenska ord 4 kommer jag att använda NoKSO som jämförelsematerial.

5. Sökmöjligheter och artiklarnas utformning

Användaren väljer käll- och målspråk i sidofältet på startsidan, och får därigenom tillgång till önskat tvåspråkigt lexikon eller till Svenska ord 4.

Medan man skriver in sitt sökord ges en glimt av lemmalistan; datorn ger successivt förslag på ord som börjar med angiven söksträng. När man väl gjort sin sökning är endast sökordet och ordboksartikeln i fråga synlig. Det är lite synd att man inte ges mer av orientering i lemmalistan. Man skulle t.ex. kunna tänka sig en rullist med lemman i sökordets närhet i lemmalistan.

När det gäller sökmöjligheterna finns det goda chanser att hitta rätt lemma även vid felstavning, och det går utmärkt att söka på alla böjningsformer som ingår i ordboksartiklarna. En mycket positiv nyhet är att man slussas till rätt lemma även om man anger en böjningsform som *inte* ingår i ordboksartikeln, t.ex. ett verb i presens particip eller ett komparerat adjektiv.

Redan i förra upplagan fanns hypertextlänkar till bilder, animationer och uppläst uttal av ordbokens lemman. En avgörande förbättring till Svenska ord 4 är de nya länkarna mellan ord i ordboksartiklarna. Med hjälp av dessa kan man klicka på ett svårt ord i en definition eller ett språkexempel och förflyttas till den

ordboksartikel som beskriver ordet. Tack vare hypertextlänkarna kan användaren också hitta sådana sammansättningar som bara ges som språkprov under det enkla lemmat (t.ex. *äppelpaj* under *paj*). Detta löser problemet med att det annars kan vara svårt för andraspråksinläraren att hitta sammansättningar som inte är lemmaansatta, eftersom det kräver identifiering av och uppslagning på ordets efterled.

Artiklarna i Svenska ord 4 har en genomtänkt mikrostruktur och spatiös layout. Lemmat i fetstil följs av uttalsangivelse och länk till inläst uttal, samt ordklass- och böjningsuppgifter. Därefter ges betydelsebeskrivning, i vissa fall kompletterad med länk till bild eller animation. Eventuella stilkommentarer eller sakupplysningar ges närmast efter betydelsebeskrivningen. De därpå följande språkexemplen är sorterade under upplysande rubriker, ”Sammansättningar” och ”Exempel”. Fasta uttryck presenteras som fetstilta sublemman under rubriken ”Uttryck”. Sist i artiklarna ges valensuppgifter.

6. Artiklarnas innehåll

I följande avsnitt behandlas ordboksartiklarnas ingående komponenter. Granskningen utgår huvudsakligen från artiklar under bokstäverna D och P. Jag valde dessa bokstäver eftersom tidigare metalexikografiska studier utförts på just dem (Sköldberg 2008:322).

6.1. Lemmaurval

Förra upplagan innehöll cirka 28 500 lemman. Till Svenska ord 4 har enligt webbsidan cirka 3 000 nya uppslagsord tillkommit, samtidigt som en del föråldrade ord har utgått.

Lemmalistan innehåller liksom tidigare fyra kategorier av

ord: frekventa ord ur allmänspråket; ord hämtade ur läromedel för målgruppen; samhällsord av betydelse för att orientera sig i det svenska samhället samt vardagliga och talspråkliga ord jämte ”svåra ord” enligt förståelseundersökningar (Svenska ord 2:842; Hult et al. 2010:801).

En frekvent ordtyp som fått ökad representation i lemmalistan är sammansättningar. En del sammansättningar som tidigare gavs som språkexempel har lyfts upp i lemmalistan och en del sammansättningar är nytillkomna. Det är synnerligen positivt att fler sammansatta ord förklaras i lemmalistan. Som bekant är inte bara ogenomskinliga utan också genomskinliga sammansättningar problematiska för andraspråksinläraren, eftersom det är svårt att analysera och urskilja delarna i ett ord på ett främmande språk. Sammansatta ord tenderar att framstå som rätt och slätt långa och krångliga ord. Som exempel på nya sammansättningar i lemmalistan kan nämnas *dagsläge*, *dagligvara* och *panikångest*. Det är för övrigt användarvänligt att man låter ett lodstreck markera gränsen mellan för- och efterled, t.ex. *dags|läge*.

En annan ordkategori som beretts mer utrymme i Svenska ord 4 är partikelverb i lös förbindelse. Eftersom sådana är mycket vanliga, inte minst i vardagsspråket är det positivt med nya partikeluttryck som *dammar av*, *delar in*, *delar upp*, *delar ut*, *delar med sig*, *packar upp* och *packar ur* i lemmalistan. Likaledes förtjänar vardagliga och talspråkliga verb som *dejt* och *diss* sina nya platser i lemmalistan vid sidan av *dadd*, *dalt* och *pajar* från förra upplagan. Som synes har man bibehållit presens som uppslagsform för verben. Presens som uppslagsform var ursprungligen ett önskemål från lärarhåll, då presensändelsen ger en indikation om verbets böjningsmönster och ofta används som ”kom ihåg-form” i andraspråksundervisningen (Svenska ord 2:843).

Lemmalistan har också förtjänstfullt kompletterats med fler nationalitets- och landskapsord, och urvalet är mer systematiskt än tidigare. Nationalitetsorden i Svenska ord 4 täcker in landet,

språket, benämningar på invånare (man och kvinna) jämte det adjektiviska ordet. Därmed har många lemmaluckor fyllts. Till förra upplagans *palestinier* har tillförts *palestinska*, *Palestina* och *palestinsk*, och till landskapet *Dalarna* har tillfogats personbenämningarna *dalkarl* och *dalkulla* (men märkligt nog inte *dalmas*).

Samhällsord för företeelser, institutioner och myndigheter i det svenska samhället, t.ex. *dagpenning*, *dagcentral* och *Diskrimineringsombudsmannen* (nytt lemma), bedömer jag som ett användarvänligt inslag i inlärningsordboken – men de kräver förstås frekvent uppdatering för att hållas à jour.

Frågetecken sätter jag däremot för ett antal mindre frekventa ord som finns kvar i lemmalistan sedan förra upplagan, t.ex. *damasker*, *damast*, *defilerar*, *demagog*, *distingerad*, *durkdriven*, *palaver*, *pamflett*, *parafras* och *pardon*. De ska väl ses som representanter för kategorin ”svåra ord”, men jag ställer mig tveksam till valet att behandla så ovanliga ord i en inlärningsordbok. En del svåra ord har tagits bort ur lemmalistan, t.ex. *deklinat*, men jag tycker att man kunde ha rensat betydligt hårdare, för att förstärka karaktären av inlärningsordbok.

6.2. Uttal och betoning

Uttalsangivelser ges inom hakparentes efter lemmat. Ord med grav accent (accent 2) föregås av en upphöjd 2:a, långt ljud markeras med efterföljande kolon, och huvudtrycket i flerstaviga ord markeras med en punkt under det betonade ljudet: [2d̥ɑːgdr̥öm:er]. Notationssystemet förklaras tydligt i användaranvisningen. Nytt för den fjärde upplagan är att böjningsformer med ett uttal som avviker från grundformen har en egen uttalsbeteckning. Så ges under lemmat *dator* även en uttalsangivelse för pluralformen, varvid användaren informeras om betoningsförskjutningen från *dator* till *datorer*.

Som tidigare används en notation med utgångspunkt i det

svenska alfabetet i stället för det internationella fonetiska alfabetet IPA. Användaranvisningen ger ingen explicit förklaring till vägvalet, men i förordet till andra upplagan framhålls att ett enklare notationssätt utan så många specialtecken bättre tillgodoser behoven hos en målgrupp som inte kan förväntas vara bekant med IPA-alfabetet (Svenska ord 2:845). Det är ett välgrundat argument. Samtidigt kan det förenklade notationssättet orsaka förvirring i vissa fall, nämligen då svenskans uttal av enskilda vokaler avviker från vad som är normalfallet i andra språk. Exempelvis kan [u] och [o] för det svenska uttalet av <u> och <o> leda fel, jfr [pʊ:del] och [po:l] i ordboken, då vokalerna <u> och <o> vanligen har ett annat ljudvärde (vilket även avspeglas i IPA). Se också Nina Martolas recension i *LexicoNordica* 9 (2002:266) där hon för samma resonemang angående uttalsangivelserna i NoKSO. Jag lutar ändå åt att man gjort en god avvägning. Det är vettigt att undvika specialtecken och användarna måste ändå lära sig hur vokalerna låter på svenska, så det kan vara adekvat att ha dem som grund för notationen. Man får inte heller glömma att ordboken ska passa även de användare som är obekanta med det latinska alfabetet. För dem skulle exempelvis beteckningen [u:] för *o*-ljudet i *pol* bli synnerligen förvirrande.

Oavsett notationssystem är det svårt att åstadkomma korrekt uttal enbart utifrån fonetisk skrift. Därför är det värdefullt att ordboken liksom tidigare erbjuder möjligheten att lyssna till inläst uttal av uppslagsorden. Tyvärr gäller inte detta de nyttillkomna lemmarna i fjärde upplagan.

6.3. Ordklassstillhörighet och böjningsmönster

Ordklassstillhörighet anges för alla ord och redovisas direkt efter uttalsangivelserna. Jag ifrågasätter dock förkortningarna, t.ex. *subst.*, *adj.* och *interj.* för *substantiv*, *adjektiv* och *interjektion*. I en elektronisk ordbok, fri från den tryckta ordbokens omfångs-

begränsningar, finns det ingen anledning att använda sådana förkortningar, i synnerhet inte i en inlärningsordbok.

Böjningsuppgifterna för verb och substantiv är mycket tydligare i Svenska ord 4 än i föregående upplaga, se nedan:

Svenska ord 3

diskar, diskade, diskat, diska (!)

pinne, pinnen, pinnar

Svenska ord 4

diskar, att diska, diskade, har diskat, är diskad, diska!

pinne, pinnen, pinnar, pinnarna

Som framgår av exemplet *diskar* användes i förra upplagan en gemensam angivelse för infinitiv och imperativ. Utropstecknet inom parentes efter sista formen fick markera att denna förekom både som infinitiv (utan utropstecken) och som imperativ (med utropstecken). Denna notation kan knappast ses som en användarvänlig lösning. I Svenska ord 4 presenteras infinitiv och imperativ separat, och verbformerna har förtjänstfullt kompletterats med perfektparticipformen. Dessutom används småorden *att*, *har* och *är* framför infinitiv, supinum respektive perfektparticip, vilket hjälper användaren att identifiera formerna och se hur man bildar olika tempus med dem.

Även böjningsangivelserna för substantiv har förbättrats, se *pinne*. Tidigare angavs grundform, bestämd form singularis samt obestämd pluralis. I den nya upplagan anges även bestämd form pluralis, vilket innebär ett värdefullt tillskott.

Notationen för adjektiv är oförändrad med angivelse av böjningsformerna för neutrum och plural.

6.4. Betydelsemoment och betydelsebeskrivningar

I förra nätupplagan valde man ofta att presentera betydelsemoment som separata lemman – även när det rörde sig om närbesläktade delbetydelser hos ett ord. Det fanns t.ex. tre lemman *mänsklig* (jfr Karlsson 2010:19). Till den nya nätupplagan har man återgått till principerna för de tryckta upplagorna och sammanför olika delbetydelser under lemmat, t.ex. tre lexem under *mänsklig*. Jag bedömer det som användarvänligt. Inte bara polysema utan också homonyma ord behandlas under samma lemma om de har samma formella egenskaper, i enlighet med lemma-lexemmodell-*en* (Svenska ord 2:848).

Betydelsemomenten under lemmat presenteras på olika sätt beroende på vilket semantiskt förhållande de har till varandra. När det rör sig om två tydligt skilda betydelser används lexemsiffror, se *packning* nedan.

packning (...)

1. saker som packats, bagage

Exempel:

- Ta bara lätt packning med dig på resan!

2. anordning som tätar mellan två ytor (i vattenkranar o.d.)

Sammansättningar:

- gummi|packning

Exempel:

- kranen droppade, så han fick byta packning

I de fall betydelsemomenten är semantiskt besläktade, t.ex. när det rör sig om en grundbetydelse och en metaforisk användning, följs i stället den första betydelseangivelsen av en kommentar, t.ex. ”utvidgat” eller ”även bildligt” – för tydlighetens skull på egen rad i den nya upplagan – varefter den andra betydelseangivelsen presenteras, se *dagslända*.

dag|slända (...)

en insekt som lever högst några dagar

<även bildligt> kortlivad företeelse

Exempel:

- många trodde att festivalen bara var en dagslända, men nu arrangeras den för tjugonde gången

Jag är kluvet inställd till valet att inte lexemnumrera närliggande eller beslätade delbetydelser. Å ena sidan tydliggör notations-sättet semantiska samband mellan betydelsemomenten – vilket kan vara positivt. Å andra sidan är andraspråksinläraren kanske mer betjänt av en rakare guidning till delbetydelsena. Numrerade betydelsemoment kan då vara att föredra framför en möjligen svårtydd anmärkning som ”<även bildligt>”. Jämför diskussionen (bl.a. i Svensén 2004) om behandling av polysemi och indelning-en av lexikografer i *lumpers*, som slår samman betydelse, och *splitters*, som delar upp i många delbetydelser (Svensén 2004:259, 264–266).

Ett problem i den förra upplagan var att det inte framgick om ett språkexempel illustrerade grundbetydelsen eller den bildliga betydelsen av lemmat. Detta har man nu rättat till. I den nya upplagan markeras genom tydlig grafik till vilket betydelsemoment språkexemplet hör, jfr *dagslända*.

En annan förbättring är att många homonyma och polysema ord i definitionerna försetts med en siffra inom parentes som hänvisar till rätt lemma eller betydelsemoment, t.ex. *dagmask* 'en mask (1) som lever i fuktig jord'.

Ytterligare en nyhet i fjärde upplagan är att man använder presens i stället för infinitiv i betydelseangivelserna till verben, jfr *daddar* 'behandlar någon som ett litet barn'. Eftersom uppslagsformen för verben är presens, innebär förändringen ökad konsekvens.

Många definitioner har till Svenska ord 4 försetts med kompletterande synonymer och antonymer (som i *packning 1* ovan).

Syftet anges i användaranvisningen vara dubbelt: dels ökar de chansen att användaren förstår uppslagsordet, dels kan synonymerna ge ett tillskott till användarens aktiva svenska ordförråd. Jag sympatiserar med resonemanget och ser förändringen som positiv. Det förekommer även synonymförklaringar med en eller två ensamma synonymer i ordboken. Dessa är mer sårbara. Ibland bedömer jag att synonymförklaringarna ger otillräcklig vägledning, t.ex. när *packe* förklaras med ’bunt, trave’ – två synonymer som för andraspråksinläraren torde vara nästan lika svåra som uppslagsordet.

Betydelseangivelserna i Svenska ord 4 kännetecknas av precishet, vilket i grunden är positivt. Punktvis åstadkoms dock denna precishet till priset av en (alltför) hög abstraktionsnivå. I exemplet ovan anser jag att *packning 2* har en svårtillgänglig definition: ’anordning som tätar mellan två ytor (i vattenkranar o.d.)’. Definitionen har ett abstrakt huvudord – *anordning* – och få i ordbokens målgrupp torde vara bekanta med uttrycket *och dylikt* eller förkortningen *o.d.* Ändå är förklaringen tydligare än i förra upplagan där *packning 2* gavs definitionen ’slags tätning (i vattenkranar o.d.)’.

Abstrakta huvudord i ordbokens definitioner är ibland resultatet av ett strikt förhållningssätt till principen om substituerbarhet. Man är noggrann med definitionsformatet, att låta definitionens huvudord vara av samma ordklass som definiendum. Som exempel vill jag ta upp lemmat *dagslända*. Förklaringen till den bildliga betydelsen av ordet lyder ’kortlivad företeelse’. Substantivet *dagslända* förklaras här med en participbestämning *kortlivad* till ett substantiviskt huvudord med hög abstraktionsnivå, nämligen *företeelse*. Med ett friare förhållningssätt vad gäller definitionsformat kunde *dagslända* med en omskrivning få en enkel och konkret förklaring, t.ex. ’något som bara finns under en kort tid’ (med ett pronomen som huvudord). I vissa fall gör man också undantag och sätter definitionsformatet inom parentes, jfr lemmat *paket* nedan.

Min bedömning är att man lyckats väl med att lemmaansätta definitionernas ingående ord – och tack vare hypertextlänkarna som skapats till fjärde upplagan kan man enkelt klicka sig fram och få ett svårt ord i definitionen förklarat. Jämfört med förra upplagan hittar man förklaringar till fler av definitionernas ingående ord, och det är rent tekniskt lättare att förflytta sig till förklaringen.

Jag kan dock tycka att användarnas uthållighet i konsultationen ibland sätts på prov. På grund av hänvisningsstruktur och svåra ord i definitionerna kan konsultationskedjorna bli långa. Låt oss, som exempel, titta på lemmat *pacifist* med betydelseangivelsen 'anhängare av pacifism'. Här är det troligt att användaren förutom *pacifism* också behöver slå upp det abstrakta huvudordet *anhängare*. *Anhängare* förklaras med synonymerna '*sympatisör, meningsfrände*'. Om inte heller dessa svåra ord är bekanta leder lemmat *sympatisör* till *sympatiserar* med förklaringen 'hyser sympati, instämmer (med viss åsikt)'. Lemmat *instämmer*, i sin tur, ges förklaringen 'uttrycker samma åsikt som någon annan'. Konsultationskedjan kan visserligen ge användaren ett utökat ordförråd – men det är knappast användarvänligt med så här långa kedjor.

Om vi jämför med inlärningsordboken NoKSO, som vänder sig till samma målgrupp, erbjuder NoKSO generellt mer konkreta, direkta förklaringar, jfr *pacifist*: 'en person som tycker att man aldrig ska använda våld och som vägrar bära vapen'. Betydelsebeskrivningarna i NoKSO är över lag mer mångordiga än de i Svenska ord 4, se även förklaringen till *paket* (endast ett av två betydelsemoment citerat):

paket

NoKSO – 'något som man har lagt i en kartong eller lagt omslagspapper kring'

Svenska ord 4 – 'något som är förpackat eller inslaget'

Svenska ord 4 använder ofta koncentrerade definitioner av detta

slag med perfekt particip och satsförkortning där NoKSO väljer aktiv form och relativsats. Fördelen med participkonstruktionerna i Svenska ord 4 är att definitionerna blir ”snygga”, precisa och inte så pratiga. Å andra sidan gör frånvaron av aktörer att förklaringarna blir mer abstrakta, och risken är stor att användaren också behöver slå upp de svåra participen i förklaringarna. NoKSO:s förklaringar är visserligen långa (ibland på gränsen till otympliga), men över lag bedömer jag dem som illustrativa, konkreta och lättillgängliga för andraspråksinläraren, delvis på grund av den aktiva formen. Det ligger något motsägelsefullt i detta att NoKSO med en tydlig begränsning i omfång presenterar mångordiga definitioner medan Svenska ord 4 – en elektronisk ordbok med (i princip) obegränsat utrymme – arbetar med koncentrerade definitioner. Enligt min bedömning skulle Svenska ord 4 nå längre i målgruppsanpassning med ett friare förhållningssätt till substituerbarhetsprincipen. Med längre omskrivningar kunde en del abstrakta ord i förklaringarna arbetas bort och förklaringarna göras mer konkreta, direkta och lättillgängliga.

6.5. Bilder och animationer

Bildteman är en klassisk resurs i Svenska ord som fanns redan i den tryckta ordboken. Cirka 2 000 av ordbokens lemman är länkade till bilder i de 31 bildtemana, och många lemman för konkreta företeelser får härigenom en lättillgänglig förklaring, t.ex. *dal*, *paddinga* och *pakethållare*, för att nämna några. I vissa fall täcker bilden emellertid bara in en av flera delbetydelser. Exempelvis illustreras *paket* med ett sådant paket som man skickar med posten, medan språkexemplen talar om fina julklappar och paket till födelsedagen, vilket möjligen kan orsaka viss förvirring.

Bildtemana visar orden i ett sammanhang och tydliggör gränserna mellan närliggande ord inom ett semantiskt fält. Temat ”tid – klocka och kalender” illustrerar t.ex. hur *morgon*, *förmiddag* och

eftermiddag förhåller sig till varandra. Ordboken innehåller också 15 animationsteman som åskådliggör 700 verb, t.ex. *hickar*, *gäspar* och *blinkar* under temat ”Människa – rörelser och miner”. Dessutom presenterar ordboken videofilmade samtal under tre dialogteman. Syftet är att ge en modell för konversation i specifika situationer, t.ex. vid en arbetsintervju. Inspelningarna fyller en viktig funktion, även om man inte når ända fram vad gäller naturliga dialoger. Sammantaget bedömer jag resursen med bild-, animations- och dialogteman som mycket värdefull för målgruppen.

6.6. Språkexempel

Presentationssättet för språkexemplen har justerats till föreliggande upplaga – och blivit föredömligt tydligt. Sammansatta ord kommer numera först, under rubriken ”Sammansättningar”. Därefter följer en eller flera exempelmeningar och fraser under rubriken ”Exempel”. Slutligen presenteras idiom och andra fasta uttryck under rubriken ”Uttryck”. Idiomen och de fasta uttrycken har fått status av sublemman, varför jag behandlar dem i ett eget avsnitt nedan.

Språkexemplen spelar en oerhört viktig roll i inlärningsordboken genom att konkretisera betydelseangivelserna. Betydelsen av goda språkexempel lyfts också fram av ordboksförfattarna, som framhåller att det är svårt att ge en enkel definition som är förståelig för användare med ett begränsat ordförråd (Hult et al. 2010:807). Denna svårighet har vi sett prov på. Därför är det positivt att Svenska ord 4 innehåller fler syntaktiska språkexempel än föregångaren – enligt användaranvisningen över 22 000 fraser och exempelmeningar, eller nästan ett syntaktiskt exempel per lemma (oklart om siffran inkluderar idiomen). I sammanhanget är det värt att nämna att flera av de svåra definitioner jag diskuterat ovan konkretiseras genom språkexemplen, jfr *pacifist* ’anhängare av pacifism’ med exemplet ”Som pacifist avskydde hon våld”.

Många lemman som tidigare saknade språkexempel har kompletterats med sådana, t.ex. *daddar*. Definitionen till *daddar*, 'behandlar någon som ett litet barn', förtydligas fint och ordet visas i naturlig användning genom följande språkexempel: "– Sluta dadda (med) barnen, de måste ta lite ansvar själva också!"

I revideringsarbetet har man också arbetat med att ersätta infinitivuttryck från förra upplagan och i stället presentera hela satsen där man "sätter en scen" med de semantiska roller som är relevanta för förståelsen av ordet (Hult et al. 2010:806–807). Till lemmat *paket* gavs tidigare språkexemplet "slå in paket". I Svenska ord 4 tillförs förtjänstfullt information om aktör, objekt och situation: "De slog in julklapparna i fina paket." Man kan dock ifrågasätta valet att exemplifiera med just *julklapp*. För det första är *julklapp* en ogenomskinlig sammansättning som kräver uppslagning. För det andra rör det sig om en företeelse som är begränsad till kristna kulturer och därmed inte kan förutsättas vara bekant i ordbokens målgrupp i stort. Här skulle man visserligen kunna hävda att det är positivt med språkexempel som ger upplysningar om företeelser i den svenska kulturen, men jag tycker nog att det är mer prioriterat att välja lätttydda, mer allmängiltiga språkexempel som ger en så rak väg som möjligt till förståelsen av lemmat. I stället för *julklapp* hade man kunnat välja *present* eller *gåva*. Det är välavvägt och användarvänligt att man i lemmats andra språkexempel kopplar *paket* till *födelsedag*, eftersom paketgivning vid födelsedagar förekommer i många länder som inte delar den kristna julklappstraditionen.

Många lemman är försedda med sammansättningar eller avledning som språkexempel – ofta flera stycken, t.ex. *dagstidning*, *sommardag* och *temadag* under *dag*. Sammansättningarna fyller en viktig funktion. De illustrerar ett vanligt förekommande konstruktionsmönster i svenskan, och språkexemplen visar dessutom hur sammansättningsfogen ser ut i det aktuella fallet. Det är också användarvänligt att sammansättningarna som ges som språkexempel är sökbara.

Vid lemman med fler än ett betydelsemoment visas tydligt till vilket betydelsemoment språkexemplet hör, och ofta ges språkexempel till samtliga betydelsemoment.

6.7. Idiom och uttryck

Idiom och andra fasta uttryck har fått en mer framträdande position jämfört med föregående upplaga. De har lyfts till fetstilta sublemman, vilket tydliggör deras självständiga ställning, och de har fått en fast plats i slutet av artiklarna.

Min bedömning är att ordboken är relativt generös med att anföra idiom och fasta uttryck. Inte sällan presenteras flera idiom under lemmat, t.ex. *göra en pudel* och *pudelns kärna* under **pudel**. Det vanliga ordet *dag* representeras av inte mindre än 17 fasta uttryck, fördelade på två betydelsemoment. I de flesta fall hittar man uttrycken under uttryckets alla huvudord: *göra en pudel* visas både under **göra** och **pudel**.

Man kan ändå notera att Svenska ord 4 inte nått lika långt som NoKSO. NoKSO anför fler idiom och erbjuder ofta illustrerande språkexempel till dem, vilket saknas i Svenska ord 4. I en inlärningsordbok inriktad på reception är idiom och andra fasta uttryck viktiga, eftersom betydelsen hos dem inte kan räknas ut utifrån de ingående delarna. Som en ytterligare service till användaren skulle man i nästa steg kunna lägga till ännu fler idiom och komplettera åtminstone vissa av idiomerna med språkexempel för att förtydliga betydelse och användningsområde.

6.8. Valens- och konstruktionsuppgifter

En stor förtjänst i Svenska ord 4 är att man ger explicita valensuppgifter för verb och adjektiv. I sammanhanget kan det vara intressant att nämna att inlärningsordboken NoKSO har kritiserats för avsaknad av sådana (Martola 2002:267–268). Uppgifter om

konstruktion fanns även i förra upplagan av Svenska ord, men notationen har förenklats. Tidigare användes A och B för mänskliga referenter, x och y för föremål eller abstrakta referenter och INF för verb i infinitiv. I den nya upplagan anges mänskliga referenter med *ngn* och föremål och företeelser med *ngt*. INF har ersatts med det mer lättförståeliga VERB. Liksom tidigare används också de transparenta beteckningarna SATS, TID och PLATS – och parentes markerar fakultativ bestämning.

Notationen med A, B, x och y framstod som något komplicerad. Att använda *någon* och *något* är betydligt mer genomskinligt – men med tanke på målgruppen bör man givetvis skriva ut orden. Som det ser ut nu (*ngn/ngt*) är det inte lätt att tyda informationen, såvida man inte läst användaranvisningen där förkortningarna förklaras.

7. Summering

Svenska ord 4, eller Lexins svenska lexikon (2011), är en gedigen inlärningsordbok med omfattande och explicit information: uttals- och ordklassangivelser för alla ord, många böjningsformer, tydligt differentierade betydelsemoment, många språkexempel och fasta uttryck samt formella valensangivelser. Inläst uttal, bild- och animationsteman är också värdefulla resurser för andraspråksinläraren.

Däremot tycks man ha tappat en del ”kringinformation” på vägen, t.ex. utförligare resonemang om ordbokens funktion och målgrupp samt redogörelse för principiella avvägningar. Det är lite synd att man måste gå tillbaka till tidigare upplagor för att läsa om t.ex. principerna bakom lemmaurval och uttalsangivelser.

Bearbetningen inför den fjärde upplagan har helt klart medfört många vinster. Webb sidan har fått en tydligare och mer tilltalande layout och sökmöjligheterna har förbättrats, bl.a. genom hy-

pertextlänkar mellan ord i artiklarna. Det är också positivt att fler sammansättningar och partikelverb beretts plats i lemmalistan. Angivelserna av böjningsformer är dessutom mer heltäckande än tidigare och föredömligt enkla att tolka. Presentationen av betydelsemomenten och de tillhörande språkexemplen har också blivit tydligare, och kompletteringen med synonymer till definitionerna fungerar väl. Vidare har språkexemplen blivit fler och rikare i sin utformning, då infinitivuttryck ersatts med hela satser – och idiomerna har vällovt lyfts till sublemman. Slutligen har valensangivelserna förenklats, även om bruket av förkortningar gör att man inte når ända fram till ett riktigt användarvänligt resultat.

Sammantaget har målgruppsanpassningen ökat. Jag tror dock att man skulle kunna komma ännu längre genom att rensa ut en del lågfrekventa, svåra ord i lemmalistan och ersätta ordbokens förkortningar samt – vilket är särskilt angeläget – arbeta med att förenkla och konkretisera de ibland alltför abstrakta betydelsebeskrivningarna. Lexins svenska lexikon kan mycket väl rekommenderas till målgruppen, men det finns samtidigt potential att ytterligare förstärka karaktären av inlärningsordbok.

Litteratur

Ordböcker

NoKSO = Per-Olof Köhler, Ulla Messelius & Birgitta Hene (2001): *Natur och Kulturs Svenska Ordbok*. Stockholm: Natur och Kultur.

Svenska ord – med uttal och förklaringar (1984). Martin Gellerstam & Kerstin Norén (red.). Stockholm: Skolöverstyrelsen/Esselte studium.

- Svenska ord 2 = *Svenska ord – med uttal och förklaringar* (1992).
Martin Gellerstam, Kerstin Norén & Julian Birbrajer (red.). 2
uppl. Stockholm: Statens skolverk/Norstedt.
- Svenska ord 3 = *Svenska ord – med uttal och förklaringar* (1999).
Martin Gellerstam & Kerstin Norén (red.). 3 uppl. Stockholm:
Statens skolverk/Liber.

Annan litteratur

- Gellerstam, Martin (1999): LEXIN – lexikon för invandrare. I:
LexicoNordica 6, 3–18.
- Hult, Ann-Kristin (2008): Användarna bakom loggfilerna –
redovisning av en webbenkät i Lexin online Svenska ord. I:
LexicoNordica 15, 73–91.
- Hult, Ann-Kristin, Sven-Göran Malmgren & Emma Sköldbberg
(2010): Lexin – a report from a recycling lexicographic project
in the North. I: Anne Dykstra & Tanneke Schoonheim (eds.),
*Proceedings of the XIV Euralex International Congress, Leeuwar-
den 6-10 July 2010*. Ljouwert, 800–809.
- Karlsson, Anna (2010): Elektroniska ordböcker – en jämförelse
mellan den svenska och norska internetversionen av Lexins
enspråkiga ordböcker. Göteborgs universitet: Institutionen för
svenska språket. Opublicerat examensarbete.
- Lexinstatistik, <<http://lexin.nada.kth.se/lexin/statistik/2012-mar.html>> (mars 2012).
- Malmgren, Sven-Göran (2012): Från Svenska ord (Lexin) 3 till
Svenska ord 4. I: Birgit Eaker, Lennart Larsson & Anki Mattis-
son (red.): *Nordiska studier i lexikografi 11. Rapport från Konfe-
rensen om lexikografi i Norden, Lund 24–27 maj 2011*. (Skrifter
utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi 12.) Lund, 454–
465.
- Martola, Nina (2002): Två nya lättillgängliga ordböcker. I: *Lexico-
Nordica* 9, 253–270.

RECENSIONER

Sköldberg, Emma (2008): Natur och Kulturs Stora Svenska Ordbok. I: *LexicoNordica* 15, 317–333.

Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Lisa Loenheim
doktorand i nordiska språk/folkhögskollärare i svenska som andraspråk
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
lisa.loenheim@svenska.gu.se

TVÅ BAND AV NORSK ORDBOK 2014

Anki Mattisson

Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. Band 9 ramost-skodda. Oslo: Det Norske Samlaget 2011. Lars S. Vikør (hovudredaktør) og Åse Wetås (prosjektdirektør). 1616 spalter + XI sider.

Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. Band 10 skodde-stævelig. Oslo: Det Norske Samlaget 2012. Oddrun Grønvik, Lars S. Vikør, Dagfinn Worren (hovudredaktør), Åse Wetås (prosjektdirektør). 1630 spalter + VIII sider.

1. Inledning

Inledningsvis vill jag i förväg gratulera såväl ordboksredaktionerna i Oslo och Trondheim som det norska folket till detta fantastiska ordboksprojekt som ser ut att bli färdigt under den tolvårsperiod de fått sig ålagda. Redaktionen och dess ledning har visat att det med effektiv planering, styrning och säker medelstilldelning går att försätta berg eller åtminstone att i skrift redovisa flera generationers samlade språk med mycket gott resultat och på minimal tid. Och nu, våren 2012, har redaktionen också lyckats lägga ut hittills utkomna digitala delar på nätet! Nätversionen av Norsk Ordbok lanserades i mars 2012. Eftersom jag då redan hade gjort huvudarbetet med denna anmälan överlämnar jag uppgiften att utvärdera nätversionen av Norsk Ordbok åt någon annan.

Norsk Ordbok 2014 (NO) har hittills utkommit i tio av planerade tolv band. Projektet startades 1930 och 2002 kom fjärde bandet ut. Efter en statlig utredning om huruvida arbetet skulle

fortsättas och i vilken form beslutades om en fortsättning och avslutning till det norska grundlagsjubileet 2014. Kulturdepartementet, Norges forskningsråd, universiteten i Oslo och Trondheim samt Det Norske Samlaget stöder projektet. Verket är anmält vid ett flertal tillfällen, varav två gånger i LexicoNordica (Johan Myking 2006, Jan Terje Faarlund 2010), och det nya konceptet från 2002 har presenterats av Kristin Bakken och Christian-Emil Ore i LexicoNordica 2005. Den nya redaktionen för NO har varit väl representerad vid de nordiska lexikografikonferenserna, första gången 2003 i Volda, och ordboksarbetet har varit föremål för åtskilliga konferensbidrag och blivit väl belyst från alla aspekter. För en regelrätt recension av NO skulle krävas större kännedom om nynorska, norsk rättstavning och skillnaderna mellan nynorskan och dialekterna än jag har, varför jag inskränker min anmälan till några företeelser av mer allmän art.

2. Artiklarnas innehåll

NO är en (historisk-nuspråklig) ordbok över både skriftspråk och talat språk. I norska sammanhang betecknas den ofta som ”dokumentationsordbok”, vilket definieras som en ordbok med uppgift att dokumentera ett nationellt eller politiskt arv för framtiden (Svensén 2004:1). Materialet består av uppteckningar och excerpter ur litteratur på nynorska. Det äldsta materialet är från 1600-talet. Ord som upptas i Aasens och Ross ordböcker är så gott som undantagslöst medtagna. När det i hakparentesen står en annan källa än R (Ross) eller A (Aasen) är det ofta fråga om en ordsamling eller texter på dialekt. De enskilda banden av NO innehåller en inledning och en författarlista. I band 9 liksom i de tidigare 2000-talsbanden finns en tilläggslista över källor men en sådan saknas i band 10. Anledningen till att en sådan lista saknas kan vara att textkorpusen ökade med mer än det dubbla under 2010

(band 9, inledningen) och att vidare tillägg därmed inte behövs inför avslutandet.

Ordboken är glattalfabetiskt uppställd och homonymer markeras med romerska siffror. Uppslagsorden är halvfeta liksom momentbeteckningar. Viktiga uttryck och partikelverb har också halvfet stil, vilket man som läsare gläds åt. Ett exempel är **råda** med **råda grunnen**, **råda gangen**, **råda bot på** och därefter **råda for**, **frå**, **med**, **om**, **or**, **over**, **på**, **til**, **ut** och **utor**. Hänvisningsord, målformer och språkprov är kursiva. Efter uppslagsord och ordklass följer en hakparentes, som innehåller uttal, målformer inkl. geografiskt område för formen i fråga samt efter semikolon och sist en etymologisk förklaring. Fackspråkliga ord markeras med förkortningar enligt etablerat mönster. Sammansättningar redovisas på två sätt, dels i kursiv stil i anslutning till förleden, dels som eget ord i alfabetisk ordning. Vid ord med många sammansättningar görs i regel en streckartikel av sammansättningsförleden där lemmatillhörighet och dialektala varianter av fogen redovisas inom hakparentes. Ett sådant exempel är **sjø**-. I alfabetisk ordning med avbrott för lemma som inte är samhöriga kommer ca 400 sammansättningar på **sjø**-.

sjø- i sms [målf òg *sjøa*- (SoF), Snm, Vestnes), *sjøar*- (Sokndal, Eigersund, Hjelmeland, Suldal, Sauda, Vats, Skjold, Skåre, Shl, Hard, Voss, Hosanger, So sumst, Snm)] til *l sjø*; såleis (omfram dei som fylgjer ndf på alfab plass) t d: *sjø-alge*, *-bonde*, *-dram*, *-drift*, *-dur*, *-farty*, *-fiske*, *-fok*, *-forsvar*, *-forteljing*, *-glytt*, *-grunn*, *-hamn*, *-handel*, *-kadett*, *-kar*, *-klar*, *-krigar*, *-kultur*, *-kyst*, *-landskap*, *-los*, *-luft*, *-pattedyr*, *-plante*, *-samfunn*, *-skodde*, *-sport*, *-strand*, *-tang*, *-tur*, *-vokster*.

Definitionerna är ofta korta och följs – i synnerhet när flera betydelser redovisas – av belysande (och ibland humoristiska) språkprov. Från riksmål kan följande nämnas: *ein kokett jålebukk som skriv på eit ornamentalsk og blomstrande riksmål*, och från ski: *nordmenn er fòdde med ski på beina*.

3. Kommentarer

NO är en deskriptiv, inte normerande ordbok, vilket framhålls tydligt i nätversionen. Uppslagsorden har den form som rättskrivningsnormalen från 1938 föreskriver. I en not i brukarmanualen (1994 s. 11) sägs dock att man i de senare banden har tagit med former ur både 1938- och 1959-normalen, och då står i förekommande fall ordartikeln på platsen för formen från 1938-normalen. I vissa fall kan redovisningen av dialektformer bli i längsta laget. Någon normalisering tycks inte förekomma. Om avvikande skriftformer står i brukarmanualen (1994 s. 14) att bara de viktigaste är medtagna. På *skytje*, sv. dial. *skygga* 'enklare skjul, koja', redovisas mer än 40 dialektala former men av begripliga skäl inget nynorskt standarduttal. Många dialektformer tas också upp på sin alfabetiska plats med hänvisning till normalformen. Det står emellertid inget om normering av lånord. Huruvida de lånord (i synnerhet från eller via engelska) som står på sin plats på *sh-* med hänvisning till *sj-* m. fl. platser följer 1959-normalen får man inte veta. Några exempel: **shah** m sjå *sjah*, **shina** v sjå *sjaina*, **shingle** m sjå *sjingel*, **shoddy** m sjå *sjoddi*. Dansen *shake* liksom *sherry*, *shiitake* och *shipping* hittar man på **shake**, **sherry**, **shiitake** och **shipping**. Här har norsk *sj-lj*udsstavning inte varit normerande.

Den glattalfabetiska strukturen försvårar ibland användandet. Den främsta svårigheten är de ofta återkommande brotten i en lång räckta sammansättningar. I vissa fall, t.ex. *sjø-* är det lätt att återfinna eller förstå vilken förled och betydelse som åsyftas, men i fall som sammansättningar på *skvett-* där första ledet kan vara till **I skvett**, **II skvett** eller **III skvett** eller till **I skvette**, **II skvette** eller **III skvette** blir det mer problematiskt, åtminstone för en icke nynorsktalande. Sex homonymer **spir**, ett ord **spira** och ett **spire** delar på en rad sammansättningar. Förleden **spir-** sägs gå till **II spir** 'liten makrill', och den första sammansättningen **spir-dott** gör det. Den andra sammansättningen **spir-hane** 'tappkran' torde ha

ett helt annat ursprung liksom **spir-slede**. De båda redovisnings-sätten av sammansättningar, dels i kursiv efter huvudord eller förled, dels i den alfabetiska ordningen med definition verkar lite slumpmässig. Manualens ord om att det endast är självförklarande sammansättningar som redovisas i kursiv är säkert riktiga, men bland alla de nästan 400 sammansättningar som tas upp på t.ex. **sjø**- finns det åtskilliga som kunde ha varit kursiva. Sammansättningar som *sjø-forsvar* och *sjø-kadett* är kursiva medan **sjø-kaptein** och **sjø-militær** är uppslagsord, *sjø-luft* anses självförklarande men inte **sjø-vind**. Man hade säkert kunnat göra ett annat urval om man hade haft tid, men de kursiva orden hade lika gärna kunnat utgå. Redovisningen kan ju aldrig bli heltäckande i de nordiska språken som hela tiden bildar nya sammansättningar.

Nynorskan var tidigare känd för sin purism men den ser man inte så mycket av i NO. Att främmande ord fortfarande är lite känsligt förstår man av brukarmanualen (1994 s. 10f.). Syftet är ju att beskriva nynorskan och dialekterna, och det är väl just detta som gör lånorden svårhanterbara. När man nu ändå beslutat att ta med ”eit avgrensa utval av dei mest ålmenne framandorda, er de for di ei ordbok over eit kultur mål vil vera uheil om denne luten av ordfanget vantar”. Så är det naturligtvis, och med tanke på att det knappast kommer att göras någon ny motsvarande ordbok över nynorskan är det rimligt att passa på. Man skulle naturligtvis kunna diskutera om urvalet verkligen återspeglar ovan nämnda citat. Många av de medtagna lånorden är förvisso moderna internationella lånord som återfinns med i stort sett samma stavning i nästan alla europeiska språk, t.ex. **screening**, **skateboard**, **snowboard**, **sputnik** och **stadion**.

Etymologier lämnas sist i hakparentesen. De bygger i huvudsak (enligt inledningen till bd 1) på Alf Torps etymologiska ordbok (1919). Där sägs vidare att det för redaktionen varken finns tid eller behov av självständig bearbetning av etymologier. I fråga om lånord, står det, att man nöjer sig med hänvisning till det språk

som ordet är lånat från eller över. Eftersom det ofta är svårt att avgöra från eller genom vilket språk ett ord har förmedlats, hänvisas dock i de flesta fall till ursprungsspråket. De nordiska ordböckerna NRO, ODS och SAOB liksom OED (fr.o.m. band 7) finns i källförteckningen, och alla dessa har förhållandevis omfattande etymologier. De används men kunde ha använts i högre grad. Etymologierna i NO kan möjligen spegla de olika redaktörernas intresse för ämnet. Flertalet ord åsätts den lakoniska stämpeln norr[ønt], t.ex. **sau**, **sjø**, **spira**, en stämpel som leder lite fel eftersom det nästan alltid gäller samnordiska ord och många med germanskt eller indoeuropeiskt ursprung. Ordet ”norrønt” antyder västnordisk härstamning. En och annan nybildning dyker upp i NO. Ordet **spaltist** anses vara [til eng. *columnist*, av *column* ’spalte’]. Enligt min mening gör man det lite lätt för sig när det gäller lånord samtidigt som man lämnar användaren i sticket. Ett exempel är ordet **rekord** som ju kommit in i de nordiska språken genom engelsk förmedling. I NO står: [... gj eng. frå fr; till *recorder* ’hugsa, minnast’, opph lat *recordari*]. I en modern ordbok hade man kunnat förvänta sig att få veta vilken betydelse i engelskan som ligger bakom lånet, nämligen i fallet *rekord* ’den bästa prestationen eller det bästa utförandet i sitt slag’. Latinet är som bekant ursprung till många ord i de nordiska språken men det är ju inte alltid bara grundbetydelsen som bör framhävas. Beträffande **rektangel** anges att det är OED som använts, vilket kan tyckas påfallande när precis samma etymologi återfinns i SAOB och NRO. Att etymologin till det japanska **shiitake** hämtats från OED är mindre anmärkningsvärt. Mer påfallande är då att en etymologi i vissa fall kan bli rätt mycket utförligare som exemplet **sjalu**. Hakparentesen ger ett uttal och fortsätter: ”gj fr *jaloux*, frå mlat, opph frå gr *zelos* ’ihuge; svartsjuka’ (OED *jealous*); smh med *selot*”. Förhållandevis utförliga etymologier har också **schnauzer** [av ty *schnauze* ’snute’] och **schäfer** [av ty *schäfer* ’gjätar’ till *schaf* ’sau’] fått.

Fackspråk kontra allmänspråk kan vara svårt i lexikografiska

sammanhang. Vid SAOB-redaktionen undantas djurbeteckningar som används allmänt (*björn, duva, kråka, lo, sill*) fackspråksmarkering. Eftersom det lätt uppstår tveksamheter blir det ofta diskussion i enskilda fall. Mitt intryck är att fackspråkliga ord har behandlats på ett konsekvent sätt i NO. Redaktionsmedlemmarna behöver inte diskutera huruvida en djur- eller växtbeteckning är ett allmänspråkligt ord eller inte. De flesta av oss skulle kanske framhärda i att djurbeteckningen *får* tillhör allmänspråket men i NO får *sau* fackbeteckningen *zool.* Och, man ser ut att vara konsekvent: alla växter jag har hittat har fackbeteckning *bot.* och alla djur *zool* (utan punkt).

I en mer bagatellartad fråga är NO däremot inkonsekvent, och då handlar det om förkortningar. NO föredrar punktlösa förkortningar men med undantag. I fråga om språk är undantagen följande: da. [dansk], eng. [engelsk], geng. [gamalengelsk], kelt. [keltisk], meng. [mellomengelsk], no. [norsk], nord. [nordisk] och norr. [norrøn(t)]. Nynorska och svenska för att nämna ett par exempel förkortas *nno* resp. *sv* (utan punkt). För fackspråk gäller detsamma: anat. [anatomisk], bot. [botanikk, botanisk] men fotogr [fotografisk] och polit [politisk]. Här hade samma konsekvens som i fråga om fackspråklig markering varit att föredra. Med eller utan punkt är en smaksak. Själv föredrar jag punkt för att undvika missförstånd.

4. Sammanfattning

Det är ingen tvekan om att NO har vunnit i stringens på det redigeringsystem man utvecklade i början av 2000-talet. Artiklarna är väl samlade och lättlästa. Typografin är emellertid kompakt och inte helt lättläst. Jag längtade vid min läsning då och då efter fler radbrytningar och ytterligare något stilbyte. Mina önskemål är dock tillgodosedda med NO på nätet tack vare en luftig webbdesign. Användare av NO har fått en verklig resurs.

Litteratur

- Bakken, Kristin & Christian-Emil Ore (2005): Norsk Ordbok – også ei elektronisk ordbok? I: *LexicoNordica* 12, 7–18.
- Faarlund, Jan Terje (2010): Norsk Ordbok, band VIII. I: *LexicoNordica* 17, 313–320.
- Myking, Johan (2006): Norsk Ordbok band 5 (med sideblikk til tidlegare band). I: *LexicoNordica* 13, 309–324.
- Norsk ordbok*. Brukarrettleiing (1994). Utarb. av O. Grønvik & al. Oslo: Det norske samlaget.
- Norsk Ordbok på nettet: <<http://no2014.uio.no>> (august 2012).
- NRO = *Norsk Riksmålsordbok*. Oslo: Aschehoug. 1937–1957.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog* (1919–1954). København: Gyldendal. 1–27.
- OED = Oxford English Dictionary. <<http://oed.com>> (august 2012).
- Ross, Hans (1895): *Norsk Ordbog*. Christiania: Cammermeyer.
- SAOB = *Ordbok öfver det svenska språket utg. av Svenska Akademien* (1898–). 1–. Lund.
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi: ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Torp, Alf (1919): *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania: Aschehoug.
- Aasen, Ivar (1873): *Norsk Ordbog*. Christiania: Mallings Bogh.

Anki Mattisson
ordbokschef
Svenska Akademiens ordboksredaktion
Dalbyvägen 3
SE-224 60 Lund
anki.mattisson@svenskaakademien.se

Europæiske encyklopædier og storordbøger

Loránd-Levente Pálfi

Ulrike Haß (Hrsg.): *Große Lexika und Wörterbücher Europas : europäische Enzyklopädien und Wörterbücher in historischen Porträts*. Berlin etc.: Walter de Gruyter 2012. (De Gruyter Lexikon). 533 sider. Pris: EUR 149,95.

1. Indholdet: kvantitativt betragtet

Große Lexika und Wörterbücher Europas (herefter: GLWE) har været mindst fem år undervejs; i hvert fald er den seks A4-sider omfattende, detaljerede plan, som udstikker retningslinjer for bidragenes form og indhold, og som jeg – som bidragsyder til værket sammen med Henning Bergenholtz – i sin tid modtog, dateret til november 2007. Og det er ikke utænkeligt, at der har foreligget tidligere versioner af planen. En udgivelse som GLWE tager lang tid at lave. Bl.a. skal der hverves skribenter fra en række lande, de skal gentagne gange rykkes for levering af de(t) aftalte bidrag, og der skal findes nye, når nogle af de rekrutterede folk af den ene eller anden grund falder fra; langtidssygdom, afskedigelser og dødsfald kan komme til at have skæbnesvanger betydning for det endelige resultat: værket som helhed.

Af den ovenfor nævnte, ikke-publicerede plan (versionen fra 2007) fremgår, at GLWE også skulle have indeholdt et kapitel om den russiske akademiordbog og et om den store sovjetiske encyklopædi – til begge disse er der i 2007-planen forudset én og samme forfatter. Endvidere skulle der have været et kapitel om *Duden*

: *das große Wörterbuch der deutschen Sprache*¹ og et om Wahrig : *Deutsches Wörterbuch*, også til begge disse er der i planen forudset en forfatter (den samme til begge kapitler). Endelig skulle der have været et kapitel om *Gran Enciclopèdia Catalana* samt et om *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana* (førstnævnte med og sidstnævnte uden forudset skribent i 2007-planen). At kapitlet om P.M. Rogets *Thesaurus of English Words and Phrases* endte med ikke at blive skrevet af Werner Hüllen, som var en af de førende kapaciteter i verden inden for begrebsordbøger, men døde i maj 2008 (*EURALEX Newsletter* Autumn 2008, s. 363-364), er en i GLWE-sammenhæng ej heller irrelevant detalje.

Alt i GLWE er på tysk; nogle af bidragene, bl.a. kapitlet om *Oxford English Dictionary*, har skullet oversættes, da de oprindeligt blev skrevet på engelsk. Foruden præliminærsiderne, et meget kort forord (s. V) og et register (s. 525-533), indeholder GLWE følgende kapitler: en lang indledning (s. 1-49) skrevet af hovedredaktøren, Ulrike Haß, som bl.a. handler om Europa som vidensrum, samt kapitler om:

1. *Vocabolario degli Accademici della Crusca* (1. udg. 1612), s. 53-64, skrevet af Wolfgang Schweickard;
2. *Diccionario de la lengua española* (udgivet af Real Academia Española første gang i 1780, men dengang med en anden titel), s. 65-75, af Franz Lebsanft;
3. *Encyclopædia Britannica* (1. udg. 1768-1771), s. 79-104, af Maren Runte og Julia C. Steube;
4. *Oeconomische Encyclopädie oder allgemeine System der Land-, Haus- und Staats-Wirtschaft* (1773-1858), s. 105-116, af Hagen Reinstein;

---

1 Fordi bindantallet ofte varierer fra udgave til udgave, men også af hensyn til læsbarheden, vil jeg i dette bidrag undlade at angive bindantal efter værkstitler. De bibliografiske data til i hvert fald en stor del af de værker, som omtales her, kan i øvrigt let findes via internettet.

5. D. Diderot et alii *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné* [...] (1751-1772), s. 117-136, af Ulrich Hoinkes;
6. *Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse* (1793-1905), s. 137-147, af Henning Bergenholtz og Loránd-Levente Pálfi;
7. Samuel Johnsons *A Dictionary of the English Language* (1755), s. 149-161, af Katrin Götz-Votteler;
8. J.C. Adelungs *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart* [...] (1793-1801), s. 163-177, af Norbert Schrader;
9. J.H. Campes *Wörterbuch der deutschen Sprache* (1807-1811), s. 179-190, af Sibylle Orgeldinger;
10. *Brockhaus-encyklopædien* (1. udg. 1809-1811, dengang med en anden titel), s. 193-210, af Thomas Keiderling;
11. *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm* (1854-1971), s. 211-232, af Alan Kirkness;
12. *Oxford English Dictionary* (1. udg. 1884-1928, dengang med en anden titel), s. 233-252, af Lynda Mugglestone;
13. Daniel Sanders' *Wörterbuch der deutschen Sprache* (1. udg. 1859-1865), s. 253-269, af Ulrike Haß;
14. *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (1864-1998, ekskl. tillægsbind), s. 271-291, af Heinz Eickmans;
15. *Thesaurus linguae Latinae* (1900ff.), s. 293-300, Bianca-Jeanette Schröder;
16. *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* (1898ff.) og *Ordbog over det danske Sprog* (1918-1956, ekskl. supplementsbind), s. 301-315, af Sven-Göran Malmgren;
17. Hermann Pauls *Deutsches Wörterbuch* (1. udg. 1897), s. 317-333, af Jörg Kilian;
18. P.M. Rogets *Thesaurus of English Words and Phrases* (1. udg. 1852), s. 334-349, af Julia Wrede;
19. B. Hrinčenkos *Ordbog over det ukrainske sprog* (1907-1909), s. 351-366, af Stefaniya Ptashnyk;

20. *Trésor de la langue française* (1971-1994), s. 367-403, af Elmar Schafroth;
21. *Enciclopedia Italiana di Scienze* [...] (1. udg. 1929-1937), s. 407-431, af Elmar Schafroth;
22. V. Kubijovyčs Encyklopædi for Ukraine (1949-1952), s. 433-447, af Stefaniya Ptashnyk;
23. Ruth Klappenbach & Wolfgang Steinitz's *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* (1. udg. 1961-1977), s. 449-476, af Undine Kramer;
24. F. Dornseiff's *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen* (1. udg. 1933-1934), s. 477-490, af Petra Storjohann;
25. *Duden*-ordbøgerne ved skiftet fra 20. til 21. århundrede, s. 491-507, af Derya Gür-Şeker;
26. *Wikipedia* (primært den tyske, men delvis også den engelske), s. 509-523, af Hermann Cölfen.

Tysk er repræsenteret med 10,5 kapitler (*Wikipedia*-kapitlet tæller halvt, da det dels handler om den tyske, dels om den engelsksprogede version af *Wikipedia*), hvilket svarer til 40 pct. af GLWE's i alt 26 værk-/værkfamiliekapitler. Engelsk er repræsenteret med 4,5 kapitler (det halve kapitel er om *Wikipedia*) svarende til 17 pct. Fransk, italiensk og ukrainsk er hvert repræsenterede med to kapitler (svarende til 7,7 pct. for hvert af dem), dansk med 1,5 kapitel svarende til 5,7 pct. (ét kapitel i bogen handler om såvel ODS som om SAOB, deraf det halve kapitel), svensk med et halvt kapitel svarende til 1,9 pct. (SAOB har ikke fået sit eget kapitel men deler kapitel med ODS), mens spansk, latin og hollandsk er repræsenterede med hvert ét kapitel (svarende til 3,8 pct. for hvert af dem).

Trods mine indledende bemærkninger vedrørende det vanskelige i at slippe helskindet fra alle de problemer, en udgivelse, der er undervejs i et halvt årti eller mere (og bag hvilket der står et internationalt forfatterhold), bereder, synes jeg, at GLWE's dæk-

ning er skuffende. At næsten halvdelen af det 533 sider omfattende værk er viet til tysk leksikografi er i min optik meget utilfredsstillende – ikke mindst værkets titel taget i betragtning. At det vel ikke uinteressante, men aldeles ukendte værk *Oeconomische Encyclopädie oder allgemeine System der Land-, Haus- und Staats-Wirtschaft* (1773-1858) lægger beslag på et kapitel, forekommer tankeløst; bogen omhandler jo værker, som mange akademikere og studerende i forvejen kender til og (derfor) ønsker at vide mere om! I hvert fald havde jeg gladelig været kapitlet om *Oeconomische Encyclopädie* foruden, havde til gengæld eksempelvis *Middle English Dictionary* (1956-2001) fundet optagelse. Eller hvad med *The Scottish National Dictionary* (1931-1976)? Selv hvis hovedredaktøren og/eller forlaget absolut ønskede en så stærk tysk dominans i GLWE, som værket i sin endelige form skulle vise sig at bære præg af, synes jeg stadig, selektionen sagtens kunne have været bedre: Eksempelvis kunne der i stedet for kapitlerne om hhv. Dornseiffs begrebsordbog og Pauls betydningshistoriske ordbog (eller evt. i stedet for kapitlerne om Campe-ordbogen og Sanders-ordbogen) have været et kapitel om en af de eksisterende storordbøger for oldhøjtysk og et om en af de middelhøjtyske storordbøger. Og hvad med monumentalværket *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch* (1989ff.)? At der ikke findes et kapitel om den franske akademiordbog, finder jeg slet og ret utilgiveligt, ligesom jeg også savner et kapitel om den store franske Robert-ordbog og den store Larousse-ordbog. Med al respekt: Ukraine kunne godt have tålt at blive beskåret med ét kapitel til fordel for en større og dermed mere adækvat repræsentation af franske monumentalværker. Hvorfor ukrainsk relativt set er så overrepræsenteret, selvom bidragene i øvrigt er glimrende, virker i det hele taget mystisk for mig. Og hvorfor det engelske sprog er så underrepræsenteret, er ligeledes gådefuldt.

2. Indholdet: kvalitativt betragtet

Jeg kender kun to danske værker, som med hensyn til opbygning og indhold minder meget om GLWE: Nicolet (1946) og Andersen (1970-1974). Også Andersen (2004) indeholder sektioner med et sådant indhold, som findes i GLWE. Engelsksproget faglitteratur af en lignende slags er Collison (1966) og Katz (1998). Førstnævnte minder dog mere om Nicolet (1946), mens sidstnævnte er et værk af typen Andersen (2004). Den mest markante forskel værkerne imellem er, at Nicolet (1946), Collison (1966), Katz (1998) og Andersen (2004) hver har én person som ophavsmand, dvs. de er *enkeltforfatterværker*, mens GLWE og Andersen (1970-1974) er samleværker, som i sagens natur indeholder bidrag fra en lang række forfattere (de er *flerforfatterværker*). Der er både fordele og ulemper forbundet med disse løsninger. Den nok væsentligste fordel ved flerforfatterløsningen er, at der er større ekspertise til rådighed til dækning af de enkelte specialområder, mens de nok hyppigste ulemper er terminologisk uensartethed, manglende sammenhæng imellem de enkelte kapitler, manglende "rød tråd" i værket som helhed og manglende fælles teoretisk udgangspunkt eller grundlag. Omvendt er enkeltforfatterværkets styrke netop terminologisk konsistens, ensartet teorigrundlag og kontinuerlig sammenhæng i emnebehandlingen. Til gengæld ligger det i sagens natur, at der må gives afkald på ekspertise inden for mange delfelter ved de(t) udforskede genstandsområde(r).

Haß har tydeligvis været opmærksom på flerforfatterværkets ulemper: Den ovenfor nævnte 2007-plan med retningslinjer for udarbejdelsen af de enkelte bidrag, for en væsentlig dels vedkommende gengivet i GLWE's underkapitel 3 ('Zur Anlage der Werkartikel', s. 18-20), har netop haft til formål at sikre størst mulig ensartethed i – foruden lodighed af – kapitlerne.

Hvert værk-/værkfamiliekapitel i GLWE indeholder (jf. GLWE s. 18-20) følgende fem komponenter: (1) værkbiografi; (2) delka-

pitel om koncept/program; (3) delkapitel om faktisk informationsindhold; (4) delkapitel om, hvad der er vigtigt at vide for brugeren; (5) bibliografi i udvalg. Komponent (1) er indeholdt i 20 af de 26 værk-/værkfamilie kapitler, dvs. seks af kapitlerne mangler komponenten; (2) er indeholdt i 22 af kapitlerne og mangler i fire; (3) er indeholdt i 24 af kapitlerne og mangler i to; (4) er indeholdt i 19 af kapitlerne og mangler i syv; (5) er indeholdt i alle kapitlerne. For en ordens skyld skal desuden nævnes, at 9 af de 26 værk-/værkfamilie kapitler indeholder delkapitler, som konceptuelt ikke har været forudset af hovedredaktøren og altså ikke har været en del af planen (jf. om strukturen i værk-/værkfamilie kapitlerne GLWE s. 18-20).

Strengt taget og ud fra en kynisk betragtning lader det sig følgende konstatere, at kun komponent (5), dvs. bibliografi i udvalg, som vel er uundværlig i stort set al akademisk skrivning og kun meget sjældent mangler, findes i alle kapitlerne. Ud fra en optimistisk, realistisk betragtning kan man til gengæld mene, at det er flot, at kun fire kapitler mangler komponent (2), dvs. delkapitlet om koncept/program, og at kun to mangler komponent (3), nemlig delkapitlet om faktisk informationsindhold; eller i det hele taget at de fleste kapitler indeholder de fleste af de komponenter, som GLWE (jf. s. 18-20 i bogen) selv foreskriver. Påfaldende er det dog alligevel, at 37 pct. af bidragene ikke har fundet komponent (4) – ‘Was man für die Nutzung wissen muss’ – relevant, og at hovedredaktøren ikke har insisteret (nok).

At bedømme de enkelte kapitler er vanskeligt selv for en metaleksikografisk kyndig person. For det første kræver det strengt taget stor indsigt i det enkelte lands leksikografiske tradition, ligesom det vel – i hvert fald ud fra en rigoristisk position – må være en forudsætning, at man behersker de forskellige sprog (engelsk, tysk, fransk, spansk, italiensk, dansk, svensk, nederlandsk og ukrainsk). For det andet hersker der også iblandt fagfolk uenighed om, hvad det er, der er kendetegnende eller afgørende for godt akade-

misk arbejde; *in casu* hvad det er, der gør, at et bidrag i en udgivelse er godt eller dårligt. For min del kan jeg – ganske subjektivt – sige, at det som regel er velskrevne bidrag om emner, jeg ved mindst om, der imponerer mig mest, når jeg læser noget. Om det er fordi, jeg intet vidste om emnerne i forvejen, at jeg finder bl.a. kapitlerne om den italienske akademiordbog, om den spanske akademiordbog samt om Ordbog over det ukrainske sprog særligt gode, tør jeg ikke afgøre. Jeg finder imidlertid også Kirkness' bidrag om DWB, *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, meget godt; det samme gælder bidraget om *Oxford English Dictionary*. Ved DWB-kapitlet irriterer det mig dog, at forfatteren så godt som overhovedet ikke nævner de mange negative aspekter (ved DWB), som gør, at værket netop hører til de notorisk mindre vellykkede monumentalordbøger i verden.

Til sammenligning finder jeg eksempelvis bidraget om *Encyclopædia Britannica* ikke ligefrem dårligt, men svagt. Et særligt problem ved kapitlet er, at det bygger på et for spinkelt (kilde-)grundlag, og at det har en tilsvarende lav informationstyngde: Ikke alene er bibliografien forbløffende lille (15 trykte dokumenter; kapitlet ekskl. bibliografien fylder 24,5 sider)², men hertil kommer, at der i for høj grad bygges på kun én af de anførte kilder: Kenneth F. Kisters *Kister's Best Encyclopedias : a Comparative Guide to General and Specialized Encyclopedias* (2nd Ed., Oryx Press 1994). Man kan nærmest ikke læse fem linjer i teksten, uden at forfatterne indhenter Kisters mening. Havde det i det mindste drejet sig om en ubestridt autoritet, men såvel bogen som dens forfatter er aldeles ukendte i de internationale metaleksikografiske miljøer.³

Heller ikke kapitlet om *Wikipedia* hører til mine favoritter. Det skinner for meget igennem, at forfatteren er *Wikipedia*-fan.

2 Til sammenligning henvises der i DWB-kapitlets bibliografi til 40 trykte dokumenter, og dette kapitel er på kun 18,5 sider.

3 Retfærdigvis skal det siges, at Kister har en høj stjerne hos Katz (1998:218), som er professor på School of Information Science and Policy, State University of New York, Albany.

Havde GLWE's hovedredaktør i stedet hvervet eksempelvis Fred R. Shapiro fra Yale University til at skrive kapitlet, var resultatet næppe faldet ud i *Wikipedias* favør (jf.: "Unlike *Wikipedia*, in which the lunatics run the asylum with results that are uneven in quality, the OED and SFCP take the contributions of the amateurs as raw material to be verified and synthesized by professional lexicographers." Shapiro 2007:200).

Visse emner er lettere at have at gøre med end andre. Den ene af de to formentlig mindst misundelsesværdige opgaver, der er blevet delt ud af Ulrike Haß i GLWE-sammenhæng, må nok siges at være udarbejdelsen af kapitlet om værkfamilien *Duden*. At skrive om så mange – oven i købet meget kendte – værker på så lidt plads (14,5 sider), er mildt sagt ikke nogen let sag: Alligevel har Derya Gür-Şeker, som har fået denne uriaspost, leveret et aldeles habilt stykke arbejde. Retfærdigvis skal det siges, at kapitlet ikke handler om *Duden*-familien som sådan, men om *Duden : das große Wörterbuch der deutschen Sprache* (1. udg. 1976-1981, 2. udg. 1993-1995, 3. udg. 1999) samt om *Duden : Universalwörterbuch* (1. udg. 1983, 6. udg. 2006) sammenlignet med *Wahrig : Deutsches Wörterbuch* (1. udg. 1966, 8. udg. 2006).

Den anden uriaspost bestrides af Sven-Göran Malmgren, som på blot 13 sider har formået at skrive om såvel ODS som SAOB – og dette vel at mærke med en sikkerhed og tyngde, som turde gøre en hvilken som helst skandinavisk metaleksikograf eller norddiskfilolog misundelig. To detaljer fremkalder dog en smule irritation hos mig. Malmgren hævder, at ODS er mindre end halvt så omfattende som SAOB ("weniger als halb so umfangreich", s. 301). Det er misvisende, selv når man ikke medregner de fem supplementsbind (ODS-S) til ODS. Hvordan man bedst afgør omfanget af et leksikografisk opslagsværk er til dels en diskussionssag. De fleste fagfolk er, tør jeg påstå, enige om, at man ikke skal gå ud fra bindtykkelse, eftersom papirets beskaffenhed kan variere meget, ligesom det også er forbundet med megen usikkerhed at se på

lemmaantal, al den stund det leksikografiske landskab i ind- og udland fremviser en forbløffende diversitet angående datadistributionsstruktur. Den sikreste målestok fås efter min mening – de(t) følgende forslag gælder primært trykte værker – ved at tælle antallet af typografiske enheder. Det lader sig ganske vist ikke altid eller ofte kun vanskeligt gøre. Den næstbedste målestok fås ved at tælle antal spalter (ikke sider); spalterne skal selvsagt være sammenlignelige i størrelse, som det er tilfældet for ODS, SAOB og WNT, hvorimod *Oxford English Dictionary* er sat i noget, der omtrent svarer til gamle dages folioformat. Verdens største ordbog er, så vidt jeg ved, *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (1864-1998, ekskl. suppl.), forkortet WNT, jf. H. Eickmans' bidrag om værket i GLWE, s. 271-291.⁴ WNT indeholder 98.510 spalter (inkl. supplementsbind) og ODS 45.334 spalter (inkl. ODS-S). Uden ODS-S indeholder ODS 37.778 spalter. SAOB-bindene indeholder i gennemsnit 1.600 spalter, og antallet af bind, når værket engang er afsluttet, vil være 38-40. Efter et ret sikkert skøn vil SAOB ende med at indeholde mellem 61.000 og 64.000 spalter, hvilket betyder, at SAOB – dersom vi antager, at ODS udgør udgangsstørrelsen 100 procent – er (og vil være) kun 26-29 pct. større end ODS, såfremt ODS-S inkluderes, og det er svært for mig at se, hvorfor ODS-S ikke skulle inkluderes. Selv når ODS-S ikke inkluderes, er SAOB (hhv. vil komme til at være) ikke mere end 38-41 pct. større end ODS. Hertil kommer, det må ikke glemmes, at SAOB tilstræber dækning af svensk over en periode på næsten 500 år (fra 1521 til nutiden), mens ODS tilstræber dækning af dansk i tidsrummet 1700-1950. Relativt set, nemlig når det tages i betragtning, at ODS kun behandler halvt så langt et tidsrum som SAOB, kan man just argumentere for, at ODS er større end SAOB. Misvisende er det også, når Malmgren skriver, at ODS bygger på en belægsamling

4 Med "verdens største..." tænker jeg her udelukkende på akademiordbøger og lignende i den vesterlandske tradition, ikke på encyklopædier, som der findes mange af større end WNT, og ej heller på fx kinesiske middelalderværker eller andre, lignende *exotica*.

bestående af 2,5 millioner citatsedler: Der blev samlet yderligere 1,5 mio. til udarbejdelsen af ODS-S, de fem tillægsbind, som udgør et samlet tillæg på 20 pct. i forhold til hovedværket, dvs. bindene 1-27. I alt bygger ODS således på fire millioner citatsedler.

3. Samlet vurdering

Trods den ikke uproblematisk prioritering af stoffet (jf. ovenfor om underrepræsentationen af engelsk og fransk leksikografi, som står i skærende kontrast til den relativt set næsten ekstreme repræsentation af tysk leksikografi) foruden de andre skitserede problemer, er mit generelle indtryk positivt. GLWE er en i høj grad anskaffelses- og læseværdig udgivelse. Desuden er GLWE et værk, der ikke alene henvender sig til metaleksikografer, men også til biblioteks-, dokumentations- og informationssektoren (BDI-sektoren), til germanister, anglistere, romanister mv. Især studerende fra de nævnte områder vil kunne få meget stor gavn af bogen, men også fagfolk og semifagfolk kan forvente at kunne læse (i) den med udbytte i sigte. Når jeg mener, at målgruppen potentielt er så bred, skyldes det dels den tilbageholdende brug af metaleksikografisk terminologi, som kapitlerne fremviser, dels den kendsgerning, at Ulrike Haß i modsætning til H.E. Wiegand, som repræsenterer en *science*-orienteret linje, er repræsentant for en *scholarship*-orienteret metaleksikografi.⁵ Enkelte steder er metaleksikografisk sprogbrug og refleksion så fraværende, at man får den mistanke, at flere af bidragyderne slet ikke er hjemmehørende i de metaleksikografiske miljøer, men primært er filologer eller for nogle enkeltes vedkommende måske bibliotekarer, boghistorikere, kulturhistorikere

5 Aarhus-skolen med H. Bergenholtz og S. Tarp i spidsen vil jeg placere midt imellem den Wiegand'ske og den Haß'ske linje, da den hverken har en eksaktvidenskabelig eller en humanistisk orientering, men eksplicit baserer sig på dels samfunds-, dels informationsvidenskabelig grund (jf. bl.a. Bergenholtz & Bothma 2011:74).

eller lignende. Dette bør ikke regnes for en ulempe ved GLWE; tværtimod er det glædeligt på denne måde at få syn for sagn: leksikografien er formentlig den mest tværfaglige disciplin, der findes.

Litteratur

- Andersen, Axel (red.) (1970-1974): *Danske opslagsværker*. Hæfte 1-18. København: Danmarks Biblioteksskole/Gad.
- Andersen, Axel (2004): *Veje til viden : håndbog i informationssøgning*. 1. udg., 3. opl. København: Gyldendal.
- Bergenholtz, H. & T.J.D. Bothma (2011): Needs-adapted Data Presentation in e-Information Tools. I: *Lexikos* 21, 53-77.
- Collison, R.L. (1966): *Encyclopaedias : their history throughout the ages [...]*. 2nd ed. New York: Hafner Pub. Co.
- Katz, Bill (1998): *Cuneiform to computer : a history of reference sources*. Lanham, Md. etc.: Scarecrow.
- Nicolet, André (1946): *Encyklopædier og Konversationslexika gennem Tiderne*. København: J.H. Schultz.
- Shapiro, Fred R. (2007): [anmeldelse af:] *Brave New Words : The Oxford Dictionary of Science Fiction*. Ed. by Jeffrey Prucher. Oxford: Oxford University Press 2007. I: *Dictionaries : Journal of the Dictionary Society of North America* 28, 199-202.

Loránd-Levente Pálfi
 Thorsgade 44, st. tv.
 DK-2200 København N
 scriptura@hotmail.com

Et norsk antikkleksikon – en anmeldelse

Staffan Wahlgren

J.W. Iddeng og C.C. Wenn: Antikkleksikon, Oslo: Aschehoug & Co
(Thorleif Dahls kulturbibliotek) 2011. 500 sider. 499 NOK.

I 1968 utkom *Illustrert klassisk realleksikon*, en for norske forhold tilpasset versjon av J.W. Fuchs' *Klassiek vademecum*.¹ *Illustrert klassisk realleksikon* ble så gjenutgitt, med bibliografisk tillegg, i 1999 som *Antikkleksikonet*. Foreliggende publikasjon er en i sin tur revidert og noe forandret utgave av dette verket, utgitt ved Aschehoug & Co, i samarbeid med Fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek og Det Norske Akademi for sprog og litteratur. Redaktører har vært Jon Wikene Iddeng (Høyskolen i Telemark) og Camilla Cecilie Wenn (Universitetet i Oslo). Det inneholder også bidrag fra Øivind Andersen, John Ole Askedal og Eirik Welø (alle ved Universitetet i Oslo).

Boken består av tre deler: et forord, selve Antikkleksikonet, samt 10 appendikser og et bilderegister. Forordet, forfattet av Øivind Andersen, tar for seg forhistorien til verket (se ovenfor), det tiltenkte publikum (til dette verket og til dets forgjengere), prinsipper for verket og revisjonsprosessen, annen litteratur på feltet, samt en del om ortografiske prinsipper, uttale, årstall og annen nyttig informasjon. Selve leksikonet (s. 18–275) består av korte artikler (fra 1 linje til ca. 3 sider) i to spalter. Det hele avsluttes med appendikser med kart, kronologier, en romersk keiserrekke, forskjellige stamtavler over faktiske og mytiske personer, en verslære,

---

1 Jeg retter hermed en stor takk til min far, fil. lic. Bengt Wahlgren, for kritisk lesning av *Antikkleksikon* og for mange og gode synspunkter, samt til førsteamanuensis Marek Th. Kretschmer.

en oversikt over romertall og en over mål og vekt, en kalender-tabell, oversikter over gresk og latinsk litteratur i oversettelse og litteratur om antikken i oversettelse, samt et bilderegister.

Forordets diskusjon om verkets forhistorie er nyttig og kommer i seg selv til å bli et historisk dokument av verdi: Den sier noe om hvordan man i vår tid ser på informasjonsbehovet om antikken. Markedet er, som forfatteren påpeker, selvsagt foranderlig og dermed et annet enn før. I 1960-årene, da det opprinnelige verket ble laget, var det nokså naturlig å tenke på gymnasiaster, men også på universitetsstudenter og den interesserte allmenhet, som leste om og i noen tilfeller reiste til de klassiske land og til middelhavsområdet. Det opprinnelige verket tok også spesielt hensyn til det pensum som var vanlig på gymnaset på den tiden, noe som for eksempel forklarer de mange mytologiske artiklene med henvisninger til Ovids *Metamorfoser* (og med få henvisninger til alt annet). Hva gjelder det opprinnelige verket sies det: «I denne utgaven har vi foretatt en viss sanering, men et prinsipp ved revisjonen har vært å nødig stryke noe som allerede står skrevet».

Det understrekes også at tanken er å være knapp i omtalen av det som man lett finner informasjon om andre steder. Derfor er noe luket ut i denne utgaven, nettopp fordi det nå finnes andre verker å gå til, som for eksempel Tormod Eides *Retorisk leksikon*.

På den andre side har man lagt til ca. 300 nye artikler. Til disse hører artikler om homoseksualitet, skoler og slaveri, og om arkitektur, hus, templer og keramikk.

Det er også blitt foretatt andre slags forandringer sammenlignet med tidligere utgaver, ikke minst moderniseringer. Dette gjelder språkform og det vi kan kalle bokens verdigrunnlag. For å si det med Øivind Andersen: «En del verdiladede karakteristikker i beste latinlærertradisjon er luket ut». Man har også rettet på en del direkte feil.

Alt dette er godt tenkt. Prinsippene som legges fram er fornuftige, og det er ikke mye å si om dem. Oppgaven her blir derfor

først og fremst å se i hvilken monn man lever opp til det man lover. Det mener jeg at man for det meste gjør, men at man godt kunne ha strøket litt mer generøst blant gamle artikler. Først og fremst finnes det en hel del oppslagsord som jeg har vanskelig for å tro at noen trenger i dag, som (lignende eksempler finnes på mange av verkets sider): *aspergillum*, *baxea*, *gaesum*, *koroplathos*, *kothon*, *lexiarkhikon grammateion*, *plemochoe*, osv. (det dreier seg i disse tilfellene om tekniske og nokså uvanlige begreper). At dette er en subjektiv vurdering, sier seg selv, men uansett hvordan man ser på det, er det vanskelig å mene noe annet enn at man gjerne kunne ha brukt noe mer tid på reflektere over artikkelutvalget.

Den plass som et slikt inngrep ville ha gitt, kunne man ha brukt på artikler som ikke forekommer i boken, men som ville ha vært nyttige. For eksempel kunne man ha ønsket seg flere oversiktsartikler. Her er noen forslag:

En artikkel *indoeuropeiske språk* (sammen med noe om innvandring til Middelhavsområdet) mangler; det blir for øvrig heller ikke nevnt at gresk, latin eller germansk er indoeuropeiske språk eller, for den sakens skyld, frygisk, karisk eller lydisk. Derimot blir oskerne omtalt som en «indoeuropeisk folkestamme», og kelterne sies å være en «betegnelse på indoeuropeisk folkeslag med språklig og kulturelt felleskap» men, som sagt, uten noen forklaring av hva det innebærer å være indoeuropeisk.

Kjønn, kvinner og kvinners posisjon i samfunnet ville det ha vært naturlig å gi oppmerksomhet, og også *antikkresepsjon* og *antikkens ettervirkning*. Man kunne også ha tenkt seg *renessansen* og *klassisismen* (og, hvorfor ikke, *Winckelmann*) som tema for artikler.

En annen ting er hvilke fakta og resonnement som de eksisterende artiklene inneholder og, ikke minst, ikke inneholder. Også her risikerer enhver vurdering å bli meget subjektiv. I mange tilfeller synes jeg at innholdet er godt, men jeg merker meg kanskje en manglende interesse for det som ellers pleier å nevnes som en

grunn til å beskjeftige seg med antikken: betydningen for senere tider og påvirkningen på vår egen tid (jfr. det som ble sagt ovenfor om kvinner, antikkreepsjon osv.). Et eksempel på dette – blant svært mange – gir artikkelen om Aristoteles. Det finnes, selvsagt, en artikkel om ham, men det redegjøres ikke for hans betydning for utviklingen av en formell logikk eller for senere tiders begrepsapparat, eller overhodet for hans betydning for senere tider (noe lignende kan sies om artikkelen om Platon). Her har man tatt et valg som på en måte er forståelig, men jeg mener at man gjerne kunne ha vært litt mer generøs.

I sammenheng med utformingen av eksisterende artikler står spørsmålet om hvordan leseren får hjelp til å finne fram til den informasjonen som boken faktisk inneholder. Jeg ser noen problemer her, som følgende eksempler skal illustrere:

Under *lex* leser man: «se navnene til de enkelte lovene». Under *via* leser man: «se under navnene på veier og gater». Men hvordan skal man finne fram til disse lover og veier? Det går an å finne *Via Flaminia* (under f), dersom man vet at denne eksisterer, men man får ingensteds en oversikt over viktige romerske veier (for øvrig mangler *Via Egnatia*, som nok burde ha vært med som viktig romersk vei). *Via Appia* og *Via Sacra* og noen flere veier kjenner kanskje leseren fra før (her benevnt *Appia via* og *Sacra via*), slik at det lar seg gjøre å slå dem opp. Verre er det nok med lover: hvem kan uten videre navnene på noen romerske lover?

Også Romas bruer behandles på en måte som ser litt tilfeldig ut. Under *pons* nevnes bare *Pons sublicius* («trebro over Tiberen, bygget under Ancus Marcius»; det blir ikke her sagt at det dreier seg om den eldste bruene over Tiberen, og derfor ikke antydning hvorfor artikkelen er med i det hele tatt). Under *Tiber(en)* nevnes at det etter den første bruene (i denne artikkelen ikke nevnt ved navn), bygget av Ancus Martius (sic!), ble bygget enda syv bruer, deriblant *Pons Fabricii* (skal være *Pons Fabricius*).

Det er med andre ord vanskelig å finne fram til informasjon om bruene over Tiberen med hjelp av denne boken, og det er umulig å orientere seg om lover eller veier ut fra artiklene *lex* og *via*. Man kan få vite noe om et tema hvis man allerede vet mye om det, eller hvis man har et obskurt begrep som man ønsker forklart, eller hvis man blar i boken mer planløst. Men ellers er det unødige begrensninger på adgangen til den gode informasjonen som boken har å by på. Dette er spesielt uheldig og et punkt hvor man kan mene at tradisjonelle bøker i dag må være spesielt forbilledlige – for å stå imot konkurransen fra elektroniske media som jo uansett har en helt annen søkbarhet.

Så noen kommentarer til enkelte steder: I forordet, s. 14, leser man: «Den tradisjonelle uttalen vi stort sett holder oss til i Norge vil i mange tilfeller avvike fra den moderne greske uttalen, som retter seg etter den skrevne aksenten». Dette er en merkelig måte å framstille saken på. For det første retter den moderne uttalen seg neppe etter skriften: det er (snarere) skriften som retter seg etter uttalen. For det andre er det ikke noe særegent for moderne gresk at det er en sammenheng mellom det sted hvor aksenten markeres i skrift og uttalen: dette gjaldt også eldre former av gresk.

Under *astronomi* finnes en henvisning til *Aristarkhos*, og det sies at «Aristarkhos var den første som betraktet solen som midtpunkt i et solsystem». Problemet er bare at den Aristarkhos som man finner hvis man følger henvisningen, er bibliotekaren og filologen, dvs. Aristarkhos fra Samothrake, ikke astronomen, Aristarkhos fra Samos. Her har enten personene blitt blandet sammen, eller så har en tidligere versjon av manuskriptet omtalt begge to.

Artikkelen *dialekt* inneholder en svært merkelig passus om det senere (litteratur)språkets skjebne: «I det 1. årh. e.Kr. kom det en reaksjon som etterstrebet gjenopplivelse av det klassiske attiske språket. Dette arkaistiske litterære språket (*kathareuouosa*) hevder seg stadig dårligere, ved siden av folkespråket (*dimotiki*)». På en eller annen måte inneholder denne setningen et uforklarlig sprang

over nesten 2000 år, og man blander sammen reaksjonen i antikken med den puristiske trenden i moderne tid: *kathareouosa* er, liksom *dimotiki*, en betegnelse for et moderne fenomen, ikke for et fenomen i 1. århundre e.Kr.

Under *Ithaka* leser man: «Odysseus' hjemstavn, en av øyene på Hellas' vestkyst, sannsynligvis det nåværende Leukas». Dette er også en litt merkelig artikkel, som for det første ser ut til å regne med at Odysseus er en historisk person. For det andre nevnes ikke den øy som i dag heter Ithaki.

Sekularfester omtales minst tre ganger. Under *Horats* omtales *Carmen saeculare* som «diktverket til Augustus' hundreårsfest», noe som kunne få leseren til å tro at Augustus ble så gammel. Slår man opp *Carmen saeculare*, er det der tale om en århundrefest. Det er først når man følger henvisningen (som finnes ved *Carmen saeculare*, men ikke ved *Horats*) til *ludi saeculares* at man forstår hvordan det hele henger sammen (og at et *saeculum* ikke er det samme som hundre år):

ludi saeculares sekularfeiring, en romersk fest som skulle feires på **CAMPUS MARTIUS** hvert sekel (100, senere 110 år). Mest kjent er feiringen under Augustus i 17 f.Kr. Claudius arrangerte sekularfeiring i 47 e.Kr. basert på Romas 800-årsdag, mens Domitian arrangerte etter vanlig kronologi i 88.

Figur 1: Artikkelen *ludi saeculares*.

I tillegg til dette finnes en del småfeil, som for eksempel at Vestromerrikets fall i artikkelen (*det*) *bysantinske rike* dateres til 478 e.Kr., eller at verket som er behandlet i artikkelen den *Gamle oligark*, omtales som *Athenereens statsforfatning* (dette er vel bare en skrivefeil og kan skyldes automatisk stavekontroll; i appendiks IX er det oppstått en annen skrivefeil, *Athenenarnes*).

Dette er bare noen eksempler. Dog skal denne slags pirk ikke

skjule det faktum at de aller fleste artikler er aldeles utmerkede: så korrekte som de kan bli, og med en fornuftig avveining av innholdet.

Også appendiksene er på mange måter gode. Avsnittet om gresk kronologi, med alternative årstall for bl.a. bronsealderen, kan fremheves. Utmerket er også fremstillingen av metrikken, forfattet av Eirik Welo. Derimot mangler for eksempel kart over Athen eller Roma, over Forum Romanum, Palatinen, keiserfora og Marsmarken, og mye annet. Det er til dels selvsagt subjektivt hva man ønsker av slikt, men måten man har håndtert denne problematikken på, betyr at en masse informasjon, for eksempel om Romas topografi, blir abstrakt og vanskelig å visualisere.

Illustrasjonene er stort sett velvalgte. Fra Delfi kunne man ha ønsket seg noe bedre enn tholos-templet, som befinner seg nedenfor, et godt stykke unna det egentlige hellige området, og som ikke gir et bilde av Delfis karakter og storhet. Forum Romanum er avbildet fra Palatinen og delvis i skygge. Platon-portrettet er ikke det beste. Et bilde av Aristoteles mangler (og av Euripides).

For å oppsummere: Boken gjør et på mange måter godt men blandet inntrykk. Jeg mener at man burde ha hatt en strengere kvalitetskontroll og at redaktørene burde ha hatt et mer overordnet blick for å fange opp, ikke bare direkte feil, men særlig en del inkonsekvenser som er blitt værende, eller som revisjonsarbeidet kanskje t.o.m. har skapt. Som typografisk produkt er boken tiltalende. Den er meget oversiktlig, og boken blir derfor lett å bruke. Den er produsert med omhu og inneholder forholdsvis få trykkfeil.

Så kommer vi tilbake til spørsmålet om målgruppe. Hvem trenger en bok som denne i dag? Det publikum som interesserer seg for antikken har helt sikkert endret seg i løpet av de seneste årtiene, selv om kanskje mer enn man tror er som før: Det er bare enda flere som reiser til Syden, det finnes i noen grad en ny interesse for antikkens litteratur, og vi har fremdeles gymnas-

og andre skoleelever som trenger forklaringer til ting, for ikke å glemme universitetsstudenter. Men man må spørre seg hvordan informasjonssøk foregår i våre dager. Det format og de brukervaner som Wikipedia og andre nettkilder har frambragt, aktualiserer slike spørsmål. En elektronisk utgave kunne være en idé.

Litteratur

- Eide, Tormod (1990): *Retorisk leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fuchs, Johan Wilhelmus (1961): *Klassiek vademecum: termen uit mythologie, geschiedenis, litteratuur, taalkunde, metriek, dagelijks leven, staatsinstellingen, architectuur en kunst van de oudheid*. Den Haag: Van Goor.
- Fuchs, Johan Wilhelmus (1968): *Illustrert klassisk realleksikon*. Oversatt fra nederlandsk og bearbeidet av Martha H. Eliassen-de Kat. Oslo: Aschehoug.
- Fuchs, Johan Wilhelmus (1999): *Antikkleksikonet*. Oversatt fra nederlandsk og bearbeidet av Martha H. Eliassen-de Kat. Oslo: Aschehoug.

Staffan Wahlgren
professor, fil. dr
Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet
Institutt for historie og klassiske fag
Edvard Bulls veg 1
NO-7491 Trondheim
staffan.wahlgren@ntnu.no

RAPPORTER OCH
MEDDELANDEN

Ordboken över finska dialekter nu på nätet

Ilse Cantell & Caroline Sandström

Sedan våren 2012 publiceras den finska dialektordboken *Suomen murteiden sanakirja* (Ordbok över finska dialekter) som nätordbok. Ordboken som är fritt tillgänglig på adressen <<http://kaino.kotus.fi/sms/>> redigeras vid Institutet för de inhemska språken. Publiceringen på nätet har inletts med ett pilotavsnitt nyredigerade artiklar som omfattar intervallet *kus–kyntsöttää*. I fortsättningen kommer både nyskrivna och tidigare tryckta artiklar (intervallet *a–kurvottaa*) att läggas ut på nätet kontinuerligt. Det blir sammanlagt flera tusen nya artiklar per år.

Suomen murteiden sanakirja innehåller både allmänfinska ord och rena dialektord. Den beskriver ordförrådet i de finska dialekter som i början av 1900-talet talades i Finland, i delar av nuvarande Ryssland – framför allt på Karelska näset och i Ingermanland – i norra Sverige samt i Värmland och Finnmarken.

Arkivet för den finska dialektordboken finns på Institutet för de inhemska språken och det är ett av världens största och mest omfattande dialektarkiv, en finsk kulturskatt. Arkivet innehåller ungefär åtta miljoner ordsedlar. Materialet är dels insamlat av utbildade dialektologer och forskare, dels av aktiva lekmän. Ett nätverk av nästan 7 000 lekmän har bidragit med uppteckningar för ordboken. De står för ungefär hälften av materialet i det finska dialektarkivet.

Ordbokens första band kom ut 1985 och det planerades ursprungligen att den skulle utges i tjugo band och omfatta cirka 350 000 uppslagsord. Under 2010-talet har man övergått till att publicera ordboken på nätet.

Nätordboken över finska dialekter erbjuder mångsidiga sök-

funktioner. Enkla sökningar i ordlistan ger som resultat en eller flera artiklar som fyller sökvillkoret. Användaren kan genom en enkel sökning få svar på frågor som t.ex. i vilka finska dialekter ordet *kuuk-sa* (standardfinska *kuukkeli* 'lavskrika') förekommer. Avancerade sökningar kan begränsas till uppslagsord, exempel eller betydelsebeskrivningar. Sökningarna kan dessutom filtreras enligt dialektområde, socken, bruklighet och/eller ordklass. En stor del av artiklarna är försedda med länkar till detaljerade utbredningskartor över uppslagsordets betydelser, formvarianter och böjningsmönster.

Suomen murteiden sanakirja är en del av gratistjänsten *Kaino* där *Karjalan kielen verkkosanakirja* (Nätordbok över karelskan) lades ut redan i oktober 2009 (se Cantell 2010). Under 2013 kommer ytterligare en ordbok att läggas ut på *Kaino*, nämligen *Ordbok över Finlands svenska folkmål*, först med ett pilotavsnitt bestående av intervallet I–K.

Foto: Olli Miettinen, © Institutet för de inhemska språken.

Litteratur

Cantell, Ilse (2010): Ordbok över karelskan på Internet. I: *Lexico-Nordica* 17, 277–288.

Ilse Cantell
redaktör, fil. lic.
Institutet för de inhemska språken
Berggatan 24
FI-00100 Helsingfors
ilse.cantell@sprakinstitutet.fi

Caroline Sandström
huvudredaktör, fil. dr
Institutet för de inhemska språken
Berggatan 24
FI-00100 Helsingfors
caroline.sandstrom@sprakinstitutet.fi

Innbydelse til den tolvte konferansen om leksikografi i Norden, Oslo, 13.–16. august 2013

Språkrådet i Norge, i samarbeid med Institutt for lingvistiske og nordiske studier (ILN) ved Universitetet i Oslo (UiO) og Nordisk forening for leksikografi (NFL) har gleden av å invitere til den tolvte konferansen om leksikografi i Norden i Oslo i tidsrommet 13.–16. august 2013. Vi gleder oss til å møte nordiske og andre kolleger igjen.

Konferansen vil finne sted i lokalene til Universitetet i Oslo, som også var vertskap for den aller første NFL-konferansen i 1991. Det er ennå ikke avgjort om arrangørene får benytte lokaler i universitetets ærverdige bygninger i sentrum, eller om det blir lokaler på det yngre Blindern campus i utkanten av bykjernen. Nærmere beskjed om lokalene vil komme på NFLs hjemmeside (<<http://nordisksprogkoordination.org/nfl>>).

Vitenskapelig program

Det er ønskelig at konferansen gir et så bredt bilde som mulig av nordisk leksikografi. Det blir plenarforedrag og foredrag i parallelle seksjoner. Alle foredrag med tilknytning til leksikografi er velkomne.

Det blir også mulig å presentere plakater (posters) og å demonstrere relevant programvare. Det vil dessuten bli anledning til å stille ut ordbøker og annen nytgitt litteratur på fagområdet.

Seksjonsforedragene skal være på 20 minutter, og det vil bli satt av tid til spørsmål og diskusjon etter hvert foredrag. Foreningens generalforsamling blir holdt i løpet av konferansen.

For påmeldte foredrag, plakater og programvaredemonstrasjoner skal det sendes inn et kort abstrakt (ca. 300 ord) innen 1. mars 2013. Abstrakter sendes til r.e.v.fjeld@iln.uio.no.

Sosialt program

Konferansen begynner tidlig kveld tirsdag 13. august med en uformell mottakelse i bygningskomplekset der Språkrådet holder til (se "Kart" her; <<http://www.sprakradet.no/nb-NO/Toppmeny/Kontakt>>). Man kan registrere seg da eller onsdag morgen før den formelle åpningen av konferansen. Festmiddagen vil være på Ekebergrestauranten øst i Oslo sentrum. Det øvrige sosiale programmet er ikke endelig avgjort ennå.

Priser

Konferanseavgift	før 15.5.2013	etter 15.5.2013
Medlemmer av NFL	1 100 NOK	1 300 NOK
Ikke medlemmer av NFL	1 400 NOK	1 600 NOK
Studenter	600 NOK	800 NOK
Ledsagere (bare sosialt program)	1 000 NOK	1 200 NOK

Konferanseavgiften dekker det vitenskapelige programmet, kaffe-pauser, festmiddag og øvrig sosialt program samt konferanserapporten. Avgiften dekker ikke lunsj. Ledsageravgiften omfatter bare festmiddagen og det øvrige sosiale programmet.

Mer informasjon

All informasjon om konferansen og informasjon om et utvalg hoteller og reiseinformasjon vil etter hvert bli lagt ut på NFLs hjemmeside: <<http://nordisksprogkoordination.org/nfl>>.

Spørsmål kan sendes med e-post til Rikke E. Hauge (rikke.hauge@sprakradet.no) eller rettes til

Jan Hoel
Språkrådet
Postboks 8107 Dep
NO-0032 Oslo
Tlf.: +47 22 54 19 59 / 50
E-post: jan.hoel@sprakradet.no

Vel møtt i Oslo i august 2013!

Hilsen arrangementskomiteen:

Rikke E. Hauge, Ruth Vatvedt Fjeld, Åse Wetås,
Øystein Baardsgaard og Jan Hoel

Tidsfrister

- Påmelding *med* foredrag, plakat eller programvaredemonstrasjon *samt* innsending av kort abstrakt (300 ord): **1. mars 2013**. Abstrakter sendes til r.e.v.fjeld@iln.uio.no.
- Påmelding *uten* foredrag etc. til *lav* pris: **15. mai 2013**.
- Tilbakemelding på påmeldt foredrag, plakat eller programvaredemonstrasjon: **1. mai 2013**.

Rapport från 15:e EURALEX-kongressen i Oslo 7–11 augusti 2012

Håkan Jansson

Som bekant ledde den av R.R.K. Hartmann arrangerade lexikografikongressen i Exeter, LEXeter, 1983 till en serie konferenser, EURALEX, som nu nått fram till den femtonde i ordningen. Den avhölls i år i Oslo 7–11 augusti. Programmet omfattade förutom sociala aktiviteter, som mottagning på Rådhuset och besök på Munch-muséet, 5 plenarföreläsningar, 71 sektionsföredrag, 22 posterpresentationer fördelade över 3 sessioner samt 8 presentationer av digitala resurser för lexikografiskt arbete.

Årets kongress var något mindre än de tre senaste, sett till antalet bidrag, vilket framgick av Gilles-Maurice de Schryvers plenarföreläsning. Under titeln *Lexicography in the Crystal Ball: Facts, trends and outlook* presenterade han statistik över Euralex verksamhet hittills på basis av den digitalisering av proceedings som slutförts inför denna kongress. Tack vare detta arbete finns alla publicerade bidrag till de kongresser som genomförts tillgängliga via Euralex webbplats <<http://www.euralex.org/publications/>>. (Generalförsamlingen uttalade sig för att årets publikation också skulle publiceras på webbplatsen snarast möjligt).

Liksom vid tidigare kongresser ägnades en del av innehållet åt språk med förhållandevis få talare samt åt språkliga förhållanden i det land eller den region där kongressen ägde rum. Här märktes det direkt i den inledande plenarföreläsningen där Ole Henrik Magga behandlade samiskan och den samiska lexikografins utveckling under rubriken *Lexicography and indigenous languages*. Denna titel gick för övrigt igen i rubriken för en hel sektion där bl.a. presentationer av Trosterud & Eskonsipo om nordsamiska,

och Pereira & Gillier om en portugisisk dialekt-thesaurus ingick. Den sektionen var en nyhet för den här kongressen, även om den hade likheter med förra kongressens *Lexicography of Lesser Used or Non-State Languages*. Den här sektionen hade visserligen bara fem presentationer, men man kan nog tänka sig att en sektion av detta slag kan få större uppslutning i framtiden, när potentiella deltagare vant sig vid att det finns intresse för sådana presentationer.

Kopplingen mellan språk och kultur manifesterades också genom att organisationskommittén, under ledning av Ruth Vatvedt Fjeld, bar mycket vackra norska folkdräkter hela första dagen. Den folkliga grunden var också något som togs upp i Arnfinn Muruvik Vonens plenarföredrag, *Diversity and democracy: written varieties of Norwegian*, om den språkliga situationen i Norge och de två officiella skriftspråken.

De två återstående plenarföredragen behandlade två ämnen som var för sig ligger nära kärnan i modern lexikografi: Bolette Sandford Pedersen talade om *Lexicography in Language Technology (LT)* medan Michael Rundell gav sin syn på förhållande mellan teori och praktik under rubriken *'It works in practice but will it work in theory?' The uneasy relationship between lexicography and matters theoretical*. Sandford Pedersen gav en framåtsyftande översikt över de språkteknologiska applikationer som på många sätt kan sägas utgöra en brygga mellan datorlingvistik och lexikografiskt arbete, eller med hennes egna ord: "lexical resources used for LT applications need not differ radically from conventional dictionaries". När hon i samma kontext behandlade den i huvudsak datalingvistiska resursen DeepDict (Bick 2009) och de lexikografiska DANTE (Atkins 2010) samt Patrick Hanks CPA (Corpus Pattern Analysis, se Hanks & Pustejovsky 2005), blev det tydligt hur mycket dessa resurser har gemensamt, och vilka potentiella synergier det ligger i att låta dem samverka.

Rundells föredrag var ett av de få som borde ha kunnat skapa debatt, men hans avfärdande av Ščerba, Wiegand och Århusko-

lan motiverade inte någon att ta upp den kastade handsken (till skillnad mot när han kritiserade COBUILD-definitionerna i Turin 2006, Rundell 2006). Kritiken mot Århuskolan för att den skulle vilja minimera lingvistikens roll, fick visserligen Paul Bogaards att lite försynt påminna om att det finns en skillnad mellan å ena sidan allmänspråkliga lexikon, som har språket som studieobjekt, och å andra sidan facklexikon som har som sin huvuduppgift att ge upplysningar om hur fackämnets termer ska användas på ett annat språk. I det förra fallet har lingvistik en självklar roll, men i det senare fallet är det respektive fack som bör stå för den vetenskapliga grunden.

Bakgrunden till Rundells kritik mot Ščerba och Wiegand var hans begränsade tilltro till metalexikografins värde för lexikografin: "next to the big issues confronting lexicographers, many aspects of metalexicography (in particular, the passion for complex typologies, minute categorization, and exhaustive nomenclature) can often seem quite irrelevant" (Rundell 2012:57). Vad gäller Århuskolan var det inte så mycket dess metalexikografiska perspektiv som kritiserades, utan i stället funktionslärans "failure to engage with the question of where dictionary content comes from" (Rundell 2012:63).

En sektionspresentation som skapade debatt var Pius ten Hackens *In what sense is the OED the definitive record of English?* Presentationen tog fasta på att titelns *definitive record* kopplad till "engelska" i en modern teoretiskt konsistent betydelse måste innehålla definierande element, och att sådana element kommer att ha ett preskriptivt innehåll. OED är dock inte en preskriptiv utan en deskriptiv ordbok, vilket innebär att den definitionsmässigt inte kan vara *definitive*. För att illustrera skillnaden mellan preskriptiv och deskriptiv lexikografi analyserade ten Hacken hur fem exempelord (*dumb, oriental, out of, they, decimate*) beskrivits i OED respektive COD (2011) och Collins (2000). Flera av deltagarna uppfattade de beskrivna skillnaderna i analys som kritik mot brister

i OED, och frågestunden började med inlägg till försvar av OED. Sedan ten Hacken upprepade gånger förklarat att hans framställning inte var avsedd som kritik mot OED, kunde diskussionen föras vidare till bl.a. hur man ska kunna freda sig mot påståenden som marknadsavdelningen vill föra fram, t.ex. *the definitive record of English*, för att öka försäljningen.

Presentationen av ten Hacken föll under sektionen *Other topics*, men en mera systematisk översikt över sektionsföredragen ser ut som följer (med antalet presentationer inom parentes):

- Lexicography and identity, indigenous languages (5)
- Reports on lexicographical projects (5)
- Dictionary use, pedagogical lexicography (9)
- Lexicography and language technology (6)
- Corpus-driven lexicography (11)
- Collocations, phraseology and idioms (8)
- Terminology, LSP and lexicography (9)
- Morphology (2)
- Lexicography and semantic theory (7)
- Lemma selection (2)
- Multilingual lexicography (2)
- Other topics (5)

Det är naturligtvis omöjligt att gå närmare in på alla sektionspresentationer, men det kan i ett nordiskt perspektiv vara intressant att nämna ett samarbete om att skapa akademiska ordlistor av Henriksen, Johansson-Kokkinakis, Bondi Johannesen, Kinn och Sköldberg med titeln *Developing Academic Word Lists for Swedish, Norwegian and Danish – a joint research project*. Den svenska sidan av projektet fanns också representerad med en poster som beskrev arbetet med en första ordlista baserad på en korpus av texter från ett urval humanistiska ämnen.

En dansk presentation som väckte intresse, och tacksamhet för

att man delade med sig av information som förlagen annars inte gärna lämnar ut, var Lorentzens och Theilgaards *Online dictionaries – how do users find them and what do they do once they have?* Man redovisade och analyserade där brukarnas aktivitetsmönster och hur de hade förändrats mellan två brukarundersökningar som företagits på DDO:s webbplats <ordnet.dk> 2010 och 2012.

Som vanligt händer det att deltagarna fördelar sig ojämnt över de samtidiga sektionerna, och en gång ledde det till att ledningen beslutade att flytta den sektionen till ett auditorium. Det var inte oväntat *Setting Up for Corpus Lexicography* av Adam Kilgarriff et al. som skapade det stora intresset. Orsaken till intresset fanns väl dels i Kilgarriffs namn, dels i ämnet – korpusbaserad lexikografi. Den sektionen hade flest bidrag, och dessutom byggde många presentationer i andra sektioner på arbete med korpusar.

Andra kända forskare som lockade stora skaror till sina respektive sektioner var Patrick Hanks med *Onomastic Lexicography*, Sylviane Granger och Marie-Aude Lefer med *Towards more and better phrasal entries in bilingual dictionaries* och Carla Morello med *Word lists in Reference Level Descriptions of CEFR (Common European Framework of Reference for Languages)*. Morello jämförde sex europeiska länders tolkning av arbetet med ordförrådet i de lärandemål som ställts upp för CEFR. Hon kunde visa på olika angreppssätt både vad gällde fastställandet av lärandemålen för CEFR på de respektive språken och på de metodologiska och pedagogiska vägval som gjordes.

Mjukvarupresentationerna var i huvudsak sådana som vi kände igen från andra konferenser, *iLEX* hade två presentationer, *TLex* hade liksom *iFinger* en. En nykomling fanns dock. Det var *Léacslann*, som presenterades av Michal Boleslav Měchura. Programvaran är utvecklad vid Dublin City University, som ett sätt att sammanföra och nyttiggöra datalingvistiska resurser som tagits fram för andra projekt. *Léacslann* är gratis och fritt att använda, men har ännu inte några möjligheter att exportera databaser el-

ler deras innehåll, och är därmed ännu inte något alternativ för fullskaliga lexikonprojekt. Däremot kan det vara intressant som jämförelseobjekt, och Měchura antydde att det var möjligt att få funktioner utvecklade om intresse fanns.

Bortsett från mjukvarupresentationerna var annars de kommersiella aktörerna väldigt få. Oxford University Press var som vanligt där med delegation på några personer, men i övrigt fanns bara två norska förlag representerade med böcker – jag såg aldrig till någon representant vid deras bord. Möjligen är detta ett tecken på att vi går mot tider där det blir allt svårare att få traditionell lexikografisk utgivning lönsam.

Det var som redan nämnts tre sessioner avsatta för posterpresentationer. De flesta fungerade bra även för läsning utan den presentation, som enligt planen skulle ske vid en av de tre sessionerna. Flera av posterpresentationerna skulle dock ändå gjort sig bättre som sektionspresentationer. Då tänker jag särskilt på *A Dictionary of Spoken Danish* av Carsten Hansen och Martin H. Hansen. Man förväntar sig ljudillustrationer här, som inte är möjliga till en poster. En annan poster, *Exploring semantic change with lexical sets* av Karin Cavallin, skulle nog ha fått en större publik som sektionsföredrag. Hennes ambition att automatiskt detektera semantisk förändring genom att iakta förändringar i de verb-komplementpar som söks fram, ger löften om helt nya möjligheter för särskilt diakron enspråkig lexikografi. Man skulle, om metoden fungerar, då helt automatiskt kunna söka igenom stora datamängder och på så sätt spåra när betydelsenyanser uppträder för första och sista (?) gången.

Med tanke på att i princip alla sektionsföredrag hade längden 45 minuter (30 min. föredrag och 15 min. till diskussion och förflyttning), skulle det nog ha varit möjligt att skapa plats för de mest intressanta postrarna i sektionsserien, om man hade förkortat ett antal av föredragen till 30 minuter (20+10). Några av de föredrag jag gick på fyllde inte riktigt upp tiden, medan andra kunde

mått väl av att vara något mer koncentrerade. Programmet hade således inte behövt bli lidande av en sådan förändring.

I ett sista utskick före kongressen hade våra värdar varnat för både dyrtid och dåligt väder, men inget av det som varnades för drabbade deltagarna särskilt hårt. Det föll visserligen några enstaka regndroppar vid olika tillfällen, men vi avslutade i strålände solsken. På vägen hem från banketten, sportig *à la Norvège* på Kontikimuséet, kunde vi till och med dansa under bar himmel på sightseeing-båtens akterdäck, till Tor Erik Jenstad och medmusikants vackra dragspels- och flöjtmusik. Dyrtiden undgicks genom att luncherna tack vare sponsorer hade kommit att ingå i kongressavgiften. Att kunna äta på plats utan att behöva krångla med pengar effektiviserade också luncherna och gav oss tid att umgås. Tack för det. Och tack för ett trevligt och engagerande socialt program. Ruth Vatvedt Fjeld och de övriga i organisationskommittén har verkligen lyckats att göra EURALEX XV till en minnesvärd (norsk) upplevelse för oss alla.

Litteratur

Ordböcker

COD (2011) = *Concise Oxford English Dictionary. (12th edition).*

A. Stevenson and M. Waite (eds.). Oxford: Oxford University Press.

Collins (2000) = *Collins English Dictionary. (5th edition).* Glasgow: HarperCollins.

OED = *Oxford English Dictionary (Third edition).* J. Simpson (ed.). Oxford: Oxford University Press. <<http://www.oed.com/>> (augusti 2012).

Annan litteratur

- Atkins, B.T.S. (2011): The DANTE Database: Its Contribution to English Lexical Research, and in Particular to Complementing the FrameNet Data. I: G-M. de Schryver (ed.): *A way with words: recent advances in lexical theory and analysis: a festschrift for Patrick Hanks*. Kampala: Menha Publishers, 267–297.
- Bick, E. (2009): DeepDict – A Graphical Corpus-based Dictionary of Word Relations. I: K. Jokinen & E. Bick (eds.): *Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2009*. Tartu: Northern European Association for Language Technology (NEALT), 268–271. <<http://hdl.handle.net/10062/9803>> (augusti 2012).
- Fjeld, R. V. & J. M. Torjusen (red.) (2012): *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress 7–11 August, 2012, Oslo*, Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo.
- Hanks, P. & J. Pustejovsky (2005): ‘A Pattern Dictionary for Natural Language Processing’. I: *Revue Française de Linguistique Appliquée* 10 (2), 1–19.
- Rundell, M. (2012): ‘It works in practice but will it work in theory?’ The uneasy relationship between lexicography and matters theoretical. I: Fjeld & Torjusen (2012), 47–92.
- Rundell, M. (2006): More than One Way to Skin a Cat: Why Full-Sentence Definitions Have not Been Universally Adopted. I: C. Morello, E. Corino & C. Onesti (eds.): *Proceedings XII EURALEX International Congress*. Turin: Edizioni dell’Orso, 323–337.

Håkan Jansson
 doktorand
 Göteborgs universitet
 Institutionen för svenska språket
 Box 200
 SE-405 30 Göteborg
hakan.jansson@svenska.gu.se

REDAKTIONELLT

1. LexicoNordica **udkommer** hvert år i november. Tidsskriftet indeholder leksikografiske bidrag som er skrevet på et af følgende nordiske sprog: dansk, finsk, færøsk, islandsk, norsk (bokmål eller nynorsk) og svensk. Bidrag på engelsk, fransk eller tysk kan også optages hvis særlige forhold taler for det.
2. **Bidrag** sendes til det medlem af redaktionskomitéen som repræsenterer bidragerens land:
  - Christian Becker-Christensen, Dansk Sprognævn, H.C. Andersens Boulevard 2, DK-1553 København V. <cbcvanlose@gmail.com>.
  - Sturla Berg-Olsen, Norsk Ordbok 2014, Institutt for lingvистiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, Postboks 1021 Blindern, NO-0315 Oslo. <sturla.berg-olsen@iln.uio.no>.
  - Annika Karlholm, Institutet för språk och folkminnen, Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Box 135, SE-751 04 Uppsala. <annika.karlholm@sofi.se>.
  - Veturlíði G. Óskarsson, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, Box 527, SE-751 20 Uppsala. <veturlidi.oskarsson@nordiska.uu.se>.
  - Mariann Skog-Södersved, Vasa universitet, Tyska språket och litteraturen, PB 700, FI-65101 Vaasa. <mss@uwasa.fi>.

Seneste tidspunkt for aflevering af bidrag er **den 1. april** hvis artiklen skal kunne trykkes i det nummer af tidsskriftet som udkommer i november samme år. Bidraget indleveres elektronisk i både tekstbehandlingsformat og i PDF-format.

3. **Illustrationer** der skal medtages i artiklen, indsættes i manuskriptet og vedlægges som separate grafikfiler, helst i JPG-format og minimum 300 dpi.

4. **Manuskript:** Bidraget forfattes i LexicoNordicas stilark, der kan rekvireres ved henvendelse til redaktionen. Manuskriptet **indledes** med titel på artiklen og forfatterens navn. For tematiske og ikke-tematiske bidrag følger et **abstract** på engelsk på op til 10 linjer og dernæst selve artiklen, som opdeles i kapitler. Bidraget afsluttes med angivelse af forfatterens navn, titel samt post- og e-mail-adresse. Bidrag kan normalt have et omfang på højst 20 sider.
5. **Citater:** Kortere citater (op til 3 linjer) bringes som en del af teksten med dobbelte anførselstegn omkring, mens længere citater eller fremhævelser af større vigtighed gives i et afsnit for sig selv **uden** anførselstegn.
6. Vi anbefaler en tilbageholdende brug af **fodnoter**. Evt. nødvendige noter gennemnummereres i teksten med højstillet angivelse uden parentes.
7. **Litteraturhenvisninger** foretages i teksten efter følgende model:

som det fremgår af Herbst (2009)
 som det fremgår af Borin & Forsberg (2011:18)
 (se Herbst 2009:158ff.)

I den løbende tekst angives ikke hele internetadresser, men et forfatternavn eller en angivelse af titlen på internetbidraget, som bruges i litteraturlisten. Her angives internetadresser uden understregning, men omgivet af < >.

8. Særlige angivelser: Vær tilbageholdende med brug af **fede** typer; **sprogksempler** markeres med kursiv, fx: ordet *ungkarl* har synonymet *alenemand*; **betydninger** af sproglige enheder

angives ved hjælp af enkelte anførelstegn, fx: ‘en ugift mand’; dobbelte anførelstegn bruges ved **citater** eller **forbehold**, fx: De er vokset op i de “glade” tressere. Tegnsætningsreglerne, bl.a. for brug af komma, tankestreg, bindestreg (i betydningen ‘fra ... til’), er forskellige i de nordiske lande, og forfatterne bør naturligvis følge reglerne for det sprog som bruges i artiklen.

9. Litteraturangivelser

I tilfælde af en længere litteraturliste kan den inddeles i to dele i lighed med nedenstående eksempel. Hvad angår angivelser som *red.*, *eds.*, *Hrsg.*, anbefales det så vidt muligt at bruge originalsproget. Det vigtigste er dog konsekvens inden for samme liste.

Litteratur

Ordbøger

ALD (1948) = A.S. Hornby, E.V. Gatenby & H. Wakefield: *A Learner's Dictionary of Current English*. London: Oxford University Press.

COBUILD (1987) = *Collins COBUILD English Language Dictionary*. Editor in Chief: John Sinclair, Managing Editor: Patrick Hanks. London/Glasgow: Collins.

ELEXIKO = Annette Klosa m.fl.: *elexiko*. Mannheim: Institut für Deutsche Sprache. <www.elexiko.de> (maj 2008).

Jarvad, Pia (1999): *Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998*. København: Gyldendal.

Norstedts stora engelska ordbok (2000). Stockholm: Norstedts.

Oxford-Hachette French Dictionary (1994). Oxford: Oxford University Press.

STO = Anna Braasch m.fl. (red.): *Sprogteknologisk Ordbase*. København: Center for Sprogteknologi. <www.cst.dk/cgibin/defisto> (april 2007).

Anden litteratur

Haiman, John (1980): Dictionaries and Encyclopedias. I: *Lingua* 50, 329-357.

Lakoff, George & Mark Johnson (1980): *Metaphors we live by*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

Mugdan, Joachim (1985a): Grammatik im Wörterbuch: Wortbildung. I: Herbert Ernst Wiegand (Hrsg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie IV*. Hildesheim/Zürich/New York: Olms, 237-308.

Nikula, Kristina (2012): Samspelet mellan text och bild i enspråkigt svenska ordböcker. I: *LexicoNordica* 19 (dette bind).

NRG = Jan Terje Faarlund, Kjell Ivar Vannebo & Svein Lie (1997): *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.

Svenonius, Peter (1996): The Verb-Particle Alternation in the Scandinavian Languages. <<http://ling.auf.net/ling-Buzz>> (september 2011).

Zgusta, Ladislav (1971): *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.

10. LexicoNordica udkommer både som trykt tidsskrift og i en **internetudgave**. Ved indsendelse af et bidrag til redaktionen erklærer forfatterne sig derfor indforstået med både trykt og elektronisk publicering.